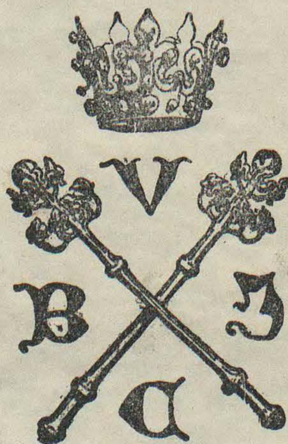

311250
I
St. Druki Mag

THEOLOGIA.
N. 1169.

311250
I St. Druki

X. h. 18.

CONCIONIS CHRISTI,

Quæ habetur capite quinto, ſexto, & ſeptimo apud Matthæum Evangeliſtam,

explicatio.

Dictata

a

FAUSTO SOCINO SENENSI,

Opus ad finem non perductum.

BIBLIOTH: UNIV: JAGELLONICAE

RACOVIÆ
Typis Sebaſtiani Sternacii,
Anno 1618.

XXIV. 6. 85

311250
I St. Druki

LECTORI PIO
Salutem,

EN tibi, Erudite Lector, divinã Philoſophiam, a Divino illo Doctore Ieſu Chriſto, hac quidem oratione a Matthæo Evãgeliſta deſcripta, explicatam. In quibus vera felicitas ſita ſit; quæ diſcipulorum Chriſti dignitas; quibus tuenda & paranda ſtudiis; quanto cor labore ab ira, ultione, libidine, avaritia, rerum ad vitam tuendam neceſſariarum ſolicitudine abſtrahẽdum; ſermo a perjurio avocandus; quantopere, ne eleemoſyna, oratio, jejunium, inquinẽtur ambitione, ac oratio etiam loquacitate & animo implacabili, elaborandum; quo conatu Dei regnum & juſtitia ejus inquirenda; quàm ſtudioſè a damnandis aliis abſtinendum ſit; nec non quâ erga divinorum cõtemptores prudentiâ; in precibꝰ contentione; erga univerſos homines æ-

quitate; quo erga viam arctam animo; qua erga falsos prophetas cautione; quo erga Christi sermones studio esse, operæ pretium sit, diviné docet. Vtinam in hanc Philosophiam animis oculisq; intenti universi Christiani, eam ad vitæ usum traducerent; & consiliis, dictis factisq; veluti regulam quandam ponerent, omnia hîc opinione sua majora facilè deprehenderent, & reipsa experirentur. Hîc enim veram animi tranquillitatem; hîc conscientiam omni metu solutam; hîc cor erga Deum fiduciâ plenum; hîc votorum successum optatum; hîc spiritus illius divini virtutem, quæ sensum omnem, nedum orationis vim superat, facilè reperirent; quibus bonis in hac vita nihil conferri, nedum anteponi potest. sed maxima pars Christianorum, proh dolor, ita agunt, ac si hæc a Christo servatore nostro, & Doctore divinissimo, nunquam tradita fuissent; immo nec desunt, in hisq; qui Doctorum nomen præ aliis affectant, & sibi ar-

bi arrogant, qui hæc non vitæ præcepta Christianis omnibus præscripta, sed consilia certis hominibus data velint, & alios ad eum modum instituere, nihil vereantur. quasi verò Christus aliam vitæ viam pro omnibus laxiorem, aliam pro plerisq; arctiorem docuerit. Vnam is Doctor divinus, unam, arctam nimirum & angustam, quæ ad vitam ducat, & quam pauci inveniant, omnibus præscripsit, & eam insistendi omnibus auctor extitit; qui latiorem & spatiosiorem quæsierit, illâ arctâ & angustâ, & metâ illi præfixâ, quantoscunque spiritus sibi sumat, excidat oportet. Huic divinæ Philosophiæ ut lucis aliquid afferret, precibus quorundam inductus F. Socinus vir incomparabilis, dictatis quibusdam eam explicare instituerat. Quæ licet ex tempore dictata, nec ab eo absoluta, ac ne recognita quidem fuerint, immo ab ipso quodammodo spreta: tamen cum nobis nequaquam contemnenda viderentur, obruta & sepul-

ta pulvere noluimus, ſed ea cum pietatis & veritatis ſtudioſis communicanda exiſtimavimus, rati hoc noſtrum conſilium, illis nec ingratum, nec infrugiferum futurum. Quæ opinio ſi nos fruſtrata non fuerit, nobis idem erit magno ad alia incitamento. Vale Lector benevole & ſtudiis noſtris fave, ac Dominum unà nobiscum ora, ut reliquum vitæ veritati illius promovendæ conſecremus. Cui ſit laus & gloria in omnem perennitatem, Amen.

CONCIONIS CHRISTI,
Quæ habetur capite quinto, ſexto, & ſeptimo, apud Matthæum Evangeliſtam, explicatio.

CAPUT V.

QUOD attinet ad ipſas beatitudines, quas
Chriſtus docet ac commemorat, conſide-
randum eſt in genere, quid ſit hoc loco
beatum eſſe; de quo libenter verba facio,
quia video in verſione Polonica novi teſtamenti, qua
eccleſia noſtra hactenus utitur, eſſe verbum græcum
redditum eo verbo, quod propriè fælicem ſignificat,
id quod mihi parum probatur, cum græcum verbum
μακάριος aliquid ſignificet, quod verbo latino fæ-
licis non bene videtur exprimi. Nam, niſi me me-
moria fallit, ſentiunt viri eruditi illud græcum ver-
bum plus ſignificare, quàm illud latinum, & di-
vinam quandam fælicitatem propriè declarare,
quamvis etiam aliter uſurpatum, nomen illud græ-
cum inveniatur. Proponit igitur Chriſtus ante ocu-
los verbo iſto, fælicitatem quandam plusquam hu-
manam, & cui nihil poſſit addi. Hoc igitur in ge-
nere conſiderato, videamus quid debeamus intelli-
gere eorum nomine, qui ſic beati a Chriſto vocantur,
& de ſingulis ſeparatim diſpiciamus. Primo igitur
loco, Pauperes Spiritu beati vocantur a Chriſto, v: 3.
quod dupliciter intelligi poteſt, ut ſcilicet Chriſtus
loquatur, vel de paupertate pecuniarum; ita ut vox

Spiritus sit addita, ad ostendendum, paupertatem istam pecuniarum consistere potissimùm in spiritu, & mente hominis, sive quis revera pecunias multas habeat, sive minus; vel ut loquatur de paupertate ipsius spiritus, ad quam distinguendam ab altera illa paupertate, vox Spiritus addita fuerit. Si priorem sententiam amplecti velimus, animadvertendum erit locum, qui apud Lucam cap: 6. videtur huic respondere, ubi videlicet est nomen Pauperes simpliciter positum, debere ita accipi, ac si vox Spiritu, ut hîc apud Matthæum, addita fuißet. Pronunciat igitur Christus, secundum hunc sensum, beatos illos qui divitias spernunt. Quod si tamen aliquis, ob eam caussam quæ antea dicta fuit, quòd non videatur esse eadem Christi concio apud Lucam, quæ apud Matthæum, omnino velit, apud Lucam vocem Pauperes, simpliciter accipi debere; tunc supplendum videtur, quòd isti sint pauperes, id est, reipsa pecuniis careant; propter illam caussam, quæ videtur posse sub intelligi, cum propter subjectam ipsam materiam, evangelii annunciandi, ac pleniùs docendi; tùm ob id, quòd ad extremum caussa ista tandem exprimitur, quæ est justitiæ studium, & Christo obsequendi cura. Siquidem verisimile videtur, ad molestam repetitionem vitandam, satis habuisse Christum ejusmodi caussam ad extremum exprimere, unde facile auditores eßent collecturi, simili ratione intelligendas esse priores beatitudines; id est, quinam revera beati illi sint, qui beati a Christo vocantur, ut postremæ intelligi debent. Quod si alteram sententiam

iam amplectamur, plana res videbitur esse, ut, scilicet Christus intelligatur pronunciare beatos illos, qui ab omni superbia penitus absunt. Est enim vox Spiritus, apta ad significandam animi elationem, qua si quis pauper sit, jam a superbia prorsus aberit. cum superbia aliud nihil sit, quam nimia animi elatio, quod vitium potissimùm videtur referri, ad eam partem inobedientiæ seu contumaciæ nostræ, quæ Deum peculiariter respicit; quo vitio, nihil turpius, aut nocentius excogitari potest. Verùm similiter contrà, nihil præstantius aut homini utilius invenire quis possit, ea virtute, quæ huic vitio opponitur, & quam hic Christus commemorat. Vbi enim est animus coram Deo planè demissus, sunt etiam alia omnia laudabilia, quæ Deus a nobis requirit; abestq́; homo, qui tali animo fuerit præditus, ab eo genere peccatorum, quibus Deus veniam dare non solet; & appellantur peccata per superbiam admissa; sed si quid tamen peccat, ex ignorantia, vel incogitantia, vel etiam ex simplici humana fragilitate id facit, cujusmodi peccatis facilè a Deo venia concedi solet. Non credat tamen quis, nos omnino & absolutè statuere, nihil præterea requiri in eo, cuius animus ab omni superbia adversus Deum absfuerit; sed nobis videri, intelligendum esse, unà cum virtute ista coniunctas esse alias, quæ verisimiliter, quamvis non necessariò cum illa coniunguntur: idquod credimus debere considerari, etiam in quibusdam aliis ex consequentibus beatitudinibus, ut deinceps observare poterimus. Pronunciat autem Christus istorum,

rum, quos propter paupertatem sive pecuniarum, sive spiritus beatos esse dixit, eße regnum cælorum. quod quid sit, non videtur admodum dubitandum; quamvis enim nomine regni cælorum possit non unum tantùm quiddam intelligi, sed plura; hoc tamen in loco, nihil dubitari debet, quin nomine isto significetur habitatio in ipsis cælis, & sic æterna vita; hæc est enim verè illud, quod beatos homines reddit, & nihil aliud. Sed jam ulterius progrediamur.

Subjicit igitur statim Christus, Beati qui
v: 4. lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. *Apud Lucam, pro* lugent, *est* flent, *& propterea ibi subjungitur, non quidem, consolationem accipient, quod propriè lugentibus convenit, sed* ridebunt, *quod flentibus meliùs accommodatur. Iam hîc videtur omnino, subintelligendam esse caussam istius luctus; illam videlicet, quam diximus ad extremum disertè commemorari. Nam alioqui non apparet, quomodo sustineri possit hoc, ita simpliciter pronunciatum, quòd beati sint qui lugent. constat enim posse fieri, & quotidie conspici, ut pessimi etiam homines lugeant; nisi hunc locum ita accipiamus, acsi Christus docere voluerit, luctum nemini esse impedimento, quominus sit beatus. Multorum enim luctum solere habere subsequentem consolationem, quæ planè luctum illum & tollat, & abunde recompenset. Quamquam, est præterea animadvertendum, eos qui lugent plerumq; bonos esse solere, quippe qui a malis hominibus perpetuò affligantur, ita ut Christi verba possint accipi, non de singulis homini-*

minibus lugentibus; sed in genere atq; in universum de iis qui lugent, quos unusquisq; potest animadvertere, non esse malos, sed bonos. Siquis enim interroget, qui nam sint illi in mundo, qui lugere soleant, an boni, an verò mali homines? sine dubio sæpiùs quisq; statim respondebit, hos esse in genere non malos, sed bonos. Mali enim, qui hujus mundi voluptatibus capiuntur, in hisq; volutantur, nec à virtutis amore, aut Dei metu ab illis quidquam retrahuntur; quiq; omnia sibi licere putant, modò sibi profutura existiment, non solent luctui esse obnoxii, sed potiùs bonis insultando, perpetuò ridere ac gaudere. Sive igitur subintelligatur hîc caussa illa, amoris iustitiæ & curæ Christo obediendi, sive non subintelligatur, necesse est Christi verba ita accipere, ut appareat, eos, de quib⁹ loquitur, esse bonos, non malos. Quod quemadmodum fieri rectè possit, satis a nobis explicatum esse arbitramur. Iam quæ sit ista consolatio, & cujus generis, quam isti lugentes sint accepturi, satis intelligi potest ex eo, quòd ob hanc ipsam caussam beati vocantur. Itaq; necesse est concludere, consolationem istam debere esse stabilem ac perpetuam, ejusmodi autem esse nequit, nisi in vita immortali, propterea alibi etiam scriptura, cum immortalem vitam significare vult, quam habituri sint ii, qui propter justitiam & propter Christum lachrimas fundere in hac vita cogũtur, ait fore, ut omnes illorum lachrimas Deus abstergat, Apoc: 7. v 17.

Pergens Christus, *ait esse beatos, qui sint* mites, seu mansueti, *hoc est, qui nemini irascuntur,* v: 5.

nullasq́; suas iniurias ulciscuntur, sed ex animo eas condonant. Subiiciens autem caußam, cur isti futuri sint beati, ait; Quoniam ipsi hæreditatis jure terram possidebunt. Quam sententiam, sine dubio, mutuatus est Christus ex Psalmo 37. & hinc factum est, ut hoc in loco, vitæ æternæ atq; immortalis poßessionem, vocaverit poßessionem terræ; nempe quia in eo psalmo, disertè possessionis terræ fit mentio, quod quidem sub vetere testamento, ubi bona tantùm hæc terrena promissa fuerant, poterat de ipsa terræ possessione intelligi; sub novo autem, ubi potissimùm cœlestia bona sunt promissa, eaq́; ferme sola, statuendum est, significare cœli possessionem, seu novam illam terram & novum cœlum, quod ex Dei promisso Christiani expectant. Adde, quòd in psalmo nulla fit mentio beatitudinis, isto in loco, quæ hîc disertè commemoratur, quæqúe nusquam alibi haberi potest, nisi in vita immortali. Convenit autem cum Christi pronunciato, hoc, quòd mites ac mansueti homines sint beati, & sint vitam æternam adepturi, id quod inferiùs dicet, remißum iri peccata iis, qui aliis ipsi remittunt, ea quæ adversus se peccaverint; ne quis fortasse statuendam esse arbitretur, mansuetorum, seu mitium nomine, aliud præterea intelligi debere, quàm id, quod antea diximus. Quasi nullo pacto videatur satis eße ad vitam æternam consequendam, injurias omnes sibi factas condonare. Ecce enim Christus hoc ipsum alibi disertè pronunciat; quandoquidem remißione peccatorum, quam expreßè ejusmodi hominibus tribuit, continetur

tur æterna vita: neque enim, ex ipsius Dei præsertim consilio, aboletur mors peccati pœna, nisi quis in æternum vivat. Itaq; hoc in loco id observandum, quod superiùs indicavimus, verba Christi ita accipienda esse, ut intelligatur unà cum virtute ista condonandi injurias, esse conjunctas alias, quæ illam comitari solent. Quod autem dico, de interpretatione ista verborum Christi, hoc potissimùm locum habet in præsenti loco nostro. Nam in altero illo, qui inferiùs legitur, videntur Christi verba ita accipi posse, ut non simpliciter affirmet, illis remissum iri peccata, qui aliis remittunt; sed, nisi hanc virtutem homines habeant, non fore ut illis peccata remittantur. Quod apertiùs explicabimus, ubi ad eum locum Deo volente pervenerimus, & simul ad ea, quæ ex ipso loco huic sententiæ objici possint, respondere conabimur.

Sequitur locus, qui apud Lucam, ut de prima beatitudine diximus, vel mancus est, & supplemento indiget, vel aliter accipi debet, quàm hîc apud Matthæum, ubi Christus ait: Beati qui esuriunt, & sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur. *Non legitur apud Lucam verbum Iustitiæ, unde concludi debet, si quis nolit eundem ipsum sermonem, eandemq; unam concionem esse ab utroq; evangelista commemoratam, omnino apud Lucam esse subintelligendum nomen justitiæ; quod si admittatur, ut quidem nos ad credendum procliviores sumus, non esse unam atq; eandem concionem apud utrumq; evangelistam, tunc dicendum erit, apud*

Lucam locum istum ita accipiendum esse, ut diximus, apud ipsum & Matthæum accipi debere id, quod Christus paulo ante hîc apud Matthæum, statim verò post apud Lucam pronunciavit de lugentibus seu flentibus, ut scilicet vel caussa subaudiatur, propter quam esuriunt,(sitis enim apud Lucam nulla mentio) quæ est, ut dictum fuit, virtutis sectandæ & Christo obediendi studium, vel non de singulis hominibus esurientibus, sed in genere de iis qui esurire solent, Christi verba intelligantur. Nam sicut in genere qui lugent ac flent, sunt homines boni non autem mali, ut antea docuimus, sic etiam in genere ii qui esuriunt, propter easdem causas non sunt mali sed boni. Iam in loco nostro, id est apud Matthæum, hæc interpretatio nullum locum habere potest, cum disertè justitiæ nomen in eo expressum fuerit, & inquirendum relinquitur, quid sit ista fames & sitis justitiæ, quæ sine dubio, ut uno verbo dicamus, quemadmodum ipse metaphoricus dicendi modus nos docet, est ingens amor & desiderium justitiæ, id est rectitudinis & probitatis, quod desiderium duas partes habet. Vnam quæ respicit ipsum desiderantem. Alteram, quæ ad alios pertinet. Nam, vel desiderat quis vehementer, ut ipse sit rectus ac probus, vel ut sint alii. Iam amor iste ac desiderium, cum est ingens, ut dictum est, & metaphora ipsa famis & sitis declarat, fieri non potest, quin is in quo invenitur sit rectus ac probus, atq; tam erga Deum, & proximum, quàm erga seipsum justè segerat, & consequenter omnino id sit adepturus, quod iustis a Deo est præ-

est præparatum; nempe beatam immortalitatem, quæ hîc convenienter saturationis, ut sic dixerim, nomine exprimitur. Egregiè enim hoc fami & siti *respondet. Et sanè si quis futurus sit satur justitiâ, id est, ut diximus rectitudine ac probitate, necesse est, ut illius beatæ vitæ sit particeps, ubi virtus ista plena ac perfecta futura est, neque usquam alibi; adeò ut propterea beatitudo illa immortalis metonymicè, justicia appelletur: quippe quòd justitiæ certum ac verum sit præmium, & cum qua necesse sit in summo gradu virtutem istam esse coniunctam. Proinde locus ille apud Petrum, posterioris epistolæ cap: 3. ubi dicitur, nos novos cælos & novam terram expectare in quibus justitia habitat; etsi possit ita accipi, ut justitiæ nomen rectitudinem & probitatem significet propter modo dictam caussam, quòd, scilicet, in illis novis cælis & nova terra futura sit virtus ista perfecta; tamen quia videtur Petrus ibi docere, quid boni sit expectandum Christianis hominibus, verisimiliùs videtur prædictâ metonymiâ nomen istud prolatum fuisse, aut certè (quod neutiquam absonum videri debet) eo sensu, ut utrumq; significet; & simul istam virtutem, simul eius præmium declaret.*

Pergit Christus in declarando quinam sint futuri beati, & ait. Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. *Beatitudo ista apud Lucam non legitur: qui verò sint isti misericordes, videtur meliùs posse intelligi, si illud consideretur, quod subicitur ut caussa ipsorum beatitudinis;* Quoniam ipsi misericordiam conse- v: 7.

quentur. *Hæc enim misericordia quam sint consequuturi, sine dubio est plena remissio peccatorum. Tunc enim Deus, a quo misericordia ista ut proficiscatur necesse est, verè mortalium miseretur, quando illis omnia, adversus legem & voluntatem suam admißa delicta, planè condonat. Itaque videtur misericordes hîc dici potissimùm illos, qui iniurias sibi illatas planè remittunt, &, quemadmodum inferiùs Christus loquitur, debitoribus suis dimittunt debita. Nam, ut antea attigim⁹, ibidem quoq; Christus affirmat, hujusmodi hominibus remissũ iri a patre cælesti ipsorũ delicta. Est tamen et alia significatio valde frequens atq; usitata, nominis misericordes: quæ significatio cum similiter locũ habere possit in misericordia, quã misericordes isti sint cõsequuturi, est ea omnino simul cũ præcedente coniungenda, atq; intelligendũ, Christũ utramq; nomine isto significare voluisse. Ea autem est, libẽter donare de suo, de suis, inquam, pecuniis & opibus hilariter & abundanter egentibus largiri. Hinc enim largitio ista, eleemosina (quod nomen græcum eius est coniugatum, quo Christus hîc est usus ad misericordes istos significandos) est appellata. Etenim optimè dicere potuit Christus, hoc eodem sensu istos misericordiam consequuturos, nempe a Deo: tunc enim verè divinam largitatem ac beneficentiam experientur Christi fideles, quos largos esse & liberales esse neceße est, cum vitæ æternæ donũ poßidebunt; quo nihil maius potest ipse Deus ex tantis suis opibus homini largiri. In hac porrò beatitudine, considerandum est id evenire, quod antea monuim⁹, ut, scilicet, non ita simpliciter*

Christi verba accipiantur, ut is omnino beatus sit futurus, qui talis fuerit qualem ipse hîc nominat. cum videatur fieri posse, ut quis et iniurias cōdonet, & de suo liberaliter indigentibus donet, & tamen misericordiam illam, quæ beatum hominem facit, non consequatur; quippe qui interim poßit aliquo nihilominus ex iis vitiis implicatus eße, quæ regnum Dei poßidere nulli permittunt. Eſt igitur Christi pronunciatum cautè accipiendum, & in eo explicando ea ratione utendum hoc etiam in loco, quam antea alicubi explicavimus.

Sequitur beatos esse illos, qui mundi sunt corde, quoniā ipsi Deum sint visuri. *Cordis mundicies, seu puritas aliud nihil est, quàm esse exemptū ab omni vitiorū labe; sunt enim vitia tanquam maculæ, quæ cor inficiunt. Nam ex corde, ut Christus ipse testatur, vitia & peccata proficiscuntur, Matth: cap: 15. Is igitur mundus ac purus corde est, qui nulli vitio, quod videlicet cum Dei voluntate apertè pugnet, est irretitus. Istis verò, qui eiusmodi fuerint, cōvenientissimè a Christo promittitur, eos Deum visuros. quia enim visio ista Dei, quā hic intelligit Christus, est obiectum animi & mentis nostræ, quæ cordis nomine significatur, propterea dicitur, eos, visione ista fruituros, qui purum cor habuerint; quemadmodum, ut quis oculis corporeis aliquid intueri ac cernere planè possit, requiritur, ut oculus sit purus, & ab omni labe immunis. Iam videre Deum, in sacris litteris potissimùm significat, eius benignitatem reipsa abunde atq; affluenter experiri; quemadmodum inter alia complura testimonia, apertè, rem diligenter* v: 8.

consideranti, indicat locus ille apud Iobum cap: 19. v: 26. qui vulgò de resurrectione nostra accipitur, quam nos quidem credimus ibi potuisse adumbrari, & adumbratam fuisse: sed tamen interim, res ipsa docet, Iobum, cum eo in loco dixit, se visurum Deum. intellexisse se denuo Dei summam erga se benignitatem ac beneficentiam experturum. Quare non est omnino necesse ex verbis Christi colligere, in beata illa atq; immortali vita, Deum a nobis, propriè loquendo, conspectum iri, tametsi nos id, sano modo intellectum, negare non audemus: sed tantùm id necessariò est intelligendum; quòd ibi Dei benignitas & beneficentia in supremo gradu sentietur; quemadmodum id requirit, quòd beati pronunciantur isti, qui Deum sint visuri; Neque enim vera beatitudo ibi esse potest, ubi non sit plenissima affluentia & participatiò divinæ bonitatis & beneficentiæ.

Vidimus de sex hominū generibus, quos Christus beatos pronunciavit; quæ tamen hominum genera eiusmodi sunt, ut, si in suo quodque genere perfectionem habuerint, necesse quodammodo sit, ut simul & semel omnia in uno homine inveniātur. Eiusdem generis est, aut certè ut sit verisimilimum videtur, id, quod septimo loco a Chisto commemoratur dicente. Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei voca-
v:9. buntur. Quid hîc oporteat pacificorum nomine intelligere, est meo iudicio non parum difficile, id planè statuere: præsertim, cum græcum verbum εἰρηνοποιοὶ, eiusmodi sit, quod apud alios scriptores vix fortaße reperitur; neque in ipso novo testamento, ullum lo-

lum locum a quoquam inveni observatum, præter hunc, ubi nomen istud legatur. Legitur quidem verbum εἰρηνοποιῶ *ad Colos: 1. v: 20. & ad Ephesios, id quod tantũdem valet,* ποιεῖν εἰρήνην*, idq; capite secundo v: 15. In quibus duobus locis, nulli dubium esse potest, quin eo verbo significetur, concordiæ, ut sic dixerim, factio seu effectio. Agitur enim ibi de concordia & conjunctione, quam Christus adveniens, inter gentes & Iudæos effecit & constituit. ita ut hac significatione inspecta, viderentur in loco nostro pacifici ii appellari, qui, ut nomen ipsum proprie sonare videtur, pacem faciunt, id est, sunt auctores concordiæ & conjunctionis inter alios. Atqui nihilominus, ut verum dicam, nõ facilè adduci possum, ut credam hoc in loco, istam* pacifici *nominis significationem esse agnoscendam; præsertim, cum ipsum pacifici nomen apud latinos, nunquam videatur istud significare; quamvis nominis compositio id præseferat, & habeant Latini, quod vix apud græcos invenitur, verbum huius nominis conjugatum Pacificare. quod sine dubio, pacem facere significat, id est, ut dictum fuit, ad concordiam & coniunctionem redigere. Significat enim nomen pacifici, apud Latinos, pacis amantem ac studiosum, seu quietum, placidum, ac placabilem; non autem, ni fallor, eum qui pacem faciat, seu ad concordiam dissidentes adducat. Hac igitur significatione omissa, considerandum est, extare locum apud Iacobum capite 3. ad finem, ubi mentio est, faciendi pacem; ibi enim, quemadmoduu ex antecedentibus intelligi potest, videtur omnino facere pacem,*

cem, aliud nihil significare, quàm pacem sectari, & rixas omnes, atque dissidia vitare: & sunt, qui ad locum istum adnotent, pacem facere esse hebraismũ, quo significatur pacis esse studiosum, seu pacem colere; quanquam mihi de hebraismo isto, nihil dum liquet. Igitur possumus fortasse statuere, pacificum, hoc loco nostro, aliud nihil significare, quàm pacis studiosum, & cultorem esse; præsertim cum latini nominis, græco quod in loco nostro est planè respondentis, hæ, cui dictum fuit, sit significatio. Plurimùm verò confert ad intelligendũ, quid isto græco nomine significatur in hoc ipso loco nostro, diligenter inspicere, quid Christus affirmet cum ipsis factum iri qui tales fuerint; verisimile est enim, non minus hic, quã in superioribus locis, Christum istis tribuisse, tanquam id quod eos maneat, aliquid, quod convenientiam habeat cum ipso nomine, seu potius cum nominis significatione, quo eos appellat. Ait autem de istis, quòd filii Dei vocabuntur; quod sanè videtur habere convenientiam, cum studio & cultu pacis; Proprium siquidem Dei est, pacis autorem esse; & propterea tam sæpe apud Paulum vocatur Deus pacis & disertè in epistola ad Corinthios priore, cap: 14. opponit pacem, cuius autor est Deus, discordiæ & dissensioni. Itaque convenientissimè videtur a Christo dictum, istos vocatum iri Dei filios, si eos intellexit, qui pacem colunt atque sectantur; id est, cõcordiam, & animorum coniunctionem. Quod si liceret ex proprietate sermonis hebraici, aliam quandam significationem nomini Pacifici hoc loco tribuere, ut scilicet

licet eos intelligeremus, qui pacem, id est, ut apud Hebræos hoc nomen sæpiùs accipitur, & in ipso novo testamento non rarò, bonum aliquod egregium atq; ipsam felicitatem faciunt, id est aliis procurant. sensus est valde egregius, & convenientissimè istis a Christo tribueretur, quòd filii Dei vocabuntur. Proprium siquidem similiter Dei est, summum bonum ac fælicitatem aliis tribuere. verùm mihi non videtur tantopere audere nos debere, nec sine necessitate aliqua quicquam novi excogitandum esse, aut recedendum ab ea significatione quæ testimonia satis aperta habet, quam proximè exposuimus, illamq; libenter sequimur; tantùm considerandum restat, quid differant isti pacifici, ab illis mansuetis de quibus antea dictum est: neque enim ullomodo est verisimile, de iisdem prorsus hominibus hîc agi, de quibus ibi: videntur autem, aut videri possunt parum differre, pacifici a mansuetis, differunt tamen, et quidem insigniter. Nam mãsuetus is est, qui, ut suprà dictũ a nobis fuit, injurias facillimè cõdonat, neq; unquã diu cuiquam irascitur. At pacificus ille est, qui omnes dissensiones, quàm fieri potest maximè, vitat & sopire contendit. ut exempli caussa, ii qui inter nos curant, ut, quamvis sit aliqua opinionum & sententiarum diversitas in ecclesia, tamen nulla dissensio, vel, ut magis propriè loquar, dissidium inter fratres oriatur, vel etiam qui curant, quantum possunt ut etiam cum illis, qui nobiscum non congregãtur, si alioqui pii sint & probi, pax colatur; isti meritò ac propriè pacifici vocantur; quæ virtus, non parum est diver-

diversa ab ea, quæ mansuetorũ hominũ est propria, quo nomine appellabuntur inter nos illi, qui nulla, quantumvis gravi injuria, commoventur, &, si quid acerbius adversus se fieri videant, connivent, idq; æquissimo animo ferunt. Loquitur igitur Christus hoc loco, non de iis qui injurias tolerant; sed de iis qui dissensiones abominantur. Vbi animadvertendum est, quòd si illi peccant, qui non cum omnibus, ut Paulus non semel docet, pacem colunt, nec curant ut inter omnes, quantùm fieri possit maximè, sit concordia, multò magis sine comparatione illi delinquunt, qui id inter fratres non curant. Et sanè Salomon cap: proverbiorum sexto, ponit studium seminandi discordias inter fratres inter septem res, quæ præter omnes alias Deo displicent. Et quidem si hebraismus, qui, nisi fallimur, ibi habetur, diligẽter animadvertatur, hanc, quam ultimo loco Salomon ponit, dicet ab illo judicatam fuisse reliquarũ sex maximam & Deo invisissimam. Superest ut aliquid dicamus de phrasi illa, Vocabuntur filii Dei. *Vulgò enim a peritissimis quibusq; traditur, verbum vocandi hebraica loquutione, eandem vim, in hoc & similibus locis habere, quam ipsum verbum, ut sic loquar,* Essendi, *ut aliud nihil sit Filii Dei vocabuntur, quàm filii Dei erunt, hoc est, ut interim simul quid filiatio ista sit explicemus, Erunt immortales æternaq; vita perfruentur, & ab ipsa quidem interpretatione verbi Vocandi non censeo temere recedendum esse, præsertim in ista loquutione, Vocari filium Dei; cum videam alibi satis frequenter homines justos & cujus-*

modi

modi sunt pacifici isti, esse Dei filios, disertè dici. Ve
runtamen, si quod mihi nunc succurrit dicendum
liberè est, valde vereor ne ista interpretatio, quòd Vo-
cari pro Esse accipiatur, non sit simpliciter atq; abso-
utè vera, sed sæpe, ubi illa videatur locum habere,
aliqua improprietas subsit, propter quam scriptura
non essendi sed vocandi verbo utatur aliquando,
quamvis aliàs etiam ipso essendi verbo eadem in re
uti soleat; exemplum non est nobis longè petendum,
cum hæc ipsa appellatio filiorum Dei nobis id abun-
de suppeditet. Certum est enim neminem propriè lo-
quendo esse Dei filium, nimirúmq; maiestatem Dei de-
decet, quicquid vulgò theologi asserant, vel cogitare,
quòd ipse verè ac propriè filios generet. Hinc factum
est, ut non modò de aliis hominibus & hîc & alibi
dicatur, eos vocari Dei filios, sed de ipso Iesu Christo
domino nostro idem pronunciatum inveniatur, ut
Lucæ primo, ubi de eo scriptum legimus ab angelo
dictũ, Vocabitur filius Dei. Verùm quoniã ut di-
ctum est, Deus, propriè loquẽdo nullos filios generat,
propterea ii qui per figuratum loquendi modum
Dei filii meritò dici possunt, etiam eße Dei filii di-
cuntur; nimirum ob id, quòd nulli inveniantur, vel
esse possint magis propriè dei filii, quàm ipsi sint. Non
fuit nobis otium omnia loca diligenter inspicere lo-
quutionum istarum cum vocandi verbo, sed suspica-
mur tamen verißimum esse quod diximus, verbum
illud aliquam improprietatem sæpe subindicare, quæ
legentes & rem penitißimè non considerantes o-
mnino lateat. Iam nihil arbitramur esse opus, hîc re-

petere, pronunciatum Christi istud de pacificis hominibus non esse simpliciter accipiendum, cum fieri possit, ut quis virtute ista sit præditus, & tamen beatam immortalitatem, quâ filiatio divina continetur, non adipiscatur, & auditores ad ea quæ dicta sunt, rejicimus. Sed antequam ulterius progrediamur, id quod iam attigimus de convenientia, quam habeat id, quod Christus ubiq; hactenus attulit pro caussa beatitudinis singulorum istorum quos commemoravit, cum ipsorum appellatione, diligentius considerandum proponimus; mirificè enim conferre videtur ad intelligendum, qui nam revera illi sint, de quibus Christus loquitur. Hoc autem præcipuè commemoratum voluimus, propter primos quos nominavit; cum enim de illis ageremus & duplicem sensum appellationis pauperum spiritu indicaremus, omisimus, & ad hunc locum reservavimus diligenter considerare convenientiam, quam habeat regnum cælorum cum pauperibus spiritu, ut melius possimus statuere, utram ex illis duabus significationibus appellationis illius amplecti debeamus. Videtur enim omnino melius convenire, quòd regnum cælorum sint isti habituri, cum paupertate pecuniarum, quàm cum paupertate spiritus; convenire, inquam, per antithesin, & correctionem, vel potius compensationem ejus incommodi, quod illa appellatione continetur; quemadmodum videmus inferiùs factum esse, ubi luctui consolatio opponitur; fami & siti justitiæ, saturatio. Sic igitur & in dicto primo loco, rectissimè videtur opponi, tanquam correctio & compensatio incommodi

modi

modi quod in illa est, paupertati pecuniarum & opum, cælorum regnum. non est tamen interim negandum, quin retenta etiam altera illa illius appellationis significatione possit antithesis ista locum cõmodè habere: quandoquidem satis rectè demissioni animi, quippe quæ faciat ut quis contemnatur & despiciatur ab iis, qui ad interiora non penetrant, ut plerique hominum sunt, opponitur regnum, quo statu nihil sublimius aut elatius invenitur, adeò ut in ipso Deo omnium excellentissimum esse videatur, quòd is omnium sit rex & dominus, & in omnia alia quæ extra ipsum sunt, divinum regnum atq; imperium habeat, ac propterea, cum homo ad imaginem & similitudinem Dei conditus esse dicitur, planè statuendum videtur idcirco id dici, quia similiter homo in hoc mundo regnat super alias res creatas, in easq; plenum, ex rei ipsius natura exq; Dei consilio, imperium habet.

Octavo loco, Christus beatos pronunciat, qui persequutionem patiuntur propter justitiam. *Hoc nomine iustitiæ utitur aliquoties Christus, hoc sensu, ut significet rectitudinem & veritatem rerum ad pietatem pertinentium, adeò ut hoc loco, iudicio quidem meo, tám de his loquatur, qui ob vitæ sanctitatem ac probitatem, quàm qui ob veritatem scientiæ divinarum rerum, quam ipsi aut tueantur & observent, aut etiam promoveant, a malis & imperitis rerum divinarum hominibus persequutionem patiuntur. Quod sanè admodum grave carni nostræ videri potest, persequutionem videlicet pati ob id,* v. 10.

 pro-

propter quod, vel maximè quis laudandus & recipiendus sit; propterea voluit nos docere Christus, multò aliter rem se habere atq; humanæ rationi videatur; debere inquam istos lætari, & libentissimo animo eiusmodi persequutionem suscipere, cum ii quibus id evenit beati meritò appellari possint, eò quòd ipsorum sit cælorum regnum. Quod etiamsi posset fortasse ita intelligi, ut Christus docere voluerit, illos in hac vita eße ex vero populo Dei, & Dei regnum intra illos esse, tamen verisimiliùs est, ut potiùs, quemadmodum & antea in prima beatitudine, intelligat ipsam immortalitatem, cuius sedes est cælum, ubi fideles Christi olim regnaturi dicuntur, propterea quòd in eo statu omnes inimicos suos sibi subjectos habebunt, ipsa morte atq; inferno devicto. Est autem hîc tacitè intelligendũ, quòd isti, si beatorum appellatione digni sunt censendi, ita persequutionem istam patiantur, ut si iustitiæ cultũ & propagationem deserere vellent vitare eam possent, & tamẽ malint eam pati, quàm justitiæ ullo pacto deeße. Qui enim tales sunt, vix fieri potest quin iis vitiis careãt, quæ obstant quominus quis regnum cælorũ obtineat, præsertim si persequutio ista usq; ad sanguinem fundendũ progrediatur, & verisimile quidem est, Christum hoc loco persequutionis nomine aliquid gravius intellexisse, ex quo appareat eos, qui propter justitiã id vitare negligant, verè probos & justos esse, ut meritò pronunciare potuerit ipsorum esse cælorum regnum. Quia verò hac in re, ut sciamus, videlicet, persequutiones propter justitiam non mali quidquam,

sed

ſed ſummum bonum nobis adferre, plurimum momenti eſt poſitum, idcirco dominus Ieſus, his non contentus quæ hactenus explicuimus, ſubjicit eadem de re verba iſta. Beati eſtis cum probris affecerint vos, *&c. usque ad verſum tredecimum. Iam verò hîc primùm convertit Chriſtus ſermonem ſuum ad aliquos, de quibus videtur multùm dubitari poſſe, quinam iſti ſint ex illis qui tunc aderant, & eorum ſimilibus, qua de re poſtmodum accuratius videbimus, nunc videndum nobis eſt, quid Chriſtus conſentiens cum eo quod modo dixerat, uberius ſubjecerit. Inquit igitur.* Beati eſtis, cum probris affecerint vos, & perſequuti fuerint. *Enarrat quodammodo dominus Ieſus quædam, quæ faciunt homines mali adverſus juſtos & juſtitiam colentes, & veriſimile quidem eſt, ut quemadmodum hæc duo, quæ commemoravimus, probris afficere & perſequi, habent inter ſe diverſitatem aliquam, licèt alioqui alterum ad alterum, tanquam ad ſuum genus redigi poſſit: ſic etiam tertium quod ſequitur,* Et dixerint omne malum verbum, *&c. aliquid ab iſtis duobus diverſum ſit, quod tamen & ipſum, ad alterum ex ſuperioribus duobus tanquam ad ſuum genus, referri alioqui poſſit. Nam quod Chriſtus ante generali verbo Perſequendi complexus eſt, hîc videtur in tria diſtribuere, inter quæ eſt nihilominus ipſa perſequutio, quæ videlicet, ut in multis aliis nominibus, frequenter alibi apud ſcriptores evenire ſolet, modò generis, modò ſpeciei locum teneat. Videtur igitur, Probris afficere ſignificare vulgatas ac conſue*

V. II.

tas verborum injurias, quibus homines intemperantes eos afficere solent, quos odio habent, nulla habita consideratione, an verum dicāt nec ne, immò etiam an ad rem nec ne loquantur, tantùm id curantes, ut odium suum convitiis ejusmodi homines afficiendo exsaturent. Iam quod sequitur, id est persequutio in specie hoc loco accepta, ut paulo superiùs in genere accepta fuerat, ita ut reliqua etiam duo quæ hic dicuntur comprehenderet, significat, sine dubio hoc in loco facta, quibus negotium facessunt homines mali piis hominibus, eosq́ affligunt & vexant, cuiuscumq; tandem generis facta ista fuerint. Tertium porrò est, dicere omne malū verbum adversus ipsos, idq; falsò, id quod aliud quiddam est a convitiis: sed est, de illis hominibus piis ac justis quodammodo pronunciare ac sententiam ferre, de iisq́ aliquid asserere, nempe malum ac detestabile, sive id pertineat simpliciter ad ipsorum doctrinam, sive etiam ad vitam atq; mores, ut quando Christiani homines dicti sunt contemnere omnem veram religionem verumq́ divinum cultum, inducentes cultus falsos ac superstitiosos; vel cum hæretici & seductores sunt appellati, quod ad doctrinam pertinet: vel quando dicti sunt carnes humanas comedere, connubia promiscua habere, & in ipsis suis cœtibus libidines incæstas ac pudendas exercere, quod potissimùm ad vitam & mores pertinet. Et ita apparet, nisi fallimur, aperta differentia inter ista tria, ad quorum finem perpendendum est illud, Propter me, quod, ut quidem mihi videtur, non ad ultimum tantùm, ut quibusdam

fortasse

fortasse visum fuit, sed ad omnia & singula tria pariter pertinet. Necesse est enim, ut si quis propter unum vel plura ex istis tribus beatus vocari debeat, ut ea propter Christum illi contingant. Est igitur consequenter distinguendum, verbum mentientes, *ab istis,* Propter me, *& intelligendum, ista duo verba conjungi debere cum verbis quæ ad illos referuntur, quos hic beatos Christus pronunciat. Subjungit autem caussam Dominus, cur isti sint beati, addens, quòd debeant gaudere & exultare, quod longè videtur alioquin abesse debere ab iis qui talia patiuntur, caussa porrò est,* quia, *inquit,* merces vestra multa est in cælis. *Servans hic Christus illam convenientiam, de qua ante non pauca diximus, opponit tribus illis malis mercedem multam, tanquam videlicet ii, qui illa patiuntur, plurimùm laborent; labori enim merces debetur. Et interim ex hac tacita metaphora colligendum nobis est, ita debere istos propter Christum ejusmodi mala perpeti ut, quemadmodum superiùs est dictum, possint ea effugere, si Christum & ejus disciplinam contemnere aliqua ratione velint. Non contentus autem Christus mercedem isti labori proposuisse, addidit, eam esse multam, neque hoc contentus, addidit præterea, in cælis illam esse futuram, ut videlicet, quemadmodum & superius ferè ubiq; observavimus, ostendat, se meritò pronunciasse istos esse beatos. Subjicit autem ad extremum quandam quasi rationem eorum, quæ modò dixit, inquiens.* Sic enim persequuti fuerunt prophetas, qui fuerant ante vos. *Quod* V. 12.

sanè non admodum videtur accommodari rectè posse ad proximè dictum, quòd scilicet merces multa sit futura in cælis, neq; enim ullo pacto ex eo, quòd prophetæ ejusmodi persequutiones passi fuerint, hinc sequitur, eos qui eas patiuntur, habere multam mercedem in cælis. quare necesse est, ut hæc ratio, ad substantiam quandam, ut sic dixerim, & summam ante dictorum referatur, quæ est, istos qui talia patiuntur, nihilominus, ut aliter humanæ rationi videri possit, esse tamen beatos, & gaudere illos atq; exultare debere. Tunc enim rectè fit accommodatio prædictæ rationis ad ante dicta, quemadmodum fieri non potest, ut Deus prophetas suos, quos charissimos habebat, permiserit grave aliquod malum subire, quod illis in multò majus bonum non vertatur, & quicquid sit, videtur debere quilibet verus Dei cultor vehementer lætari & beatum seipsum existimare, quòd sibi illa contingant, quæ contigerunt, non sine Dei nutu ac providentia, ipsius Dei amicissimis hominibus. Est autem hîc postremò animadvertendum, quàm verum sit quod diximus, persequutionis nomine tria illa omnia posse intelligi, quamvis inter ipsa sit ipsum persequutionis nomen ipsaq; persequutio; cum Christus persequendi simplici nomine, illa omnia significet. cum ait, Sic enim persequuti sunt, *&c. Cæterùm animadvertendum est illud, quod Christus ait,* qui fuerunt ante vos, *& inde, præsertim cum ea quæ sequuntur eandem occasionem præbeant, occasio nobis sumenda est inquirendi, ad quos propriè sua verba Christus dirigat, & ad*

quos to-

quos tota Christi concio sequens pertineat. Sunt enim qui velint ad solos apostolos, eorumq; similes homines, id est, verbi Dei ministros, sequentia Christi præcepta ac monitiones spectare. Contrà verò sunt, qui ad omnes qui Christi discipuli esse velint, totum Christi sermonem, pertinere contendant. Est autem hæc quæstio magni sanè momenti, ut sciat quilibet quomodo debeat se gerere, & quid faciendum ipsi sit, si Christi præceptis obtemperare studet, sine quorum observatione nulli æterna salus a Deo est proposita. Nam *ut alia singularia multa omittamus, quanti interest cognoscere, an verba illa Christi, quæ proximè infrà in hac concione habentur,* Primùm quærite regnum Dei, *ad verbi Dei ministros tantùm pertinent, an verò etiam ad reliquos Christianos, ibi enim & præceptum & promissum Christi habetur, quorum utrumq; maximi momenti est, & si ad Christianos omnes utrumq; pertineat, ostenditur necesse esse, ut quilibet nihil curet ea omnia, quæ pertinent ad victum & vestitum sibi parandum, nisi prius ac præcipuè res divinas curet; immo debere quemq; ita divina curare, ac si reliquorum nulla ipsi cura esse deberet, quippe quæ divina curanti a Deo dentur, non autem propria hominis cura comparentur.* Rationes *quæ movent eos, qui censent ad solos apostolos Christum sermonem suum direxisse, sunt vel esse possunt satis multæ; sed nos pauciores quasdam recensebimus, initio facto ab ea, quam verbis istis, quæ postremò enarravimus, contineri paulo ante innuimus.*

Ea est, quod ait Christus, prophetas fuisse ante illos ad quos loquitur, id quod videtur indicare, eos Christum fuiße alloquutum, qui populum Dei nomine docturi fuissent, quemadmodum prophetæ docebant, quos propterea ante illos fuiße dicat, quia in eodem munere populum docendi atque monendi eos præcesserant. Hæc ratio posset habere aliquid momenti, nisi duo illam vehementer labefactarent atq; adeò infringerent. Vnum est, quòd adsunt ut postmodum videbimus, nimis fortes rationes, quæ suadeant Christum ad omnes verba facere, qui illius discipuli esse velint. Alterum verò est, quòd nihil cogit, vocem Ante isto sensu accipere, ut scilicet denotet præcedens prophetarum munus simile muneri apostolico, sive eorum qui verbum Dei ministrant. Potest enim vel simpliciter de anteriore tempore accipi, vel, si tamen velimus debere aliquam interim similitudinem eße inter eos, ad quos Christus sua verba dirigit, & prophetas, unde fiat ut hos illis præcessisse Christus dicat, potest similitudo in eo considerari, quòd quemadmodum ii, quos Christ⁹ intelligit, immeritò & sine ulla ipsorum culpa persequutionibus patiendis quodammodo destinati erant, sic etiam prophetæ, quamvis innocentissimi, persequutiones gravissimas passi fuerant. Prophetarum verò, pro eo tempore quod fuit sub lege, exemplum Christus tantùm attulit; non quia prophetarum munus hac in re peculiariter aliquod momentum haberet, sed quòd vix ulla alia exempla nota ac celebria extabant hominum, sub vetere testamento insigniter

abip-

ab ipso populo & immeritò vexatorum, præter exempla prophetarum. Alia ratio istius ejusdem sententiæ est, quòd hic statim dominus Iesus, eos, quos alloquitur, dicit esse sal terræ & lucem mundi; quæ metaphoræ vix ullis convenire posse videntur, præter eos, qui aliis præeunt, tanquam lux in tenebris, ad viam veritatis & salutis, vel certè aliis hominibus sapientia ac virtute longe præstant, quod proprium esse videtur eorum, qui reliquos instituendos suscipiunt. Hanc rationem id enervat, quòd utraq; ista & salis & lucis metaphora, invenitur in ipso novo testamento accommodata etiam aliis, qui cæteris non præeunt. Paulus certè ad Philippenses scribens ait, eos vel esse, vel esse debere tanquam luminaria in mundo, prout verborum φαίνεσθε quod legitur cap: 2. v.15, vel indicativo, vel imperativo modo prolatum fuisse dicamus. Appellantur igitur, sive appellari possunt homines Christiani, quiq; verè Christi disciplinam complectuntur, mundi lux, propter ipsam vitæ sanctitatem, citra ullum alium alios docendi modum, ut ex prædicto Pauli loco satis liquet. Et Christus ipse in hoc ipso sermone id apertè indicat, cum ait, Sic luceat lux vestra coram homi- v.16.
nibus, ut videant opera vestra bona *&c. Iam de salis metaphora, quæ iis etiam conveniat qui simplices sunt Christi discipuli, videtur id demonstrare, quod in eiusdem Christi sermone legitur, qui extat apud Lucam cap: 14. ad finem. Sic enim ibi legitur, Christum dixisse. Sic ergo omnis, qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest esse meus discipulus.*
Bonum

Bonum est sal, si verò sal infatuatum fuerit, per quod condietur? Apparet enim satis apertè, Christum unumquemq; ex suis discipulis similem sali facere, & consequenter docere, unumquemque ex ipsis posse metaphoricè sal appellari. Et sanè, quemadmodum veri Christi discipuli sua vita sancta aliis prælucent, unde lux mundi meritò dici possunt; sic etiam & animum, & facta sua ejusmodi habent, ut videatur, illis non minus, quàm sale dapes condiuntur, condiri reliquum humanum genus. Est & alia ratio pro sententia ista, quòd Christus ad solos Apostolos verba sua dirigat, quam afferemus, non quia revera ea alicujus sit momenti, sed quia ab iis qui istam sententiam tuentur afferri solet, quòd scilicet Matthæus disertè dicat in ipso capitis initio, Christi discipulos accessisse ad Christum, eumq́; illos ista docuisse, quæ in tota præsenti cōcione, videlicet, leguntur: inquiunt enim isti, Discipulorum nomine debere intelligi apostolos, alicubi enim id factum invenitur in evangelica historia. Quam rationem propterea afferunt, quia alia sint indicia quæ illam confirment, satis animadvertentes ut arbitror, alioqui eam ipsam per se ac simpliciter, non magnum habituram momentum, cum nemo nesciat, Christi discipulorum nomine significari omnes qui Christi disciplinam amplectuntur, etiamsi alioquin nullum munus aliis eam tradendi ipsi suscipiant. Iam verò ad rationem istam, qualiscunq; illa sit, respondemus, ubi discipulorum Christi nomine intelliguntur ipsi apostoli, aliqua aut præcessisse aut subsequi, quæ id apertè

pertè

pertè declarare possint, unde licuerit Evangelistæ per excellentiam Apostolos simplici isto nomine discipulorum vocare. Nihil tale invenitur in loco nostro, immo cum nondum electionis apostolorū mentionem ullam Evangelista fecisset, & sic secundum historiæ seriem nondum apostoli ulli essent, nullo prorsus pacto potuit sacer hîc historicus simplici discipulorum Christi nomine, apostolos intelligere. Adde, quòd ad finem concionis ipse Evangelista satis declarat, cum ab ipsius initio dixit Christum docuisse suos discipulos, se discipulorum nomine omnes intellexisse, qui Christi doctrinam, ut inde aliquid docerentur, audiebant. Sic enim scribit ad finem capitis septimi: Erat enim docens eos ut potestatem habens, & non ut Scribæ. Primum enim relativum, Eos, non potest referri nisi ad turbas proximè ante nominatas, quæ apud græcos masculini sunt generis. Deinde oppositio illa Christi & Scribarum in docendi modo, satis demonstrat, eos, qui a Christo tunc docebantur, illos fuisse, quos Scribæ etiam docere solebant, id est promiscua plebs & populus. Qui comparatione facta inter Scribas suos ordinarios præceptores, & Iesum Nazarenum extraordinarium, interq́ illorum & hujus docendi, quod ad gravitatem & auctoritatem attinet, modum ac rationem, hunc nimirum illis longè anteponentes, vehementer mirabantur.

Est adhuc & alia ratio pro opinione prædicta, quòd scilicet Christus ipse suis verbis satis ostendat se illos alloqui, qui alios docturi erant, cum versiculo 19. huius capitis dicat, eum qui fecerit, & docuerit etiam mi-

am minima præcepta legis, magnum vocatum iri in regno cælorum. Videtur igitur Christus ibi requirere, ut ii, ad quos verba sua dirigit, & faciant, & doceant; atqui hoc non potest convenire nisi iis, qui onus docendi habeant; igitur Christus verbi ministros tantùm in sua illa concione alloquebatur. Ad hāc rationem respondendum est, particulam Et, non semper eam vim habere, ut ea, quæ continentur verbis inter quæ est posita, simul omnino coniungat; sed tantùm significare sæpe solere, de utroque idem statuendum esse, id videlicet quod & ante vel post exprimitur, ita ut Christi verba ita accipienda sint, ut si quis sit cui tantùm faciendi munus incumbat, isq; mandata illa etiam minima fecerit, magnus sit futurus in regno cælorum. & similiter si quis eßet, qui muneri tantùm docendi foret præpositus, is, si minima etiam ista mandata doceret, posset meritò magnus vocari in regno cælorū. Verùm, quia nemo talis est, qui soli docendi muneri sit præpositus, & non simul debeat ipsa præcepta facere, propterea intelligendum est, utrumque quidem requiri in eo, qui utrumque munus habeat, ut scilicet & faciat & doceat, si velit magnus in regno cælorum vocari; in eo verò, qui munus tantùm faciendi habet, non nisi ipsum facere ad hoc ipsum consequendum requiri; quod tamen ex Christi verbis concludi non potest, nisi copulæ Et, ea vis esse poßet, quam antea docuimus. Ex quo possumus concludere, non posse ex illis verbis ullo pacto colligi, auditores concionis Christi, apud quos ille verba sua dirigebat, eiusmodi fuiße, qui & facturi & docturi es-

ri eßent, sed tantùm quòd inter illos partim essent qui & facturi essent & docturi, partim verò, qui munus tantum faciendi haberent. Potest autem hæc eadem ratio, quam refellimus, colligi etiam ex superioribus Christi verbis, Qui verò solverit, & docuerit sic homines &c. Cum enim ibi sit initium huius Christi enunciati, ubi pronunciat quid futurum sit de iis, qui docuerint alios in iis, quæ pertinent ad minima etiam illa mandata, & disertè ab ipso sit facta mentio in ipsomet isto initio muneris docendi, videtur omnino statuendum, eum non loqui nisi cum illis, qui munus docendi homines essent habituri. Verùm responsio prius allata, hic quoque non tantum locum habet; sed multò apertiùs, totam istam rationem dißolvit, cum ob vim illam, quam diximus solere eße copulativæ illius particulæ (unde etiam factum est, ut vulgò apud grammaticos, & alios quoque professores audiatur, Et, interdum poni pro Aut) possint Christi verba ita accipi, ac si dixisset: Qui ergo solverit, & qui docuerit sic homines; seu, Qui ergo solverit, aut docuerit sic homines. Et sanè, in tali ratiuncula non erat tantum momenti ponendum, ut propterea negligerentur, vel confutatæ eße crederentur rationes, quæ contrariam sententiam planè demonstrant; de quibus iam est tempus ut aliquid dicamus, tametsi aliquot ex illis sint, quæ ex suprà dictis non obscurè colligi possint. Primum igitur considerandum est, ab omni verisimilitudine prorsus abesse, quòd Christus, turba præsente atque audiente, sumpserit sibi docendos, eos tãtùm,

qui mu-

qui munus docendi alios habituri essent: et, si nihilominus id facere voluisset, quòd evangelista ejus rei verbis suis nullum indicium legenti dederit. Nam quod in ipso narrationis initio scripsit, Christum discipulos suos, qui ad ipsum accesserunt docuisse; hoc quamvis quibusdam, ut antea attigimus, aliter videatur, id nullo pacto indicat; cum, quemadmodum ibi diximus, manifestum sit, discipulorum nomine omnes intelligi qui Christi disciplinam amplectuntur; ut alia omittamus, quæ suprà a nobis exposita sunt, ut rationem, ex nomine discipulorum pro contraria parte ductam, dissolveremus; quæ tamen ejusmodi sunt, ut planè contrà ex isto ipso nomine concludi possit, Christum nullo pacto eos solùm docere voluisse, quibus alios docendi munus incumberet. Deinde, pro alia hujusce rei ratione, & pro hac posteriore sententia, quam nos verissimam esse arbitramur, considerandum est, nimis absurdum futurum, cum Evangelista nullam prorsus mentionem hactenus fecisset apostolorum, seu aliorum, qui verbi Dei ministri futuri essent a Christo ex numero suorum discipulorum, nominatim selectorū, si is nihilominus, cum Christus sermonem suum habuisset ad ejusmodi homines, id silentio præteriisset, quantumvis verum esse posset, quòd jam apostoli & ministri isti a Christo electi fuissent, etiamsi ex ordine hujus ipsius narrationis evangelicæ intelligatur, aut certè intelligi omnino videatur, eos postea fuisse electos, quòd scilicet, ut aliquando evenire solet, sit in ipsa narratione ὕστερον πρότερον, *cum scilicet*

istud,

istud videatur indicari ex Luca, qui electionis ipsorum Apostolorum mentionem, ante ejusmodi Christi sermonem, proximè fecerat; quātumvis, inquam, hoc ita se haberet (quod tamen nos nullo pacto credimus, præsertim cum censeamus, non eundem planè sermonem narrari apud utrumq; evangelistam) non tamen ex hoc ratio nostra infringeretur, neq; absurditas ullo pacto tolleretur, quam ante diximus. Præterea, pro ejusdem sententiæ nostræ ratione, consideranda sunt Christi præcepta & monitiones, quæ in toto ipsius sermone continentur: nihil enim est ex omnibus illis, quod proprium omnino sit ministrorum verbi Dei, sed satis constat, si quis ea singulatim examinet, omnia omnium esse communia, qui Christi discipuli esse velint. Denique apertum est ex eo, quòd Christus de præceptis ipsius decalogi legiśq; Mosaicæ verba facit, suaq́; præcepta ac monitiones ad illa magna ex parte accommodat, sive ipsa nuda Mosaica mandata intelligat, sive unà cum eorum interpretationibus, a Scribis & Pharisæis populo obtrusis, eum in animo habuisse populum docere, cui & lex Mosis data fuerat, & a Scribis & Pharisæis, ut dictum est, ejus per singulas partes, interpretatio proposita. Atq; his paucis rationibus hoc in loco volumus esse contenti, ut ostendamus prædictam sententiam nostram, omnino veram eße, præsertim cum quædam alia suprà indicata fuerint, quæ idem demonstrare videntur. Itaque jam ad ipsa Christi verba, quæ nondum attigimus, explicanda accedamus, in ejusq́; sermone explicando pergamus.

v. 13. *Inquit igitur*, Vos estis sal terræ, sin autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? *Videtur valde dignum consideratione, quòd Christus statim ab ipso initio tacitè monuerit, ne ii quos instituebat à suo officio deficerent, idq; subobscurè, & sub salis metaphora, cum nondum quidquam dixisset, quod ad eos instituendos propriè pertinere videatur, sed tantummodo pronunciaßet, qui nam beati sint censendi. Sed animadvertendum est, quòd etiamsi id, quod Christus, admissa præter ipsam conclusionem superiore ratione, fecißet, non admodum sit consuetum, & non planè videatur ordine factum; tamen nihil vetat quominus, aliquantulum a communi usu recedens Christus, monitionem istam suam ab initio proposuerit, ut scilicet eò attentiores, & studiosiores suæ monitionis exequendæ, auditores redderet. præsertim, cum metaphora illa salis interim animos illorum sibi conciliaverit, appellans illos sal terræ, quæ non exigua nec vulgaris ipsorum præstantiæ commendatio est. Verùm præterea considerandum est, in iis, quæ præcesserunt, a Christo dictis, tacitè contineri institutionem in rebus maximi momenti, eorum, quos docendos susceperat, & explicationem officii ipsorum. Quid enim est aliud appellare aliquos beatos, quàm audientes instituere atq; hortari, ut tales eße velint? Inter eos verò, quos beatos Christus proximè pronunciavit, ii sunt, qui persequutiones patiuntur propter justitiam, & propter Christi nomen; idq; ultimo loco, & quàm proximè commemoratum fuit, ad quod*
admo-

admodum aptè accommodari potest monitio hæc, de qua nunc agimus, ac si Christus dicere voluerit: Dixi istos beatos esse, & consequenter monui, ut nemo propter persequutiones ab ipsa iustitia & a me deficere velit; ad quam rem præstandam, debet vel id discipulos meos impellere ac cogere, quòd ipsi sunt sal terræ. quod sal infatuaretur, si ipsi in persequutionibus fatiscerent, & suum officium desererent, quod admodum iniustè & scelerate factum esset, ac si quis universum sal insipidum redderet, unde fieret, ut dapes omnes insipidæ & nihili redderentur, & ita similitudine hac inspecta, ipsi deficiendo caussa eßent, ut tota terra, id est, universum humanum genus insipidum ac nihili redderetur: ac præterea, ut de rebus nullo sale conditis evenire solet, tandem corrumperetur ac putrefieret. Est autem hic considerandum, quòd, ut quidam animadverterunt, sal nullo pacto potest insipidum reddi; quod quidem ego non ausim affirmare, sed philosophos & rerum usus apprime peritos affirmantes audivi, id sanè fieri nullo pacto posse. Vnde videri queat, Christi hanc metaphoram valde ineptam esse, præsertim cum addat: Si sal insipidum factum fuerit, ad aliud nihil bonum esse nisi ut projiciatur foras, & conculcetur ab hominibus. Hæc enim verba ostendunt, vel certè ostendere videntur, istud aliquando contingere solere. Ego verò, tota hac ratiocinatione non obstãte, & nihilominus ut admittatur, nullo modo sal insipidum posse fieri, crediderim Christi metaphoram, & quidquid eam

sequutus, hoc loco dicit, rectissimè posse consistere, neque necessarium esse adhoc, ne ineptè Christus loquutus videatur, ut sal reipsa insipidum reddi possit, multoq́ minus, ut aliquando redditum fuerit. Satis enim ad metaphoram sustinendam, & ea quæ eius occasione hîc dicuntur, esse debet, quòd illa vera essent, quæ Christus affirmat consequutura, si ulla ratione fieri posset, ut sal insipidum redderetur, sive id reipsa fieri queat, factumq́ aliquando fuerit, sive minus. Potest enim, etiamsi id impossibile planè censeatur, unusquisq́ ex tali metaphora intelligere, quid Christus sibi velit, & summam absurditatem & injustitiam quandam animadvertere, quæ ex eo consequeretur, quòd ii, qui Christi disciplinam sunt amplexi, ab ea deficerent, vel si velimus ad ea etiam, quæ nondum expressa a Christo fuerant, eius verba accommodare, frigidi aut etiam tepidi in officio Christiani hominis exequendo redderentur, non minùs, inquam, potest quilibet istud videre, si sal alioqui nullo pacto possit insipidum reddi, quàm si re ipsa possit. Rectè igitur Christus concludit, discipulos suos debere in officio suo quemq; constanter permanere, cum alioqui, quando ipsi sunt tanquam sal terræ, idem eventurum esset ipsorum culpâ, quod eveniret, si sal insipidum redderetur, tam ratione eorundem, et ipsorum, quàm ratione aliorum; & interim docet, quàm planè inutiles & digni omni contemptione eßent futuri si tale scelus admitterent.

V.14. *Subiungit Christus.* Vos estis lux mundi, non potest civitas abscondi supra montem sita &c.

ta &c. *Alia metaphora excellenti ac perspicua monet Christus discipulos suos, ne suo officio desint; néve ullis huius vitæ incommodis deterreantur, quominus Christi nomen eiusq; doctrinam profiteantur, & factis præstent. Vos enim estis lux mundi, vos, inquam, estis, qui tenebras humanæ ignorantiæ in re omnium maxima dispellere apti estis, utq; id faciatis electi. neque enim Christus in hunc tantùm finem quærit discipulos, atq; ipsemet facit, ut ipsi modò eum cognoscant, & per illum æternam salutem adipiscantur, sed etiam ut alios, & verbis, & factis suis, ab ignorantia rerum divinarum liberent, & in viam æternæ salutis deducant. Sed dicet aliquis; Quid ad hanc metaphoram pertinet id, quod sequitur statim post lucis mundi mentionem, quòd scilicet non possit urbs super montem posita abscondi. Dicendum est, aliam hanc esse metaphoram, non absimilem tamen priori, quatenus, quemadmodum lux ea res est quæ abscondi nequeat, sic etiam abscondi nequit civitas supra montem sita. requirit enim Christus utraq; hac metaphora, ut eius discipuli aperte ac palàm, id & re & sermone profiteantur, quod sunt, utq; omnibus quales sint appareat, non minùs quàm lux & civitas supra montem posita, omnibus est conspicua. Quod si, ut diximus, hæc civitatis supra montem positæ commemoratio, alia metaphora est, necesse est ut concludamus, ejusmodi civitati Christi discipulos similes esse, id est, ad Christi discipulum constituendum, hoc etiam requi-*

ri, ut eius sancti mores sanctáq; doctrina cunctis appareat.

v. 15. Pergit Christus, in hoc proposito, monendo discipulos suos, ut dent operam, quò eorum facta ipsius instituti sint consentanea, eorumq; professio cunctis sit conspicua; & tertiam adhuc metaphoram addit accensæ lucernæ, quam non est cur quis fortasse existimet, esse eandem cum metaphora lucis mundi. Est enim accensa lucerna a mundi luce res admodum diversa; & mundi quidem lux, quemadmodum & civitas supra montem posita, abscondi nullo pacto potest; unde fit, ut duæ istæ priores metaphoræ peculiarē habeant inter se, separatam a tertia ista convenientiam. Lucerna enim accensa, abscondi nihilominus potest; sed tamen cum id fieri non soleat, & propterea lucerna accendatur, ut luceat omnibus qui sint in domo, meritò Christus tali metaphora, ad ostendendum cuiusmodi sit munus discipulorum eius, usus fuisse censeri debet; immò hæc metaphora, ad admonendos eos de suo officio aliquanto etiam aptior quàm duæ priores videri potest, propter id ipsum quod diximus, lucem & civitatem abscondi non posse, lucernam verò accensam posse; monitio enim videtur semper pro concesso sumere id, quod ipsa continet, eße eiusmodi, quod possit fieri & non fieri; & propterea is, qui admonetur, debeat ipsi monitioni valde attendere, ne fortè aliter se gerat ac debet, cum scilicet possit, nisi sibi caveat, minimè suum officium facere. Accommodatissima igitur est metaphora seu similitudo ista tertia, ut Christi discipuli mone-

moneantur, quamvis latere possint & seipsos abscondere, quemadmodum accensam lucernam abscondere quis potest, tamen id ab istis non plus debere fieri, quàm debeat lucerna accensa in eum finem, ut lucem præbeat toti domui, abscondi & sub modio poni, nec minus quàm hoc illud absurdum futurum. Hic verò, antequam ulterius progrediamur, animadvertendum est, propriè loquendo, primam solam ex istis tribus esse reverâ metaphoram; disertè enim ait Christus, suos discipulos esse mundi lucem, quod non facit in reliquis duabus: neque enim dicit, illos esse civitatem super montem positam, nec lucernam in domo accensam, unde fit, ut istæ reliquæ duæ, propriè loquendo, potiùs similitudines quàm metaphoræ sint appellandæ, cum Christi verba ita videantur accipienda, acsi dixisset: Quemadmodum nec civitas in monte sita abscondi potest, nec lucerna in domo accensa abscondi solet; sic vos mei discipuli, debetis censere tales vos esse, ac si abscondi nequeatis, aut si tamen potestis, non debeatis. Non nego tamen, cum neque verbum substantivum, ex quo vel tacito vel expresso fit, ut id, quod alioqui esset metaphora sit similitudo, expressum omnino fuerit, posse quem, si velit, ita etiam Christi verba accipere, ac si dixisset: vos estis civitas supra montem posita, quæ abscondi nequit, &, Vos estis lucerna in domo accensa, quæ abscondi non solet, nec debet, ita ut nihilominus utraque ista sit metaphora; mihi tamen plùs probatur, ut utraque sit similitudo, eo pacto explicata quo iam dictum est. Christi sequentia verba, quibus scopus monitionis ipsius continetur, videntur id confirmare, quod dixi-

mus, tertiam istam, seu similitudinem, seu metaphoram, maximè Christi proposito, eiusque monitioni accommodatam fuisse, cum illis non videatur contineri relatio nisi ad istam tertiam, ut docet verbum istud lucendi, quod est, in verbis istis, quemadmodum & in ista tertia similitudine. Dixerat enim, sed ponūt su
v.16. per candelabrum, & lucet omnib⁹ qui sunt in domo, *et statī verba ista subiūgens, ait,* Sic luceat lux vestra *&c. Nam verbū* lux, *non habet relationem ad illam primam metaphoram, in qua Christi discipuli lux mundi appellantur, sed ut dictum est, & propter idem verbum lucendi, quod in tertia est & non in prima, & propter ipsam sermonis connexionem, ipsum hoc verbum lucis, in verbis de quibus agimus positum, solùm ad tertiam respectum habet. quod vel ex eo confirmatur, quòd aliud est, esse ipsam lucem, quemadmodum appellati sunt discipuli Christi in prima metaphora, & aliud, esse id unde lux proficiscatur, ut est lucerna, quæ non ipsa est lux, sed inde lux prodit. Nam in verbis de quibus agimus, non minùs quàm inter lucem, & lucernam ex qua lux prodit, distinguit Christus inter discipulos, & lucem illorum quæ videlicet ab ipsis proficiscitur: inquit enim,* Lux vestra. *Iubet igitur Christus, ut lux quæ proficiscitur a suis discipulis, si veri ipsius discipuli sint, se conspicuam omnibus præbeat. Quid autem sit lux ista, seu quid potißimùm significet, videntur statim declarare sequentia verba,* ut, *inquit,* videant vestra bona opera. *Itaq; potißimùm videtur Christus hîc loqui de luce bonorum operum, quamvis alioqui verbum lucis, sit accommodatißi-*

mum ad significandum lumen quod prodit ex evangelica doctrina, cuius rei expreßiùs iudicio meo Christus hîc mentionem fecisset, si eos, vel tantùm, vel præcipuè voluisset alloqui, qui evangelicam doctrinam essent professuri; sed quia sine dubio istius docendi muneris, quamvis aliquam in sermone hoc toto suo, non tamen vel solam vel præcipuam rationem habuit, idcirco disertè bonorum duntaxat operum mentionem fecit. Nam si quis dicat, posse etiam, & quidem meritißimò, vocari bonum opus ipsam evangelii annunciationem, ut alia omittantur quæ ad hoc responderi possent, satis videtur considerandum proponere, quod Christus pro concesso sumit, bona ista opera, de quibus hoc loco verba facit, esse eiusmodi, ut eorum bonitas statim hominibus ea videntibus appareat. Hoc autem evenit quidem in ipsis bonis factis & virtuti consentaneis, qualia sunt verorum discipulorum Christi, ita ut ipsimet infideles atq; impii homines, si seipsos interioremq; mentem suam consulant, fateri cogantur, ea esse bona, quantumvis propter incommodum quod inde sentiunt, præsertim ob id quòd vita sanctorum hominum, ipsorum malam vitam mirificè in apertum prodit atq; reprehendit, ea alioquin summo odio prosequantur, id quod non ita evenit in ipsa doctrina, quæ aliquot partes habet, non propriè ad ea facta pertinentes, de quibus inter homines constat, sint nec ne bona: immò non parũ continet, quæ optima licèt ac præstantißima, tamen ab hominibus malè doctis atq; institutis possunt peßima ac deterrima

 censeri,

censeri, & porrò vulgò censeantur. Quod si quis tamen velit, nihilominus ab istis bonis operibus, quæ hic Christus commemorat, non planè excludi patefactionem cælestis doctrinæ, & eius, quàm maximè fieri poßit, promotionem, modò concedat, non de hoc bono opere, sed de aliis potißimùm ac præcipuè Christum loquutum fuisse, non multùm pugnabo, præsertim cùm eius sim sententiæ, quæ & rationibus & exemplis ex sacra historia petitis confirmari potest, ut debeat unusquisq; quantumvis privatus & nullo munere in ecclesia fungens, Christi discipulus, veritatem evangelicæ doctrinæ privata prædicatione, ubicunq; eius rei se occasio offert & spes aliquid boni faciendi promovere ac propagare. Attulit Christus caussam, cur velit lucem discipulorum suorum lucere coram hominibus, quæ est, ut videant bona opera ipsorum, quo facto statim subjicit, Et glorificent patrem vestrum, qui in cælis est. *Id quod si ipsa verborum connexio, & vis pervulgata copulativæ particulæ attendatur, videtur esse altera pars prædictæ rationis, sed tamen re diligentiùs inspecta, videtur mihi omnino sentiendum, non quidem alteram partem prædictæ rationis hoc esse, sed caussam ipsius rationis seu caussæ, ut illam ab initio appellavimus, ut scilicet hic Christus rationem reddat, cur velit suorum discipulorum bona opera ab hominibus conspici, ex quo sequitur (quod etiam verißimum est, & propterea hanc nostram interpretationem vehementer confirmat) non per se quæsitum a Christo fuisse, aut quæri, ut bona*

opera suorum discipulorum videat esse nota hominibus, sed propter aliud, id est, ut inde pater cælestis glorificetur. Et sanè gloria ipsius Dei videtur esse omnium rerum caussa, quas Deus vel per Christum, vel alia ratione, aut fecit, aut præcepit, facturusve aliquando sit: unde etiam præter multas scripturæ sententias, quæ hoc adversus multorum opinionem confirmare videntur, habemus dictum illud Solomonis Prover:16. Omnia facit Iehova propter seipsum, *qua de re latiùs disputādi (est enim materia valde ampla, ac difficilis) non est hîc locus: tantùm quærendum nobis est, quo sensu Christus potuit dicere, glorificatum iri Deum ab hominibus, ubi viderint bona opera ipsius Christi discipulorum. Videtur autem ad duo capita potißimùm poße redigi, quidquid huius glorificationis patris cælestis nomine hoc loco intellexit Christus. Nam si diligenter consideretur, quid huc pertinens poßit efficere bona opera Christianorum ab aliis hominibus animadversa, apparebit ni fallor id eße, vel agnitionem ipsius Dei virtutum, ut sic loquamur, & sui ipsius coram ipso Deo demißionem, vel imitationem eorundem bonorum operum, quibus præstandis, cùm ea a Deo fuerint iussa, necessariò divinorum præceptorum obedientia, & porrò ipsius Dei glorificatio continetur. Iam verò, ut quod prius ex istis duobus capitibus complectitur latiùs explicemus, dicimus, quòd cum Christianorum bona opera animadvertuntur, quæ satis constat Deo primo autore primaq; caußa eße facta, & quàm illa omnia aliorum hominum*

quan-

quantumvis egregia facta, præstantiâ suâ, quatenus ad virtutem referri possunt, longissimè superent: hinc datur cognosci, quantopere sapientia & beneficentia Dei omnem sapientiam humanam excedat, & omnē spem, quam de Dei erga homines bonitate, quis alioqui concipere potuisset, longè superet; quandoquidem non potest cognosci & animadverti, quomodo Deus sit primus auctor, & caussa talium bonorum operum, quin unà cum summa & ineffabili Dei sapientia, qui novit modum invenire homines sanctos reddendi, id quod nulla humana cura umquam, nisi minima ex parte, efficere potuit, appareat ejusdem Dei erga humanum genus inexplicabilis bonitas ac beneficentia, quibus homines alioqui, ut cæteri sunt, fragiles & ad peccandum proclives, eò adduxerit, ut sancti atq; inculpati præ cæteris jurè dici possint, immò qui eas virtutes habeāt, quæ ipsam humanam conditionem superare videntur, & angelicum quippiam & divinum omnino sapere. Nam quòd talia sint ea bona facta, quæ propria Christi discipulorum sunt, quæq; eos ab aliis hominibus, cujuscumque sectæ alterius aut religionis tandem sint, non modò ab iis qui nulla religione tenentur, apertè ac manifestè distinguunt, inferiùs, Deo volente, unà cum ipsis Christi præceptis videbimus, & clarè intelligemus.

Hactenus habuimus quoddam quasi præludium ejus sermonis, quem Christus habere statuerat, seu quandam, ad illum attentiùs audiendum, suorum discipulorum præparationem; quamquam maxima

huius

huius præparationis pars, ubi scilicet pronunciatur quinam sint beati, potest uideri quodammodo ex accidente continere summam quandam ipsius sermonis. Nam si quis velit diligenter examinare, quinam sint ii, quos Christus sic beatos pronunciat, & quale sit unumquodque nomen, quo singuli appellantur, quicquid ve ad illos significandos Christus dixit, facilè inveniet contineri ibi omnia, quæ Christus postea in ipso sermone latiùs atque uberiùs, & sub alia forma alioq; ordine exposuit. Nunc verò, usq; ad versiculum 21. & sic per quatuor integros versiculos, habituri sumus exordium proprium & peculiare ipsius sermonis; quod exordium, partim tacitè, partim expreßè hæc duo breviter continet; Christum constituisse, veram ac perpetuam divinam legem populum docere, quod est alterum ex prædictis duobus, quodq; non expreßè, sed tacitè ex ipsius Christi verbis colligitur. Alterum est, quòd Christus nihilominus, ista sua veræ atq; æternæ divinæ legis doctrina proponenda, ipsam legem per Mosen datam non sit abrogaturus, sed eam impleturus; quod quid sit, postea videbimus. Quid contineat exordium istud, summatim ad hunc modum exposito, videtur, antequam verba ipsa Christi explanare aggrediamur, de eo agendū, an Christus, doctrina ista veræ atq; æternæ legis divinæ proponenda, id tandem efficere voluerit, ut falsæ legis Mosaicæ interpretationes abolerentur, & verus sensus eius legis appareret, & in usum revocaretur; an verò aliud quippiam inducere in Dei populum voluerit, ab ipso populo præstandum. Sunt enim hac de re, tres

re tres præcipuæ opiniones. Vna est, quòd Christus nihil aliud efficere voluerit, quàm id, quod priore loco commemoravimus: Reliquæ duæ in eo consentiunt quidem, quod posteriore loco commemoravimus, sed non eodem modo illud intelligunt. Nam una vult, ea quæ a Christo addita legi Mosaicæ fuerunt, maxima ex parte eiusmodi esse, quæ quidem singuli ex populo præstare debeant: sed non tamen simpliciter atque absolutè, sed tum demũ, si velint esse perfecti, & propterea ista, non præcepta simpliciter appellare solet, sed potiùs consilia. Altera verò omnino statuit, ista a Christo legi Mosaicæ addita, eiusmodi esse, ut quilibet qui verus Christi discipulus esse velit, ea præstare omnino debeat. Prima ex istis tribus opinionibus, vulgò recepta est ab iis, qui a Romana ecclesia deficientes, Evangelici appellari solent. Altera est ipsius Romanæ Ecclesiæ. Tertia verò reliquorum, qui in latina, quam vocant, Ecclesia, Romanæ ecclesiæ nõ adhærent. Nam quid Ecclesia græca, & aliæ similes, hac de re statuunt, mihi nondum liquet. Nos porrò, tertiam planè amplectimur, nec videmus quomodo utracumque ex reliquis duabus sustineri possit. Quod enim ad primam attinet, vel istud ipsum, quod appellavimus Christi sermonis exordium, eam abundè refellit, si quis illud rectè intelligat, & vim quorundam Christi verborum diligenter animadvertat; quemadmodum apparebit, ubi verba ipsa explanaverimus. sed præterea opinio ista ab ipso Christi sermone apertè quodammodo refutatur, cum Christus ab initio sua dicta ipsimet puris ac putis Mosaicæ le-

icæ legis verbis sæpe opponat, eaq; suis dictis complectatur, quæ in ipsa Mosaica lege contenta non fuisse, nec contineri, quivis facilè animadvertere potest, id quod similiter verissimum esse apparebit, in explanatione ipsius Christi sermonis. Secunda porrò opinio, quæ planè ortum suum a carne, ut ita loquar, habuisse videtur nullo prorsus fundamento nititur, cum expressè Christus pronunciet, eos qui ea non fecerint, quæ ipse addit Mosaicæ legi, vel punitum iri, vel mercedem, quam ipse discipulis suis proponit, non accepturos. Verùm nihilominus carnales isti homines, & quibus durum erat nimis, nova ista Christi præcepta præstare, adversus ipsiusmet Christi verba, quod ille apertè præcipit, consilium ausi sunt esse dicere. nam ita ut dicimus rem omninò se habere, postmodum Deo volente apparebit. Iam igitur, ad verba ipsius Christi explananda, accedamus.

Cùm igitur Christus statim dicat, Ne putetis quòd venerim solvere legem, aut prophetas, *Satis intelligi ex hoc loquendi modo possunt illa duo, quæ summam fecimus huius ipsius exordii. Nam cur alioquin diceret ac moneret, ne putent se venisse, ut solveret legem & prophetas, nisi in animo haberet, legem aliquam & doctrinam populo proponere, & ad id faciendum se venisse profiteri? quomodo etiam potuisset dicere, se non venisse ad solvendam legem & prophetas, nisi hoc reverà ita se haberet, quamvis alioqui prima fronte potuisset videri, ipsum nihilòminus, ut ista dicat doctrinâ suâ legem solvere; cum tamen ea, quæ solutio legis videretur, non solutio reverà,*

vera, sed impletio esset? Unde ipsemet statim subjicit. non veni solvere, sed implere. *Facit mentionem Christus, & legis, & prophetarum, quamvis alioqui solo legis nomine prophetæ etiam ipsi intelligi solent, quemadmodum præter alia testimonia videtur apertè colligi ex mox sequentibus verbis, in quibus Christus solius legis mentionem facit, cum tamen verisimile admodum sit, eum verbis istis, planè respondere iis quæ antea dixerat, in quibus, ut dictum est, non legem tantùm, sed prophetas quoq; nominaverat. Prophetarum verò nominatim Christus ab initio mentionem fecit, ut arbitror, propter hanc caussam, quòd etiam apud prophetas multa continentur, quæ pertinent ad Dei legem & ad præcepta ipsa divina, quamvis verisimile sit, ut Iudæi vulgò credunt, in prophetis, quod ad præcepta divina attinet, nihil revera contineri, quod præceptis ipsis Mosaicis non contineatur; & prophetas, interpretes & explanatores quosdam, quod huc pertinet, fuisse Mosaicæ legis: quos tamen, præcipuè quatenus pertinebat ad præcepta Dei, non recipiebant non pauci ex ipsis Iudæis, ii videlicet qui Saducæi vocabantur; hodieq; sunt inter Iudæos, qui idem sentiunt. Voluit igitur Christus hac ratione indicare, se cum Saducæis non facere, id quod pertinebat ad populi benevolentiam captandam, aut certè odium hac in re vitandum, cum populus Pharisæis, qui prorsus hac in re et in aliis multis Saducæis adversabantur, plurimum esset addictus. Cum igitur Christus viderat ea, quæ mox docturus foret, eiusmodi esse, ut videri posset abroga-*

abrogare ea, quæ circa præcepta apud Mosen & prophetas scripta invenirentur, quod tamen non ita erat, præmunit sese & doctrinam suam hac protestatione, quòd legem aut prophetas soluturus non venerit, sed impleturus. Facilè ab omnibus intellectum fuit, & in eo ferè consensum, quid sit ista legis & prophetarum solutio, quam Christus a se removet; nempe quòd sit, ut diximus, istorum, quod ad præcepta attinet, abrogatio. Sed quid impletio ista sit, ut diximus, non perinde inter omnes convenit. Nos illis omnino adhæremus, quamvis eos non adeò multos, præsertim inter recentiores, esse credamus, qui statuunt, impletionem istam potissimùm significare perfectionem & absolutionem, metaphorâ ductâ a vase aliquo, seu modio, aut simili aliqua mensura, quæ contineat quidem multum eius, quod in illam injici solet, sed tamen nondum sit plena, nec suum complementum habeat. Vt autem meliùs impletionem istam, quam hîc Christus intelligit, percipiamus, animadvertendum est, quamvis legis simpliciter mentio hîc facta fuerit, nosq; similiter præceptorum divinorum simpliciter mentionem fecerimus, vocabulum quodammodo legis explanantes, tamen hîc non debere intelligi ullam aliam legis partem, ullave alia eius præcepta, præter ea quæ ad mores pertinent, quemadmodum, si quis diligenter inspiciat, evenit sæpiùs & in aliis novi testamenti locis. Nam Christus certè in sermone suo, nullorum aliorum præceptorum mentionem facturus erat, nisi eorum quæ ad mores pertinent, qualibus a se datis, nulla ex

D parte

parte abrogaturus, sed tantummodo perfecturus & absoluturus erat moralia præcepta Mosis, ut deinde singulatim Christi præcepta examinando observabimus ac docebimus. Itaq; profitetur in suis verbis Christus, quicquid in lege Mosis ac prophetis continetur ad ipsos mores pertinens, quod quidem præcepti omnino vim habeat, a se nullo pacto abrogatum iri, id est, illud totum integrum ex sua ipsius doctrina permansurum, sed tantummodo aliquid se amplius dicturum, quod ad perfectionem & absolutionem eiusmodi præceptorum pertineat. Quæ hîc ab aliis dicuntur, de impletione legis & prophetarum per Christum facta, quatenus per ipsum legi Dei perfectè satisfactum fuit, eiq; plenissimè obtemperatum, & prophetarum prædictiones fuerunt impletæ, id est ad suum exitum perductæ, non multùm ad rem facere nobis hoc quidem in loco videtur, quamvis in mox sequentibus verbis, possit meritò credi, illum ex parte ista intellexisse, ut statim explicabimus. Inquit enim: Amen amen dico
v.18. vobis, donec transeat cælum & terra, jota unum, aut unus apex non transibit a lege, donec omnia fiant. *Sunt verba ista sanè perdifficilia, &, nisi me memoria fallit, plurimum negotii explanatoribus facessunt; nec spero me poße perfectum eorum sensum explicare, dicam tamen quid in præsentia mihi succurit. Primùm igitur statuo, ut dictum ante fuit, simplici legis nomine prophetas quoq; hoc locò intelligi, sed tamen ita, ut non intelligantur prophetæ, nisi quatenus aliquid dicunt ad*

præcepta moralia pertinens, vel saltem, quod ad præcepta attinet, non autem, quod pertinet ad prædictiones, nihil enim videntur ad propositum Christi facere prophetarum prædictiones, de quibus videlicet non posset ambigi, propter sermonem quem Christus habiturus erat, quòd ipse eas soluturus fuisset. De præceptis igitur omnino, sive moralibus tantùm, sive omnibus intelligendum est, quicquid Christus legem hîc nominans intelligit, & statuendum Christum affirmare, non fore, ut quicquam vel minimum pereat, id est, abrogetur ex præceptis Mosaicis & aliorum prophetarum, donec omnia fiant. Quæ enunciatio, potest prima fronte videri significare, nunquam futurum ut quidquam eorum, quæ dicta sunt, abrogetur, quando videlicet nec futurum similiter unquam videatur, ut ista omnia fiant. Prima quidem facie, ut dixi, possunt Christi verba videri hanc significationem habere, & verisimile est, Christum ipsum voluisse, ut in hunc sensum ipsius verba ab auditoribus acciperentur, cum tamen interim alius sensus subesset, & verissimus, & eiusmodi, ut Christum postea nihil non verissimum affirmasse appareret. Is autem sensus est, quòd non priùs futura esset abrogatio ulla præceptorum illorum, quàm illis plenissima aliqua ratione obtemperatum fuisset, nempe ab aliquo homine præstitum perfectè vel minimum præceptorum istorum, id quod ab ipso Christo factum sine dubio est, dum hîc in terris ageret, quo facto & ipso in cælos sublato, tum demum, & non antea abrogatio facta est non paucorum ex

illis præceptis, nempe ceremonialium omnium, & iudicialium. Hinc fit, ut quamvis in prioribus huius loci verbis iam recitatis, Christus nomine legis & prophetarum, sine dubio, moralia tantùm præcepta intellexerit: in posterioribus tamen, magis probandum videatur, illum omnia prorsus præcepta intellexisse. Iam istius rei, quòd verba sacra non unum tantùm sensum habeant, quamvis alium alio, vel magis ipsis verbis convenientem, vel magis præcipuè a spiritu sancto intellectum, complura sunt exempla in litteris sacris, præsertim ubi aliqua prædictio contineatur, quemadmodum hìc fit; immò similis planè loquutionis cum ista forma aliquid negandi, donec quippiam fiat aut non fiat, cum eiusmodi duplici sensu, habemus exemplum apud Iobum cap: 14. 12. ubi legitur, Hominem, postquam occubuerit, non resurrecturum, donec non erunt cæli. Nam istis verbis, videtur significari, hominem, postquam mortuus fuerit, numquam vitæ restitutum iri: Nam hoc est, quod maximè ad propositum Iobi ibi loquentis facit. Videtur enim, & ita, ut verisimile est, Iobi tempore passim credebatur, quod & hodie a quibusdam, religionem ipsam Christianam profitentibus, creditur, cælos nunquam desituros, & fortasse hodie pleriq; existimant, Iobi sententiam istam nullum alium sensum continere, nisi quòd homines, ubi mortui fuerint, ex ipsius rei natura, in æternum non resurgunt. Mihi tamen, qui unà cum aliis non paucis credo, hos cælos quos videmus aliquando desituros, multò magis probatur ut dicamus, verum ac præcipuum

spiritus

spiritus sancti eo in loco sensum esse, quòd postquam cœli esse desierint, id est, iam desituri erunt, tum demum, neque ullo modo antea fiet, ut homines a morte in vitam revocentur. Considerate igitur, quàm sit similis locus iste huic nostro, & quàm interpretatio, quàm huius nostri attulimus, probanda videatur, ut scilicet is sensus, quem prima fronte verba ipsa præ se ferunt, quiq; Christi proposito magis convenire videatur, non sit tamen is quem præcipuè spiritus sanctus intelligit, sed alius sensus subsit magis secundùm veritatem probandus, & quem potissimùm spiritus sanctus intelligat. Nam quemadmodum ibi non est verus prior ille sensus, unde concluditur cælos nunquam desituros, & propterea nec homines unquam resurrecturos, sic in loco nostro prior sensus, quòd nullum iota neque apex legis periturus sit, quia videlicet fieri nequeat, ut omnia fiant quæ sunt scripta in lege, non est simpliciter verum, cum veritas habeat, fore aliquando, habita ratione temporis quo hæc dicta sunt, (nam id mox factum est) ut quæcumq; sunt in lege scripta omnino fiant. Ut enim antea diximus, Christus ipse, qui hæc dicebat, totam legem perfectissimè servavit. Quamvis, ut aliquando inveniretur qui id faceret, impossibile esse videretur: quemadmodum impossibile tempore Iobi videbatur, & nunc etiam videri potest, ut cœli esse aliquando desinant. Quod si aliquis dicat, hunc sensum, quem in Christi verbis præcipuum esse dicimus, cum non rectè ad Christi propositum videatur accommodari posse, non esse admittendum, ob id verò non

posse accommodari, quòd ex eo sequitur, Mosis legem ex aliqua parte aliquando abrogatum iri, Christi autem propositum sit, firmitatem ac durationem legis Mosaicæ ostendere. Respondemus, satis ad propositum Christi facere, si dicat, tantam esse præstantiam ac firmitatem totius legis Mosaicæ, ut nihil quantumvis minimum illic scriptum abrogari debeat, donec inventus fuerit, qui quicquid in ea scriptum est exactissimè servaverit: nec quicquam absurditatis continet, quòd Christus interea suis verbis voluerit aliud præ se ferre, & ita loquutus fuerit, ut non eo ipso tempore, quo loquebatur, sed postea tempore suo intelligeretur, quid ipse istis suis verbis sibi voluisset: aliàs enim idem contingit in ipsis eiusdem Christi verbis, & quidem in iis, quæ habebat ad suos ipsius apostolos, quibus, ut peculiaribus amicis suis, omnia quæ sciret se patefacere profitebatur, quid mirum igitur, si idem hîc evenerit, ubi omnes alloquebatur qui ipsius doctrinam amplecti vellent, & ipsam turbam, ut ex verbis evangelistæ ad finem sermonis Christi scriptis, de quibus antea sermonem fecimus, apertè constat, docebat atq; instituebat? Iam quid sibi velint verba illa, Iota unum, aut unus apex, non est difficile percipere, &, ni fallor, a plerisq; id perceptum est. Omissis igitur vanis commentis quorundam hominum, & sequentes eam explanationem, quæ obvia atq; in promptu est, dicimus Iota significare literam Iod alphabeti hebraici, quæ litera est & omnium aliarum minima, & sæpe eiusmodi quæ non proferatur,
licèt

licèt scribatur, ac propterea supervacanea sæpius videri poßit. Apex verò est nomen, quo, nisi unà cum aliis fallimur, puncta, quæ vocant, & accentus fortasse significantur, quibus literæ & verba apud hebræos ad ea rectè proferenda insigniuntur; Vnde videtur colligi posse id, de quo nonnulli, ni fallor, ambigunt, jam ipso Christi tempore, cum apicibus istis solitum fuisse scribi Mosaicam legem: non quidem necessariò, in omnibus eius exemplis; cum satis sit, si id fieret in codicibus, qui publicè asservarentur in ecclesiæ usum, quemadmodum non pauci affirmant; qua de re, non est, cur hîc diligentius inquiramus. Nobis enim satis est, ex isto loquendi modo intelligere, Christum dicere voluiße, nihil vel minimum abrogatum iri legis Mosaicæ, donec &c. quemadmodum & litera Iod, & apices illi sunt quid minimum in ipsa legis scriptura. Ex hoc, quod Christus affirmavit de firmitate & duratione præceptorum legis Mosaicæ, infert ipsemet, quòd nulli homini liceat vel minimum ex Mosaicis præceptis solvere, id est, tanquam id abrogatum esset, de eo non curare, & ne alii curent efficere: inquit enim, Qui igitur solverit unum ex istis mandatis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum. *Quæ sententia, si ad moralia tantùm præcepta referatur, est absolutißimè & perpetuo vera, & jam dictum est, Christum ab initio, cum dixit se non venisse ut legem aut prophetas solveret, moralia præcepta, quæ in lege ac prophetis continentur, intellexisse, quod adeò verum est, iudi-* v.19.

cio quidem nostro, ut siquis verborum illorum proximè a nobis explanatorum, donec omnia fiant, *meliorem fortaße aliquem sensum, quàm eum, quem ipsi attulimus, afferre queat, & ostendere, quomodo verum sit, ipsa moralia præcepta legis Mosaicæ non desitura, donec omnia fiant, facilè simus concessuri, in illis etiam verbis Christum, de moralibus tantùm legis præceptis egiße. Poßet verò is sensus ejusmodi esse, ut Christus velit dicere, nullum ex moralibus quantumvis minimum Mosis præceptis desiturum, id est, abrogatum iri, ni prius omnia fiant, id est, nisi prius ejusmodi hominum conditio & reformata natura sit, ut omnia præcepta Mosis absolutißimè impleant, quod cum utrumq; reipsa nõ sit futurum, nisi hoc ipso seculo desinente, propterea idem fuisse ac si Christus diceret, Nunquam durante hoc seculo quicquam ex lege Mosis abrogatum iri. Quem sensum suadere videntur verba illa, a nobis nondum nominatim explicata, Donec transierit cælum & terra. quæ ideo supra nominatim ac disertè non explicuimus, quia illa ita accepimus, ac si Christus dixisset,* Nunquam. *& secundùm eum sensum, quem suprà sequuti sumus, dicere voluerit, Nunquam futurum, ut quidquam pereat ex lege Mosis, donec omnia fiant, seu ipsa verba diligentiùs explicando, & iis magis adhærendo, potiùs futurum ut cælum & terra transeat, quàm ut minimum quid ex lege Mosis pereat. Sed iam ad propositum revertamur, & concludamus, quicquid de Christi proximis verbis statuendum sit, hæc quæ nunc præ manibus habemus,*

propter

propter id, quod iam a nobis est expositum, ad sola moralia Mosis præcepta referri posse, quod nobis, ut fiat, admodum probatur. Putamus autem, in illis verbis, Minimus vocabitur in regno cælorum, esse figuratum loquendi modum, & vocem minimus, idem hîc valere, quod Nullus. Sic verò loquutum fuisse Christum, ut alluderet ad eandem vocem minimi, quæ præceptis in hac verborum comprehensione addita fuerat. Constituto a Christo, quòd qui minimum ex præceptis moralibus Mosis omittendum esse duxerit, aut etiam docuerit, nullus erit in regno cælorum, id est, in regno Dei nullum habiturus sit locum: subiicit, quid contrà eventurum sit ei, qui eiusmodi præcepta fecerit, aut docuerit, pronunciat enim istum magnum vocatum iri in cælorum regno. Vbi primùm animadvertendum est, non esse Christi verba ita accipienda, ut planè sonant, ut scilicet is, qui & faciat & doceat minima præcepta Mosis, & quidem ipsa moralia, sit futurus magnus in cælorum regno. Sed intelligendum est Christum velle dicere, eum futurum magnum in cælorum regno, qui ita & faciat & doceat Mosis præcepta, ut nullum, ne minimum quidem, relinquat. De illis porrò verbis fecerit & docuerit, quemadmodum & de superioribus illis, Qui solverit, & sic docuerit homines, quo sensu sint accipienda, dictum est satis antea, tantùm de verbo Vocandi, de quo antea similiter loquuti sumus, possumus hîc notare, quòd fortasse unus est hic locus inter alios, ubi locum habeat phrasis illa hebraica, quòd

Vocari significet Esse, tam in prioribus quàm in posterioribus Christi verbis. Verumtamen videtur nihilominus hîc quoq; improprietas aliqua, isto verbo Vocandi indicari. Et sanè in prioribus verbis minimus vocabitur &c. negari non potest improprietatem aliquam ibi esse, vel propter id, quòd antea diximus, nomen Minimi, Nullum hoc loco declarare, & sic minus propriè accipi. Sed in posterioribus quoque verbis, propterea improprietas aliqua animadverti potest, quia revera, qui & fecerit, & docuerit, si modò ita coniunctim ista duo verba accipienda essent, etiam minima moralia Mosis præcepta, habiturus est quidem omnino partem in cælorum regno, sed quòd propterea, propriè loquendo, magnus sit in eo regno futurus, non videtur affirmari posse, cum, ut quidem ego arbitror, ista observatio præceptorum Mosis non sit ita intelligenda, ut nulla ne minima quidem ex parte umquam aberretur. Apparet enim Christum de ea re loqui, non modò quæ fieri aliquo modo possit, id est, non sit planè ac penitus impossibilis, sed quam fieri contingat. Non contingit autem, ut quis & docendo & faciendo, quod attinet ad præcepta legis, nullum, ne minimum quidem errorem committat. Quare videtur omnino statuendum esse, vocem Magni, a Christo eo sensu pronunciatam fuisse, ut planè opponatur vero sensui, a nobis antea expresso, vocis Minimi, & Christum, non minùs in posterioribus suis verbis, quàm in prioribus, figuratè loqui voluisse, ut rectè ac concinnè omnia inter se consentanea essent, quando elegans illa allusio ad vocem

cem Minimi præceptis adiuncta, eum induxerat, ut in prioribus figuratè loqueretur. Pergit Christus confirmare, & aliquantò apertiùs explicare, quæ modò dixit, monens, ne quicquam sit, qui vel ipse faciendo, vel alios docendo omittat aut spernat, vel minimum ex præceptis Mosaicis, & ait, Dico enim vobis, quòd nisi abundaverit justitia vestra, plùs quàm scribarum & pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum. *Potuisset enim aliquis secum cogitare, Et quid iste iubet ut fiat? curve tantopere urget, ut ne minimum quidem legis divinæ mandatum omittatur, sive in faciendo, sive in docendo, cum videamus eos qui nobis præeunt, viros præstantissimos cum eruditione tum vitæ sanctimonia, aliqua tamen ex divinæ legis præceptis, & quidem non ex minimis, non ita servare, ut planè verba legis ipsius requirere videntur; propterea Christus apertè illos monet, adeò verum esse id quod affirmavit & tacitè iussit, ne quis audeat vel minimum legis præceptum spernere, ut neminem sit adjuturum, & a pœna, quæ ex tali legis divinæ cōtemptione profectura est, exempturum exemplum eorum, qui omnium sanctissimi habeantur, aliorumq; sint magistri, quos in ipso populo, ad quem verba faciebat, & fatetur simul & monet isto crimine, legem divinam spernendi omnino teneri, & propterea necesse esse unicuiq; ex populo, qui velit regnum cælorum adipisci, & sic pœnas effugere iis constitutas, qui officium suum in divina lege servanda non præstiterit, maiore sanctitate præditum esse, quàm sint isti ipsorum* v.20.

ipsorum duces & praeceptores. Iustitiae enim nomine, sine dubio, sanctitatem illam Christus significat, quae inde proficiscitur quòd quis praecepta Dei servet, qua in re vehementer peccabant Scribae & Pharisaei isti, quos propterea alibi Christus satis frequenter huiusce rei nomine obiurgat atque increpat, & nominatim alicubi illis obiicit atq; exprobrat, quòd gravissima onera discipulis suis imponerent, quae ipsi ne extremo quidem digito attingerent. Quoniam verò ista iniustitia, quam Christus hîc commemorat, quamvis praecipuè ad sanctitatem morum, id est, ad conservationem divinorum praeceptorum, ut dictum est, pertineat, tamen et ad doctrinam etiam, quam quis eo munere fungens aliis proponat, pertinere censenda est, cùm Christus antea, non de faciendo tantùm sed de docendo loquutus fuerit: propterea censendum est Christum hoc in loco eos, ad quos hoc pertinere aliquando possit, id etiam monere voluisse, ne in praeceptis divinis docendis ac proponendis Scribas & Pharisaeos imitari velint, sed diligentiùs ac pleniùs iustitiam, hac quoq; in parte, sectari: certum est enim Christum alicubi legis Mosaicae peritis, cuiusmodi erant Scribae objecisse, quòd clavem cognitionis, nempe rerum divinarum accepissent, & interim nec ipsi ingrederentur, nec alios ingredi permitterent, quod iudicio meo non potest intelligi, nisi de non bene explicanda ac proponenda doctrina ipsa divina: sed & ex aliis locis, quòd Scribae & Pharisaei hac in parte delinquerent, teste ipso Christo, satis apertè constat. et nominatim ex iis, quae adver-

sus il-

sus illos loquutus est cap: 15. huius ejusdem evangelistæ, ipsismet præsentibus exprobrans, quòd Dei mandatum illud insigne, honorandi patrem & matrem, pervertissent; & ita effecissent, ut populus Deum coleret magis doctrinis & præceptis hominum, quæ ipsi docerent ac proponerent, quàm ipsis divinis mandatis servandis ac custodiendis.

Hactenus, ut antea monuimus, est exordium præsentis Christi concionis; nunc ipsa concio incipit, his verbis: Audivistis, quòd dictum sit anti- v. 21
quis, Non occides, qui autem occiderit, reus erit judicii. *Quæ verba antequam explicemus, dicendum est hoc loco aliquid, præter ea quæ iam dicta sunt, de Christi mente in his præceptis suis tradendis & ad Mosis legem accommodandis, non tantùm propter hoc ipsum præceptum decalogi, de homicidio non committendo, sed etiam propter alia deinceps sequentia. Quamvis enim antea statuerimus, Christi mentem esse ipsis Mosaicis præceptis aliquid addere, non autem falsas interpretationes eorundem præceptorum, quas Scribæ & Pharisæi populo obtrudebant, refellere; id tamen ita intelligendum est, ut concedamus Christum aliquoties, dum Mosis præceptorum mentionem facit, cum illis aliquid coniungere, quod expressum disertè in ipsa lege non sit; sed audiretur tamen, & ab antiquissimis temporibus in populo auditum fuisset, tanquam si germana pars esset ipsius Mosaici præcepti, quæ tamen additamenta, non abhorrerent ab ipsa legis Mosaicæ mente; sed & præterea id quod diximus ita intelli-*

intelligendum est, ut interim non negemus, Christum alicubi potuisse tacitè recitandis ipsis verbis legis, intelligere unà cum illis interpretationem illorum quæ in populo resonabat, quam ipse tamen non probaret, quamq; iis, quæ præcipiendo ipse subiungit, refelleret atque reiiceret; de quibus singulatim suis locis apertiùs agendum erit. Nunc quod attinet ad *præceptum illud Mosaicæ legis, quod præ manibus habemus; dicimus illud a Christo ita recitari, ut tamen non ipsissima tantùm legis verba commemoret; sed & illud quod inde consequi ex ipsa legis mente apertissimum erat, & in populo quibusdam conceptis verbis prolatum resonabat, ac si disertè id in ipsa lege scriptū esset; illud est quod iis verbis continetur,* & qui occiderit, reus erit judicio; *quamvis enim ipsa verba in ipsa lege, sive ab initio, cum præceptum istud primum datum fuit per Mosen, seu postea non legantur, legitur tamen expreßè ipsorum sententia, ubi pœna ei qui occiderit constituitur. Iam quòd hic Christus in ipso initio ait, & sæpiùs postea repetit:* Audistis quod dictū sit antiquis, *satis videtur docere, non fuisse Christo propositum Scribarum & Pharisæorum falsas legis interpretationes rejicere; quid enim cum hoc commune habet, quòd id, cui sua verba hic Christus opponit, audivisset populus dictum fuisse antiquis? an non potiùs statuendum est si ista Christi mens fuisset, eum fuisse dicturum, Audivistis, quid dicant magistri, vel simile quidpiam? Certè, si quis non planè præfractè veritati reluctari velit, necesse est fateri, Christum sua verba ei rei*

apponere hoc in loco & similibus, quæ ab omni antiquitate, postquam lex data & explicata populo fuisset, audita foret; & quid quæso commune habent verba ista, vel sententia hæc tota, quam Christus antiquis dictam fuiße affirmat, cum falsis interpretationibus Scribarum & Pharisæorum, cum, ut dictum est, partim disertè, partim alioqui satis expreßè totum istud in ipsa lege contineatur. Verùm ajunt ætatis nostræ non pauci huius loci explanatores, ista, quæ lege ipsa contineri nemo negare potest, ita à Scribis & Pharisæis fuiße accepta, ut id tantùm, quod ipsa verba sonant, præceptum esse intelligi deberet, quam interpretationem Christus hoc loco rejiciat, monens, ipsis præcipientibus legis verbis plus contineri, quàm simplicissima ipsa verba præ se ferant, nimirum occidendi verbo, non ipsam duntaxat occisionem, sed & alia quædam significata in lege fuisse; quod istorum explanatorum commentum, verè commentum dici potest, cum nulla prorsus nec verisimilitudine, nec indicio, nec denique vestigio nitatur, & absurdissimum planè censendum foret, si Christus, cum hanc mentem haberet, ita loquutus fuißet, ut quidvis potius illum egisse censeri meritò deberet. nunquid fortaße Scribas & Pharisæos nominatim taxare Christus veritus esse dicendus est, qui proximè ante non obscurè dixerit, eorum justitiam eiusmodi esse, quæ nullo modo satis sit ad regnum cælorum obtinendum.

Non est igitur ullo pacto, aliter sentiendum, nisi quòd Christus iis, quæ in ipsa lege continebantur, sua

tur, sua opponit, quæ subjicit. Opponit inquam, non ut contraria, sed ut perficientia eam legis partem, hoc nimirum pacto. Lex iubet, nequis quenquam occidat, & pronunciat eum futurum reum, qui occiderit. Ego verò, non modò hoc idem & iubeo & pronuncio, sed præterea ista etiam, quæ statim a me audietis, & dico, quòd etiam is, qui iratus fuerit etc. Quid verò sit illud iudicium, cui reos futuros auditum antiquitus fuerat qui occidißent, sunt qui diligenter inquirant; neq; id mihi apertè ac nominatim liquet, cum libris destituar, in quibus id quærendum esset; verùm hoc nihil momenti, meo iudicio, habet, & satis est intelligere, antiquitus ex mente legis pronunciatum fuiße, quòd is, qui homicidium commisisset, dignus planè cōdemnatione esset; ea verò cujusmodi esse intelligeretur, colligendum est ex locis illis ubi pœnæ homicidis constituuntur. Quod primo loco, huic ex lege in populo resonante sententiæ, Christus addit, est, asserere eum, qui temere iratus cuiquam fuerit, similiter iudicio reum futurum; ubi animadvertendum est, ut hinc initium huius rei commemorandæ faciamus, ea, quæ ubique legi Mosis Christus addit, habere coniunctionem quandam cum iis, quæ in lege ipsa continentur: habet enim ira cum homicidio aliquid commune; etiamsi quiddam valde minus omnino sit, cum homicidium soleat, vel ex ira, vel ex odio, quod aliud nihil quàm inveterata ira est, plerumq; proficisci. Statuit igitur Christus eum quoque reum futurum, qui cuiquam temere iratus fuerit, non modò qui illum occiderit. Adverbium temere

mere

mere non legitur in vulgata latina editione; quod indicat, in quibusdam exemplaribus græcis, antiquitus illud lectum non fuisse. Translatio quidem hebraica, quam vidimus, huius evangelii; quamque ii, qui illam ediderunt, antiquam esse affirmant; nisi memoria me fallit, adverbium istud non habet, &, ut verum fatear, mihi magis verisimile videtur a Christo adverbium istud, non fuisse prolatum, sed fortasse ab aliquo in margine additum, cui nimis durum videretur, propter simplicem iram, sive iustam, sive iniustam, quemquam reum condemnationis esse, idque pugnare cum eo, quod disertè scripsit Paulus ad Ephes: cap:4. ubi legitur, Irascimini & nolite peccare; sol nō occidat super irā vestrā; quæ additio postea, tanquā ea quæ cum veritate planè consentire videretur, locum obtinuerit in ipso contextu, & pro re non quidem addita, sed ab ipso Christo disertè prolata, habita fuerit. Ratio verò, cur sentiam particulam istam verisimiliter non a Christo prolatam, sed additam fuisse, hæc est, quòd videtur illa, oppositionem istam verborum Christi, verbis legis Mosaicæ, minùs elegantem reddere, cum multò maior elegantia appareat, si simplici occisioni, simplex ira opponatur; præsertim cum ira illud sit, quod per se commune aliquid, ut dictum fuit, habere videtur cum homicidio. Quod autem illa temere, aut non temere sit suscepta, nihil huc meritò pertinere videri possit, nec obstat huic sententiæ nostræ Pauli dictum illud. nam alia censenda est ira illa, de qua Paulus loquitur, & alia, de qua Christus. Etenim ira, quæ aliquo-

modo cum homicidio familiaritatem quādam habeat, est illa quâ cupimus alicui quidpiam mali facere; est illa tandem quæ hoc nomine magis propriè, aut certè magis peculiari quadam ratione appellatur; & a quibusdam ulciscendi libido esse definitur, ac describitur, eiusmodi iram planè Christus prohibet: ea verò quam Paulus videtur permittere, & sine peccato eße posse non obscurè affirmare, non est ulciscendi libido, nec desiderium mali alicuius inferendi, sed commotio & indignatio propter rem aliquam, iniustè, sive adversus seipsum; sive adversus quempiam alium seu dictam seu factam. Quamvis verisimile sit, Paulum potissimùm de ea ira, id est commotione atq; indignatione agere, quæ contingit propter aliquid tale adversus nos ipsos, vel verbis, vel facto commißum, ut mens Pauli sit, monere, ne quis propter iniuriam sibi illatam ita indignetur ac commoveatur, ut interim peccet, & ob id ut caveat, ne perturbatio ista sit in ipso diuturna, adeò ut ne ultra unum quidem diem eam durare velit. Ingens est enim periculum, ne duratione sua degeneret in alteram illam iram, quæ ulciscendi libido est, quæq; Christianum hominem planè dedecet. Interim tamen nullo pacto, græcam vulgatam editionem & Syriacam, rejicimus, quam nos ipsi sæpiùs & sequuti sumus, & alicubi ursimus; nec cuiquam consulerem, ut sine evidentissima necessitate latini codicis lectionem, græci & Syriaci lectioni, præsertim verò græci, anteponeret. Voluimus tamen, cum hic locus nobis nominatim & ex professo explicandus nunc fuerit, quid nobis de diversa ista lectione

magis probetur, non reticere. Verba Christi, cum is nominatur cui quis irascitur, habent fratri suo, quod nos suprà non semel, voce Cuiquam reddidimus, eò quòd, sine dubio, hæc Christi mens fuerit, ut ex iis, quæ infrà dicenda erunt, facilè constare poterit. Sed verbo Fratris, Christus, & hîc & alibi in hoc sermone suo, uti voluit, non discedens a consuetudine præceptorum proponendorum in lege Mosis, quorum pleraq; vel tacitè, vel expreßè, si ad alterum pertineant, id est, ad alium quempiam præter eum de quo agitur, quatenus attinet ad eorum conservationem, ad eum qui sit ejusdem populi, & propterea frater dicatur, referri solent. Antequam verò ulterius progrediamur, omittendum non videtur, ad Paulum cum Christo conciliandum, si in Christi verbis non legatur adverbium illud Temere, quòd Christus apertè loquitur de ira adversus aliquem, Paulus verò de ira simpliciter, unde confirmatur id quod ante diximus, Christi enunciatum de ea ira accipiendum esse, quæ ulciscendi libido est in Pauli verò verbis agitur de simplici ira, quæ, ut diximus, indignatio tantùm & commotio quædam est, propter injuriam sibi factam, cum interim omne vindicandi studium procul absit: sunt, inquam, Pauli verba de tali ira accipienda, quatenus scilicet illam concedere videtur, nam alioqui verbum Irascimini, etiam apud ipsum Paulum, poterat, & illam alteram iram significare, & propterea, cum simpliciter concessiße videretur ut irasceremur, statim subjecit, & nolite peccare, perinde ac si dixisset, Ira quædam

 est,

est quam vobis permitto, quædam verò quam minimè concedo, quæ videlicet peccatum secum conjunctum habet, id est, ulciscendi cupiditatem, quæ ne iræ vestræ adiungatur cavendum vobis est, ut etiam ira illa quam vobis permitto brevissima sit. Quia verò possit quis valde mirari, quòd Christus judicio reum futurum dicat, & ita condemnationi obnoxium, qui fratri suo iratus fuerit, etiamsi verba ipsius de illa ira accipiantur quæ ulciscendi desiderium est, vel illud secum coniunctum habet, cum Christus videatur non de habitu talis iræ loqui, sed de uno tantùm etiam actu; Considerandum est primùm, quod ad ipsam iram attinet & libidinem ulciscendi, apertè alibi pronunciatum inveniri, eam eiusmodi esse, quæ impediat quominus quis regnum Dei possideat: & sic videmus non modò hîc, sed alibi quoq; hoc idem pronunciari, quòd ejusmodi ira sit obnoxia condemnationi. Locus, ubi id quod dicimus apertè scriptum est, est apud Paulum ad Gal: 5. ubi disertè inter illa, quæ si quis faciat regnum Dei non poßidebit, iræ enumerantur. non eodem quidem Græco vocabulo, quo in verbo irascendi est usus Christus, sed tamen eo quod tantundem valet, quodq; propterea, & in vulgata, & in aliis quibusdam editionibus latinis, iræ vocabulo est redditum. Cæterùm, quoniam, ut alibi a nobis declaratum est, Pauli verba de habitu, non autem de quopiam simplici actu, accipienda sunt, Christus verò, ut diximus, de ipso simplici actu loqui videtur, est omnino huic difficultati occurendum, & ostendendum, nihilominus

Christi verba cum Pauli verbis consentire, sed priùs docendum, Christum de simplici actu loqui. id autem, ni fallimur, ex ipso loquendi modo liquidò constat, cũ dicat, Si quis iratus fuerit fratri suo, *seu* Si quis irascatur: *tali enim loquẽdi modo, non habitus, sed actus declarari omnino videtur. Adde, quod non bene responderet id, quod Christus Mosis legi hoc loco addit, si id de habitu non autem de simplici actu accipiendum eßet, cum lex Mosis, sine dubio, etiam de ipso unico actu accipienda sit. Iam non propterea diversitas ulla est inter Paulum & Christum, etiamsi expressè apud Paulum legeretur, quòd illud ipsius pronunciatum non verum sit in simplici actu; quod tamen, licèt ab ipso non expressum, verissimum ex ipsius sententia, esse credimus. Nam Paulus de eo loquitur, quod reipsa ad effectum perducendum sit, & ratione habita illius Dei misericordiæ, quam Deus sub evãgelio humano generi exhibuit, quæ quantumvis magna non efficit, ut ii, qui habitum eiusmodi peccati habuerint, Dei regnum sint poßessuri, sed ab eo illos nihilominus exclusum iri statuendum omnino est. At Christus loquitur de eo, non quod omnino reipsa effectum suum sit habiturum, sed quod, si Deus sub evangelio summo iure uti velit, planè futurum eßet, etiamsi id sub lege non esset. Quod rectißimè dictum a nobis eße agnoscetur, si consideretur, promißum vitæ æternæ quod Deus sub evangelio proposuit, non autem sub lege, eiusmodi esse, ut meritò requirat summam & absolutam sanctitatem, ita ut vel unus actus, cum spe ac*

præstantia talis promissi pugnans, possit, si deus summo iure, post promissum istud factũ, agere vellet, ab eo consequendo unũquemq; excludere: immò eum, qui talem actum committat, ipsi Deo, valde invisum reddere, & dignum condemnatione apud ipsummet Deum reddere. Hinc fit, ut etiamsi ex ingente Dei misericordia sub evangelio, non modò re ipsa, sed ex ipso divino fœdere, non simplex quilibet actus peccandi sed habitus, promissi in ipso evangelio contenti adeptionem impediat; tamen necesse sit, ut quilibet summa ac perpetua diligentia caveat, ne unquam vel unum ex huiusmodi actibus admittat. Cùm, ut hic Christus pronunciat, iurè eiusmodi homo condemnari possit. Nunc *ad alia transeamus, quæ Christus subjungit, addit enim præterea, eum qui fratri suo dixerit Raca, vel fatue, similiter condemnationi obnoxium esse, ubi considerandum est, quàm sit verum, quod diximus, superiorem Christi sententiam etiam de simplici uno actu accipiendam esse, cum in istis, quæ subjicit, nimis apertum sit, eum de simplici actu loqui.* Quid *sit nomen illud, Raca, quidve significet, satis videtur inter eruditos hodie convenire, cùm nomen sit quodtam in Syriaca, qua Christus sine dubio utebatur, quàm in ipsa hebræa lingua, a verbo ducitur, quod vacuum seu inane esse significat, cumq; eius nominis vestigia aliqua inveniantur apud hebræos literarum sacrarum expositores. In Talmud certè vocem huic simillimam legi, eruditissimi homines apertè testantur. ubi apparet, illam id significare, quod eius etymologia indicat, & ejusmo-*

ejusmodi esse quæ convitium exprimat, eumq́ hominem declaret qui nihili sit, & vacuus omni bono. Altera vox, fatue, seu stulte, quæ græce est, μωρὲ, quid declaret, omnibus est apertum, & convicium continere nemini dubium. Et sanè quemadmodum de ira, sic de conviciis, scriptum apud Paulum invenimus, ea vim habere excludendi a consortio sanctorum hominum, & consequenter a regno cælorum, si quis videlicet eorum in alterum conjiciendorum habitum habeat. Est Pauli locus ad finem cap: 5. prioris ad Cor: ubi prohibet cum conviciatore, qui fratrem se nominet, vel cibum quidem capere. Estq́ hîc planè eadem ratio Paulum cum Christo conciliandi, licèt ipse apertè de habitu Christus verò de simplici actu apertissimè loquatur, quæ in superiore loco, & supervacaneum est illam hic repetere, tantùm restat aliquid dicere de duabus illis rebus, quibus obnoxium Christus esse pronunciat, partim illum, qui Raca, partim illum, qui Fatue fratri suo dixerit, & eum qui talia dixerit, ait quidem Christus, eum obnoxium esse consessui, alludens sine dubio, ad consessum illum inter hebræos, apud quos appellatio ipsa vocis græcæ, quam evangelista hîc ponit, planè obtinuit, quod enim græcè, & ex ipso græco etymo est συνέδριον, quod propriè consessum significat, apud hebræos, leviter corrupta voce est Sanedrin, quâ tamen, non ipse consessus, sed consultores vel iudices, qui in ipso consessu sedent, videntur significari. Qualis autem esset consessus iste, & quæ iudicia propriè in eo exercerentur, potest ex aliis explana-

planatoribus peti, cùm parum aut nihil id exactè scire referat; & satis sit agnoscere, Christi mentem esse, pronunciare, talem hominem condemnationi obnoxium esse. Iam de eo, qui Fatue dixerit, pronunciat Christus, illũ reum futurum gehennæ ignis: quid sit ista ignis gehenna, vel potiùs unde appellatio ista fluxerit, videtur satis convenire inter huius loci explanatores. Dicunt enim fuisse valem quandam, in qua solerẽt aliquando hebræi a vicinis gentibus protracti, sceleratè ut illi, suos filios, tanquam cultum divinum quendam egregium facerent, per ignem ducere, id est comburere. hancq; vallem, quæ alio nomine vallis Tophet appellaretur, fuisse etiam appellatam de nomine possessoris sui, vallem Hinnan. Et certè vox hebræa Gehinnan, unde manifestè nomen gehennæ in novo testamento fluxit, vallem Hinnan significat. Affirmant autem explanatores isti, quod facilè nos credimus, apud Hebræos per translationem sic nominatum eum locum fuisse, in quem post mortem conjici illos, qui mali fuissent, apud hebræorum vulgus apudq; ipsos Pharisæos receptum erat, quantumvis ejus rei nullum indicium in ipsis sacris literis apertè extaret. & propterea Christum hîc vulgaris loquendi modi usum sequutum, aliud nihil voluisse dicere, quàm, qui tali convitio fratrem suum affecerit, dignum esse æternis pœnis; id quod illum pronunciasse, propter illa quæ ante disputata a nobis sunt, nemini mirum videri debet. Et ex iisdem satis superq; apparere potest, quo sensu id Christus pronunciare non dubitaverit. Non est autem omittendum,

dum, quin apertiùs explicetur, quo sensu sit accipiendum convicium istud, quod Christus condemnatione dignum esse affirmat, videtur enim id simpliciter nullo pacto admitti posse, quod Christus affirmat, cum ipsemet non absimilia quædam, atq; adeò graviora, videatur aliquando adversus eos, qui in rebus sacris populo præerant ac præibant, dicere non dubitaße; Et quidem, si retineatur græca & Syriaca lectio loci superioris, & adverbium illud temere *ibi legi debeat, facilè videtur dissolui posse hæc dubitatio, ut, scilicet, non simpliciter sit accipiendum utrumq; convitium, sed quando temere in quemquam jacitur, repetendo ex superioribus tacitè adverbium istud, id quod nos alicubi docuimus, posito pro constanti quòd lectio ista sit retinenda: tunc enim ipsius Christi factum, eiusdem hoc loco enunciato nihil prorsus adversaretur, cum Christus non temere, sed consultißimè ac meritissimò, ea quæ commemoravimus, adversus quosdam dixerit. Verùm potest nihilominus dubitatio ista dissolui, etiamsi adverbium istud non subaudiatur; immo, ut verum dicam, mihi plus placet, ne statuamus illud subaudiri debere, nam multò meliùs mentem Christi percipere poterimus, & multò magis apparebit sensum verborum eius esse rectitudini & veræ pietati consentaneum. Nam si adverbium temere subaudiatur, tunc a contrario, ut loquuntur, sensu posset intelligi, non eße obnoxium condemnationi eum, qui non temere fratri suo convitia ista dixerit, id est, nihil talibus conviciis in eum conjiciendis, falsi di-*

xerit; id quod simpliciter dictum nullo modo mihi probatur, nec perpetuum id esse puto: præsertim cum Christi enunciatum ita accipiendum videatur, ut intelligamus, eum loqui de eo, qui convitiis istis fratrem suum lædere in animo habeat. Nam alioqui *non videretur id, quod ait, convenienter fuiße additum præcepto Mosaico de non occidendo;* Necesse est *enim ut additiones istæ in eo conveniant cum præcepto illo, quòd in iis agatur de damno fratri suo inferendo:* Nihil *autem vetat, quominus quis animo alterum lædendi convitia in eum jaciat; & tamen non temerè id ab eo fiat, convitiaq; ista nihil falsi prorsus contineant, immo quò plùs veritatis continuerint, eò magis apta erunt ad illum lædendum & damno afficiendum. Rectiùs itaque videtur, non quidem Adverbium illud subaudire, sed intelligere, quemadmodum subiecta materia planè requirit, convitia ista, si ei qui illa fecerit comparatura sint condemnationem, animo alteri nocendi debere eße facta. Ad cuius rei confirmationem adde, quòd si quis, nullo prorsus nocendi animo, convitium in alterum jecerit, quantumvis alioqui temere id fecerit, non videtur eius peccatum esse tanti, ut vel ex ipso divino rigore ignis gehennam mereatur, qua tamen de re nihil prorsus statuimus, sed ut de illa paulo diligentius consideretis, monere voluimus.*

ꝟ. 23. *Ex iis, quæ Christus præcepto non occidendi addiderat, infert totum id quod sequitur usque ad versiculum 27, & breviter monet, adeò verum esse, quòd nemo debeat fratrem suum lædere, ut omnia alia sint*

posthabenda studio reconciliandi se cum eo, quem quis læserit. Atque exemplum eius affert, qui munus in altari offerre paratus sit, & ibi recordatur fratrem suum adversus ipsum aliquid habere, id est, ab ipso aliqua ratione offensum ac læsum fuisse, & dicit, debere istum omittere pro eo tempore munus istud offerre, quamvis videlicet alioqui sit res Deo charissima, & fortasse illi ex voto, aut aliqua ratione debita; & statim ire quæsitum fratrem suum, atque omni studio conari illi satisfacere; vel alia qualibet ratione efficere, ut cum eo ipse reconcilietur; ac tumdemum posse ire & oblationem sui muneris perficere. Quod ut magis persuadeat, sub metapora quadam debitoris & creditoris, docet, quantum damni sit passurus is, qui fratrem sibi reconciliare spernat; quem videlicet offenderit. Nam quemadmodum, si quis, dū in via esset cum illo cui debet, quiq; propterea paratus sit ipsum in ius vocare, sperneret illi solvere; vel potiùs cum illo transigere de suo debito, & efficere, ut ille contentus maneat, facilè fieret, ut iste ipsius creditor curaret eum capi & in carcerem coniici; unde non esset exiturus, nisi prius, quicquid deberet, ad teruncium solveret: sic siquis, dum adhuc tempus habet id faciendi, spernat fratri a se offenso reconciliari, illiq; ratione aliqua satisfacere; fiet, ut postea, cum jam eius rei tempus non erit, id est, vel post mortem, vel in hac ipsa vita ubi Dei iudicium advenerit, non sit ullo pacto vitaturus pœnas suo peccato debitas universas. In quo exemplo, per similitudinem ad rem præsentem accommodato, videtur omnino requiri, ut offensus

sus a nobis frater, qui nullam satisfactionem offensæ sibi factæ a nobis habuerit, curaturus sit ut puniamur. quod quomodo verum sit, nullo pacto apparet, hincq; factum est, ut multi verba Christi ita accipi velint, ut non similitudinem sed rem ipsam contineant, ita ut Christ9 aliud nihil moneat, quàm id quod ipsa verba præ se ferunt, id quod judicio meo nullo pacto est admittendum; cum Christi propositum non sit, ostendere damnum ab hominibus illatum, quod quis negligentiâ suâ transigendi cum alio accersere sibi queat; sed tantum de damno ex divino decreto illis imminente, qui fratre suo offenso, reconciliare se illi eiq; satis facere negligat; verba facere, ut ejus superiora verba secundum omnium explanationem admodum apertè docent. Non est igitur a communi sententia recedendum, ut scilicet hîc Christus per similitudinem & allegoriam quandam, seu similitudinem allegoricam, cuiusmodi ipsius parabolis contineri solent, doceat, quàm malè cum eo agetur qui fratrem offendat, nisi diligentiam adhibeat ut illi satisfaciat, eiq; aliqua ratione reconcilietur. Nam, quod attinet ad id quod isti sententiæ objicitur, quòd videlicet non appareat, quomodo frater a nobis offensus, nisi cum illo reconciliemur, sit curaturus, ut puniamur prout offensa nostra adversus ipsum commerita fuerit, quemadmodum requirere videtur allegorica ista similitudo. Respondendum est, nihil esse necesse ut in ejusmodi similitudinibus omnia respondeant; sed satis esse debere, ut in re ipsa respondeat id, quod quis habet in animo docere, similitudini, quæ

ad id docendum utitur. Quare, cum Chistus in animo habeat docere, quàm rigorosa futura sit condemnatio illius, qui fratri suo a se offenso non reconcilietur, satis est, si in similitudine quam attulit aliquid sit, quod eiusmodi, ut sic dixerim, non reconciliationi, eiusmodiq; propter illam condemnationi respondere constet; etiamsi in ipso modo & via ad istam condemnationem deveniendi, non conveniat similitudo cum eo quod docere voluit. Præterea animadvertendum est, figuratè dici posse, quemlibet fratrem a nobis offensum, cui reconciliati non simus, curaturum, ut propter hanc caussam rigidè puniamur, cum istud, quod adversus ipsum fecimus, futurum sit caussa condemnationis nostræ: quemadmodũ Abelis sanguis dicitur clamare ad Deum, vindictam, scilicet, adversus fratrem Cainum a Deo petendo; propter illam tantùm caussam, quòd dignus esset Cain qui gravissimè puniretur, eò quòd sanguinem istum fudißet. Nam & electi dicuntur clamare ad Deum, die nocteq;, propter iniurias atq; afflictiones sibi a malis hominibus illatas, propter quas Deus sit malos istos homines puniturus; vel certe electos ab ipsorum manibus vindicaturus: quamvis fieri possit ut electi interim taceant, & patienter Dei auxilium atque opem expectent. Quid plura? habemus apud Lucam Evangelistam Christi parabolam, ex qua eos, quibus a nobis bene fit, caußam fore, ut nobiscum aliquando optimè agatur, doceri ex mente Christi possumus: cum tamen in ipsa parabola, illi, seu is, qui illis respondet, quibus a nobis benefactum fuerit, curet, & efficiens

ciens caussa sit, ut illis sit bene, qui in parabola ista similiter nobis respondent; cum tamen in re ipsa quæ docetur, non ita res se habeat; & ii, quibus a nobis benefit, non sint ipsi curaturi, efficiensve caussa futuri, ut nobiscum optimè agatur; de quibus tamen ibidem Christus dicere non veretur, eos recepturos nos in æterna tabernacula; nempe, ut propositæ parabolæ isto figurato loquendi modo sese accommodet; & hac etiam in parte, etiamsi non propriè, figurata saltem ratione, similitudinem illã, rei, quam docere voluit, convenire ac respondere appareret; quemadmodum quilibet apertè intelliget, qui legerit initium capitis 16. prædicti Evangelistæ, ubi parabola ista, unà cum ipsius significatione, commemoratur atque exponitur. Quemadmodum igitur ibi dicuntur recipere nos in æterna tabernacula, ii, qui nihil aliud hîc agunt; immo nihil prorsus agũt; nisi quòd ex accidẽte, quia videlicet illis bene fecerimus, caussa sunt ut in æterna tabernacula recipiamur, simili ratione potuit hîc quoque dici a Christo utriusq; similitudinis auctore, fratrem a nobis offensum, cum quo reconciliati non fuerimus, curaturũ, ut rigorosè condemnemur; quamvis hac in re frater iste nihil prorsus sit acturus; sed tantummodo ex accidente caussa futurus, ut ita severè puniamur; nempe, quia punitio ista inde est profectura, quòd illum offenderimus; nec postea cum ipso reconciliati sumus. Superiore. obiectione hunc in modum, ut quidem arbitramur, satis superqúe diluta, non est quod curiosè investigemus, quis sit ille minister, seu, quis ministro isti respondeat in reipsa, qui in si-

in similitudine nominatus est, aut quid similiter respondeat carceri isti in ipsa similitudine nominato; tantùm non videtur spernendum, quomodo ex similitudine ad rem ipsam sit accommodandum, id, quod ad finem similitudinis positum est, non exibis inde, donec solveris ultimum quadrantem. *Multi enim multa hic philosophantur; & pontificii suum ignem purgatorium hinc probare contendunt. Inquiunt enim, ex hac similitudine apparere, quòd, ubi quis perfectè pœnas dederit sui peccati, liberabitur, seu, contingere liberationem post datas sui peccati pœnas, id quod, aiunt, nullo pacto verum esse potest de pœnis, quæ in inferno infliguntur, eæ siquidem sunt sempiternæ, nec ab illis unquam liberatio contingit.* Necesse *est igitur ut locus aliquis sit, in quo infligantur quidem pœnæ, sed eiusmodi quæ aliquando finem habeant, & ex quibus, quantumvis tardè, liberatio suo tempore contingat. Quod aliud nihil est (inquiunt) quàm quod nos dicimus, esse ignem purgatorium, in quo purgentur ea peccata, pro quibus, licèt alioqui a Deo remissis & condonatis, is qui ea commiserat, non, pro ut debuit, in præsente hac vita, satisfecerit. Iam ad totam hanc ratiocinationem breviter respondendum est. Primùm, non posse eam admitti, eò quòd inde sequeretur, quòd fratrem offendere, eiq; non reconciliari, peccatum sit quod non in æternum, sed tantùm temporariè puniatur, semperq; cum peccato isto, nisi videlicet alia peccata impediant, esse nihilominus salutem æternam, id est, illud nunquam impedire, quominus salutem æter-*

nam

nam adipiscamur: quemadmodum id significat, quòd iste, qui illud commisit, tandem sit futurus liber a pœnis peccati sui, secundùm quidem ratiocinationem istam, & secundùm id, quod de purgatorio igne interpretatio ista requirit; in quem quicumq; conjiciuntur, salutem æternam nihilominus tandem sunt adepturi. Atqui aliunde apparet, eiusmodi peccatum, si quis eo implicatus eiusq; habitum habens hanc vitam finierit, ejusmodi esse, quod salutem æternam adimat. Nam si salutem æternam adimit non remittere fratri offensas, quas nobis fecerit, ut cū ex aliis locis, tum ex iis quæ habentur Matth: 18. ad finem, satis intelligi potest, non video, cur multò magis is condemnandus non sit, & vita æterna privandus, qui ipse fratrem offendere consveverit, nec cum illo ut reconcilietur quærere. Deinde animadvertendum est, præsertim si statuere velimus peccatum istud non puniri pœnis sempiternis, ut pontificiorum interpretatio postulare videtur, nihil cogere, ut Christus de ea illius punitione loquatur quæ fiat post hanc vitam: sed, nullo cum aut verborum aut sensus incommodo, posse intelligi, Christum verba facere de punitione peccati istius, quæ in hac ipsa vita a Deo fiat, quam, licèt temporariam, gravissimam nihilominus & rigorosissimam futuram, Christus docere voluerit. nisi videlicet in tempore & admodum diligenter ab isto peccato quis sibi caveat, quod significare voluit Christus adverbio illo Citò, *quo in ipsa parabolica similitudine nostra est usus, cum ait,* Esto consentiens cum adversario tuo citò; *& similiter*

militer iis verbis quæ statim addit, cum es in via cum eo. *Neque enim verba ista eam vim habent, ut quispiam fortasse credere posset, ut indicent satis esse, si, dum adhuc sumus in mortalis huius vitæ via, & antequam moriamur, aliquando adversario nostro reconciliemur.* Neque *enim sunt verba ista simpliciter declaratoria, ut ita loquar, proximi adverbii* Citò, *sed ita accipienda sunt, ac si dictum fuisset: Dum es in via cum adversario tuo, reconcilieris illi citò, ita, ut ex vi parabolicæ istius admonitionis, significare Christus omnino voluerit, ne quis ullo modo procrastinet fratri a se offenso reconciliari. Postremò, non est probanda ratiocinatio ista pontificiorum, vel ob eam caussam, quod isti loquendi modi,* Non *fiet hoc, donec illud fiat;* Non *exibis inde, donec solveris &c. non habent hanc vim, ut statuere debeamus id, quod posteriore membro ejusmodi loquutionum continetur, & statim additur post voculam* Donec, *aliquando omnino futurum: sed fieri sæpe contingit, ut id nullo modo fieri possit, seu nunquam fiat; quemadmodum intelligere potuistis ex iis, quæ antea disputavimus de superioribus illis Christi verbis,* Non peribit unum iota aut apex legis, donec omnia fiant. *Vbi exemplo verborum Iobi cap: 14. ostendimus, posse Christi verba ita intelligi atque accipi, ut tamen nunquam contingat omnia fieri, quæ sunt in lege; & sic nunquam similiter fiat, ut pereat iota unum aut apex legis, ita ut hic quoque non possit necessariò concludi, aliquando fore, ut is in carcerem coniectus, cui ille respondet, qui daturus*

 st pæ-

est pœnas propter offensum sibiq; non reconciliatum fratrem, illum ultimum quadrantem aliquando solvat: sed satis esse, ut, quemadmodum verba ipsa sonant, non sit ille ex carcere illo exiturus, donec istum ultimum quadrantem solverit, licèt interim, nullo pacto fieri possit ut illum solvat; & sic conditione ista respecta, nullo modo similiter unquam fiat, ut inde exeat; idquod accommodatum ad rem, quam similitudine ista voluit docere Christus, planum faciet, quàm malè ratiocinentur pontificii, qui ex ea colligere volunt, esse locum, in quo perfectè peccatorum pœnæ, quas in hac vita non persolverimus, persolvantur; & statim postea liberatio inde contingat. Cæterùm, antequam ad alia Christi præcepta, hoc ipsius sermone contenta, explicanda aggrediamur, videtur non omittendum, ut paulo diligentiùs perpendamus modum illum, quo Christus utitur, & hîc & alibi inferiùs, ea præcepta commemorandi quibus sua opponit, dum videlicet ait, Audistis, quòd dictum sit antiquis. *Nostra quidem sententia est, Christum hac ratione duo potissimùm præstare voluisse; alterum, ut verecundè quodammodo, & sine auditorum offensione, sua dicta Mosis dictis opponeret, id est, ut suprà explicuimus, adderet. Alterum verò, ut interim indicaret, se, novum quendam populum Dei, suis præceptis formare velle. Itaque, quod ad prius ex istis duobus attinet, noluit dicere, ut sanè potuisset si rei veritas spectetur, Audivistis Mosen præcepisse, sive, ex ipsius lege hoc præcepisse, sive, ex ipsius lege hoc præceptum vobis*

tradi-

traditum habuistis, sed talis loquendi modi loco, dixit; Audivistis, quòd dictum sit antiquis; *quibus verbis idem reipsa præstat, & interim omnē invidiam devitat, in quam incurrere potuisset, si Mosen ipsum, legemvé eius disertè nominasset; & sic suis statim consequentibus verbis aliquid in ea desiderari expressè docuisset. Id verò, quod posteriore loco diximus, similiter abunde præstat, quamvis id non ita evidens omnibus sit, Veteres vocando illos, quibus Lex Mosis data est. Hinc enim tacitè intelligi potest, non omnino ac simpliciter jam standum esse præceptis illis, illa enim perfecta quidem satis fuisse pro illo tempore, quatenus decebat veterem illum populum, sed novum, quem ipse formare vellet, præstantiora quædam præcepta decere, quæ, ut dictum est, interim nihil immutent eorum quæ veteribus illis sunt tradita, sed tantùm illa perfectiora reddant; adeò autem verum est, vocem ipsam Veterum quâ hic usus est Christus, & eius affirmationem quòd illis dicta fuerint ea, ad quæ sua dicta accommodat, duplicem istam vim habere, quam exposuimus, & consequenter hinc colligi, Christum voluisse nova præcepta dare, & Mosaicæ legi non pauca addere, eamq́; istis ipsis suis novis præceptis perficere; ut ii qui a Romana ecclesia defecerunt, quia maxima ex parte falsum esse contendunt, hanc Christi mentem fuiße quam diximus, nomen ipsum* Veterum, *vel modum illum loquendi* Dictum est veteribus, *sive* antiquis, *mirabilibus ac variis rationibus sunt interpretati, quorum interpretationes,*

quòd attinet ad ipsam vocem Veterum, seu antiquorum, eiusmodi meo iudicio sunt, ut eas vel commemorare quidem non deceat, cum nimis apertum sit, non posse voce ista aliud significari, quàm id ipsum quod illa sonat. Hinc factum est ut quidam pauci contendant, vocem græcam ἀρχαίοις, *quæ* antiquis, *a vulgato latino interprete reddita est, non debere vel voce ista, vel Veteribus, vel alia ulla similis significationis reddi, sed vel rudibus vel principibus vertendam esse. Ii qui rudibus vertendam esse, aut saltem verti posse contendunt, non omnino ab ipsa Græcæ vocis significatione recedunt, cum illa interdum tale quid significare inveniatur. Verùm non est illa nihilominus ullo pacto admittenda, cum & insolens illa planè sit in testamento novo, & veritatem nullo pacto hoc loco exprimere possit, atq; ineptum valde sensum efficiat; quasi verò rudibus tantùm fuerit dictum, exempli gratia,* Non occides, & qui occiderit reus erit judicio, *nisi velimus rudes appellare omnes, qui in ipso populo aliquando fuerunt; omnibus siquidem eadem & dicta & inculcata fuerunt. Hoc autem, quòd omnes appellarentur hoc loco rudes, planè istorum, qui hanc interpretationem excogitarunt vocis* ἀρχαίοις, *adversaretur, nostramq; sententiam non mediocriter confirmaret, ac doceret universum populum hactenus fuisse rudem, eiq; ut rudi eiusmodi præcepta simpliciter data fuisse. Nam si isti dixerint, verba Christi ita accipienda esse, ac si voluerit dicere, Audivistis, quòd nihil præterea aliud sit dictum, & quod rudibus,*

dibus ſimplicia tantummodo præcepta iſta ſint propoſita; quæ, ſcilicet, multò pleniora aliis non rudibus proponerentur; hoc totum, inquam, ab ipſis Chriſti verbis ita ſimpliciter prolatis, plurimùm abhorret, & ab omni veriſimilitudine abeſt, ſi Chriſti mens iſta fuiſſet, eum ita fuiße loquuturum, ut planè contrarium quiddam ipſius menti inde colligi poſſet: quemadmodum ſanè colligitur, ſi eius verba ita ſimpliciter, ut ſonant, accipiantur. Iam verò ii, qui vocem illam græcam Principibus reddi poſſe autumant, neceße primùm habent, modum iſtum loquendi ita accipere, ac ſi ſcriptum eßet, A principibus, & Chriſtus dicere voluerit, Audiviſtis, quòd a principibus veſtris dictum fuerit. De qua loquendi forma, an hoc loco ſit admittenda, paulo poſt agemus. Priùs enim docendum nobis eſt, iſtos deinde neceſſe habere voci iſti græcæ, novam ac planè inuſitatam ſignificationem tribuere, ob id videlicet, quòd vox ἀρχὴ *& verbum* ἄρχω, *illa principatum, hoc verò principatum habeo, ſignificare poſſit, ſed ſtultum eſt, ex etymologia vocis alicuius, formare ſibi eiusdem vocis ſignificationem novam atque inuſitatam; quare non eſt, quod de interpretatione iſta plura dicamus. Sed de eo videndum adhuc eſt, quod antea indicavimus, eſſe, qui retenta ſignificatione vocis græcæ, quam ipſam omnino præ ſe fert ac requirit, velint nihilominus, Chriſti loquendi modum aliter atq; ab aliis ſit interpretando, vim illam effugere, quam ex ipſa voce fluere ſuperiùs docuimus. Inquiunt enim vertenda græca verba eſſe, hoc pacto; Audiviſtis,*

quòd dictum sit a veteribus; & huius quidem sententiæ est Beza, qui postremò, si non ab initio, ita locum versum in sua translatione nobis dedit; sed pace ipsius dicendum omnino videtur, hanc interpretationem nullo pacto huic loco convenire: est enim eiusmodi loquendi modus, ut τοῖς ἀρχαίοις dictum sit, pro ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, quamvis in prosa oratione usurpatus interdum inveniatur, magis proprius carminis, & sine dubio figuratus est; nec verisimile videtur, vel evangelistam ipsum, si ipse græcè scripsit, vel eius græcum interpretem, toties in hoc Christi sermone ista loquendi figura usum fuiße; præsertim cum verba alium sensum habere queant; & quidem multò magis usitatum. Ad quid enim ambiguitas ista & periculum evidens, ne aliter atq; oporteret verba Christi acciperentur, ab ipso quodammodo affectatum fuisset? Adde, quòd interpretatio ista sensum efficit nullius, iudicio meo, ponderis. Cur enim Christus dixisset, a veteribus præcepta quæ commemorat dicta & proposita populo fuisse, cum illa eadem, perpetuò usq; ad ipsius tempora, in populo dicta ac commemorata eßent? Nam si quis dicat, propterea illum Veterum mentionem feciße, ut fateretur, iam inde a vetustis temporibus idem factum fuisse, quod & tunc fiebat, ut omittamus hoc ipsum, si diligenter examinetur, nullum pondus habere, facilè constiturum; dicimus hic similiter, non esse verisimile ita loquuturum fuisse Christum, ut planè diversus, ac ferme contrarius eius menti sensus, inde elici posset, quandoquidem iste loquendi modus,

Dictum est a veteribus, videtur significare, ab aliis qui veteres non fuerunt, & præcipuè ab iis, qui tunc erant cum verba ista proferebantur, idem minimè factitatum fuisse; cum tamen Christus, ut isti volunt, potissimùm agere voluerit de iis, quæ tunc populo tanquam divina præcepta proponebantur; atq; ut hic sensus possit ex eius verbis colligi, propterea non veteribus, *sed* a veteribus *legi omnino velint.* I-*taque concludendum est, & hîc & alibi infrà, nec aliter legendum esse, quàm* veteribus, *sive* anti-quis, *seu* priscis, *seu planè simili aliqua alia ratione, & vocē istam eo sensu a Christo usurpatam fuisse, ut Mosis expressa mentione, ob eam caussam quam diximus, omißa, interim intelligeretur, eos, quibus præcepta illa data fuissent, tanquam veterem quendam populum censendos eße, cui videlicet jam novus esset succeßurus, cui Christus præcepta ista a se reformata & aucta tradere instituerit. Iamq; igitur, ulterius progrediamur.*

Statim igitur subjicit Christus. Avdiviſtis, quòd dictum eſt antiquis, Non adulterabis. V. 27.
Hîc nulla caußa est, cur suspicari poßimus Christi aliam mentem fuisse, quàm id, quod in ipsa Mosis lege scriptum erat ac præceptum, reformare ac reficere, cum nudum ac simplicißimum ipsius legis præceptum commemoret; quo facto, subiungit, Ego autem di- V. 28.
co vobis, quòd quilibet aſpiciens mulierem *&c. quib⁹ verbis evidēter addit præcepto isti præceptū nō desiderandi mulierē, nempe quæ virū habeat; quemadmodū vox græca γυναῖκα quæ apud Evāgelistam legitur, apud græcos, sicut & interdum apud*

latinos vox mulieris significare deprehenditur, declarare sæpe solet; addit inquam, non simpliciter, sed cum ea declaratione, quòd qui id fecerit, adulterii sit reus, cum id alioqui ex verbis ipsius legis non flueret; Nam si Christi mens fuisset explicare quo sensu accipienda essent legis verba, ac docere, in ipsa lege verbum adulterandi, etiam ipsum desiderium potiundæ alicuius nuptæ mulieris, complecti, nullo pacto dixisset, ipso legis præcepto commemorato, Ego autem dico vobis. *&c. Sic enim planè demonstrat, se non illud explanare velle, sed aliquid diversum ab ipso proponere; quæ quidem diversitas in eo consistit, quòd ex ipso Mosis præcepto non apparet, debere adulterium censeri, si quis maritatam mulierem cum cupiditate illius potiundæ, aspiciat. Christus autem sua hac additione efficit, ut hoc etiam ipsum, quamvis cupiditas ista ad ipsum effectum planè non perducatur, pro adulterio haberi debeat. Quod quomodo intelligendum sit, diligentiùs postmodum explicabimus. Nunc, & ex iis quæ diximus, & ex aliis quæ mox dicemus, concludendum est, Christum voluiße non quidem simpliciter docere, peccatum esse si quis mulierem aspiciat cum libidine eius fruendæ; sed tale peccatum, adulterium censeri posse; & sanè iam in ipsa Mosis lege expressè vetitum fuerat, alterius uxorem concupiscere. Quare, si id modò Christus quoq; dicere voluisset, nec quidquam novi dixisset, & semetipsum deridendum præbuisset, qui duo diversa præcepta, tanquam si unum tantum essent, simul junxisset. Et quidem ii, qui volunt Christum legi*

Mosis

Mosis nihil addidisse, hac ratione utuntur, quòd istud ipsum quod Christus docet, in ipsa Mosis lege expressum esset, non animadvertentes ex hoc ipso consequi, non posse fieri, ut id, quod Christus dicit, sit explanatio præcepti illius legalis, ad quod Christus dictum suum accommodat. Nam quomodo potest id esse explanatio, seu ad explanationem pertinere alterius, quod diversum & distinctum quiddam ab eo sit? Sed nimirum, in hunc errorem & absurditatem inciderunt isti, quia Christi verba non bene perpenderunt, neque id animadverterunt quod diximus, Christum, non simpliciter peccatum esse statuere, concupiscentiam istam, sed eam adulterii loco ducendam esse, quod in ipsa lege neque expreßè, nec tacitè continebatur. Hæc est igitur, ut hinc de hac materia aliquid pleniùs dicere ordiamur, differentia inter Mosis præceptum, seu præcepta circa maritatas mulieres, quòd Christus pro adulterio habendum esse statuit ipsam talis mulieris potiundæ, cupiditatem: Moses verò, quamvis cupiditatem istam disertè prohibeat, non tamen illam adulterii loco ducit; quod vel ex eo apparet, quòd cupiditatis istius quam prohibet, meminit, non modo, ut dictum est, distinctè à præcepto non adulterandi, & præceptum de ea suum, ut diversum ab isto alio, proponit: sed etiam posterioris hujus non statim post prioris propositionem, sed post interposita duo alia præcepta, mentionem facit: quod sanè indicat, præter præceptorum diversitatem, magnam, quod ad pondus ipsorum attinet, inter utrumq; distantiam, id est, multò majus pecca-

tum eſſe adulterium, quàm iſtam concupiſcentiam. Non tamen propterea credat quis, nos exiſtimare Chriſtum inter iſtam cupiditatem, & adulterium quod reipſa commiſſum fuerit, nullam differentiam ſtatuere, quamvis ex ipſiusmet verbis, quæ apertiſſima ſunt, concluſerimus, illum qui talem cupiditatem habuerit, adulterium commiſiſſe. Namq; animadvertendum eſt, in ipſis Chriſti verbis aliquid contineri, quod nos hoc docere poteſt; verba inquam illa, In corde ſuo, *quibus voluit hoc adulterii genus, ab illo, cum quis facto implet deſiderium ſuum, non obſcurè diſtinguere. Eſt tamen in hoc ipſo peccati genere cupiditas quædam, quæ nihil prorſus ab ipſo facto differt, quamvis ad effectum reipſa non perducatur: unde fit, ut nulla prorſus ſit ſtatuenda differentia inter eiusmodi peccatum & factum ipſum, iſtaq; cupiditas pro ipſo facto, quatenus ad magnitudinem peccati attinet, in omnibus & per omnia habenda ſit: ea eſt, cum quis ita alterius uxorem concupiſcit, ut etiam per ipſum nullo modo ſtet, quin ad effectum ſuum cupiditas iſta perveniat: immo eò res deveniat, ut præter ipſum nudum ac ſimplex factum, quicquid ad tale peccatum pertinet committendum & reipſa faciendum, id factum ac patratum reipſa fuerit; ut ſi quis vel cum propria uxore, vel cum alia fœmina quæ maritata non fuerit, reipſa concumbat, credens ſe planè cum maritata fœmina concumbere. Atque hujusmodi peccatum, quin in ipſa etiam Moſis lege adulterium coram Deo exiſtimari deberet, & nulla inter ipſum & adulte-*

rium

rium reipsa patratum, quod ad magnitudinem peccati attinet differentia constitueretur, nihil prorsus est dubitandum; nec de tali cupiditate ad effectum, si deliberata hominis voluntas inspiciatur, omnino perductâ, loquitur hoc loco Christus: sic enim legi Mosis revera nihil addidisset, idq́ue docuisset, quod jam satis omnibus certum esse poterat. Et sanè ex ipsiusmet verbis manifestè apparet, illum de eiusmodi cupiditate minimè verba facere, cum ait, Si quis aspexerit *&c. Ex quibus verbis apparet, illum de sola cupiditate, etiam factis ipsis destituta, verba facere, & breviter, de ea cupiditate quidem loqui, quæ in Mosis lege iam prohibita fuerat; sed tantùm, ut dictum est, hoc legi Mosis addere, quòd ipsam adulterium quoddam esse statuit, idquod a Mose factum non fuerat. Est autem ista cupiditas distincta ab ipso facto, & ab ea cupiditate, quam docuimus pro ipso facto, ratione quidem ipsius peccati, omnino haberi, desiderium illud fruendæ maritatæ mulieris, quod formatum, ut sic dixerim, in corde hominis fuerit: unde cogitare jam incipiat, quomodo illud aliquando ad effectum perducere possit. Est, breviter, ejusmodi desiderium cui quis aßentiatur, eoq́ue se quodammodo oblectet. Nam cum est tantummodo primus quidam motus concupiscendi, tunc nec desiderium, propriè loquendo, dici debet, nec in hominis potestate, qui habitum virtutis castitatis adeptus non fuerit, ullo modo eße videtur, & si tamen aliquo modo est, nulla ratione credendum videtur, Christum talem cupiditatem adulterii loco duxiße. Illud*

certum,

certum, judicio meo, est, eiusmodi cupiditatem, cui quis nullo prorsus modo consentiat, non fuisse comprehensam præcepto illo Mosis de non concupiscendo; & vix propter rationem proximè allatam, quod ea non videatur in potestate hominis esse, etiam sub ipso evangelio, peccati ullam rationem habere, quicquid contrà complures disputent. In ea *porrò cupiditate, quæ & peccati rationem omnino habet, & cum est potiundi maritata muliere, a* Christo *cordis adulterium esse dicitur, sunt gradus quidam, qui possunt peccatum a peccato distinguere, non quidem quòd attinet ad ipsum peccati genus: nam ubique adulterium est, sed quòd attinet ad peccati gravitatem.* Nam *sine dubio graviùs quis peccat, & ad verum ac proprium adulterium reipsa patratũ propiùs accedit is, qui multa facit ac tentat, ut istam suam cupiditatem expleat, quàm is, qui eiusmodi quidem cupiditate aliquo modo est irretitus, sed tamen non admodum curat ut illam ad effectum perducat. Veruntamen, quantavis diligentia utatur ut cupiditatem istam expleat, nisi eo res perveniat, ut, quemadmodum antea diximus, ipsum merum factum tantummodo desit, non quidem ullo pacto ob deficientem voluntatem hominis, sed quia illa, quãvis plenissima ac deliberatissima, & quæ, quantum in se fuit, ipsum illud factum admisit, quominus admitteret casu aliquo impedita fuerit, nisi, inquam, huc res deveniat, nullo modo est existimandum, nihil prorsus interesse inter cupiditatem istam effectu carentem, & illam quæ suum effectum plenè habet,*

bet, quantumvis pertinet ad ipsum peccatum & reatum qui inde proficiscitur. Potest enim quis, qui nondum istuc devenerit, quantavis alioqui cupiditate talis peccati admittendi incensus fuerit, mutare sententiam, &, ubi ad ipsum factum perpetrandum deventum fuerit, atrocitate sceleris ab ipso reipsa perpetrando deterreri. Et hæc volumus in præsentia satis esse, pro materia ista hoc loco tractanda: sic enim arbitramur unicuiq; satis constare quæ hîc fuerit Christi mens, quâ integrè perceptâ, non est cur quicquam aliud in præsentia quæramus. Quare jam ad verba, quæ huius suæ doctrinæ caußa vel occasione addenda Christus censuit, explicanda accedamus. Nam quòd ea, quæ hactenus dixit, occasionem illi dederint ista alia dicendi, res ipsa loquitur. Inquit enim: Si autem oculus tuus dexter te v. 29.
scandalizat, erue eum *&c. Nimis siquidem apparet, hæc verba referenda esse ad id, quod dixerat,* Quicumq; viderit mulierem *&c. Nam hoc loco docere vult, ita debere quemq; abstinere, ne visa muliere eam concupiscat; ut, si alioquin ab hac concupiscentia liber esse non possit, præstet oculos ipsos sibi eruere. qui tamen loquendi modus figuratus esse potest, & significare, ab omni tali aspectu diligentissimè cavendum esse, & talem se hac in re præstare unumquemq; debere, qui periculo isti sit obnoxius, ac si oculis careret, ipsosq; ipse sibi hac ratione, nempe ab aspectu tali prorsus se continendo, quodammodo eruisset, & procul a se abjecisset. Cur autem Christus, & tantummodo oculi unius, & quidem dextri,*

dextri, mentionem fecerit, non parum difficile explicatu videtur. Nam si oculi tantùm singulari numero meminißet, & dextri appellationem non addidisset, usus fuisset figura sermonis satis usitata, & quæ in ista ipsa loquutione vulgò usurpari solet, ut oculus, pro oculis ponatur: sed additum illud Dexter, rem difficiliorem facit, & abhorrentem ab usu loquendi communi. Mihi, in præsentia, videtur Christus voluisse disertè ita loqui, ut unum tantùm oculum nominaret, quò sibi viam sterneret, ad id subiiciendum quod statim sequitur, & ad oppositionem illam faciendam, inter unum membrum, & totum corpus. Et hoc pacto magis quodammodo id persuadendum, quod voluit. Inquit enim, propterea se ita loqui, quia præstet ut unum ex nostris membris pereat, quàm ut totum corpus in gehennam conjiciatur. Habetis, meo judicio, rationem, cur numero singulari in oculis nominandis; & quidem ita, ut videatur omnino oculum unum duntaxat intelligere, uti voluerit Christus. Restat, ut aliquid dicamus de eo, quòd oculum dextrum disertè nominavit: neque enim hoc videtur quicquam referre, ut dexter magis quàm sinister hoc loco nominetur, cum utriusq; oculi eadem planè vis esse videatur, & potuerit Christus oppositionem illam, quam diximus, facere, eandemq; vim atq; elegantiam suæ monitionis retinere, si dixißet, unus sive alter ex oculis tuis. Cur igitur, inquam, nihilominus dextrum nominare voluit? nulla alia mihi ratio melior nunc succurrit quàm ista, quòd etiamsi eadem prorsus sit vis atq; facultas

dextri, quæ sinistri oculi: nihilominus tamen dextri vulgò in hominibus, qui plerique nec scævolæ sunt, nec ambidextri, major quàm sinistri potest esse usus: quippe qui ab ea ipsa parte sit, ubi illa manus est quâ potissimum quis utitur, & propterea consequenter ab illa parte, a qua operationes hominis potissimùm fiunt, unde meritò videri potest, dextrum oculum plerisq; hominibus chariorem aliquanto eße debere quàm sinistrum; & propterea Christus, cum unum tantùm oculum nominare vellet, voluiße disertè dextri mentionem facere, ut ostenderet, quantumvis charum aliquod membrum sit, præstare tamen eo quodammodo seipsum privare, quàm totum suum corpus perdere; & consequenter, præstare abstinere ab aspectu mulieris, quamvis inde succedat quasi exemptio quædam sibi ipsi membri unius sui corporis, quàm illam aspicere, & aspiciendo concupiscere; unde sequatur totius corporis in gehennam conjectio. Iam enim, ut vel ex hoc loco intelligere possumus, in populo ipso Iudaico vulgò receptum erat, eum, qui adulterium commisisset, dignum esse gehenna ignis; quæ quid sit, suprà explicatum a nobis fuit, & Christus jam dixerat, eum, qui aspiciendo maritatam mulierem concupisceret, adulterium committere. Non probat igitur Christus, fore, ut in gehennam ignis is conjiciatur qui adulterium commiserit, sed, quando & id vulgò credebatur, & verissimum est, tales homines dignos eße æterni ignis pæna, satis habuit id simpliciter affirmare & pro conceßo ponere.

Quod

v. 30. *Quod de oculo dextro Christus dixerat, idem statim subjungit de manu dextra; quod quidem nihil uidetur ad ejus propositum facere, cum de videndo tantum & concupiscendo proximè loquutus fuisset, quibus in rebus manus, seu sinistra seu dextra, nullum locum aut munus habet; itaq; dicendum est, aut Christum hac occasione dextri oculi, qui ad propositum faciebat, a se commemorati, tāquam digressione quadam utentem quiddam dixisse, quod alioquin planè extra ipsius propositum esset, ut scilicet, hac occasione sibi oblata, moneret in genere atque universè, debere hominem, suum ipsius bonum amātem, omni suo ipsius commodo præsentis vitæ potius carere, & res ipsas sibi carissimas abjicere, quam peccatum aliquod comittere, unde æterni ignis fiat reus: aut sentiendum nihilominus, ut antea nulla sit facta mentio rei, ad quam manus expressè referatur, non tamen extra ipsum propositum Christum loquatum fuisse, cum manus ad adulterii peccatum, de quo Christus loquutus fuerat, pertinere possit; ut scilicet, quemadmodum Christus monuit, ut quis ab aspiciendo abstineat, ubi cōcupiscendi sit periculum: sic etiam a quolibet vel minimo contactu, si idem periculum appareat, abstinendum esse doceat: & interim tacitè commonefaciat, sive aspiciendo sive tāgendo excitetur in nobis cupiditas ista, eam esse adulterii loco ducendam, & dignam, vel si quis in ea perseveret, vel alioquin nisi misericordiæ Dei ratio habeatur, æterna condemnatione. Verbum Scandalizare, quo utrobiq;, & cum de oculo & cum de manu Chri-*

nu Christus loquitur, uti voluit, significat sine dubio facere, ut quis impingat, id autem metaphoricè facit ut impingas, quod caußa est ut pecces, nec ullus lapsus gravior aut nocentior ipso peccato eße potest. Non est quod quicquam hîc dicamus, cur Christus manum dextram potiùs quàm sinistram nominaverit; cum satis illa sint quæ de dextro oculo diximus; illaq́ multò magis in manu quàm in oculo, suam vim & locum habeant; cum nemo nesciat, manus dextræ, in plerisq; hominibus multò majorem usum esse, quàm sinistræ; atq; eiusmodi membrum, propter neceßarias homini operationes illi longè eße charissimum.

Postquam Christus, de quibusdam decalogi ipsius præceptis egit, quibus addere aliquid, eáve perficere voluit, ad alia transit, quæ ad ipsam quidem Mosis legem pertinent, sed in ipso decalogo non habentur, & primo loco agit de divortio, seu repudio uxoris, & ait, Dictum autem est, si quis dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudii. V. 31.
Hæc verba, & iste expreßus modus præcipiendi quod attinet ad libellum repudii dandum, non habentur disertè in ipsa Mosis lege; quamvis non desint, qui ita locum vertant ex Hebræo, unde sententia ista petita est, ut contineat eiusmodi præcipiendi modum. Verùm, si quis rem diligenter examinet, & verba omnia totius illius contextus accuratè perpendat, videbit illa quidem reipsa præceptum istud continere; sed tamen non expreßè ac disertè, ut Christi verba ferunt. Tota enim vis istius rei est, in verbo illo Et

scribet &c. quod in prædicto loco legitur Deuteronomii videlicet cap: 24. in ipso initio; utrum scilicet verbum istud præceptivè, an verò enunciativè accipi debeat. Certum enim est, utrovis modo ipsum per se accipi posse; verùm ex filo ipsius orationis, & ex secundo principali membro totius illius contextus, ubi agitur de eo, qui repudiatam uxorem duxerit; & postea & ipse illam repudiaverit; ubi quoq; idem prorsus verbum habetur, quod isto posteriore in loco nullo pacto præceptivè accipi potest, sed ut ennunciativè accipiatur necesse est, satis evidenter constat, in priore quoq; loco non præceptivè, sed enunciativè accipiendum esse; atq; intelligendum, totam orationem suspensam esse usque ad versiculum quartum, in cuius initio est verbum, ad quod tota ista oratio refertur; nempe Non poterit &c. Veruntamen, est nihilominus, ut ita res se habeat, reipsa in loco isto præceptum aliquod, circa hanc ipsam libelli repudii scriptionem: manifestè enim, etiam secundùm istam ipsam loci lectionem atq; interpretationem, ibi requiritur, si mulier ista legitimè dimissa ac repudiata censeri debeat, ut illi, inq; eius manum datus fuerit a marito, qui illam dimiserit, repudii libellus. nec aliter possunt accipi verba Christi, quæ hac de re facit; neque enim intelligendum nudè ac simpliciter est, illum voluisse dicere, dictum fuisse ut detur libellus repudii uxori, quæ dimittitur, quasi hoc ipso peccaturus fuerit maritus, si uxorem dimittens non dederit illi libellum repudii, sed dictum fuisse, non esse validam, neq; efficacem ac iuridicam dimissionem,

nisi datus uxori a viro fuerit repudii libellus. Itaque breviter statuendum est, in ipsa Mosis lege id reipsa fuisse scriptum, quod Christus dictum fuisse hoc loco affirmat, sed tamen nihilominus statuendum simul videtur, Christum hic propterea non dixisse, ut in duobus superioribus locis, Dictum fuisse antiquis, sed simpliciter, Dictum fuisse, propter eam caussam, quòd disertè in ipsa lege non ita legeretur ut ejus verba sonant, & vulgò in populo dictum & auditum iam diu fuerat. Perpenso eo, cui Christus sua verba opponere in animo habebat, videndum est de ipsis ei oppositis verbis, quæ hoc continent, non licere uxorem dimittere nisi propter stupri caussam; & qui citra hanc caussam uxorem dimiserit, eum dare illi occasionem adulterandi; & si quis ita dimissam duxerit, ab isto adulterium committi. Ex quibus Christi verbis atq; sententia, illud primùm liquet, verba vel sententiam legis Mosaicæ, quam hic reformat Christus, eam præcipuè esse, quòd liceret uxorem dimittere multas ob causas; adeò, ut simpliciter dici possit, sub Mose licuisse uxorem dimittere, quemadmodum alibi idem Christus satis apertè docet ac loquitur, nempe cap: 19. eiusdem evangelistæ, ubi ait ad Pharisæos, qui illum de tota re interrogaverant, Moses propter duritiem cordis vestri, permisit vobis dimittere uxores vestras. *quare nihil est dubitandum, quin, quemadmodum ipsa Christi verba ipso in loco ferunt, Christus hic dicere voluerit, Mosen quidem permisisse, multas ob caussas dimittere uxorem, se verò id non permittere, nisi ob caus-*

ob caussam stupri; quamvis non desint, qui valde audacter ac confidenter ausint affirmare, hac ipsa in re nullam differentiam inter Mosen & Christum esse, quam tamen communiter, & ferè omnes illi ipsi agnoscunt, qui contendunt, Christum in hoc sermone suo legem Mosis nullatenus reformare; sed tantùm eius falsas interpretationes rejicere. Iam, quod diximus de multis caussis, propter quas permittente Mose liceret uxorem dimittere, propterea dictum a nobis fuit, quia non planè constat, ob quamvis caussam id facere licuisse, nec Christus prædicto cap: 19. interrogatus a Pharisæis, an ob quamvis caussam liceret id facere, ita respondet, ut omnino statuere possimus, id sub Mose licuisse; sed tantùm, ut eius verba habent, permissum a Mose fuisse uxorem dimittere; quæ sententia vera est, etiamsi non ob quamvis caußam; sed tantum ob multas id facere Moses permisisset. Verba quidem, quæ habentur in ipsa lege Mosis, sunt eiusmodi, ut possit hac de re dubitari. Inquit enim ibi Moses, Si invenerit in ea turpitudinem aliquam. Hinc enim colligi posse videtur, non ob quamvis caußam, sed tum demum, si turpitudinem aliquam in ipsa invenerit, permisisse Mosen viro uxorem dimittere; quamvis ex altera parte videri possit, ista verba exemplum tantùm rei de qua agitur continere; id est, exemplum in illis dari caussæ, propter quam uxor non fuerit grata viro, seu, ut hebræa ipsa loquutio habet, Non invenerit gratiam in oculis eius, adeò ut res valde dubia videatur, nec sanè ausim ego quicquam certi de ip-

de ipsa statuere: crediderim tamen intelligendum esse, quod attinet ad ipsum civile forum, quod theologi forum fori appellare solent, licuiße per Mosen ob quamvis caussam uxorem dimittere; nec necesse habuisse virum caussam dimissionis suæ proferre, & multò minus, eam magistratui approbare, sed, ut dimissio ista juridica esset, satis fuisse, ut id fieret, quod in lege Mosis expressum est, de dando in manus ipsius mulieris libello repudii. Verùm, quod attinet ad conscientiam, & ad forum spirituale ac divinum, quod forum Poli a theologis vocitari solet, peccasse etiam sub Mose ipso eum, qui ob caußam non legitimam uxorem dimisisset, id est, non talem, quæ vel eadem ipsa sit, vel ei similis quam in ipsa lege scriptam legimus; quæ, ut dictum fuit, est turpitudo aliqua quam in uxore maritus invenerit.

Postquam vidimus, quid Moses hac in re dimittendæ uxoris permiserit, quid non, necesse est ut diligentiùs consideremus quid Christus ipse permittat, aut non permittat, quidve sub Christo hac in re liceat, aut non liceat. Verba quidē Christi & hîc & alibi, id est, prædicto cap: 19, omnino ferunt, ut unam tātùm ob caussam uxorem dimittere sub ipso Christo liceat, id est, ut dictum fuit, ob caußam stupri. Est autem in græco vox, πορνείας quæ generalis quædam vox esse videatur, quæ omnem concubitum significet non licitum, quamvis alioqui soleat πορνεία, ab adulterio manifestè distingui, ut scilicet adulterium sit, cum vel vir cum aliena uxore rem habet, vel mulier cum alieno marito. Cum enim

 quis

quis uxorem habens, cum muliere alia concumbit, etiamsi ipse adulterium non committat, committit tamen mulier ista, vel cum mulier maritata cum eo qui eius vir non sit, quamvis alioquin cum soluto rem habet. Apertè enim Paulus cap: 7. epistolæ ad Romanos ait, illam mulierem esse adulteram, quæ cum virum habeat alii viro coniungitur: neq; enim hac in re par, secundùm quidem ipsam legem fuit, conditio viri & uxoris; quemadmodum neque in dimittendi negotio pares ullo modo fuerunt, cum non similiter, ut viro uxorem, liceret uxori virum dimittere; ita ut dubitari possit, an idem sub evangelio censendum sit; & quidem, quod attinet ad dimissionem, cum nusquam expressum in novo testamento legatur, quòd uxori maritum dimittere liceat, non crediderim, etiamsi maritus cum alia muliere rem habuerit, licere uxori ipsum dimittere; quamvis persuasus sim, sub novo testamento, etiamsi id non erat sub vetere, talem viri concubitum esse adulterium; cum nihil dubitem, non licere sub testamento novo, vel plures unâ uxores habere, vel præter uxorem suam cum ulla alia concumbere; dubium tantùm de eo, quod diximus, judicio nostro, sub evangelio mulieri non licere, facit id quod legitur 1. Cor: 7, ubi scriptum est, Si mulier habeat maritum infidelem, & ille habitare consentit cum ea, non debere eum dimittere; *quæ verba indicare videntur, aliquem casum esse, in quo liceat uxori virum dimittere, & quidem tunc cum is infidelis fuerit, nec consentiat cum ipsa habitare. Quare similiter*

militer dubitandum videtur, ne propter istam a Christo expressam adulterii caussam, ob quam liceat viro dimittere uxorem, vicissim uxori liceat dimittere virum. præsertim, cum dicto loco ad Corinth: in dimittendo nec ne propter infidelitatem, omnino uxor viro æquiparetur. Verumtamen non putaverim, recedendum esse a sententia quam paulo ante exposuimus, ut non liceat mulieri virum suum dimittere, quamvis in adulterio deprehensum. Nam ad prædictam ratiocinationem, ex Pauli verbis ductam, dupliciter responderi potest. Primùm, nihil impedire, quominus verbum dimittendi eo in loco, non omnino significet ita dimittere, ut verum divortium fiat; quemadmodum alioqui verbum istud, in hac materia, sine dubio significat, ut postea docebim⁹: sed ut id significet, quod vulgò inter pontificios thori separatio appellatur, quod passim tamen in Polonia divortium valde impropriè appellatur, vel, si tamen quis velit, verbum istud in illis Pauli verbis consuetam vim retinere, nihil obstare, quin istam vim suam, tunc tantùm retineat, cum mentio fit viri, qui dimittat; non etiam, cum fit mentio uxoris dimittentis, quippe quod aliunde constet, viro licere, seu sub novo, seu sub vetere testamento, propter caussam aliquam ita dimittere uxorem, ut verum divortium cum illa faciat, & matrimonium inter ipsum & illam penitus dissolvatur, quod, ut dictum fuit, nusquam alibi de muliere legitur; nec quicquam est absurdi, si unum idemq; verbum, in eodem verborum contextu, modò propria ac pleniore,

modò impropria, ac minùs plena significatione accipiatur. Altera ratio ad prædictam ratiocinationem respondendi est, quòd quando vir cum uxore, vel uxor cum viro habitare nullo prorsus modo consentit, tunc, etiamsi alter eorum qui alioquin consentit, verè ac propriè separetur, ita ut etiam ad novas nuptias transeat, non potest tamen dici dimittere conjugem, cùm is propriè dimittat, qui cum possit habere & frui, id renuit, adeò ut casus iste, ubi altera pars non dat se habendam & fruendam, nullo modo videatur pertinere ad Christi præceptum de non dimittenda uxore, & necesse sit fateri, alio, ex parte, sensu, usum fuisse Paulum Dimittendi verbo, quàm Christus usus fuerit; etiamsi effectum, qui isto verbo significatur eundem alioquin utrobiq; eße velimus, ut scilicet, & Christus & Paulus de eiusmodi dimissione loquatur, qua divortium contineatur & facultas ad novas nuptias transeundi.

Sed iam ad ipsa Christi verba perpendenda & accuratiùs discutienda veniamus, eaque cum iis, quæ infra cap:19. habuit, conferamus. Quemadmodum igitur, ut antea diximus, quando de eo ait, quòd in Mosis lege circa hoc negotium dimittendæ uxoris permißum sit, apertiùs & clariùs loquitur infrà quàm hîc; sic in monitione sua proponenda, ibi clariùs quàm hîc suam mentem explicat. Hîc enim tantummodo dicit, non licere uxorem dimittere, nisi propter unam tantùm caussam, nihil disertè pronuncians, an istâ dimißâ liceat aliam ducere: ibi verò disertè aliam ducendi mentionem facit, quòd

dicit

dicit, non licere nisi propter hanc ipsam caussam. Quamquam sine dubio ennunciatum illud ipsum per se, quod hic habemus, licere, scilicet, propter istam caussam uxorem dimittere, satis docet, etiamsi id ita expressum non fuerit, licere aliam ducere. Propriè enim uxorem dimittere est eam liberare a nexu illo conjugii, quem habet cum eo qui illam dimittit, & suæ quodammodo potestati illam reddere, suæ, inquam, ipsius mulieris. Iam nexu illo conjugii dissoluto, sequitur necessariò (nam idem utrumque est) neutrum alterius esse conjugem, & consequenter, licere viro aliam ducere uxorem; cùm aliud nihil impedire possit, quominus aliam ducat, nisi quia jam conjugem habeat, aliive mulieri conjugii jure sit obstrictus. Et sanè ad redarguendos errores pontificios, qui sentiunt, nec etiam propter ipsam adulterii caussam hic expressam, licere viro aliam ducere uxorem; sed tantummodo ei a Christo permitti, ut cum ipsa non habitet, satis erat id, quod hoc loco Christus pronunciat, cum Dimittendi verbum, ubi de uxore est sermo, sine dubio, propriè loquendo, hanc significationem habeat; sed tamen ut melius ipsorum error appareat, bene fuit, quod divinâ providentiâ factum sit, ut & Christus aliàs apertiùs hac de re sit loquutus; & eius verba litteris perpetuæ memoriæ tradita. Nāque præterea ex altero isto loco ipsa significatio simplicis verbi dimittendi uxorem, quam nos asserimus, facilè probatur. Interrogant enim ibi Pharisæi Dominum, an liceat propter quamvis caussam dimittere uxorem; ubi sine ullo dubio intelligunt, an liceat

verum divortium & conjugii solutionem cum uxore ob quamlibet caussam facere: id quod satis apparet, cum postea Christi responsioni obiiciunt, dicentes, Cur ergo Moses præcepit dare libellum repudii, & dimittere ipsam; *ex quibus etiam solis verbis, & per se consideratis liquidò constat, tunc dimitti uxorem cum repudiatur, & sic matrimonii nexus solvitur. Quia verò ut apertiùs Christi mens intelligatur, jam quodammodo locum illum alterum cum hoc nostro conjunximus, non abs re esse videbitur de iis agere, quæ præcipuè ex istis duobus locis simul junctis, vel etiam ex altero illorum tantùm colligi posse videantur. Et primùm diligenter inspiciendum est, quomodo sit intelligendum, quod propter caussam adulterii tantùm liceat ita uxorem dimittere, ut alia duci queat.* Nam hoc *apertè ex istis locis colligi iam satis docuimus. Sunt igitur, qui Christi verba non ita præcisè accipienda ducant, ut non sint aliæ quædam caussæ præter istam adulterii, propter quas hoc totum liceat: præsertim, si sint eiusmodi, quæ videãtur aut paris, aut majoris etiam ponderis, quàm adulterii ipsius caussa, multasq; rationes & absurda ad id comprobandum afferunt; quæ alioquin inde consequerentur.* Nos *verò difficillimè adduci possumus, ut credamus aliam ullam esse caussam, propter quam sub evangelio istud facere liceat, præter istam unam tantùm adulterii a Christo expressam, cum ipsa satis disertè sola esse dicta sit ab ipso Christo, propter quam id liceat: nec arbitramur inveniri casum ullum, qui possit talem difficultatem hac in re parere,*

re, quæ insolubilis videatur; nisi, si dimissionem uxoris eam interpretemur, quæ revera non est. quemadmodum antea attigimus, & in Pauli verbis. 7. capitis ad Corinthios cõtingere docuimus, ut scilicet, quemadmodum ibi evenit, vir propriè loquendo, non ipse dimittat uxorem, sed illa ab ipso se omnino separet, nolitq; cum ipso habitare: constat enim, in eiusmodi casu, quamvis impropriè dici possit istam a marito dimitti, quæ ita se gerat ac si illa ejus uxor non esset, tamen propriè loquendo id dici non posse, cum ipse vir eius rei non sit auctor, & fieri possit, ut ipse vel ardentissimè desideret illam habere, & alioqui reipsa habiturus libentissimè eßet, nisi per ipsam staret quominus id fieret; idem sentiendum videtur, cum uxorem quis habet, quæ usui matrimonii sit, aut reddita fuerit prorsus inepta: tunc enim non habet locum vera & propria dimissio, quæ, ut modo attigimus, requirit, ut vir ejus sit auctor, quod in ejusmodi casu non contingit, cùm caussa totius disjunctionis quæ hîc contingeret, non a viro, eiusvé voluntate, sed ab accidente illo quod in uxore emersit, aut etiam ab initio fuit, ortum ducat; unde factum est, ut ipsi pontificii, qui verum divortium opera viri factum, & ab ipsius voluntate planè proficiscens, nullo pacto, ne propter adulterium quidem, admittere velint; tamen propter eiusmodi accidens dissolutionem matrimonii, tam viro quam mulieri, si in viro idem acciderit, eam petenti concedant; & utrivis in eiusmodi casu permittãt ad alias nuptias transire; quod nos non semel usu ipso comprobatum apud ipsos vidimus. Non sunt igitur ea-

tur casus ejusmodi referendi ad uxoris dimissionem, de qua Christus ait, nec censendum, vel Christi verbis, propter paritatem aut majoritatem, ut loquuntur, caussæ, eos omnino comprehendi, vel exceptiones esse ad regulam quam Christus proponit. Non videtur autem nobis hîc locus diligentiùs disputandi de singulis casibus, quibus isti volunt licere sub ipso evangelio cum uxore divortium facere, & caussas ipsas accuratiùs examinandi: satis sit in genere sententiam nostram, cum ipsis Christi verbis planè consentientem, protulisse, & ostendisse eos casus, ubi sine caussa adulterii liceat nihilominus divortium facere, huc propriè loquendo minimè pertinere.

Restat ut videamus quid sentiendum sit de iis, qui volunt etiam sub evangelio licere plures uxores ducere, non quidem quia hîc sit locus quæstionem istam tractandi atq; explicãdi; sed tantùm quia ex altero illo loco, quamvis non ex isto nostro, colligi apertè videtur istos nimiùm falli. Verba alterius loci, ex quibus id colligi apertè possit, sunt illa, Et aliam duxerit. Nulla enim fuisset caussa, ut Christus istud adderet, si plures uxores habere liceret: Nam certè, si id sub ipso evangelio concessum esse intelligi deberet, istud Aliam uxorem duxisse, & impropriè dictum fuisset, & nihil ad rem faceret. Nam quod ad proprietatem loquendi attinet, videtur isto in loco vocem Aliam significare, quòd ista alia loco dimissæ ducatur; quod adeò verum est, ut ii, qui vim horum verborum effugere velint, dicant, ea ita intelligenda esse, ut loco dimissæ uxor ista alia ducatur, ut

tur, ut ſcilicet ad id reſpondeant quod nobis ſecundò loco explicandum erat, quòd ſcilicet ea verba nihil ad rem facerent, ſi liceret plures uxores habere, cum ex illis hoc unum, idq́; apertiſſimè efficiatur, ubi quis uxorem ob aliam cauſam quàm adulterii dimiſerit, non licere illi aliam ducere; cui prohibitioni nullus poteſt eſſe locus ubi pluritas uxorum concedatur, adeò ut non tantùm ad rem verba iſta non facerent, ſi liceret eodem tempore plures uxores habere; ſed ex illis omnino contraria ſententia pluralitati uxorum manifeſtè concludatur. Vt enim inquam, ad hanc ratiocinationem reſpondeant, ajunt verba Chriſti ita accipienda eſſe, ut intelligat, cum quis non ſimpliciter uxorem ducit poſt jam dimiſſam, ſed cum loco dimiſſæ ducit. Atqui hoc nugatorium omnino eſt, ſi plures uxores ducere liceat: quomodo enim tunc dici poteſt, ut loco dimiſſæ iſta alia ducatur, quæ duci poterat etiam altera non dimiſſa, nec ſanè oſtendere unquam poterunt iſti, quomodo ſtante jure ducendi & habendi plures ſimul uxores, una alterius loco duci poſſit. Itaq; ut iſtud tamen, quod ex verbis Chriſti colligitur, locum habere queat, ut ſcilicet poſterior loco prioris ducatur, quod & iſti ipſi non modò concedunt, ſed etiam urgent; neceſſe eſt fateri, non eſſe ſub evangelio jus plures unà uxores ducendi eodemq́; tempore habendi. Nec ſunt in illis Chriſti verbis ac ſermone, infrà cap: 19, tantùm verba iſta de quibus modò egimus, unde probari poſſit non licere ſub evangelio plures uxores ſimul habere, ſed alia etiam ex quibus con-

ſtare

stare videtur, rem esse abhorrentem ab instituto Dei plures una habere uxores, adeò ut id sub ipso vetere testamento censeri debeat non aliter permissum fuisse, quàm divortium etiam extra caussam adulterii. Christus enim ibi ab initio suæ responsionis, ad interrogationem Pharisæorum, qui illum tentantes quæsierant ab ipso, num liceret homini dimittere uxorem suam propter quamlibet caussam, eos quodammodo reprehendit quòd ita interrogent, quasi non legerint id, quod scriptum est apud Mosen ubi describit hominis creationem. Nam eo in loco *dicitur marem & fœminam ita ab initio fuisse creatos, ut duo in carnem unam futuri essent. Quod nimirum ex ipso eos creandi modo alioqui etiam intelligi poterat, cum ex ipso viro, exq; eius carne ac corpore sumptum id fuerit, unde formata est mulier, quæ ei pro socia & uxore data est. Vnde Christus concludit, viri, & uxoris conjunctionem, a divino instituto ab ipsius creationis initio pendere; unde consequatur, non debere tale vinculum humana ratione dissolvi, nec homines adeò audaces esse debere, ut id quod Deus coniunxit ipsi separent. Atqui vis totius istius Christi ratiocinationis eiusmodi est, ut non modò divortii prohibitio, sed etiam plurium uxorum uno tempore habendarum interdictum inde colligi posse videatur. Quomodo enim verum erit, tantam esse coniunctionem inter virum & uxorem, quantam verba illa,* Et erunt duo in carnem unam, *præ se ferunt, & modus creationis viri & mulieris docere videtur, si liceat uno & eodem tempore plures*

habere uxores. Neque enim jam erunt duo in carnem unam, id est non erit vir totus cum sua uxore conjunctus, acsi unum corpus, uterq; essent, cum non uni tantùm sed pluribus ii adhærere debeat, & cum pluribus arctissimè conjungi, quod cum arctissima illa coniunctione consistere nullo pacto posse videtur, cum arctissima illa coniunctio non possit cadere, nisi inter duos tantùm, nec possit vir totus esse uxoris suæ, ut conjunctio ista omnino requirit, nisi unius tantùm. Nam ubi plures sunt, necesse est, ut non ex toto sed ex parte tantùm vir, partim huius partim illius uxoris fiat. Idem quòd verba illa ac sententia, quòd futuri essent duo in carnem unam ostendit similiter, ut ante attigimus, modus ipse creationis, præsertim eo perpenso, quod non modò uxor ex viro sumpta est, quod arctissimam illam coniunctionem declarat, sed etiam, una tantùm mulier ex viro formata est, non plures; & una tantùm uxor viro in ipsa creatione data, & non plures. Consentit autem cum eo, quod colligi docuimus ex vi ratiocinationis Christi, idquod Paulus scribit ad Ephes: cap: 5. ubi conjugium viri & uxoris comparat coniunctioni Christi cum ecclesia, & huius rei occasione, meminit eiusdem illius antiquissimæ sententiæ, Et erunt duo in carnem unam. *Ibi enim ita loquitur Paulus, ut satis constare videatur, quemadmodum ecclesia una tantum est Christi sponsa siue uxor; sic etiam viri unam tantùm sponsam & uxorem esse debere, & arctissimam illam coniunctionem, quæ est inter Christum & ecclesiam, in ipso viri & mulieris coniugio adum-*

adumbratam fuisse; quod fieri nullo pacto potuit, si conjugium istud arctissimam cõiunctionem in se non habeat: non habiturum autem, si plures una uxore habere viro liceat, satis paulo ante ostendimus. Quid quod idem Paulus cap: 7. prioris ad Corinthios pronunciat, nec mulierem maritatam sui ipsius corporis potestatem habere, sed virum: nec virum similiter uxoratum sui ipsius corporis habere potestatem, sed uxorem? An non pronunciatum hoc manifestè indicat, unam tantùm cujuslibet viri debere esse uxorem, quæ potestatem corporis sui viri habeat, cum id nullo pacto fieri possit ubi sunt plures? sic enim nulla ex ipsis poterit dici, potestatem corporis viri sui habere, cum nulla id corpus totũ possideat, sed ex parte tantùm. Multa alia Apostolus, & ibi, & alibi, cum de viris & uxoribus loquitur, enunciat ac docet; ex quibus satis unicuiq; non rudi, nec contentioso homini constare potest, quemadmodum uni mulieri plures maritos habere non licet, nec unquam licuit: sic uni tantùm viro plures habere uxores, nec sub evangelio ullo modo licere, nec aliter sub lege & ante legem licuiße, nisi ex conniventia quadam divina; non autem quòd ab ipso creationis initio satis unicuiq; constare non potuerit, id cum ratione Dei q; ipsius instituto pugnare. Sed non est hic locus omnia quæ ad hanc materiam pertinent, vel accuratè perpendendi, vel etiam commemorandi, satis instituto nostro factum fuerit, si, quid ex Christi verbis, quæ capite illo 19· habentur, & quæ cum iis quæ in loco nostro leguntur conjungenda duximus, colligi possit, osten-

sit, ostenderimus, quemadmodum nos fecisse speramus.

Est autem in ea historiæ Evangelicæ parte, quæ eodem 19. capite habetur & quam suprà commemoravimus, de interrogatione Pharisæorum, perpendendum verbum illud Evangelistæ, cum dicit, Pharisæos tentando Christum interrogasse: videtur enim verbum istud Tentandi subindicare, ipsosmet Pharisæos satis intellexisse, non posse ex ipsa lege apparere, quòd sub ipsa licuerit quamlibet ob caussam uxorem dimittere, immo aliquid huic sententiæ contrarium inde colligi posse: qua in re vellent experiri, quid Christus pronunciaturus esset; & ea ratione occasionem fortasse habere illum accusandi atq; erroris convincendi, quæ propterea dicimus, ut, præter id quod suprà a nobis hac de re breviter disputatum est, ex ipsa Pharisæorum interrogatione, & quo animo interrogaverint Evangelistæ indicatione, agnoscamus sub ipsa lege permissionem illam dimittendæ uxoris non fuisse perpetuam, nec ob quamlibet caussam, quod quidem attinet ad ipsam conscientiam, ut ante conclusum a nobis est.

Nunc ad ipsa Christi verba, quæ in loco nostro leguntur, perpendenda revertamur. Notandum igitur omnino videtur, quòd Christus, cum vellet docere uxorem dimittere non licere, non uti voluit isto ipso loquendi modo; sed ait, quòd, qui dimiserit ob aliam caussam quàm ob adulterium, facit ut illa adulteret, & qui illam ita dimissam duxerit, adulterium committit. Quo loquendi modo magis ob oculos ponit,

& quantum sit delictum dimittere citra prædictam caußam uxorem suam, & quomodo intelligendum sit, quòd id facere non liceat. Dupliciter siquidem id intelligi potest, id est, vel simpliciter, quòd is peccet qui id facit, vel quòd præterea ipsius hoc factum irritum sit. Potuisset enim fieri, ut is quidem peccaret qui ita uxorem dimitteret, cum interim tamen dimissio ista non esset inanis, sed planè effectum suum retineret, atque efficeret ut iam illa non ampliùs eßet eius uxor, qui eam dimisisset; adeò ut videretur ex hoc ipso potissimùm crimen & peccati reatum proficisci, quòd iste reipsa & cum plenissimo effectu conjugium illud dissolvißet. Potuit, inquam, alioqui res ad hunc modum se habere, & hoc pacto intelligi, quòd non liceat uxorem dimittere; sed Christus hanc sententiam aliis verbis exprimendo, & dicendo, quòd qui ita uxorem dimittit, facit illam adulterare, & quòd is, qui ita dimissam ducit, adulterium committit, apertissimè significat dimissionem istã eße irritam; & sic eiusmodi dimittentem virum simul graviter peccare, simul nihil, quod ad jus attinet, efficere eius quod quærit; cum nihilominus illa eius uxor esse perseveret: alioqui nullo modo verum esset, illum facere, ut Christus ait, istam audlterare, id est, dare illi caußam ut adulteret, nempe alii nubendo. Adulterium siquidem, ut supra ex Paulo docuimus, est mulieri virum habenti alii viro coniungi. Nam si liberata fuerit a lege viri, iam, ut idem Paulus ait, non erit adultera vocanda si alii viro adhæreat: similiter, si verum esse debet id quod Christus ait, eum adulterium cõmittere qui ita dimissam du-

cat, necessarium planè est, eam non desiiße esse dimittentis uxorem. neque enim dicitur vir, præsertim jam uxorem non habens, adulterium committere, nisi tunc, cum ei mulier jungitur quæ virum habeat. Potuisset, etiamsi Christus simpliciter dixisset non licere uxorem dimittere, tertius sensus, præter iam enarratos duos, inde colligi; quòd scilicet, etiamsi eiusmodi dimissio eßet irrita, non tamen is peccaret qui eius autor esset; quod tamen Christus omnino docere voluit, & propterea sententiam suam, quæ utrumq; complecti debuit, aliis verbis expressit; quibus, quemadmodum, ut vidimus, planum fit, dimissionem istam irritam eße, sic etiam non obscurè significatur, talis dimissionis auctorem ea in re peccare. Certum enim est eum peccare, qui caussam peccandi alteri præbet. Atqui ex modo explicationis sententiæ suæ, quo usus est Christus, constat apertè, dimissione ista caussam peccandi dari non uni tantùm, sed pluribus; hoc est, non modò ipsi dimissæ mulieri, sed cuicumq; qui eam, tanquam a priore coniugio liberatam, ducere voluerit. Satis videntur Christi verba, & quæ hic, & quæ infrà capite 19. de dimittenda necne uxore habuit, a nobis fuisse explicata. Tantùm non abs re nihilominus futurum videtur, si, ut pleniùs adhuc mens Christi, circa hanc materiam coniunctionis & separationis coniugum, intelligatur, explicemus id, quod Paulus septimo capite prioris ad Corinthios ipsum Dominum præcepisse ait. Inquit igitur: Iis autem qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego sed Dominus,

minus, uxorem a viro non discedere, *seu potiùs, ut græcum verbum sonat*, separari: quòd si discesserit, *seu* separetur, manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & vir uxorem non dimittat. *Hic jam habemus aliquid ipsis conjugatis mulieribus a Christo præscriptum, quod neque in hoc nostro neque in inferiore illo loco apud Matthæum Christus præcepisse legitur: id autem est, ne audeat mulier a suo viro se separare, quantumvis, videlicet, ejus rei maximam caußam sibi habere videatur. Cum enim Apostoli verba indefinita sint, indefinitè etiam sunt intelligenda, et si nihilominus caussa aliqua supervenerit, propter quam dignum ac justum esse videatur, ut uxor cum viro suo non cohabitet, non debere illam id per se facere, sed consulendam ea de re esse ecclesiam, & si illa id fieri approbet, tum demum fieri posse. Videtur siquidem mihi hoc præceptum Christi omnino ejusmodi esse, ut uxori sua ipsius sponte, & ex sua ipsius voluntate a viro se separare prohibeat; non autem, ut quidam arbitrantur, potiùs consilium quoddam istud esse quàm præceptum; propterea, quòd statim consequantur verba illa,* Quod si discesserit, manere innuptam *&c. Ecce, inquiunt isti, non simpliciter jubet Christus & absolutè, ne uxor se a viro separet; sed jubet, ut vel non separetur, vel si separata fuerit, innupta maneat; & si innupta manere non possit, id est, viro carere nequeat, tum demum viro omnino reconcilietur. Verùm animadvertendum est, judicio meo, non ita accipienda esse Christi verba, acsi alterna-*

ternativam istam,(quam vocant) simpliciter & pariter utriq; parti sui sermonis ab initio opposuisset: sed, ut ipse loquendi modus præ se fert, simpliciter intelligendum præceptum mulieri fuisse, ne a viro suo se separet. Inquit enim disertè, Mulier, *sive u*xor a viro ne discedat, *quod isti cur pro consilio accipiant, & ita interpretentur, ac si Christus dixisset, satiùs esse ut illa non discedat, sed interim ei concedat discedere si velit, nempe, ubi caussam ejus rei habeat, nulla caussa est, cum statim sequentia verba ita accipi possint, ac sine dubio debeant, ut saltem, si huic præcepto non obedierit, velit in pejus ruere, & putare sibi licere, non modò a viro se separare, quod tamen nullo modo ei facere licet, sed etiam alii viro nubere.* Nam *si, ubi separata fuerit, senserit se viro carere non posse, tunc non alius sed proprius ejus vir, a quo se separavit, quærendus illi est, & propterea omnibus modis curare debet, ut illi reconcilietur.* Quod, *sine dubio, faciet pia mulier, quæcumq; se continere nequeat; & quicquid est gravissimum, quod ei ex habitatione cum viro suo accidere possit, æquo animo feret ac subibit potiùs, quàm ut alii viro, sive per matrimonium, sive quavis alia ratione jungatur; & ita adulterium committat. Ubi animadvertendum est, quòd Paulus, quamvis ex Christi mente isti, quæ se separavit a viro tantùm præcipiat, ut innupta maneat, aut suo viro reconcilietur, non propterea illi concedit id, quod est tertium quodammodo inter ista duo, ut scilicet interim possit alterius alicuius viri commercium habere, sed*

tantùm manendi innuptæ mentionem fecisse, ne fortaße ista credat sibi licere legitimo concubitu alicujus alterius viri perfrui, quin etiam, cum certum sit, propter separationem istam uxoris a viro suo, matrimonium non esse dißolutum, & conseqnenter istam adhuc esse nuptam, intelligendum est verbum innupta *isto in loco impropriè usurpatum fuisse, pro eo, quod est commercio viri non utens; & sic, cum iubetur ista innupta manere, quæ tamen revera adhuc nupta est, ne irritum ac nugatorium sit præceptum istud, ei præceptum fuisse, ne alii viro quoquo modo se jungat. quanquam non negamus improprietatem, quæ in istius vocis usu eo in loco deprehenditur, posse in eo consistere, ut non simpliciter sit accipienda, sed tantum habita ratione secundarum nuptiarum, ut idem sit,* maneat innupta, *quod,* ne alteri nubat. *Et hæc quidem, quod attinet ad id quod mulieri præcipitur, quodq; alibi a Christo præceptum non legitur.*

Superest, ut duo verba dicamus de eo quod viro præcipitur, quamvis id alibi Christus præcepisse legatur. Est autem, ne vir uxorem dimittat, nulla exceptione facta caussæ adulterii, quod mirum videri non debet, cum apud Marcum & Lucam similiter istius exceptionis nulla mentio fiat, sed ea tamen exceptio ex Matthæi utroq; loco est addenda. Quod si quis quærat, cur illa alibi expressa non fuerit, potest fortasse dici, caussam esse, quia subtiliter ac penitius rem considerando, ubi adulterium ab uxore committitur, videtur eius culpâ matrimonium

ipso

ipso iure dißolvi; cum illa vinculum illud coniugale penitus abrupisse videatur, fidem marito suo frangendo, & sui ipsius copiam alteri viro faciendo; unde videatur dici posse, hoc etiam in casu non virum esse qui uxorem dimittat, sed tantummodo illum solutionem matrimonii, jam ab uxore, seu uxoris culpâ factam, approbare, & propterea, non fuisse necesse omnino istius exceptionis adulterii caussæ mentionem facere, ubi disertè de dimittenda uxore agebatur: quamvis nihilominus Christus, ut nullum prorsus dubium hac de re superesse posset, illam apertè exprimendam censuerit. Cæterùm, antequam locum istum Pauli planè absolvamus, & ulteriùs ad Christi dicta examinanda progrediamur, non est silentio prætereundum, quòd ex ipsis Pauli verbis, quibus hîc Christi voluntatem ac præcepta exponit circa firmitatem conjugii, apparet, non licere sub evangelio, non secus, atq; sub lege, uxori divortium cum suo viro facere, eßeq; rem hanc valde procul ab eo, ut vel suspicari quidem quis possit eam licere. Nam in Pauli verbis ex Christi mente allatis, nulla hîc mentio fit expressa huiusce rei, nec disertè prohibetur uxor non dimittere suum virum, sed tantùm ne ab ipso separetur. Quod si tamen id adversus Christi præceptum fecerit, ne audeat saltem, ut suprà dictum fuit, ad secundas nuptias transire; quod etiamsi iurè fieri nequeat, nisi antea dissolvatur prius matrimonium, aliud tamen hoc ipsum per se est a dissolutione matrimonii, & consequenter a divortio, quod uxor cum suo viro faciat. Atqui cum com-

memoratur id, quod in hac materia viro a Christo præcipitur, disertè fit mentio dimittendæ uxoris, & sic, ut suprà docuimus, veri ac proprii divortii quod vir cum uxore faciat; idq; facere, ipse vir prohibetur; nempe quia viri est hoc facere, si modò id alioqui liceat, non autem uxoris, nec unquam, nec ullo modo; propriè tamen, ut diximus, & dimittendi, & divortii faciendi appellatione accepta, de quo suprà satis a nobis explicatum fuit. Hinc sequitur, ut antea attigimus, cum paullo inferiùs Paulus ex sua ipsius mente prohibet, ne mulier habens virum infidelem, qui cum ipsa habitare consentiat, eum dimittat; verbo Dimittendi, cum sic de muliere loquitur, impropriè eum usum fuiße; ut scilicet alioquin elegantior esset sermo, & redditio expressior atq; concinnior, cum antea viro præcipiens similiter dixisset, non debere eum, eiusmodi uxorē dimittere; ubi propriè loqui potuit, cum proprium sit viri dimittere uxorem. Quanquam, ut ante latiùs explicavimus, ne vir ipse quidem in tali casu, maximè propriè loquendo, possit dici uxorem dimittere, cum culpa separationis ab ipsa, & porrò dißolutionis ipsius matrimonii, non ab ipsius voluntate, sed ab uxoris non habitandi cum eo obstinato consilio proficiscatur.

Sed iam tempus est, ut ad Christi concionem revertamur, & ulterius in ea explicanda progrediamur. Subiungit igitur Dominus Iesus. Rursus audivistis, quòd dictum est antiquis. Non peierabis, Reddes autem Domino iuramenta tua. Hîc primùm animadvertendum est, unde sumserit

ferit Christus, tanquam antiquis dictum, tam priorem quàm posteriorem partem eius, quod hîc dicit. Et prior quidem pars, etiamsi non videatur aliunde expressiùs sumpta, quàm ex 19. cap: Levitici, ubi disertè jurandi fit mentio; & prohibetur, ne quis per nomen ipsius Dei ad fallaciam seu fraudem iuret, quod aliud nihil est, quàm prohibere ne quis pejeret; dicendum tamen videtur, in ipso decalogo præceptum istud expressè contineri, præcepto inquam tertio; ubi interdicitur nomen Dei sumere in vanum: quamvis enim non desint, qui istud in vanum *(prout quidem vulgata editio habet) ita interpretentur, ut significet idem, quod Sine necessitate, & quidem viri alioqui linguæ ipsius Hebraicæ peritissimi existimati; tamen nos unà cum aliis non paucis, verbum hebraicum falsitatem ac mendacium significare credimus, quemadmodum significat Deut. cap: 5. v. 20. ubi nonum præceptum, de non dicendo falso testimonio, eandem hanc ipsam in hebræo vocem habet; quâ solâ falsitas ista exprimitur; quòd si quis nihilominus vulgatam interpretationem in tertio præcepto omnino retinere velit, dicimus,* In vanum *non significare Sine necessitate, sed Sine effectu & frustrà, ita ut assumptio ista nominis Dei, frustranea, ut ita dicam, dici meritò possit: quod tunc fit, cum id non præstatur, propter quod Dei nomen aßumptum fuit, id quod aliud nihil est quàm merum perjurium: quandoquidem certissimum est, istam aßumtionē Dei nominis aliud nihil eße, quàm per Dei nomen, seu per ipsum Deum aliquid affir-*

mare, quod tametsi ad res quoque & præteritas & præsentes accommodari queat, tamen passim de futuris rebus in tali affirmatione ferè agi solet, in quibus solis, propriè loquendo, periurium locum habet, quamvis negandum non videatur, in præcepto isto ipsarum etiam præteritarum & præsentium rerum habitam rationem fuisse, ita ut quis præcepto isto non modò in perjurium, propriè sic appellatum, incidere prohibeatur, sed etiam per Dei nomen quidquam falsum ullo modo affirmare vetetur, quæ tamẽ falsa affirmatio videtur, saltem impropriè, perjurium dici posse, cùm ea aliud nihil sit quàm falsum jusiurandum. Quicquid sit, illud certissimum est, præceptum non pejerandi isto tertio decalogi mandato planè contineri; unde meritissimò dici possit, ut paulo antè statuimus, Christum priorem partem enunciati sui ex ipso decalogo sumpsisse. Iam quod attinet ad posteriorem partem, quamvis non defuerint, qui valde temere atq; inconsultò, ut Palæologus, dixerint, illam esse additamentum Scribarum & Pharisæorũ ad legem Mosis, tamen, & inter alios omnes constat, & certissimum est, illam ex 30. cap: Numer. esse desumptam, ubi expressè iubetur, ut is, qui ad aliquid faciendum iuramento interposito sese obstrinxerit, id omnino reipsa præstare debeat, quod aliud nihil est, quàm debere quemlibet iuramenta sua domino reddere. Quod, ut hic a Christo fit, planè ac directè opponitur perjurio. Quandoquidem, non tunc demum ac solùm reddit quis Deo iuramentum suum, cum id præstat, quod ipsi Deo jurando

rando promisit: sed etiam tunc, quando id præstat, quod similiter jurando cuipiam alii, aut etiam simpliciter atq; absolutè promiserit, nempe, quia vera & legitima juramenta per Dei nomen tantùm fiebant, aut per id quod tantundem valebat, ut postea apertiùs docebimus. Ex quo consequebatur, ut ii, qui id non præstaret quod iuramento interposito promisisset, ipsum Deum, cujus nomen ea in re assumpserat, quodammodo fraudaret, & sic illi iuramentum suum non redderet; potissima siquidem ratio in juramento præstando Dei ipsius haberi debet; ut eius qui longè omnibus sine ulla comparatione præstat, & de cuius honore ac reverentia ea in re potissimùm agitur. Itaq; merito concludere possumus, prædicto loco Numerorum, quamvis non iisdem verbis quibus hîc usus est Christus, tamen eandem sententiã, eamq; expressiùs & clariùs, quàm in ipsis Christi verbis, contineri, ita ut nulla prorsus suspicandi caussa esse potuerit, istam posteriorem Christi enũciati partem, esse additamentũ Scribarum & Pharisæorum. Quia verò, ut conclusimus, tota Christi enunciatio ex ipsa Mosis lege desumpta est, propterea hoc loco ausus est Christus reverti ad illum loquendi modum, quo bis usus est ab initio, ut scilicet non simpliciter affirmaverit dictum fuisse, sed expressè addiderit Antiquis, seu Veteribus. Quod qualem quantamve habeat vim, & quomodo ob oculos ponat Christi mentem in Mosis lege reformanda, satis antea documus.

Iam reformatio legis Mosaicæ in eo, quod tota ista

ista Christi enunciatione continetur, statim consequentibus verbis, ut etiam antea, ipsius Christi continetur, hîc similiter inquientis, Ego autem dico vobis &c. Reformatio verò eiusmodi est, ut nullo modo jurare quenquam Christus velit; quod tamen non prorsus absolutè intelligendum esse, satis videntur declarare exempla, præcipuè Pauli Apostoli qui in epistolis suis sæpius juraße deprehenditur, ut ex his, quæ infrà dicentur, apertiùs constabit. sed & ipsa subjecta materia, nempe ipsa lex Mosis quam sibi reformandam Christus sumsit, satis declarat, non omne prorsus juramentũ prohibere Christo propositũ fuisse; quandoquidẽ lex ipsa, ea quidẽ in parte quam Christ⁹ reformare intelligitur, (si non omnino, ut tamen planè statui poße videtur) de his iuramentis tantùm loquitur, quæ de re futura fiebant, & in quibus, propriè loquendo, perjurium locum habere poterat; vel contrà, redditio juramenti sui ipsi Deo, id est, ut diximus, eius quod quis jurando promiserat præstatio: quæ quidem iuramenta, & de rebus futuris omnino erant, & consequenter planè voluntaria. Quare, Christi reformatio non ad alia juramenta pertinere dicenda est, quam ad ea quæ planè sunt voluntaria; & censendum, ubi Moses in eiusmodi iuramentis periurium tantùm prohibebat, Christum ipsa præterea juramenta vetare; & ubi Moses tantum jubebat, ut quis præstaret id quod sua sponte iurasset, quod idem est atque in perjurium non incidere (unde multò magis apparet stultitia eorum, qui putarunt, alterum alterius esse additamentum) Christus tali præstatione ju-

ne ju-

ne juramenti sui non est contentus, nec vult, ut ea sit caussa, quominus is peccasse dicendus sit qui eiusmodi voluntaria juramenta fecerit. Hanc Christi mentis interpretationem, & propter jam dictas duas caussas, & propter incommoda multa atque inconvenientia quæ inde sequerentur, si eius prohibitio universè prorsus accipienda esset, eo etiam libentiùs amplectimur, & alios docemus, quòd verbum Omnino non prorsus universè accipiendum esse, videntur docere ea quæ statim consequuntur, quæ indicāt, verbulum istud pertinere ad modos jurandi, non simpliciter ad ipsa juramenta; ita ut sensus sit, non quidem nullum prorsus iuramentum debere fieri, sed juramenta planè voluntaria nullo prorsus modo, quibuscumque tandem verbis illa concepta fuerint. Nā statim addit Christus, Neque per cælum, &c. quæ verba ἐπεξηγητικὰ censenda sunt istius voculæ præcedentis Omnino, acsi Christus dixisset, id est, neque per cælum &c. Non quidem, quòd Christus hic omnes modos enarret quos ille prohibeat; sed tantùm exempla quædam afferat modorum, quos omnes ille prohibitos velit; afferat, inquam, ex omnibus modis quædam pauca exempla, ubi videlicet minor dubitatio esse videretur, quin talibus formis concepta juramenta, quantumvis voluntaria, licita cuicumque esse deberent; & quibus ad istum modum acceptis soleant vulgò uti. Hos modos, antequam unà cum iis, quæ de iis singulatim Christus pronunciat, diligentiùs examinemus, necesse est ad illos percipiendos, & ad universam Christi præceptionem rectè intel-

intelligendam, aliquid de iureiurando in genere tradere, & quid revera ac breviter jusiurandum sit, inquirere atque percipere,

Videtur igitur jusiurandum in genere acceptum, (ita ut omnes iurandi modos complectatur, sive ii in sacris litteris, sive alibi legantur, ita ut nullus iurandi modus, qui vel in Dei populo, vel inter alias gentes in usu unquam fuerit, aut sit, non includatur,) esse, ut Cicero. lib: 3. de officiis ait, religiosa affirmatio. Affirmationis autem nomine intelligenda est etiam negatio; quatenus is qui negat, affirmat id quod negat minime eße. Nomen verò religiosa, *significat affirmationi, quæ alioqui simplex futura esset, additum esse aliquid, quod eam ratione quadam divina confirmet. Appello autem divinam rationem eam, quæ aliquo modo id contineat quod non est prorsus humanum; eo sensu videlicet, quòd quis ita affirmando tacitè profiteatur, se credere, si ea in re mentiatur, fore ut impunitus non evadat; non quidem respectu simplicis alicuius humanæ punitionis, sed respectu, numinis alicuius, quod, sive per humanam, sive per aliam quamvis viam & modum, pœnas talis mendacii ab eo sit repetiturum. Iam, quod diximus una cum Cicerone de religiosa affirmatione, confirmatur ex eo, quod ipsum jurare, aliquando nominatur sanctè affirmare. Iam, hæc sanctitas & religio quæ in iuramento fit, non necesse est ut proficiscatur ab aliqua re sancta & religiosa, quæ in ipsa affirmatione, sive cum ipsa nominetur, sed satis est, ut talis affirmatio fuerit, qua quis multò magis, quàm si simplex*

plex ea esset, profiteatur se non mentiri, nominando in ea aliquid, cuius ipse meritò summam rationem habere debeat, idq; nullo modo spernere, aut parvi facere; quemadmodum videretur planè fieri, si ea in re mentiretur, quam istud disertè nominando affirmasset. Fit autem nominatio ista, apud latinos quidem communiter cum præpositione Per; Græci habent particulam huic usui propriè destinatam, quæ est νὴ, vel μὰ. Hebræi verò solent præpositione In uti, quæ tamen idem valet quod Per. Fit etiam, tum apud græcos tum apud latinos, ista nominatio sine particula ulla, ut dicunt, exempli caussa, Iuro Iovem; quod tamen non videtur fieri, nisi cum res illa nominata habetur pro numine aliquo. Apud Hebræos quidem, quod attinet ad id quod Deus approbaret, neque usus erat, neque legitur, quòd alius, aliudvé nominaretur in jurejurando præter Deum ipsum, aut aliquid, quod tantundem valeret; sed etiam apud alias gentes verum jusiurandum tunc esse censebatur, cum numen aliquod nominabatur. Verum tamen, ut diximus, etiam usus obtinuit, ut non numen aliquod sed quippiam aliud nominetur, unde, etiamsi non ita propriè, tamen ob eam caussam, quam ante attulimus, affirmatio cum tali nominatione facta, possit dici sancta & religiosa; & propterea nomine jurisjurandi significari: ad quod Christus respiciens, in jurandi modis, quos recenset, ut de aliis in præsenti nihil dicamus, meminit jurisjurandi per caput suum, ubi certè nec numen ullum nominatur, neque id, quod tantundem valere ullo modo dici queat. Sed nihilo-

nihilominus tamen eiusmodi jusjurandum religiosa affirmatio dici potest, cùm in ea nominetur res juranti nullo pacto spernenda aut parvi facienda, & quæ propterea, ut dictum fuit, ostendat, istum non vulgari ratione & consueta id affirmare, quod affirmat, sed singulari quadam, quæ indicet, illum nullo prorsus pacto audere, aut ausurum esse ea in re mentiri, & propterea, cum tantam asseverationem, præter communem usum, præ se ferat, & hac ratione omnino conetur persuadere se verum dicere, dignus pœna sit futurus, si mentiri, mentitumvé fuisse in hoc ipso aliquando deprehendatur.

Est autem considerandum, quòd etiamsi res, quæ in juramento nominantur, possunt omnes sub quodam genere comprehendi, seu ad unum genus referri, quod ut diximus est, esse rem nullo pacto a iurante, ut quidem apparet, spernendam vel parvi faciendam, tamen possunt variè inter se distingui, & in caussa, & in sensu, quo nominentur alioqui esse diversæ, ut, exempli caussa, in ipso Deo nominando, sive apud nos Christianos Christo ipso; vel apud ethnicos numine aliquo, id potest subesse quod alibi non suberit, præter illud omnibus, in jure jurando nominatis rebus, commune, quod iam diximus. Subesse siquidem potest, & secundùm aliquos semper subest; primùm, quòd Deus, seu Christus, vel numen illud tacitè in testem, seu testis eius rei quæ affirmatur, appellari censeatur. Ac præterea, vel tanquam ex hoc pendens ac proficiscens, vel quavis alia ratione, imprecatio sibi similiter tacita iræ ac vindi-

vindictæ cuiuscũque sit istorum, si ita jurans mentiatur, quod non est aliis in rebus, quæ in juramentis nominantur; præsertim propriè loquendo. Nam impropriè solent etiam res aliæ, cujusmodi sunt illæ, quæ a Christo, inter modos iurandi a se recensitos, nominatæ sunt, cælum scilicet & terra, testes aliquando adhiberi, quemadmodum ab ipso Mose alicubi factum legitur; sed, ut diximus, hæc vel impropria & planè prosopopœica est testis appellatio, vel aliquid aliud, ipsius cæli & terræ nomine intelligendum est, quàm ipsum cælum ipsáve terra. Non desunt, qui credant sensum, in nominando rem aliquam dum quis iurat, fuisse, precari ut res illa periret si ipse mentiretur, quod unde illi habuerint incompertum mihi est; tantùm suspicor istud ab ipsis, ex modo illo a Christo allato jurandi per caput suum, collectum fuisse, eo juncto quod sequitur, dum Christus rationem reddit, cur tali modo iurare non liceat, quòd videlicet non possit quis, sui capitis vel capillum unum nigrum aut album facere: quasi Christus dicere voluerit, indignum esse sibi imprecari, ut id pereat, quod alieni iuris est, & de quo non possit quis decernere ac facere, quidquid sibi libuerit.

Verùm non potest mihi sententia ista probari, cum non videam illam in reliquis modis iurandi, sive hîc, sive alibi, id est infrà cap: 23, a Christo recensitis, locum habere posse. Et arbitror, non esse recedendum ab eo, quod iam diximus de communi ratione omnium istorum modorum. Nam quod attinet ad caussam, quam Christus affert, cur non liceat iu-

rare, ne ista quidem ratione, videlicet per caput suum, ea eiusdem generis est cum aliis reliquis, quas affert in prohibendis aliis modis, a se commemoratis. Animadvertendum est enim, verisimile esse, talia juramenta, ubi Deus non nominaretur, nihili quodammodo fuisse vulgò existimata, aut certè potuisse dubitari, ne viderentur parvi facienda, & propterea nihil curandum, an quis ita necnè iuraret; quem errorem Christus redarguere volens, & ostendere, non esse quòd quis ipsius præceptionem de non iurando, ad eiusmodi iuramenta minimè pertinere censeat; docet plus continere, seu pluris esse res in eiusmodi modis nominatas, quàm ipsæ, præ se ferant, adeò ut religio ei esse debeat, qui talia nominet in affirmatione sua, vel mentiendo, vel saltem sine ulla necessitate. Iam enim dictum est, Christum hoc loco voluntaria iuramenta prohibere, & quemadmodum iurare per cælum ostendit nominatam in se rem habere, quæ maximi sit momenti, cum cælum sit sedes ipsius Dei, & iurare per terram similiter, cum terra sit scabellum pedum eius; & denique iurare per Hierusalem, cùm ea sit civitas magni regis, id est, regis ipsius populi Dei, sic etiam ostendit iurare per caput suum, rem nominatam in se continere, quæ non minimi sit momenti: quippe cuius potestas & imperium ad ipsum Deum pertineat, non autem ad hominem, cuius est caput. Nam certè contrarium eius quod Christus attulit ad probandum, non habere hominem potestatem & imperium in suum ipsius caput, in Deo esse cernitur, nempe qui possit, non modò unum,

dò unum, aut alterum capitis istius capillum, nigrum aut album pro suo libitu facere: sed omnes ac singulos, quos voluerit. Iam, quod pertinet ad cælum & terram, quorum illud, thronum seu sedem Dei; hanc verò scabellum pedum eius, Christus eße dixerit, nemo nescit, id sumptum fuiße, ab ipso initio capitis ultimi Esaiæ: id verò quod de Ierusalem affirmat, sumptum est ex Psalmo 48. paulò post initium, ubi Ierusalem inter alias ipsius appellationes disertè Civitas magni regis nominatur. Noluit enim Christus quicquam, de rebus istis nominatis in jurejurando, deq́; earum præstantia, affirmare, quod compertum ac testatum non esset. nam quantùm ad caput unius cuiusq; spectat, satis per se id, quod tacitè de Dei potentia, expreßè verò de impotentia, circa illud ejus hominis cujus est caput, asserere voluit, compertum & certum apud omnes erat.

Docet igitur Christus, modos jurandi, quorum exempla protulit, non esse eiusmodi ut nihili haberi debeant; sive ut quis existimare possit, sibi semper & ubique, pro suo libitu talia iuramenta iurare, cum in illis aliqua ratione, modò obscuriùs, modò minùs obscurè, vel ipse Deus nominetur, vel id quod ad ipsum omnino pertinet, & ipsius iuris est. Nam suprà indicato loco infrà cap: 23. quod attinet ad iusiurandum per cælum, expressè concludit, in eo iurari per ipsum Deum, cuius cælum sedes est; atq; ut, quid sibi voluerit hactenus Christus præceptione sua, dilucidiùs ac pleniùs intelligamus, animadvertendum est, cum antea diximus, exempla iurandi a Chri-

Christo prolata, esse epexegesin quandam voculæ Omnino, quæ præcesserat, id non ita esse accipiendum, quasi Christus docere voluerit hoc tantùm; videlicet a talibus juramentis omnino abstinendum esse; sed intelligendum, eum propterea dixisse, non esse iurandum omnino, ut verbis suis, & præsertim vocula ista Omnino, comprehenderet etiam modos illos iurandi, quos statim postea commemorat, eorumq́ similes, & non satis habere in ista præceptione sua, ut quis ab eo iurandi modo, seu modis, sibi caveret; qui ex ipsius Dei voluntate sub vetere testamento, quantumvis voluntariè iuraretur, permissi erant. Qui, ut dictum fuit, ii tantùm erant, in quib⁹ Deus disertè, vel quod tantumdem valeret, nominaretur. Cui tamen sententiæ, quòd scilicet eiusmodi approbata ac permissa iuramenta sub vetere testamento, non alia quàm prædicta ratione conciperentur, poterit fortasse cuipiam repugnare videri, id, quod legitur Genes: cap: 31, de Iacobo jurante per pavorem Isaaci. Nam, sine dubio, tale iuramentum Deo non displicuisse, prorsus est verisimile, ob multas caussas, quas hîc enumerare non est necesse. Sed animadvertendum est, id esse verissimum, quod omnes fortasse eruditiores de loco isto sentiunt; quòd scilicet Pavor Isaaci ibi aliud nihil significet, quàm ipsum Iehovam, quem Isaacus timebat, & porrò eum ulla ratione offendere expavescebat.

Quod autem appellatione ista ipse Deus significetur, indicat illud, quod non multò ante in eodem capite ibidem legitur, cum idem Iacobus ait, Deum

patris

patris sui, Deum Abrahami, & pavorem Isaaci, vel adfuisse sibi, vel certè impedivisse, quominus Laban, ad quem Iacobus loquebatur, vacuum ipsum dimisisset: Deus enim, ut similiter in eodem capite adhuc superius legitur, apparuerat in somnio hesterna nocte ipsi Labani, eumq; monuerat, ut caveret, ne Iacobum non bene contentum a se dimitteret; quod verò in istis, quæ commemoravimus, Iacobi verbis, antequam pavor Isaaci nominetur, fit mentio Dei, patris ipsius Iacobi, & Dei Abrahami, non debet obstare, quominus censeamus Isaaci pavorem aliud nihil esse, quàm ipsum Deum. Certum est enim, ibidem eundem esse Deum patris Iacobi, & Deum Abrahami. Quemadmodum igitur bis diversa ratione, idem Deus nominatur: sic nihil impedit, quominus & tertiò, diversa pariter ratione, nominetur, ut scilicet exprimatur, eum quem ante patris sui, id est Isaaci appellaverat, ita ipsius fuisse Deum, ut eum vehementer timuerit. Potest tamen quis suspicari, ne potius dicendum sit, pavoris istius patris sui appellatione, Iacobus intellexerit angelum, qui ut ipsi Iacobo, sic etiam Isaaco, apparere soleret. Nam angeli istius ab ipso maximam rationem fuisse habitam, indicat locus ille Gen: 48. ubi precatus priùs, ut Deus Abrahami, & Isaaci, & Deus qui ipsum pascebat, benediceret filiis Iosephi, idem deinde subjungit de angelo, qui vindicaret illum ab omni malo, & certè is, qui Labani in somnio apparuerat, seu, ut scriptura loquitur, ad ipsum in somnio venerat, non ipse Deus fuerat, sed Dei angelus, qui etiam propte-

vea non Iehova ibi nominatur, sed Elohim. quo nomine angelus convenientiùs significari potest. Ratio verò, angelum istum pavorem eius, cui apparebat, appellandi, in promptu est, cùm fieri nequeat, quin eo apparente pavor aliquis ei cui apparebat suboriretur. Nam etiam, propriè loquendo, pavor est earum rerum quæ nobis apparent; ita, ut extra ipsum apparendi actum, rectè ac propriè de rebus eiusmodi dicere soleamus, quòd illas pavemus, si eiusmodi sint ut illas revereamur & expavescamus. Quæ interpretatio si admittatur, ita ut concludatur, Iacobum, cum per pavorem Isaaci juravit, iurasse per angelum istum, non tamen quicquam concludetur adversus id, quod antea affirmatum est, quòd modi isti jurandi approbati, per Deum tantùm fierent, aut per quippiam aliud, quod tantundem valeret; quandoquidem angelus Dei, qui ipsius Dei nomine appareat, ipse Deus quodammodo censendus est, & valde frequenter in sacris literis commutantur ista, ut scilicet Dei angelus ipse Deus vocetur, ipseq; Deus fecisse dicatur id, quod eius angelus fecit. Non censeo nihilominus recedendum eße a vulgata sententia, in interpretando isto Iacobi iurandi modo, præsertim cùm Esaiæ cap: 8. moneatur populus, ut Deum sanctificet, Deum inquam ipsum Iehovam, atq; ut ipse sit pavor & timor eorum. Vnde, & fortaße ex aliis locis apparet, ipsummet Iehovam appellari pavorem fidelium ipsius.

Postquam Christus expreßè vetuit, ne omnino iuretur, id est, per nullum iurandi modum, quod, ut dictum

dictum fuit, de voluntariis & prorsus liberis juramentis intelligendum est, cuiusmodi sunt juramenta de futuris rebus, quas videlicet se facturum quis promittat, verba subjungit, ex quibus apparet, illum juramentorũ, non modo de futuris rebus de quibus loquitur lex ab ipso Christo prolata, quæ suis verbis talia juramenta a se concedi significat, rationem in sua præceptione ac prohibitione habuisse, sed etiam de rebus præteritis, & præsentibus. Inquit enim. Sit autem sermo vester, etiam, etiã; non, non. Quæ v. 37.
sanè verba non tam bene ad res futuras, quã ad præsentes, & præteritas accommodantur. Vult igitur Christus ut in sermone nostro, cũ aliquid vel affirmamus vel negamus, a iurando, quatenus scilicet in nostra simplici ac libera voluntate positũ sit, abstineamus. cuiusce rei caußa præcipua videtur, ne Dei nomẽ, per quod iuramenta ferè fieri solebant, aut quippiam aliud, quod divini quodammodo iuris sit, apud nos ulla ratione vilescat. Potest enim præceptionis Christi caußa esse perjurii periculũ, quod etsi potissimùm in iureiurando de futuris rebus locum habet; potest tamen in ipsis etiam præsentibus ac præteritis locum habere, quatenus scilicet fieri possit, ut quis nesciens, atq; adeò invitus, in re vel præterita, vel etiam præsente affirmanda aut neganda, mentiatur: quod, ubi iusiurandum adhibitum fuerit, potest aliquo modo, ut antea diximus, periurium vocari, & quocunq; tandem nomine vocetur, tantundem mali in se continet, quantum id, quod vulgò ac propriè periurium appellatur, nec minus quàm id dignum

 est pœ-

est pœna. Est autem considerandum, quid propriè sibi velint in Christi verbis, voces illæ, Etiam, etiam; non, non. *Duplex siquidem est earum interpretatio, quarum una hæc est, ut Christus dicere voluerit, nostrum etiam, debere esse etiam; & non, debere eße non; id est, ut quod affirmamus verum sit; id quod negamus, revera non sit. Sic enim videntur omnino intelligenda esse Iacobi verba cap: 5. epistolæ ipsius; ubi, hoc idem Christi præceptum non jurandi, inculcat. Verùm considerandum est, Iacobi verba, paullo aliter se habere, quàm Christi, cum in illis disertè legatur*, Sit autem vestrum etiam, etiam; & non, non. *Ex quibus verbis sensus iste prior omnino colligi videtur. At Christi verba non ita habent. Non est, inquam, hîc scriptum, vestrum etiam, aut, vestrum non, sed*, Sermo vester sit, etiam *&c. Quare non dubito, quin alter sensus Christi verborum amplectendus nobis sit, qui est, Christum simul voluisse dicere, affirmationem & negationem nostram debere esse simplicem, id est sine ullo iuramento; simul etiam monere voluisse, licere iuramenti loco constanter quippiam vel affirmare, vel negare, quod significaverit repetitione illa tam negationis, quàm affirmationis.*

Est autem interea ex Iacobi loco, qui alioqui planè huic nostro respondet, & ubi, quemadmodum & hîc, cæli & terræ fit mentio, per quæ quis juret, notandum hoc loco obiter id, quod antea diximus, de jurandi modo sine ulla præpositione, aliáve simili particula, verissimum eße, & locum habere vel habuiße etiam in ipso Dei populo; & non tantùm apud

ethnicos, ut ante indicavimus. Disertè enim Iacobus Cap: 5. ¥ 12.
ait. Ne jurate, neque cælum, neque terram;
quibus verbis statim addit, neque ullam aliud jus jurandum; quod docet id verum esse quod diximus, Christi verba de omnibus prorsus jurandi modis accipienda eße. Ex eodem præterea Iacobi loco apparet verum esse, perjurii periculum ponendum eße inter caussas jurandi prohibitionis. Apertè enim reddens Iacobus caussam talis præcepti, ait ad extremum, Ne in simulationem incidatis *quod Simulationis verbum, cuius loco in græco est* ὑπόκρισιν, *significat, cum aliud præ se fertur, & aliud revera est. Hypocrita enim, unde hypocrisis propriè histrionem significat, qui toto habitu, aliisq́ omnibus externis rebus, alium præ se fert se eße, quàm revera sit; id quod accidit omnino in perjurio, seu propriè, seu minus propriè sic dicto; quandoquidem illud mentiri, cum quis aliquid jurejurando interposito affirmat, aut negat, aliud est nihil, quàm quidpiam præ se ferre quod verum non sit. Quoniam verò Iacobus absolutè ac simpliciter loquitur, nec eius verba, ut verba Christi, relationem ullam habent ad ullam legis Mosaicæ partem; unde quemadmodum in Christi verbis intelligi poßit, eum de specie quadam juramentorum loqui, adeò ut videatur, omnia penitus ac prorsus juramenta ab ipso fuiße interdicta, animadvertendum est, a discipulo repetitum præceptum non aliter debere aut poße intelligi, quàm ut a magistro datum fuit; & propterea quantumvis absoluta & generalia sint Iacobi verba, planè voluntaria tamen*

duntaxat iuramenta, non secus ac Christus fecit, eum interdicere voluiße. Attulimus autem antea, præter ipsam subiectam materiam in ipsis Christi verbis, quæ sensum istum prorsus suadent, exemplum apostoli Pauli, quem adversus Christi expreßum præceptum tam sæpe commisisse, & quidem in epistolis suis, in quibus homines Christo iam consecratos diligentiùs instituendos suscipiebat, nullo pacto fieri potest. Inspiciantur in eius epistolis, hi loci Rom: 1 v. 9. 2 Cor: 1. v. 23. & cap: 11. v. 31. Phil: 1. v. 8. 1. Thes: 2 v. 5, 10. quibus crediderim alios etiam similes addi posse, in quibus, quamvis ipsum iurandi verbum disertè expressum non sit, tamen apparet, eius verba vim ipsissimam iuris iurandi habere, cum nominatione ipsius Dei, quem testem ac vindicem suorum dictorum adhibet. Iam quemadmodum videtur nulla esse caussa, cur omnia prorsus iuramenta interdicta censeri debeant, sed ea omnia posse ac debere concedi, quæ aliqua necessitate impellente fiant: sic præter caussas ante allatas, quæ Christum moverunt ad prorsus voluntaria iuramenta interdicenda, non videtur silentio prætereundum, eiusmodi iuramenta usurpanda non eße, vel ex eo constare posse; quòd verbum hebraicum, quod jurare significat, est passivæ terminationis. Vix enim habent hebræi, quod tamen apud græcos & latinos satis frequens est, verbum aliquod passivæ terminationis, quod absolutè ac simpliciter sit activum; sed semper tali terminatione passiva, si quis verbi significationem accuratissimè perpenderit, aliqua passio videtur significari: unde factum est, ut viri lin-

quæ hebraicæ peritissimi, non pauci dixerint, propterea verbi jurandi terminationem apud hebræos passivam esse, ut hac ratione iudicetur, in juramento passionem aliquam eius qui iurat semper esse, & coactionem quandam, aut certè esse debere; qualis est, cum necessitate aliqua impellente non autem planè voluntariè iuramenta fiunt: tametsi id alioqui, in ipsa lege expressum non fuerit. Nam, *ut antea dixi, mihi non probatur illorum sententia, qui tertio decalogi præcepto volunt prohiberi, ne quis nomen Dei sine necessitate assumat, cum ex propria significatione hebraicæ vocis, quæ reddita est latinè* in vanum, *mihi persuasum sit, ibi tantùm vetari, ne cum quis nomen Dei assumit, id est per nomen Dei iurat, quicquam mentiatur; ad quam sententiam amplectendam me etiam id impellit, quòd alioqui Christus nihil fermè novi præcepisset, & quòd in ipsa lege expressè non contineretur, contrà quàm verba eius ferant, quibus, ut ante demonstratum est, se legem Mosis in hac iuramenti materia, non secus atq; in aliis quibusdam, reformare velle profitetur, aut certè præ se fert.*

Est tamen considerandum, quod ad iuramenta attinet de rebus futuris, cum propriè Christi reformatio videatur ad eiusmodi iuramenta pertinere, propter id, quòd verba sua refert ad sententiam illam legis, Reddes domino juramenta tua. *quæ non potest accipi, nisi de iuramentis super re futura: est inquam considerandum, quod hîc nihilominus, ut in ipsa lege, vetitum fuisset sine necessitate jurare,*

jurare, videretur tamen Christus aliquid Mosis legi addere: nempe, nullo modo licere de re futura jurare, quod non videtur pugnare cum eo, quod diximus de voluntariis dumtaxat iuramentis a Christo vetitis, cùm juramenta super re futura videantur omnia esse voluntaria: quod tamen diximus de mente Christi circa talia iuramenta, ita accipi volumus, ut non simpliciter jurare non liceat occasione rei, quam quis se facturum non dubitat: tales enim & non aliæ sunt res futuræ super quibus iuratur; sed non liceat ita juramentum concipere, ut prorsus quis jurando promittat se aliquid facturum, cum ea quæ futura sunt planè incerta sint, nec sit in manu cuiusquam absolutè ac penitus positum aliquid facere. Sed interim non vetetur iuramentum super re futura præstare, si vel eo pacto iurisiurandi verba concipiantur, ut iurans de re præsente, id est, de mente ac voluntate sua in eo præstando, quod se facturum iurando promittit, & sic de re sibi comperta iuret; vel, si non ex ipsis iurisiurandi verbis, aliunde constet, illum non de ipso facto, sed de mente & animo suo, id, quod iusiurandum continet, affirmare. Ex iis, quæ hactenus disputata sunt, constat eos falli, qui nolunt, etiam ipso magistratu iuramentum deferente, Christiano homini iurare licere, nec similiter tunc etiam, cum gravissima aliqua caussa iurandi, id est, per sanctam & religiosam affirmationem certissimum aliquem, seu aliquos reddendi, de veritate eius quod affirmat: qua in re nimis longum esset ac difficile, etiamsi ad capita quædam totam rem redigere

digere

digere vellemus, omnes casus complecti, qui caussam habeant adeò gravem, ut jurare liceat. Potest unusquisque, qui spiritu Dei ac prudentia non sit planè destitutus, eos facilè per se animadvertere atq; cognoscere: potest, inquam, facilè quivis cognoscere, an ulla necessitas adsit certitudinis istius, in aliorum animis, ut sic dixerim, generandæ. Quicquid sit, præstat, judicio meo, timidiorem esse hac in re quàm paulò audaciorem, ut sic faciliùs ea vitentur, quæ Christus vitari voluit præcepto suo de non iurando, quomodocumq; tandem illud accipi debeat. Nam verisimile omnino est tale præceptum habere caussas suas, quæ facilè possint intelligi, & ab homine pio ac cordato perspici, quemadmodum colligi potest ex iis paucis quæ hac de re suprà disputavimus. Itaque iam viderentur explicanda pauca illa verba, quæ adhuc restant in Christi sermone, de hac iurisiurandi materia; sed priusquam id faciamus, quia Iacobi locus persimilis omnino huic nostro est, & ad hanc materiam rectè percipiendam plurimùm confert, non videtur committendum, quin explicemus (nam id nondum factum a nobis fuit) quid sibi voluerit Iacobus cum dixit, Sit vestrum etiam, etiam; non, non. Nam quod fortasse aliqui existimant, eum voluisse dicere, ut quod affirmatur, ita sit ut affirmatur; itidemq́; id, quod negatur; talis, inquam, explicatio istorum verborum nobis neutiquam probatur, ob hanc caussam, quòd talis præceptio non videatur pertinere ad Apostoli scopum, qui est apertissimus, id est, juramenta prohibere; non autem

tem docere, ne quis affirmando vel negando mentiatur. Quare crediderim, mentem Iacobi in verbis istis fuisse, docere illud idem, quod mox in verbis Christi nobis explicandum restat, id est, ne quicquam addatur affirmationi, vel negationi, sed nostrũ etiam, non sit nisi etiam, & non, nõ sit nisi non. Si enim aliquid iurando additum fuerit, tunc non erit simplex etiam, vel simplex non. sed aliquid aliud præterea. Christus certè id planè expressit, quod scilicet nihil addere liceat, videlicet jurando; hoc enim apertè cõtinent eius pauca verba illa, quæ nondum explicuimus, cum dicat, Quod autem his abundantius est, a malo est Itaq;, clarè hac ratione monet Christus, ut simpliciter aliquid affirmemus, vel negemus, ut antea explicatum a nobis fuit; monet inquã Christus apertè, non licere quicquam addi, nempe per juramentum, cum dicat, id quod additur, eße a malo. Mali nomen, non minus in græco quàm in latino contextu, eiusmodi est, ut & masculini & neutri generis esse queat; sed tamen collatis aliis locis ipsius novi testamenti, ubi ea vox legitur, crediderim posse affirmari, non neutro sed masculino genere vocem istam accipiendam esse, ita ut significet ipsum Diabolum, seu Satanam, qui malus ille, seu ὁ πονηρὸς alibi appellatur, ut nominatim, in prima Iohan: epistola cap: 2. bis, & semel cap: 5. Intelligendum igitur est, opera Satanæ fieri, ut quis, non contentus simplici affirmatione aut negatione, sine ulla necessitate & gravi iustaq; caussa, addat iusiurandum; nempe, quia res est, quæ potest hominem in laqueos aliquos vel per

iurii,

iurii, vel nimiæ, ut sic loquar, cum Deo familiaritatis, ipsiusq; maiestatis parvæ æstimationis, aut in similes alios conjicere, & consequenter hominem, vel ad expressum peccatum ac sacrilegium pertrahere, vel ad quandam impietatis & contemptus Dei speciem, unde fiat ut facilè pereat, id quod inimicus iste humani generis perpetuò quærit.

Explicato quicquid Christus dixit ac præcepit circa jusiurandum, iam ad sequentia eius verba transeamus; quæ ista sunt, Audivistis quod dictum est, oculum pro oculo, & dentem pro dente. Ego autem dico vobis, &c. Hìc similiter Christus, sicut quando de divortio egit, non dixit, Dictum fuisse antiquis, sed simpliciter, Dictum fuisse; fortasse ob eam caussam, quòd etiamsi verba ista, Oculum pro oculo, & dentem pro dente, in ipsa Mosis lege legantur, tamen poterant alio sensu accipi, & fortasse accipiebantur, quàm eo quo antiquis dicta fuerant, quòd scilicet, ubi in Mosis lege agebatur de pœna talionis a magistratu ipso infligenda, essent, qui carnis suæ suasiones sequuti, intelligerent ea significare, quòd unicuique liceret malum pro malo reddere, modò malum, quod redderetur, esset par; hoc est, nihilò maj' eo quod acceptum fuisset: quam falsam & a carnali sensu proficiscentem verborum Mosis interpretationem, unà cum ipsa re, quæ a Mose revera verbis istis permittebatur, satis copiosè refellit Christus iis, quæ ipse statim subiungit. Iam verò id, quod unicuique lege ista sua Moses non obscurè permittebat, illud erat, ut liceret unicu-

unicuique per magistratum pœnam talionis repetere. Nam, *quamvis verba ipsius legis non ad privatos sed ad magistratum directa sint, qui jubetur in casibus illis, qui ibi recensentur, pœnam talionis ab eo qui læserit repetere: tamen tali jussu consequenter permittitur unicuique ita læso, accusare apud magistratum, eum qui læserit; & curare; ut id magistratus exequatur, quod lege ista illi præscribitur. Itaq;, cum Christus verba sua ipsis legis verbis opponat, necessariò sentiendum est, ipsum nolle, privato homini licere accusationem istam instituere; & ratione ista talionis pœnam a quoquam repetere. Nam Christum privatis præcepta dare, apertè ex ipsius verbis cōstat; adeò ut, siquis affirmare velit, non posse ex Christi verbis concludi, ipsi magistratui non licere tales pœnas cuiquam infligere, jurè reprehendi nequeat: Nam si id tamen Christiano magistratui licere nolimus, certè id non ex ipsis Christi verbis, sed aliunde colligendum est. Interim animadvertendum est, quòd posset tamen quis dicere, Si est, ut dicis, & res ipsa monet, ut Christus præcepta hæc sua non magistratui sed privatis dederit, videtur sentiendum, illum hoc loco dicta sua opponere verbis illis* Oculum pro oculo *&c, non quatenus simpliciter in Mosis lege scripta inveniuntur, quæ lex, ut supra dictum fuit, omnino non privatis sed magistratui lata est, seu mavis universo populo; sed quatenus a multis, ut suprà indicatum est, ita accipiebantur, ut liceret unicuiq; privatim talionis pœnam repetere, & sic appareret, non prohiberi a Christo adire magistratum, ab eoq; talionis*

talionis

talionis pœnam repetere, sed tantùm id privatim curare. Verùm ut huic objectioni respondeamus, considerandum est, cum Christus, ut antea diximus, ipsa verba legis recitet, & nihil prorsus eis addat quibus sua dicta opponat, nullo pacto verisimile esse, quin ipsam legem aliquo modo corrigat; quamvis fieri possit, ut simul falsam eius interpretationem, quæ in populo vigeret, corrigere voluerit. Iam, correctio ipsius Mosaicæ legis in eo est, vel potiùs in eo omnino esse debet, (alioquin nulla correctio esset) quòd non liceat per magistratum, cui lex illa data fuerat, talionis pœnam repetere; quod, quibus verbis Christus exprimat, & quid hujusce rei occasione præcipiat, antequam videamus atq; examinemus, videtur non esse omittendum, quòd lex Mosis non modò imperabat, ut pœna talionis repeteretur ab eo, qui reipsa malum intulisset, sed etiam ab eo, qui per magistratum eiusmodi aliquod malum alteri inferre & procurare conatus esset: si id tamen injustè atq; immeritò tentasset, & si falsò quempiam accusasset criminis alicuius; unde fieret, ut accusatus, si crimen illud verum esse deprehenderetur, pœnâ afficeretur, & damnum aliquod pateretur, quod talionis esset capax. Nam, etiamsi falsitate accusationis detecta, accusatus iste planè impunitus atq; illæsus a magistratu dimitteretur, nihilominus falsus accusator eadem pœna plecti debebat, idemq; damnum subire, quod alteri falsa sua accusatione inferre conatus esset, ut scriptum habetur Deut:19. capite.

Iam Christus recitatis verbis legis subjicit, E-

 go au-

v. 39. go autem dico vobis, nolite resistere malo. *phrasis est defectiva, pro eo, quod alioqui dici debuit, Non debere nos resistere malo, Vox* malo, *in græco est* τῷ πονηρῷ, *quæ vox non minùs quàm latina, potest similiter, ut suprà in eadem voce evenire diximus, tam neutri generis esse. quàm masculini; neque omnino videtur esse certum, utro genere hoc loco vox ista enunciata fuerit; cum utrocumq; genere accipiatur, videatur sensus esse consentaneus & Christi proposito accōmodatus. Neque enim minùs potuit Christus convenienter hoc loco dicere, Ne resistatur rei malæ, quàm ne resistatur malæ, ut sic dixerim, personæ. Priore modo erit vox ista generis neutri, posteriore verò generis masculini; quam posteriorem interpretationem, quæ videtur interim paulo convenientior esse quàm prior, si amplecti velimus, & masculino genere vocem istam accipere, non tamen idem hîc eveniet, quod paulo ante; ut scilicet intelligatur, quædam certa mala persona, nempe, Diabolus, seu Satan; sed omnino intelligendus erit, quilibet homo malus, & qui laborem ac dolorem alteri inferat, ut propriè vox græca sonat. Diximus autem convenientiùs esse, ut masculino genere vox ista accipiatur: quia alioquin aliquid videretur subaudiendum; & ad eundem sensum, qui ex masculino genere resultat, omnino deveniendum; intelligendo videlicet, si neutro genere vox ista accipiatur, non simpliciter rei malæ, & quæ laborem ac dolorem afferat, resistendum non esse; sed tum demum, cum res eiusmodi adversum nos ab aliquo homine tenta-*

tentata fuerit, vel nobis etiam illata; & meliùs etiam alioqui resistendi verbum, personæ, quàm rei accommodatur; & de resistentia, quæ homini fiat, Christum potissimùm loqui, indicant omnia eius verba, quæ ad hoc propositum pertinentia statim subjicit. Quare, nihilominus, ut verum sit, potuisse à Christo vocem istam hoc loco, tam hoc, quàm illo sensu alioqui efferri, tamen satius esse puto, posteriorem sensum omnino amplecti, ac statuere, ipsum de malo homine omnino loqui. Præcipit igitur Christus, ne malo homini resistamus; id quod non simpliciter sanè atq; absolutè intelligendum est; infinita enim alioquin absurda sequerētur, si Christ° videlicet juberet, ut nulla resistentia malo homini fieret, sed intelligendum est, primùm Christi præceptum tunc locum habere, cum aliquod damnum ad hanc vitam simpliciter pertinens, quispiam nobis inferre vult, aut reipsa infert, ut scilicet, vel nos in corpore lædat, vel in pecunia; vel molestiam & laborem aliquem nobis afferat, prout exempla, quæ subjicit, satis declarant; quæ tamen non eam vim habere debent, ut ad istius generis tantùm incommoda, præceptum Christi referatur, sed, ut diximus, ut doceant hîc agi de damnis & incommodis huius vitæ, cuiusmodi sunt ea quæ exemplis istis continentur, cum alia interim esse possint eiusdem generis incommoda; nec tamen, quia non sint in istis exemplis expreßa, censeri debeat, ea Christi præceptione minimè contineri; ad eáve Christi prohibitionem, non pertingere; qualia sunt incommoda, quæ ad decus & famam

 perti-

pertinent, quorum in Christi verbis nulla aperta fit mentio. Deinde intelligendum est, in ipsis etiam hujus vitæ incommodis, quæ nobis quis vel inferat, vel inferre conetur, non omnem resistentiam a Christo prohiberi; sed illam quæ vindictam aliquam, vindictævè, seu ultionis speciem conjunctam habeat. Ratio hujus rei est, quia, ut etiam antea docuimus, cum proximè de Christi præcepto non jurandi egimus, diligenter, si quis Christi mentem in his suis præceptionibus aßequi velit, necesse est inspicere, quibus Mosaicæ legis verbis Christus sua dicta opponat, & qua occasione ea præcipiat, quæ præcipit. Iam, hoc in loco, certum est, eum sua dicta opponere Mosaicæ legi, quæ ultionem per magistratum concedebat, & occasione talis ultionis prohibendæ, dicta sunt, sine dubio, a Christo omnia, quæ toto hoc loco præcipit. Erat enim omnino repetitio ista talionis, in iis rebus quæ expreßè in lege nominãtur, & a Christo ex parte cõmemorantur, mera prorsus ultio, sine ulla alia certa utilitate vel commodo ea repetentis, quàm quod videret eum, qui se læserat, eodem damno sive incommodo affectum, quo ipse ab eo fuerat. Hisce rebus rectè perpensis, non admodum difficilè erit verum sensum percipere, eorum, quæ Christus in exemplis statim a se subjectis præcipere voluit.

Primum exemplum est, de incommodo nobis illato ad ipsum corpus pertinente, præcipiente Christo, ut si quis nos percusserit in maxillam dexteram, præbeamus illi & alteram; quo uno exemplo, sine dubio, complecti voluit, quicquid eiusmodi corporei damni

damni nobis illatum fuerit. Iam hoc ipsum primum exemplum satis nos docere potest, si cum iis conjungatur quæ alibi legimus, Christi verba, non simpliciter, ut sonant, accipienda esse, sed eo sensu quem diximus; nimirum, ut intelligatur non planè atq; absolutè ista præcipere, sed jubere ut ista potiùs fiant, quàm ut vindicta sive ultio ulla quæratur; seu mavis, si fieri non possit, ut vindicta sive ultio non quæratur, nisi si quis ista faciat quæ Christi præceptis continentur, tunc debere ista fieri. Nam *certè ipsemet Christus, qui sine dubio exemplar fuit a Deo nobis propositum, quod omni studio ac conatu exprimere vitâ ac factis nostris laboremus, percussus, alteram corporis partem percutienti non præbuit; sed tantùm conquestus est, quòd sine caussa percussus fuisset, ut legitur Ioh: 18. v. 22, 23. Quapropter nihil est dubitandum, quin Christus suo isto præcepto, præbendi maxillam alteram, ei, qui dextram nobis percußerit, aliud præscribere voluerit quàm ipsa verba præ se ferant, quod quid sit, satis expositum a nobis fuisse credimus.*

Ab ipsius corporis afflictione & incommodo nobis illato, transit Christus ad incommodum res nostras spectans, seu pecuniarium; pecuniæ si quidem nomine res omnes intelligi possunt, quæ pecuniâ parantur; & ait. Et ei, qui vult tecum judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium. *Hîc, nisi quis cautè agat, præter absurdißimum aliquod præceptum, quod Christo tribuet, faciet etiam illum non satis ad rem loquentem.* v. 40.

Nimirum si quis velit, ut non pauci faciunt, ex verbis istis Christi concludere, non licere cuiquam, etiam repetendi sui caussa, judicio agere; quod nimis valde absurdum esset, cum repetitiones per ipsum magistratum factæ dentur, in quibus is, à quo repetitur, nullum damnum sentit, & nisi illæ fiant, quispiam maximè læditur, tum ipse, tum ii qui eius curæ sunt commißi, ab ipsoq; ali debent, nec ulla prorsus apparere potest caussa, cur Christus ejusmodi repetitiones fieri interdixerit. Nec sanè ad propositum ipsius Christi quicquam talis præceptio pertineret, quod satis ostendimus esse, eam resistentiam prohibere, quæ ultionem aliquam secum conjunctam habeat. Adde, quòd ipsa Christi verba, ad repetitiones istas minùs aptè accommodari possunt, cum Christus revera, exemplo suo, eum casum complectatur; in quo non de repetitione agitur, aut certè non de simplici repetitione, sed de accusatione in judicio, illius qui nobis aliquid eripuerit, vel potius eripere voluerit; & eripiendo, aut eripiendi studio nos quodammodo cogere ad contendendum cum ipso coram judice. Hanc enim vim, omnino videntur habere verba illa, Si quis voluerit tecum judicio contendere &c. præsertim, cum, ut alii monuerunt, possint græca verba ita accipi, ac si dictum fuisset, Si quis abs te in judicium vocari velit, nempe, eripiendo, seu eripere tibi conando tunicam tuam. Nam cum iis, qui aliena raperent, aut rapere conarentur (intellige, vi aliqua adhibita) graves eßent constitutæ pœnæ, ita ut præter vel redditionem rei ereptæ, vel cohibitionem

tionem rapiendi, damno aliquo graviore perjudicem afficiendus esset is, qui accusatus talis criminis convinceretur, prohibet Christus, ut quælibet vindicta semper vitetur, accusationem istam fieri; & potiùs, præter tunicam, quam eripere iste voluit, pallium quoq; ei concedendum, quàm ejusmodi accusationem adversus ipsum instituendam præcipit. Vbi est notandum, quòd si hac in parte simplicibus Christi verbis adhærere velimus, (quod cur faciendum non sit, nulla caußa apparet) statuere possumus, accusationis istius effectum commodum aliquod accusantis respicientem, nullum esse posse præter vindictam; cum Christus disertè, non de eo, qui reipsa acceperit, sive eripuerit nobis tunicam, verba faciat, ubi præter vindictam, sui repetitio locum haberet, sed de eo qui accipere seu rapere voluerit, ubi repetitioni nullus locus eße potest. Quod si dixeris, etiam cum quis simpliciter accipere seu rapere voluit, nec tamen reipsa rapuit, ex accusatione adversus ipsum, præter ipsam vindictam posse hoc commodum ipsi accusanti comparari; quòd post hac iste a magistratu cohibitus atq; adeò punitus, verisimiliter non sit ausurus tale quippiam adversus istum tentare; Respondeo, cum iste accusator, seu potiùs qui accusaturus esset, revera nullum damnum ab eo, quem in judicium esset vocaturus, passus fuerit, non esse habendam rationem, quod attinet ad commodum ipsius, simplicis istius adversus commoda ipsius voluntatis reprimendæ; aut certè non talem, quæ ullo pacto impediat, quo minus quis meritò affirmare pos-

sit, accusationem istam potissimùm ac præcipuè vindictæ caussâ institutum iri; ideoq́, eam, sicut menti Christi planè adversatur, quæ est, omnem vindictam, etiam necessariam, prohibere, sic nihil habere commune cum accusatione illa, in qua nihil præterea quæritur, quàm rerum sibi acceptarum, aut quoquo modo interversarum, seu retentarum nuda ac simplex repetitio.

Sequitur tertium Christi exemplum, ejus quod facere jubet, minimè id permittens, quod tacitè colligebatur ex ipsa lege Mosis, ut scilicet liceret per magistratum talionis pœnam repetere; quod exemplum ad labores & molestias pertinet, quibus quis nos vel affecerit, vel afficere voluerit. Verba Christi
v. 41. *hæc sunt.* Et quicumq; te angariaverit mille passus, vade cum illo duo. *Quid significet verbum istud,* angariaverit, *quod in græco est ἀγγαρεύσῃ, ex eo intelligi potest, quod scriptum est cap: 27. apud eundem evangelistam, & apud Marcum cap: 15. ubi fit mentio illius Simonis Cyrenæi, qui fuit adactus atq; adeò compulsus ad bajulandum Christi crucem; ibi enim est verbum istud, quod alibi, ni fallor, in toto novo testamento non legitur, & apud prophanos scriptores vix usquam invenitur. De cujus etymologia ac derivatione non est quòd curiosè inquiramus, cum satis sit scire, quid apud evangelistam nostrum significet. Significat autem, sine dubio, cogere, seu adigere ad aliquid faciendum, quemadmodum alius ille a nobis citatus locus apertè ostendit. Quamobrem, Angariaverit te mille passus,*
idem

idem est, atq; adegerit, seu coegerit te ad mille passus conficiendos; ubi interim subintelligendum est, cum ipso: *id enim apertè colligitur ex eo quod sequitur,* Ito cum eo duo. *Quod Christi præceptum atq; exemplum, ita sine dubio accipiendum est, ut docuimus superiora duo accipi debere, ut scilicet non simpliciter jubeat Christus istud fieri, quod præcipit; sed potius id faciendum doceat, quàm quærendum, ut, laborem seu molestiam nobis illatam, ulla ratione ulciscamur, ita, ut ne per magistratum quidem id a nobis quæri velit. Semper enim habenda est ratio ad quid Christus sua verba referat, & cujus occasione illa proferat, quod hic similiter esse legem a Mose latam, de talionis pœna quam magistratus curare debebat, ex eo apparet, quòd per conjunctivam particulam ista cum superioribus, quæ eo sine dubio respiciunt, connexa sunt, unde constare possit, hoc esse, ut diximus, tertium exemplum ejus rei a Christo allatum. Non est autem dubium, quin is, cui vis aliqua infertur, & liber cùm sit, ad aliquid faciendum vi cogitur, possit per magistratum suam hanc injuriam & damnum ulcisci; & quin ejusmodi res naturaliter unumquemq; movere soleat, ad vindictam molestiæ sibi illatæ quærendam; propterea rectè exemplo hoc usus est Christus, cum vellet & a publica, & a privata vindicta, sed potissimùm a publica, homines hoc loco deterrere. Estq; in hoc exemplo, sicut & in duobus superioribus, a Christo jußum, ut non tantùm damnum patienter feramus, quod nobis quis vel intulit, vel inferre voluit: sed præ-*

terea tantundem amplius, ut hac ratione apertissimè ostenderet, quantopere nobis cavendum sit ab omni ultione, cum tam grave damnum nos subire velit potiùs, quàm vindictam ullam quærere.

Tribus istis exemplis allatis, quibus ostendit Christus nolle suos eo uti, quod lex Mosis permittebat, quædam subjicit, quæ tametsi propriè eodem referri nequeant, ad propositum tamen ipsius faciunt, quemadmodum docebimus. Sed prius animadvertendum est, id verum esse quod modò diximus, ista videlicet, quæ subjicit, eodem propriè non spectare, quo tria illa exempla, vel ex eo apparere, quòd non utitur conjunctiva aliqua particula in illis ad superiora addendis. Vnde intelligi potest, ea non esse planè ejusdem generis. Inquit enim nulla præcedente
v. 42. *conjunctione,* Qui petit a te, da ei; & volenti mutuare a te, ne aversatus fueris. *Vbi sine dubio, nullum locum habet magistratus aditio, & per ipsum vindictæ sui incommodi, ut sic dixerim, quæsitio. Neque enim, si quis a me aliquid petat, mutuové quippiam a me accipere velit, injuriâ ullâ, aut damno me afficit, ita ut non modò non videantur ista eò propriè pertinere, quò superiora; sed vix appareat, quomodo ea ad Christi propositum faciant; & sint, ut saltem esse debent, additamentum, sive appendix quædam ad superiùs dicta. Sunt tamen nihilominus, & ad Christi propositum rectè accommodantur; quod est, ut dictum fuit, ab omni vindicta planè deterrere. Non contentus enim Christus ea commemorasse, quæ jam præsentem habent caussam ul-*

sam ultionis quærendæ, vult præterea monere, ut omnem occasionem vitemus eò deveniendi, ut nobis caussa præbeatur ultionis alicuius quærendæ, & propterea jubet, ut siquis aliquid a nobis petat, id demus, ne scilicet ille frustratus petitione sua, nobis irascatur, & aliquid gravioris mali, præ irâ, nobis inferat; unde nobis occasio detur ultionis quærendæ. Non est *tamen hîc, non magis quàm in exemplis quæ attulit, Christi præceptum simpliciter intelligendum, ita ut necesse sit cuiq; petenti dare; quamvis apud Lucam cap: 6. legatur vox* Omni; *sed intelligendum est, tunc demum id fieri debere, cum quis videt alioqui periculum fore, ne ipse postmodum ad vindictam quærendam, aliqua ratione adigatur. Itaq; si quis videt non esse timendum, ne is qui petit, etiamsi non impetraverit, quicquam mali ipsi inferre conetur; aut si id timendum censet, se paratum esse sentit, ad id mali, quod iste intulerit aut inferre voluerit, patienter ferendum, nulla caussa est, si petens iste alioqui indignus sit qui accipiat, vel ipse a quo petitur, non possit sine suo suorumvé incommodo id dare, quod iste petit, cur illi quidquam dare debeat; neq; huc ullo pacto Christi verba ac præcepta, hoc loco data, trahenda sunt. nimis enim alioqui magna absurda, & cum vera charitate ac prudentia Christiana pugnantia, inde consequerentur.*

Iam igitur, quod attinet ad explicationem Christi verborum ac præceptorum, quæ legi illi Mosaicæ opposuit, satis hactenus a nobis explicatum & disputatum videtur. Quare possemus iam ulterius

pro-

progredi. veruntamen occasione istius Mosaicæ legis, non inutile videtur de eo quærere, quod antea attigimus, An scilicet, quemadmodum sub vetere testamento jubebatur magistratus talionis pœnam repetere, sic sub novo idem vel jubeatur facere, vel saltem ei concedatur. Verba siquidem Christi, ut suprà affirmavimus, cum ad ipsos privatos dirigantur, non videntur aliud quippiam istius legis mutare aut corrigere, quàm id, quod ad jus ipsorum privatorum pertinet, ut nimirum permissio tacitè in lege ista contenta, quærendi per magistratum talionis pœnam, sublata a Christo censeatur; nec quicquam amplius. Iam verò, ut proposita quæstio breviter a nobis dissolvatur, dicimus, primùm inter omnes constare, leges Mosaicas ad judicia pertinentes per Christum fuisse sublatas; hoc est, in Christiana religione non propterea illas esse servandas, quia ad Christianos revera pertineant; sed, si nihilominus inter Christianos aliqua ex illis locum habeat, vel habere possit, id ex eo pendere, quòd cum ipsa Christiana religione consentiat; non autem quòd vim suam, ex promulgatione illa a Mose facta, inter Christianos retineat. Deinde ex hoc concludendum est, quod attinet ad id, utrùm magistratus Christianus teneatur legem istam servare, eum minimè teneri, cum lex ista inter Christianos non vigeat. Quod verò attinet ad alterum, utrùm, scilicet, possit nihilominus Christianus magistratus pœnam istam talionis inferre; dicendum omnino videtur, eum non posse, cùm pœna ista omnino cum Christiana charitate pugnet, cumq; prudentia,
quam

quam Christiana religio nos abundantiùs docuit, quàm Mosaica. Quid enim minus secundùm charitatem, minùsvé prudenter videatur esse factum, quàm pœnam inferre, quæ pertinere debeat ad emendationem, vel compensationem damni ab eo qui punitur accepti; ex qua interim is, qui damnum acceperit, nullum commodum reverâ sentiat, nullamvé damni sibi illati compensationem aut imminutionem? Quod si quis objiciat, hac ratione posse concludi, iniustè atq; imprudenter legem istam per Mosen fuisse latam. Respondemus, aliam fuisse caussam, cur ea tunc temporis injusta & stulta videri non possit: quippe, quòd Deo illius auctori, quemadmodum innumerabilia ferè alia exempla tum legum tum judiciorum ab ipso Deo factorum apertè ostendunt, propositum tunc fuerat, timore potiùs quàm amore populum in officio continere; unde Paulus. cap: 8. ad Rom. ait, pro eo tempore Dei populum accepisse spiritum servitutis ad metum. Consideratâ igitur analogiâ & ratione totius illius veteris fœderis, & propositi in eo divini, nullo pacto censendum est, non obstantibus iis quæ dicta sunt a nobis, ut ostendamus, talem legem usumvé ipsius, in Christiano populo locum habere non debere, eam dignam reprehensione esse, si consideretur ut lata fuit fœderis illius antiquioris tempore. Nam etiam præterea habet lex ista suas caussas, quibus extra Christianam religionem justa omnino censeri possit; quod vel ex eo facile unicuique potest persuaderi, quòd non defuerunt alii legislatores, præter Mosen, iiqúe æstimati prudentissimi,

qui eiusmodi legem scripserunt. Id certum est, talionis legem in ipsis duodecim tabulis, unde jus civile Romanorum originem suam habuit, contentam fuisse. Vt enim pax & quies in populo servaretur, & delinquendi occasio omnis praecideretur, ut denique ab iniuria alteri inferenda unusquisque deterreretur, multa sunt inducta alibi extra Christianam religionem, quantumvis alioqui eiusmodi quae videri possent imprudenter atque injustè facta. tanta fuit ratio & cura publicae tranquillitatis atque quietis; quippe quod in ea, summa ac potissima hominum, & rerum publicarum ac populorum faelicitas, constitueretur. At verò inter Christianos ratio & cura ista multo minor sine comparatione est; quippe, quòd Christiani hic interris, in istaqúe communi tranquillitate ac quiete, minimè suam faelicitatem constitutam habeant, neque hoc bonum tanti faciant, aut facere debeant, ut eius vel consequendi vel retinendi gratiâ quicquam, ne minimum quidem cum rectâ ratione alioqui pugnans, & iniquè aut imprudenter factum admittere, vel approbare ulla ratione possint.

Restat ultimus locus, Mosaicae legis, ex iis, quos
v. 43. *Christus sibi supplendos delegit; in quo quid Christus praestiterit, operosiùs aliquanto est discernere, quàm in aliis superioribus; & praecipuè id, an hoc in loco, de solis verbis aut sententia legis reformanda, egerit; an verò praeterea, falsa ipsius legis, eiusqúe mentis interpretamenta retegere ac rejicere voluerit; aut etiam an hoc solùm facere intellexerit, ut complures existi-*

existimant. Nam isti potissimùm ex hoc loco contendunt, satis constare, Christum, & hîc & alibi suprà, non habuisse sibi propositum, ut ipsam Mosis legem reformaret; sed tantùm ut interpretationes ejus falsas refelleret, atque ex populo exterminaret. Ajunt enim illud, hîc manifestè apparere, ex eo quod inquit auditum fuisse, inimicum suum odio habendum esse, id quod nusquam in lege Mosis extare, clarè patere aiunt. Verùm considerare deberent isti, primum nihil necesse esse, ut dictum istud, aut simile, disertè in Mosis lege habeatur, ad hoc ut statui possit, Christum hac quoque in parte Mosis legem reformare voluisse, sed satis est, ex tota ipsa lege, sententiam dicto ipso comprehensam, omnino posse colligi, ut quidem nos posse credimus, si modò rectè intelligatur, quid inimici nomine hoc loco significetur, ut postea explicabimus. Deinde animadvertere debent isti nihilominus, ut dictum istud, cui Christus sua dicta opponit, neque cum verbis, neque cum sententia Mosaicæ legis ullo modo conveniret, statuendum tamen esse, Christum, non ea modò hoc loco rejicere voluisse, quæ perperam addita legi Mosis fuissent; sed etiam ipsam legem voluisse reformare: quandoquidem, & ipsam legem recitat, & quæ ipse de suo subjungit, non modò ad rejiciendum istud quod additamentum legis esse creditur, sed etiam ad ipsam legem reformandam omnino pertinent: quod mox planum faciemus, ubi videlicet docuerimus, quid proximi, quidve inimici nomine, in ipsis legis verbis, & in

& in isto, quod additamentum esse creditur, omninò significetur.

Quod attinet ad nomen Proximi, certissimum est, illud significare quempiam ex eodem Israëlitico populo, & sanè quemlibet talem; sed nulla ratione eum qui ex eodem populo non esset, facit id primùm manifestum nomen ipsum hebraicum, quod proximi voce redditum est, & quidem non malè. Significat enim nomen istud socium atque amicum, quæ appellatio sub ipsa lege, nullo modo convenire poterat cuiquam, qui extra populum Israeliticum foret, respectu, inquã, ipsius populi. Quomodo enim potuisset aliquis extraneus & incircũcisus vocari socius cujuspiã, qui ex populo Israëlitico esset, cum inter utrũq; nulla societas aut commercium esse posset. Adde, quòd si appellatio ista pertineret indistinctè, ut quidem isti volunt adversus quos nunc disputamus, ad omnes & singulos homines cuiuscunq; generis, non distingueretur appellatione ista quisquam, a quoquam; cum tamen certissimum sit, eam in lege fuisse usurpatam ad distinctionem aliquam. Præterea ipse locus, ubi datum est præceptum illud diligendi proximum, qui est capite 19. Levitici, satis docet appellatione ista quempiam ex populo tantùm significari. Est enim ibi scriptum ad hunc modum, Ne ulciscaris, neve reserves *(nimirum, injuriæ memoriam)* populi tui; & diliges proximum tuum, sicut teipsum. *Satis enim constat, conjunctivam particulam, quæ legitur ante verbum* diliges, *ex idiomate hebraico habere vim particulæ adversantis. Unde factum est,*

ut &

ut & Tigurini, & Tremellius ac Iunius, & alii nonnulli in suis versionibus latinis, loco Et, Sed *posuerint: ex quo consequitur, eum, quem proximum lex isto in loco appellat, eundem esse, atq; eum, qui sit ex eodem populo. Sensus enim totius legis est, non esse ultionem quærendam injuriæ sibi illatæ ab ullo ex populo; sed quemlibet ejusmodi hominem, non minùs quàm seipsum, a quolibet amari debere. Quod (ut obiter hoc loco id dicamus, quod inferiùs dicendum fuisset) non ita tamen est accipiendum, ut perfectam illam & absolutam charitatem significet aut complectatur, quæ jussa est sub evangelio; sed Amare sicut seipsum, in loco isto declarat, debere unumquemq;, quemadmodum ipse cuperet ne quisquam ex suis popularibus injuriam ulcisceretur, ejusve meminisset, quam ab ipso acceperit; sic ipsum injuriam sibi a populari quopiam suo factam, nec ulcisci, nec ejus recordari.*

Iam cum explicatum sit, quid Proximi nomen in Mosis lege declaret, proclive admodum est intelligere quid Inimici nomine significetur, in verbis quæ statim subjiciuntur, & additamentum ad ipsam legem esse putantur: manifestè enim ibi inimicus proximo opponitur. Itaq; si proximi nomine intelligendus is est, qui ex eodem sit populo; inimici, intelligendus erit is, qui alienus a populo fuerit, & hostis alio nomine dici potest; ex quo facilè constare poterit istud, quod Christus ait, auditum fuisse de odio adversus inimicum, non esse ex falsa legis interpretatione ipsi legi additum; sed ex ipsa legis

tio, ipsisq; priscis ac veteribus præscriptum fuerat; sed possint ad id referri, quod alioqui in populo personabat. Deinde, quia hic quoque ipsa legis verba non planè recitantur, ut in ipsa lege leguntur; nam præterquam quod adduntur verba illa, Et odio habebis inimicum tuum, *quæ certè neque ibidem leguntur, neque alibi expreßè habentur, omittitur etiam illud,* Sicut te ipsum, *quod, sine dubio, maximi momenti censeri debet, & facilè in eo, quod ex falsa legis interpretatione in populo personaret, omitti potuit; ad præcepti nimirum gravitatem, in populi gratiam non parum levandam.*

v. 44. *Iam, cùm satis a nobis explicatum fuerit, in quem sensum possint accipi verba, quibus Christus sua dicta opponit, tempus est ut videamus, quidnam Christus ipse dicat ac præscribat, & quod antea polliciti sumus ostendamus, Christum plus præcepisse, quàm lex ipsa Mosis præceperit; & propterea meritò dici posse, eum hoc loco Mosis legem reformasse, id quod sanè vix usquam in præcedentibus tam apertè fecit. Nam pro eo, quòd Mosis lex tantùm jubebat amare eos, qui ex eodem populo essent, Christus indefinitè jubet amare inimicos, & bonum pro malo illis reddere: quorum inimicorum species quodammodo enumerans, tria genera illorum facit. Vnum eorum, qui verbis; alterum, qui corde & animo; tertium verò eorum, qui ipsis factis nobis sunt infensi. Præmißo igitur prius generali præcepto, generaliq; omniũ istorum sub ipsius inimici nomine appellatio-*
1. *ne, his verbis,* Diligite inimicos vestros. *Primum*

mum genus; appellatione eorum, qui nos devovent & dira nobis imprecantur, commemorat, quibus jubet nos benedicere, id est, bene precari, seu verbis nostris atq; animo optare ut bene habeant. quamquam verbum Benedicendi potest ita accipi, ut significet laudare, seu verbis commendare, pro eo, quod illi nos vituperant ac verbis damnant, ut ii solent qui alios devovent iisq; dira imprecantur. Antequam verò ad secundum genus transeamus, non est omittendum, in latina vulgata editione totum istud membrum, Benedicite iis, qui vos devovent, *planè desiderari; cùm tamen nec ullum indicium extare videatur, quòd in aliquo græco exemplari ista verba desint, nec ea in Syriaca interpretatione omissa fuerint. Iam alterum genus inimicorum, a Christo appellatione eorum, qui nos odio habent, describitur.* 2. *quod, sine dubio, ad cor & animum eorum potißimùm refertur, ut verbum ipsum odio habendi significat. Istis jubet Christus ut benefaciamus; & sic pro eorum malo animo benefacta eis rependamus. Tertium porrò genus, ut in vulgata interpretatione legitur,* 3. *persequentium nos atq; calumniantium nomine appellat: ubi priùs persequentes, deinde calumniantes appellantur, cum in Græco contextu & in Syriaca editione contrarius ordo habeatur. Vox porrò calumniantium, quâ a Latino interprete redditum est verbum græcum ἐπηρεαζόντων, non ita accipi debet, ut significet simpliciter aliquid falsi cuipiam affingere; sed, damnum aliquod aut vexationem cuipiam sub prætextu aliquo*

 affer-

afferre, quemadmodum ipsum calumniandi verbum propriè significat. Nam, & verbum ipsum græcum tale calumniæ genus declarat; quod ideò dicimus, ut appareat, hoc tertium genus eos inimicos complecti, non qui verbis aut animo tantùm, sed ipsis factis nobis sunt infensi, sicut suprà monuimus. Cum istis ita agendum Christus nobis præscribit, ut quemadmodum illi omnium nocentissimi inter ista tria genera inimicorum sunt, sic nos illis maximum omnium beneficiorum præstemus; quod est, Deum pro illis orare, qui non modò omnia illis dare potest bona, sive ad hanc, sive ad futuram vitam spectantia, verùm etiam illorum animum ac mentem immutare, atq; efficere ut ex malis & ipsius Dei inimicis, boni & Deo chari evadant.

Iam ex istis, quæ juberi a Christo ostendimus, de inimicis diligendis, apertè, ni fallimur, constat, eum non parum addere hac etiam in parte legi Mosaicæ; etiamsi dicta, quibus sua opponit, ita accipienda essent, ut non intelligeretur neq; ex toto, neque ex parte ab ipso recitata lex ipsa Mosis, sed tantùm id quod in populo audiri & tradi consuevißet, ut scilicet amici amarentur, inimici verò odio haberi possint, & quidem ex eodem populo; ex falsa videlicet interpretatione Mosaicæ legis, quæ inde fluxisset, unde eam fluere potuisse suprà a nobis expositum est: hoc enim, quantumvis verum esse admitteretur, nunquam tamen tollere possit, quominus Christus in præceptis suis circa dilectionem plus jußerit, quàm revera ipsa lex Mosis rectè interpretata jussisse deprehen-

prehendatur: nusquam enim invenies in universa Mosis lege, jussum simpliciter, ut inimicis suis quisq; benefaciat. Nam si quis dicat, istud contineri in præcepto amandi proximum sicut seipsum; ex quibus solis istud colligere fortasse quis posset, eo posito, quòd proximi nomine quilibet ex popularibus intelligeretur, ita ut etiam inimicos comprehendat modò ex eodem sint populo, quod nos verum esse & concedimus, & suprà docuimus. Ostensum inquam est antea, non ita accipienda esse verba ista, ut propterea hinc sequatur debere quemlibet, suo etiam inimico qui ex eodem populo sit, benefacere: nimirum quia unusquisq; vellet secum ita agi. Nam præter ea, quæ suprà dicta sunt cum verum sensum verborum istorum ostendimus, certum est in ipsa Mosis lege fuisse permissum, furem noctu perfodientem, quamvis ex eodem esset populo, graviter verberare, etiamsi ex talibus verberibus mors ipsa consequeretur. Atqui nemo est, quin videat hoc pugnare, non modò cum amore illo, qui significatur verbis istis, amare sicut seipsum; si ea simpliciter atq; ut sonant accipiantur, & non eo sensu qui a nobis expositus fuit: sed etiam cum mediocri amore, quo alter alterum prosequatur. Quid enim? an cum amore isto consistere potest, alterum ita verberare ut moriatur, ut ipse damnum aliquod pecuniarium, quod iste alioquin fortasse sit tibi illaturus, evites atq; effugias? Exod: 22.

Quod si quis, ad ostendendum nihilominus benefaciendi præceptum etiam inimicis suis in Mosis lege contineri, id afferat, quod scriptum est Exod: 23.

ubi jubetur unusquisq;, qui in bovem inimici sui errantem aut asinum inciderit, curare ut ad ipsum dominum reducatur: & si quis viderit asinum illius, qui se odio habet sub onere succumbentem, jubetur eum non deserere, sed illi auxiliari. Respondeo, istis officiis, etiam erga inimicum jussis, non propterea juberi simpliciter iis benefacere; quandoquidem officia ista ab iis tantùm negligi solent, qui vindictæ cupiditatem, aut saltem odium adversus inimicum suum retinent; quod utrumq; ab ipso Mose vetitum fuisse, & fatemur, & scriptum esse ipsimet contendimus: nempe suprà memorato cap: 19. Levitici, ut scilicet appareat, ex utroque isto præcepto fluere ista alia, quæ a Mose erga inimicum facienda jubentur, non autem ex eo, quòd alioqui ex mente ipsius Mosis teneretur quis inimico suo benefacere. Non est etiam cur quis adversus id, quod conclusimus, afferat, quod scriptum est a Salomone Proverbiorum cap: 25. & ab ipso Paulo Apostolo ad Rom: 12. usurpatum. Sic enim ipsius Salomonis verba habent, Si esuriat osor tuus, ciba eum pane; & si sitiat, da ei bibendam aquam. Quæ verba, quantumvis præcipiendi modo a Salomone prolata, non possunt habere præcepti vim in ipsa lege contenti; quandoquidem Salomon non profitetur, se vel Mosis legem explicare, vel præcepta dare ex ipsius divini præscripti atq; absoluti jussus mente: sed tantùm, sicut aliis plerisq; in locis illius sui operis, istic etiam monitionem exponit, quam sperat atq; affirmat utilißimam fore, si quis illam sequatur; quemadmodum docent statim sequen-

sequentia verba, Nam prunas coacervabis super caput ejus, & Iehova rependet tibi. *Magna igitur utilitas, quæ inde consequutura sit si quis ista faciat, movit Salomonem ad ita monẽdum; non autem quia id censeat in ipsa Dei lege esse jussum, quandoquidem nihil impedit, quominus Deus ei rependat qui plus fecerit, quàm ipsi præscriptum & absolutè jussum ab ipso fuerit; immo hoc ipsum, quòd Deus dicitur isti repensurus, satis indicare potest, benefacta ista erga inimicum suum, non fuisse jam tum ab ipso Deo omnino jussa; neque enim videtur ille retributionem a Deo prorsus expectare debere, qui id facit quod facere omnino jussus est: non loquor nunc de totius legis conservatione, sed de re aliqua præstita, quæ in ipsa lege jussa fuerit. At verò, quando id, quod quis præstat, excedit ipsius legis præscriptum; & interim est aliquid singulare ac difficile ad præstandum, quodq; fidem faciat animi maximè virtute præditi, quale est istud, ipsis inimicis suis benefacere; tunc videtur retributioni omnino fore locum: hic enim fit plus, quàm facere quis obstrictus fuerit; ibi verò illud fit, quod quis facere omnino tenetur; unde succedit tunc Christi regula, quòd possint ii, qui hoc modo obediunt, ac debeant nihilominus dicere, se servos esse inutiles. Quod si secundum ipsius Christi verba, nimirum ipsum jus per se respiciendo, locum tunc etiam istud habet, cum quis omnia facit quæ sibi sunt iussa: quantò magis locum habere dicendum est, ubi quædam tantummodo fiunt; id est, non apparet, cuncta esse facta, quæ fue-*

rant jussa? Itaq; non debet locus iste Salomonis vim ullam habere ad probandum, sub lege jußum fuiße inimicis benefacere: sed tantùm ad ostendendum, sub ipsa lege, si quis id fecisset, rectè facturum fuisse, & rem ipsi Deo admodum gratam. Verissimum est igitur, etiamsi Christus dicta sua, non ipsi Mosis legi sed falsæ ejus interpretationi, opponere in animo habuisset; tamen nihilominus in ipsis suis dictis præcepta dedisse, quæ ea superant, quorum in lege sit mentio, circa alterius amorem ac dilectionem.

Quod si, quemadmodum reipsa omnino legem Mosis hac in parte reformavit, sic etiam velimus, ut sanè verisimile omnino est, verba illa Diliges proximum tuum, *a Christo recitata fuiße, ut ea quæ in ipsa lege leguntur, atque eo sensu quo ibi accipi debent; quicquid alioqui, de alteris illis verbis* Odio habebis inimicum tuum, *quæ similiter iis dictis continentur, quibus Christus sua dicta opponit, statuendum esse velimus; sive videlicet concludamus, illa, ex ipsa legis sententia fluere, sive additamentum fuisse magistrorum populi, nemini dubium relinquitur, quin Christus plus præcipiat, quàm Mosis lex præceperit, quod ad ipsam alterius dilectionem pertinet; quandoquidem, legis præceptum de proximo diligendo, non complectebatur nisi eos, qui essent ex eodem populo, ut ante docuimus: Christus verò præcepto suo de diligendo altero, omnes complectitur; & breviter, Christi præceptum ad eum quoque pertinet, qui proximo in Mosis lege sic vocato opponitur, ita ut uno verbo dicere possimus, Mosen proximi tantùm amorem*

rem præcepisse, Christum verò etiam non proximi. In quo his verbis ita statuendo, etiãsi nihil sit necesse, nomine proximi hoc loco aliud intelligere, præter id quod lex Mosis intelligit; tamen animadvertendum est, differentiam illam, quæ vulgò statuitur inter proximi significationem sub lege Mosis & sub evangelio, ut scilicet sub lege significet eum, qui sit ejusdem populi, seu circumcisus; sub evangelio verò unumquemq; hominem declaret, non esse simpliciter atque absolutè veram; & sic, ubi in novo testamento videatur proximi appellatione quemlibet hominem significari, id fieri ex abusu quodam, cum dubitari nequeat, quin, ut ante diximus, appellatio ista, distinctionem aliquam inter homines, & homines omnino declaret. & sanè, quamquam certissimum est, sub evangelio juberi nos quemlibet hominem amare eiq́ benefacere, quamvis alienus sit ab ipso evangelio & Christiana fide, ut inter alia multa quæ hoc probant, clarè docent Pauli verba ad Galatas cap. 6., ubi præcipit seu monet, omnibus esse benefaciendum, maximè autem domesticis fidei; non tamen hinc sequitur, ut quidam fortaße arbitrantur, Proximi appellatione, sub evangelio quemlibet hominem significari; quasi verò non jubeatur sub evangelio alterius dilectio, verbis plus significantibus, quàm illis significetur Diliges proximum tuum, seu, quasi tota alterius dilectio atque universa, quæ sub evangelio præcipitur, hoc uno præcepto diliges proximum tuum, contineatur; quod tamen nemo, ni fallor, demonstrare poterit; nec ullus est locus qui magis sua-

gis suadere possit, sub evangelio Proximi nomine quemlibet hominem significari, quàm ille apud Lucam, ubi Christus interrogatus a quodam legisperito, quisnam eßet ipsius proximus, statim subjecit parabolam illam, de eo qui descendebat ab Hierusalem in Ierucho, qua voluit docere omnibus eße benefaciendum. Vnde, si propriè ad interrogationem Christum respondisse velimus, concludendum videtur, quemlibet hominem cujusque proximum esse; sed nihilominus, si quis diligenter animadvertat, significatio ista nominis Proximi, sub ipso etiam evangelio, non potest ex eo colligi, quod Christus concludit; sed tantùm colligi potest ac debet, non esse in benefaciendo distinctionem ullam adhibendam inter hominem & hominem; id est, nullum hominem eße debere, quem a nostra beneficentia excludere debeamus; & ita cum quolibet hac in parte agendum eße, ac si quilibet esset proximus; & satis apparet, Christum isto in loco ipsum Proximi nomen aliter accepisse, quàm non modò in ipsa Mosis lege significat, sed etiam hodie sub evangelio vulgò significare creditur, in iis videlicet verbis, quibus ipse jurisperitum illum vicissim interrogavit, Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi, qui incidit in latrones? *ubi sine dubio, tertia quadam ab istis duabus diversa significatione, extulit Christus Proximi vocem: qua voluit eum declarare, qui amicus ac benevolus alteri fuisset; & propterea, cum respondisset, eum sibi videri illius, qui in latrones inciderat, proximum fuisse, qui ei misericordiam fecerat, aliud nihil*

nihil subjecit Christus, nisi, Vade, & tu fac simili*ter; id est, esto proximus, nimirum amicus & benevolus cuilibet, eique benefacito: quæ responsio atque conclusio, propriè quidem ad rem ipsam pertinet, & interrogationi jurisperiti illius abunde satis facit, qui propterea interrogaverat, quis esset proximus suus, ut, quemadmodum evangelista inquit, seipsum justificaret, id est, tentaret, an ex Christi responsione posset ostendere, se præceptum illud proximum sicut seipsum diligendi plenè præstitisse; id quod vidit sibi non succedere, & Christum sua responsione id conclusisse, quod, quamvis sibi non gratum, ad id quod expiscari voluerat, aut velle præ se tulerat, omnino pertinebat. Nihilominus tamē negari nullo modo potest, quin Christus omiserit directè respondere ad ipsā nudam & simplicem interrogationem, neque suis verbis expressisse, quid proximi illius nomine significetur, quem amare sicut nos ipsos jubemur, quisvé sit iste proximus. Nam, quicquid de Proximi vocis significatione ex ipsius vi vocis elici potest, refertur, ut vidimus, non ad eum qui amatur, seu amari debet, sed ad eum qui amat; seu de quo quæritur, an amare nec ne debeat. Itaque tandem concludimus, teneri quidem nos sub evangelio quemlibet hominem amare, eiq; benefacere; sed non tamen propter id, quod erga proximum ista facere debeamus, & proximi nomine sub evangelio quilibet homo censeatur. Omittimus autem examinare, pauca quædam alia loca testamenti novi, ex quibus fortasse, ista vulgò sub evange-*

vangelio recepta Proximi nominis significatio, probari poße videatur: unusquisq; enim per se, ubi in illa inciderit, facilè poterit animadvertere, ea vel occasionem continere proximi nominandi, propter præceptum in lege datum de proximo amando; & idcirco, non propter ipsam proximi appellationem, sed propter evangelii tacitè cum lege collati analogiam, poße ea quæ ibi dicuntur ad quemlibet hominem referri; vel nomen proximi ibi omnino significare, non quidem quemlibet hominem; sed ejusdem religionis, eiusdemve ecclesiæ, ita ut nullo pacto in illis locis, de quolibet homine agatur; sed neque etiam possint ea, quæ ibi dicuntur, ad quemlibet hominem referri, tantùm abest, ut ipso proximi nomine quilibet homo ibi significetur.

Postquam Christus dedit præceptum istud, de amandis inimicis, idq; ita explicuit, ut & genera quædam inimicorum commemoraverit, & qua ratione potissimùm cum uno quoq; eorum sit agendum, quove genere amoris debeamus inimicos nostros prosequi, quod breviter est illis bonum pro malo rependere, voluit tanti sui præcepti, quod omnino, ut ante explicatum fuit, quocumq; tandem Christi dicta respiciant, superat atq; excellit quicquid in lege Mosis de altero diligendo præceptum est, rationem & caußam reddere, & propterea statim subjungit, Vt sitis filii patris vestri, qui in cælis

ỷ. 45. est. *Iam antea quoque nominatus ab isto fuerat De⁹, sub hac appellatione patris cælestis illorum, ad quos loquebatur; propterea, cum jam appellatione ista*

docu-

docuisset illos esse Dei filios, commodiùs hoc loco potuit, ex ista, ut sic dixerim, filiatione divina, rationem & caußam præcepti sui auditoribus probare; quæ est, quòd quando ipsi filii Dei dicuntur, consentaneum est, ut revera ita se gerant ut Dei filios decet; & simul tales evadant, qui meritò filii Dei dici possint, & sint. Ad duo enim videtur pertinere simul & eodem tempore, duoq; significare, istud, Vt sitis filii &c. Vnum est, ut similes in actionibus suis Dei esse velint: alterum, ut curent ei similes esse in immortalitate; & sanè vel ex hoc loco satis constat, filiationem nostram divinam aliud nihil esse, quàm similitudinem cum ipso Deo. Namq; Christus apertè concludit, ut ex iis, quæ illico subjicit apertum est, fore, ut ii, qui præceptum hoc suum servaverint, imitentur ipsum Deum; eaq; in re, quam præcepti istius exequutio continet, sint illius similes, & consequenter, eius filii. Sed nos, præter istam similitudinem, credimus illam alteram immortalitatis, Christi verbis contineri, ac si dixißet, Si id feceritis quod ego vobis præcipio, sicut propter imitationem Dei actionum, poteritis meritò gloriari de appellatione ista filiorum Dei, sic etiam, maximè vera atq; sublimi ratione, Dei filii efficiendi; nempe immortales reddemini. Nam alioqui, appellationem filii Dei significare beatam immortatliem, eamq; omnino complecti, videtur probare locus ille Pauli ad Rom: cap: 8. ubi ait, creaturam, nempe novam, expectare revelationem filiorum Dei, Certum enim est, expectationem istam ad id tempus respicere, quo homines,

qui novæ sunt creaturæ in hoc mundo, quatenus per Christi spiritum sunt regenerati, immortales in ipsa resurrectione fient. Verbum siquidem Revelandi, ut aliis non paucis in locis novi testamenti, eandem significationem illic habet, quam verbum Existendi. Iohannes quoque primo capite sui Evangelii, cum dicit, eos, qui nati sunt ex Deo, potestatem seu dignitatem hanc a Christo consequi, ut fiant Dei filii, satis indicat, divinam filiationem omnium præstantissimam immortalitate contineri: Nihil enim dubitari potest, quin dicere voluerit, eos qui regenerati sunt, & in actionibus suis deum, quatenus fert humana conditio, imitantur, hoc per Christum beneficium adepturos, ut beata immortalitate donentur. Illud Christo ipso teste certissimum est, eos, qui in resurrectione beati atque immortales fient, propter hoc ipsum filios Dei futuros; id enim Christus apertè testatur Lucæ cap: 20. v: 36. Exponit autem Christus, quomodo, & cur ii, qui servaverint dilectionis præceptum a se datum, imitaturi sint Deum ipsum. Nam inquit, Vt sitis filii patris vestri qui est in cælis, *& statim addit,* Qui solem suum oriri facit, super bonos, & malos; & pluit super justos, & injustos. *Continet siquidem, ut vidimus, Christi præceptum, ut non amici modò, vel ejusdem populi homines, sed etiam inimici, & a nobis plane alieni, a nobis amentur & beneficiis afficiantur. Vbi animadvertendum est, si comparatio & similitudo ista Christi rectè constare debet, ut certe debet, agnoscendum esse, omnes bonos*

& ju-

& justos esse Dei amicos, eiq; conjunctos: malos verò & injustos, eiusdem Dei inimicos, & ab ipso penitus disjunctos; alioqui, cum Christus in præcepto suo nō malos nominaverit, sed inimicos; & sic tacitè, non bonos, sed amicos intellexerit, quib: nō solū bene fieri debeat, non consisteret comparatio ac similitudo ista; sed Christus pro eo, quod, ipsum comparationis modum ac tenorem planè retinens, dicere debuisset: Qui facit solem suum oriri super eos, qui ipsum amant, & super eos qui ipsius sunt inimici &c. dixit, super bonos & malos, & super justos & injustos, ut simul, & quàm brevissimè indicaret, ac doceret, qui nam sint amici Dei, quive inimici. Sicut igitur Deus non minùs sole suo illuminat homines injustos & malos, qui ipsius inimici sunt, quàm justos & bonos, qui ejus sunt amici, & per ipsius solū calorem & pluviarum humorem, non minùs illis quàm istis agros fœcundat, & convenientes ac necessarios atq; utiles dat fructus; sic debet vir Christianus, non propterea omittere quin egenti pro facultate sua benefaciat, quia ipsius sit inimicus.

Non contentus dominus Iesus explicatione v. 46.
ista similitudinis cum Deo, quam omnino affectare & 47.
debeamus, subjungit præterea rationem admodum validam, cur ipsis etiam inimicis benevoli eße debeamus; nempe, quia nihil egregii alioquin a nobis fiet hac quidem in parte, neque hic quicquam præstabimus hominibus, qui vel genus vitæ sequuntur planè culpabile, quales tunc erant publicani, licèt alioqui ex Dei populo essent; vel ab ipsa divina, ut ita dica-

mus, republica sunt prorsus alieni, quales tunc erant ethnici, & consequenter, non erit cur mercedem ullam expectemus, præsertim verò egregiam illam atq; evangelii propriam, vitæ æternæ ac regni cælorum: quandoquidem tum publicani, tum ethnici, & eos diligunt, a quibus diliguntur; & eos salutant, id est, illis amoris effectus exhibent, qui sunt eorum fratres; id est, si non alia ratione, saltem eo modo cum ipsis conjuncti, quem fert ac gignit, esse unius ejusdemq; populi. Quanquam enim hoc Christus non exprimat, ut possit in ejus verbis nomen fratris, significare eum, qui vel amore vel cognatione aliqua arctiore sit nobis conjunctus: tamen verisimile est, cum, sine dubio, ejus præceptum etiam ad extraneos porrigatur, eum fratrum nomine voluisse eos omnes complecti, qui ejusdem sint populi, (ut sanè nomen istud inter Iudæos, quibus cum loquebatur, usurpari solebat) quos nolit solos a nobis amari; sed etiam eos, qui valde absint ab eiusmodi nobiscum fraternitate. Continet itaq; ratio ista, uno quodammodo verborum complexu à Christo allata, duo maximi momenti. Vnum est, quod res decentissima sit, ut ipsius discipuli, qui omnium, quotcumq; fuerunt hominum aut futuri sunt, præstantissimi esse debent; in altero amando excellant saltem eos, qui non modò vulgares sunt homines, sed a vera justitia non parum alieni. Alterum, quòd, cum discipuli ipsius non solùm mercedem aliquam sibi debeant promittere; sed eam maximam ac divinissimam ab ipso Christo expectare, consentaneum planè sit, ut actiones etiam habeant singu-

ſingulariſſimas, & quibus, præſertim in beneficentia ac bonitate, quæ omnium virtutum, quibus in cõmuni vita eſt locus, excellentiſſima cenſeri debet, alios longè antecellant: & tandem hinc concludens Chriſtus ait, Eſtote igitur perfecti, ſicut pater veſter qui in cælis eſt, perfectus eſt. *Satis apparet, ex ipſa ſubjecta materia, quid perfectionis nomine Chriſtus hoc loco intelligat, quæ aliud nihil eſt, quàm ipſius rei, quod ad genus attinet, abſolutio quædam, etiamſi in ipſis hominibus circa eandem iſtam rem, poſſit eſſe alioqui imperfectio aliqua. Declaro quid mihi velim. In amandi genere, non poteſt quis ulteriùs progredi, ſive abſolutiùs aliquid præſtare, quàm ſi amet ipſos inimicos ſuos; & propterea qui hoc facit, hacq; in re ipſum Deum imitatur, perfectus dici poteſt, quamvis fortaſſe iſtos eoſdem ſuos inimicos, non ita perfectè amet ut poſſet; & ut Deus ſuos inimicos amat, id eſt, non tam ſincero & candido amore, ut Deo par hac in re dici ullo modo poſſit; & ſic docemur ex hoc loco, & verba non ſemper ſecundum ſuam abſolutiorem ſignificationem, accipienda eſſe, ſed ex ſubiecta materia interpretanda; & ſimilitudines non debere ad exactam conformitatem exigi, ſed ſatis eſſe, ſi ſimilitudo ſit ea in re, quam locus requirit, & in ipſo rei genere, quamvis alioqui in re ipſa tota non exigua diſſimilitudo, inter ea quæ cõparantur, vel ſimilia eſſe dicuntur, deprehendi facilè poſſit: nihil enim dubii eſt, Chriſtum hoc in loco nos hortari ad perfectionem, ſimilem illius quæ in Deo eſt, non quidem omnem, neque omnimodam, ſed*

tantùm in eo de quo agebatur, & in rebus similibus, seu in ipsius rei genere, quamvis in eodem genere aliud alio perfectius esse possit: cum totum ipsum genus per se consideratum, quiddam perfectum meritò dici queat. nam sanè perfectio quædam est, ut dictum fuit, amare ipsos inimicos suos.

CAPUT VI.

POstquam Dominus Iesus, ea dixit, ac præcepit, quæ sibi dicenda ac præcipienda pro eo tempore statuit, pertinentia ad reformationem legis Mosaicæ quod ad mores attinet; & simul etiam ad abolitionē fortassis quarundam falsarum ejusdem legis interpretationum in populo receptarum, aut certè a populi magistris invectarum, transit ad docendum ac præcipiendum, quomodo debeat unusquisque se gerere in quibusdam, quæ vel præcepta a Deo erant in ipsa Mosis lege, vel alioqui bona opera esse censebantur, & in populo frequenter fieri solebant, cuiusmodi sunt, eleemosyna, preces sive oratio, & jeiunium: quandoquidem in istis multa ab hypocritis perperam fiebant, quæ facere quosvé imitari nullo pacto, homini verè justo ac pio, convenit; idque verum erat etiam sub ipsa lege, adeò ut hac in parte Christus reverà nihil præceperit aut docuerit, quod planè novum esset; idque vel ex eo apparet, quòd apertè adversus hypocritas loquitur; nec ullam sive legis Mosaicæ, sive verborum dictorumvé in ea contentorum quibus sua opponat, mentionem facit. Quod si similiter, superiore capite, non ipsam legem Mosaicam, sed tantummodo

modo falsa eius interpretamenta attingere, eaque vel reformare, vel abolere voluisset, aliquod sine dubio simile evidens indicium hujus rei ibi extaret; & quemadmodum hîc hypocritas disertè nominat, eosque apertissimè vituperat; sic ibi falsorum istorum interpretum mentionem aliquam, cum eorum vituperatione coniunctam, omnino fecißet, si inquam id solum propositum habuisset, ut illos refelleret. Nam, quòd, cùm aliud præcipuè sibi propositum haberet, id est, legis ipsius Mosaicæ reformationem, interim aliquid etiam attigerit spectans ad falsas eius interpretationes abolendas, nec tamen id apertè ac nominatim indicaverit, nulla in eo est absurditas. Quanquam, ut superius monuimus, non est temere nihilominus affirmandum, quòd istarum falsarum interpretationum abolendarum rationem, in suo sermone superiore capite contento, habuerit.

Sed jam ad ea, quæ in præsenti capite docet ac præcipit, explicanda accedamus. Initium autem facit Christus, ab eleemosyna, quam, ut quidem latinus codex habet, justitiam appellat, & ait, Attendite, ne justitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis. *Beza in sua translatione, postremæ ni fallor editionis, idem verbum justitiæ habet, quamvis fortasse hodie vix ullum græcum exemplar inveniatur, quod nomen istud hoc in loco habeat; suspicor, quia ita observaverit, in ipso græco codice aliquando lectum fuiße; & certè ab omni verisimilitudine prorsus abest, ut vetus latinus interpres, sine ullo græco codice unde id sumpserit, eius-* v. 1.

modi nomen cum significatione eleemosynæ, ex suo capite usurpare voluerit, tantùm ob id, quòd certum est, & hebraicè & chaldaicè atque Syriacè, idem nomen, quod justitiam significat, significare etiam eleemosynam; quod nomen persuasum mihi est hodie legi in ipso Syriaco contextu, quem ad manus non habeo; quamvis in eius interpretatione latina, ab Immanuele Tremellio edita, eleemosyna disertè legatur. Cur verò factum sit, ut nomine, quod propriè justitiam significat, eleemosyna significetur, facilè potest quis assequi, si consideret inter omnia opera, quæ a justo homine fiunt in hac communi vita, & in hoc cum aliis hominibus commercio, & quæ iustitiæ opera appellari solent, præcipuam esse liberalitatem ac beneficentiam. Nam ob hanc eandem caussam, Paulus apostolus in epistola ad Galatas cap: 6. operari bonum, intelligit nominatim beneficentiam exercere, cum ait, Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei, *ubi sine dubio præcipit, sicut & suprà attigimus, ut omnibus quidem bene fiat, potissimùm tamen iis, qui eiusdem nobiscum sint fidei ac religionis; quin etiam, si quis justitiæ nomen in eum sensum accipiat, ut virtutem illam nominatim significet, quâ suum cuique tribuitur, & sic a generali sua significatione ad particularem quodammodo istam descendere velimus; nihilominus tamen non deerit caussa, cur eleemosynam, rectè justitiam appellatam fuisse statuamus; quandoquidem omnes morales philosophi docent, beneficentiam ac liberalitatem*

esse par-

esse partem istius particularis justitiæ. Cujus rei ratio potissima ac præcipua, si apud ullos locum habet, apud Christianos certè vel maximè habere debet, qui id quod possident, quod illis necessarium non sit, non suum ipsorum esse, sed aliorum qui egent, existimare debent, & propterea agnoscere, ac fateri, quòd cum eleemosynam faciunt, si eam alioquin rectè faciant, se alteri tribuere quod ipsius est: hoc autem, ut paulo ante indicavimus, id est quo justitia ista particularis continetur. Non crediderim tamen, nisi altera illa generalior nominis justitiæ significatio, seu acceptio nominis justitiæ, id effecisset, futurum fuisse, ut simplici justitiæ nomine, eleemosyna apud sacros scriptores significaretur.

Iam observandum est, eleemosynam, seu beneficentiam erga pauperes atq; egenos, rem esse in ipsa Mosis lege nominatim præscriptam; quamvis non quidem erga omnes homines egentes exercendam, sed tantùm erga pauperes ejusdem Israelitici populi: quemadmodum intelliget, quisquis legerit cap: 15. Deuteronomii, ubi maximè ac peculiariter ea præscribitur, ita, ut si alicubi simpliciter ac peculiariter præceptum, aut monitio apud scriptores testamenti veteris legatur, de beneficentia exercenda, non sit tale præceptum, seu monitio extendenda ultra limites populi Israelitici; quemadmodum in aliis omnibus, quæ in vetere testamento præscribuntur, evenire certum est, nisi aliunde apertè constet, id, quod dicitur ac præscribitur, ad alios extra populum, vel solos, vel unà cum hominibus ipsius populi,

omnino pertinere. Præcipit verò Christus, ne eleemosynam nostram faciamus coram hominibus; non quidem simpliciter, quasi nullo modo deceat coram aliis eleemosynam facere; sed eo scopo, & in eum finem, ut ab illis conspiciamur; quod ita etiam accipiendum est, ut significet hoc ipsum a nobis quæri per se, ut videlicet sciant alii nos eleemosynam facere. Nam alioqui potest considerari ac statui, non omnino eum esse culpandum, qui eleemosynam suam faciat hoc animo, ut videatur id ab aliis, si non ob hoc ipsum id fiat, sed propter illud quod inde consequi potest, nempe ut Deus hac ratione glorificetur, & exemplo nostro moveantur alii ad idem sanctum opus hilariter faciendum. Christus siquidem ipse antecedente capite, ut vidimus, præcipit, ut ita lux nostra luceat, ut alii videntes bona opera nostra glorificent Deum. Quorum Christi verborum explicatio quam ibi attulimus, huc etiam referenda atq; accommodanda est; atq; hac ratione duo ista loca, quæ aliquam repugnantiam continere cuipiam videri fortaße possent, sunt conciliunda.

Subjicit caußam Christus, cur istud fieri non debeat, quod ipse cavendum esse præcipit, ut scilicet in hunc ipsum finem eleemosyna fiat, ut alii videant. Nam, *inquit*, alioquin mercedem non habebitis, apud patrem vestrum qui in cælis est. *Rationem autem hujus caußæ, mox affert; ubi etiam apertiùs exponit, quid sit illud quod dixit,* Ut videamini ab eis, *ut statim videbimus. Subjicit*
v. 2. *enim,* Cum ergo facis eleemosynam, noli tubâ clan-

bâ clangere ante te, sicut hypocritæ faciunt, in synagogis & in vicis, ut honorificentur ab hominibus. *En vobis, quid illud sit quod antea dixit* Vt videamini ab eis. *Ex quo apparet, istud quærere, ut videamur ab aliis dum eleemosynam facimus, quod Christus vetat, aliud nihil esse quàm quærere ut ab hominibus laude & honore ob beneficentiam nostram, quam egentibus præstamus, afficiamur; ex quo consequitur, eos, qui ita faciunt, quærere suorum benefactorum mercedem istam, ut laudentur & honorentur ab aliis. Atqui hoc non rectè convenit cum eo, ut quis eorundem benefactorum mercedem a Deo recipiat. Neque enim convenit, ut quis sui benefacti duplicem mercedem habeat; sed justum est, ut si illam habuerit, ob quam et ob spem ejus consequendæ permotus est ad tale benefactum præstandum, eâ debeat esse contentus. Itaque, peregregiè atq; eleganter non minus quàm subtiliter Christus docet, cur non sit, quòd tales ab ipso Deo ullam mercedem expectent. Verba Christi cum vetat ne quis eleemosynam faciens tubâ ante se canat, sunt pro exemplo totius rei accipienda, non autem ad id quod in eo dicitur, neque etiam ad alia similia Christi monitio restringenda. quamvis enim neque tuba ante se canere: nec quidpiam aliud simile quis, cum eleemosynam facit, curet aut jubeat, modò illud quærat ut ab hominibus conspiciatur, quò ab ipsis laudetur, certum est tunc adversus Christi monitionem facere.*

Addit Christus ea, quæ id quod modò diximus,

 aper-

v. 3. *apertissime confirmant; namque ait:* Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextra tua: *adeò jubet ac monet Christus, ne quis curet in eleemosyna facienda ut ab aliis conspiciatur, (quod quomodo intelligi debeat, satis ante docuimus) ut usus sit proverbiali atq; hyperbolico, & simul prosopopæico dicendi modo, cum neque sinistra nostra, propriè aliquid scire vel nescire dici queat, & si dici posset, fieri nequiret, ut illa ignoraret quæ dextera faceret; sed ita, sine dubio, proverbiali ac figurata ratione loqui, vel tunc in usu erat, vel certè ipse voluit, ad summam cautionem significandam, quæ adhiberi debeat in eleemosyna sua occultè facienda.* Nam ipsemet illicò subjungit,
v. 4. Vt sit eleemosyna tua in abscondito. *Ad quod rectè intelligendum adhibeantur ea, quæ superiùs a nobis dicta sunt, ne quis omnino statuat eleemosynam palàm fieri non posse; sed unusquisq; intelligat, hunc Christi loquendi modum, non esse absimilem iis, quos superiore capite notavimus, ubi aliquid præcisè jubere videtur, cum tamen ita jubeat, ut dicere velit, potiùs id faciendum esse, quàm quiddam aliud, quod ipse fieri planè vetabat. Nam hic quoque intelligendum est, ipsum non præcisè jubere, ut eleemosyna nostra planè occulta sit (videtur enim alioqui ad Dei gloriam, & proximi ædificationem magis pertinere, si fuerit aperta) sed tum demum istud præscribere, si periculum sit alioquin gloriæ ab hominibus captandæ; & tandem concludit, quòd, qui ita fecerit, ac maluerit planè occultè eleemosynam suam facere, quàm*

re, quàm periculum captandæ humanæ gloriæ subire, retributionem a Deo patre suo cælesti accipiet, inquiens, Et pater ejus qui videt in abscondito, reddet tibi palàm, *sive* in propatulo, *ut quidem græca & Syriaca exemplaria habent. Nam in plerisq; latinis, & in quibusdam etiam emendatioribus græcis, illud* Palàm, *sive* in propatulo, *nequaquam legitur. Et sanè tutiùs videtur sequi lectionem istam, quæ nulli difficultati exposita est, quàm illam, quæ habet* Palam, *sive* in propatulo, *cùm fieri maximè posßit, ut quis a Deo mercedem, suæ eleemosynæ in abscondito factæ, accipiat, nec tamen in propatulo. Neque enim necesse est, istam mercedis acceptionem a Deo, ad illud tempus accommodare, cum Christus veniet orbem terrarum judicaturus, cum etiam in hoc præsente seculo, & ante ultimum illud judicium Deus soleat, ut pœnas de malè factis sumere, sic benefactis mercedem convenientem tribuere. Immo, cum agitur de mercede seu retributione danda, non in universum bonis operibus alicujus, & toti ipsius obedientiæ ac fidei in Deum, sed tantùm cuidam, seu quibusdam bonis operibus, tunc non ad ultimum illud judicium universale est istud referendum, sed omnino ad particularia judicia, quæ Deus ante illud tempus exercere solet; ea vero sæpe eiusmodi sunt, quæ vix illi ipsi appareant, & sint nota, cuius gratiâ feruntur. Itaque, quamvis communem lectionem græcam & Syriacam, simpliciter improbare non audeam; tamen latini codices, & emendatiora illa græca exemplaria,*

in su-

in suspicionem me adducunt, quòd aliquis de suo addiderit ab initio in codicis margine, verba illa græca, ἐν τῷ φανερῷ, non tanquam in ipso contextu scribenda, sed ad rem simul declarandam, simul etiam, antithesi illa verborum in abscondito, & in propatulo, illustriorem & elegantiorem reddendam; quam additionem postea, ut solet, imperitus aliquis librarius in ipso contextu reposuerit.

Concludit igitur Christus, quantumvis in abscondito sit eleemosyna nostra ab oculis hominum, tamen patere divinis oculis; & propterea Deum retributionem huius benefacti daturum. qua Christi conclusione, videtur aliquid contineri contrarium ei, quod suprà disputavimus, cum ageremus de loco illo Proverb. 25. ubi Solomon affirmat, Deum retributurum illi, qui inimico suo esurienti ac sitienti, cibum & potum dederit. Diximus enim, vel ex hac retributione, quam Deus isti daturus sit, posse intelligi, id, propter quod ea datur, non fuisse omnino a Deo jussum; cum tamen hîc Christus affirmet, retributionẽ datum iri a Deo propter eleemosynã, quæ tamen sine dubio, ut ante loco citato ostendimus, in ipsa lege jussa fuit. Verùm animadvertendum est, primùm, dictum illud nostrum superius non esse ita accipiendum, quasi nos affirmemus, non dari retributionem cuiquam bono operi seu benefacto, quod iußum fuerit: sed tantùm intelligendum est nos affirmare, retributionem tali operi non omnino deberi, & verisimile eße, cum retributionis fit mentio, id, propter quod illa datur, expreßè iussum non fuisse.

Vbi eti-

Ubi etiam necessariò intelligendum est, alioquin non constare, an id, propter quod datur, necne jussum fuerit. Deinde est considerandum, quicquid ibi diximus, ad eum casum tantummodo referendum esse, cum quis, alicuius boni operis retributionem promittens, non loquitur ut propheta, sive a Deo ad id promittendum impulsus; sed tantùm ex ratione & scientia revelata divinarum rerum: neque enim ibi Solomon aliter loquitur, quàm hoc posteriore modo; & propterea, cum non nominatim a Deo impulsus retributionem illam divinam promittat, sed aliunde ex patefactis divinis oraculis illam haurire audeat, verisimile omnino est, benefactum illud non fuisse iussum, cum nulla ratio divina cogat statuere, retributionem datum iri a Deo eius operis, quod ipse iusserit, si ipsum per se, & non conjunctum cum universa legis divinæ obedientia, consideretur, nisi aliqua ratione Deus id expressè patefecerit. Atqui in præsente casu promissionis Christi, aliud sentiendum est, cùm Christus, ut propheta, & quidem omnium summus, loquatur, & ipsius Dei impulsu ac nomine cuncta proferat. Quare, potuit ille constanter affirmare ac promittere, habiturum a Deo retributionem illum, qui eleemosynam decenter ac ritè fecerit; etiamsi alioquin eleemosyna expressè iussa fuerit. quippe qui Deo sibi id nominatim patefaciente, id affirmare merito audere potuerit.

Præterea illud etiam addere non dubitabo, si legatur diligenter caput illud 15 Deutoronomii, & si qua alia sunt similia loca, ubi agitur de benefaciendo, sive

do, sive eleemosyna danda, facile appariturum, præceptum istud non esse simplex atque perpetuum, ita ut facile dari multi casus possint, in quibus secundùm legem nemo juberetur eleemosynam facere; & tamen ex sua liberalitate, & spontanea, ut sic dixerim, voluntate, eam facere non omitteret; & propterea sub ipsa lege (cujus temporis rationem Christum habuisse dicendum est, quippe, qui nihil novi se docere hoc loco profiteatur) retributionem aliquam meritò expectare poßent. Id quod sub ipso evangelio evenire non putamus; quippe, quòd Christianus homo, ut is qui felicitatem, bona, ac possessionem suam, non habet in hac vita, videatur, ex analogia suæ religionis, & ex præscripto ipsius Christi, debere omnia largiri, quæ illi supersunt, ad vitam modestè ac sobriè degendam ac transigendam; & sic in hac eleemosynæ materia, duplicem inter legem & evangelium differentiam statuendam arbitramur; ex quibus, quantopere lex Christi Mosis legi præstet, facilè apparere poterit. Vna est, quòd sub lege nemo iubebatur cuiquam benefacere, qui non esset ex eodem populo; cùm sub evangelio jussum fuerit, etiam exteris, & alienis a fide ipsa evangelica, benefacere. Altera est, quòd sub lege non absolutè, atque perpetuò iubebatur quis eleemosynam dare, nec cogebatur quisquam ex præscripto ipsius legis, quicquid sibi supererat, aliis elargiri; sed, modò quis fratris ad inopiam redacti rationem haberet, ita ut ex suis bonis illi aliquid largiretur, eumq́ juvaret, satis legis præscripto fecisse, dicendus erat; quamvis alioquin multa interim pro

se, &

se & suis majoribus, licèt minimè necessariis commodis retineret; ubi tamen, cum aliud censeri debere sub evangelio affirmaverimus, nolumus verba nostra ita accipi, ac si statuamus, non licere homini Christiano plus possidere possessionum, quàm requirant fructus, quibus ipse omnino opus habet; sed tantùm, non licere illi ex fructibus, quos ex possessionibus suis percipit, plus sibi retinere, quàm necessaria ipsius & familiæ ejus commoda postulent; & consequenter intelligi volumus, sententiam nostram esse, quòd sub lege non modò ampliores possessiones habere liceret, quàm pro reditibus sibi necessariis opus foret, sed etiam ex ipsis reditibus posset quis, sine ulla reprehensione vel offensione divinæ legis, sibi plus retinere, quàm necessarium esset. Qua de re multò plura, ad confirmandam istam legis & evangelii differentiam, dici possent, quàm ea sint, quæ a nobis indicata fuerunt; sed quia non est hîc proprius hujus disputationis locus, ea in præsentia missa faciemus, & ad sequentia Christi verba ac præcepta explicanda progrediemur, qui, postquam de eleemosyna cum ea fit, illa præcepit quæ vidimus, ad alteram ex illis tribus rebus transit, id est, ad orationem; & primùm docet, ut, cum oramus, nolimus esse similes hypocritis in eo, quòd illi potissimùm student, ut cum orant, id ab aliis animadvertatur. Ait enim, quemadmodum & de eleemosyna dixit, ejusmodi homines suam mercedem recipere, nimirum isto ipso consequendo, quod quærunt, cum eleemosynam faciunt, ubi cum, quæ ad hanc mercedis receptionem perti-

nenti

nenti dicta fuère, nihil est opus hîc repetere: satis est monere, quòd utrobique, idem planè statuendum est, & utrobiq; propter easdem caussas, in ipsis Christi verbis, partim tacitas, partim expressas, statuendum, non decere, ut isti ab ipso Deo, *mercedem ullam accipiant; verba Christi, quibus hoc praeceptum negativum [ut vocant] de non imitandis in oratio-*
v. 5. *ne facienda hypocritis, expressum est, hæc sunt.* Et cum oraveris, non eris ut hypocritæ; quoniam amant in synagogis, & in angulis platearum stantes, orare *&c. Vulgata latina editio, pro eo, quod vulgati codices græci, & Syriaca interpretatio, habent numerum singularem, numerum pluralem habet. Sic enim ibi legitur.* Et cum oratis, non eritis *&c. Quæ lectio convenit cum loquendi modo, quo usus est Christus in superiore præcepto. Constanter enim ibi in numero plurali legitur.* Attendite *&c. quamvis mox, cum affirmativum præceptum subjungit, quatenus jubet ut eleemosyna fiat in abscondito, utatur Christus numero singulari,* Te autem faciente *&c. quemadmodum & hîc in ipso latino codice legitur postmodum,* Tu autem cum oraveris *&c.*

Iam verò animadvertendum est, verbum illud Stantes, *quo Christus utitur, & dispiciendum an propriè, an verò minus propriè, accipi debeat. Nam si propriè accipiendum est, sequitur, hypocritas istos, cum orabant, non quidem genua flexisse, sed erectos fuiße, quod fortaße videri poßit hoc tempore mirum, cum non soleant ad* Deum *haberi preces, nisi flexis*

flexis genibus & ,in novo testamento,de genuum flexione, in orando Deum, non rarò fit mentio: immò Paulus ad Ephesios cap: 3. suas ad Deum preces, per genuum flexionem declarat. Nam pro eo,quod alioqui dicere potuerat, Precor patrem Domini nostri Iesu Christi &c. (id quod & magis propriè atq; usitatiùs loquendo dicturus fuerat) dixit per circumscriptionem, Flecto genua mea ad patrem Domini nostri Iesu Christi. Quin etiam in ipso vetere testamento, cum Solomo in dedicatione templi solennem illam orationem ad Deum habuit, legitur disertè eum in genua procubuisse 2. Paral:6. Quare mirum videri posset, hypocritas istos,qui summam sanctitatem & Dei cultum præ se ferre, sine dubio, studebant, in publicis istis orationibus suis genua minimè flexisse: quod tamen, sine ulla controversia, majorem sui ipsius coram Deo demissionem significat, quàm si quis erectus oret. Unde arbitror, a multis verbum istud stantes, hoc in loco ea significatione accipi, qua idem standi verbum sæpissimè in ipsis sacris literis accipitur; ut scilicet idem valeat, quod manere, sive esse; Veruntamen crediderim nihil minus prohibere, quominus verbum istud hoc in loco propriè accipi possit, cum ex lectione testamenti veteris possit colligi, vulgò preces ad Deum fieri consuevisse, stando potiùs quàm genua flectendo. id quod hodie quoque, ni fallor, apud Iudæos in usu est, quamvis certum sit, orationem illam quæ aliquid singulare, quod attinet ad ipsius Dei adorationem ac reverentiam, contineret, cujusmodi est flexio genuum,

magis etiam nescio quid notabilis atq; admirandi quodammodo simul continuisse; & propterea cum Salomon in celeberrima illa actione dedicandi templi, omnium oculos & animos admiratione quadam sui agendi modi cum Deo implere vellet, in genua ipse procubuit, cùm interim totus populus staret qui ibi aderat, & verisimiliter unà cum ipso eadem precaretur Deum, quæ ipse sublata voce proferebat ac precabatur. Potuit igitur Christus verbo isto propriè uti, opponens illud tacitè, sessioni vel accubationi, & actu isto standi exprimens ipsum communem tunc temporis in orando corporis gestum. Nam certè, si prædictum verbum hoc sensu a Christo elatum non fuisset, & simpliciter significare per illud voluisset ipsum manere, sive eße, supervacaneum prorsus verbum istud videri posset. Namq; dempto illo idem planè erit sensus, isq; & facilior & apertior.

Sed jam hoc missum faciamus, & consideremus, quod videtur Christus reprehendere ipsum orare in congregationibus. Nam de angulis platearum, quòd in illis orationes suas ad Deum porrigere non probet, nihil mirum videri debet: sed in congregationibus seu synagogis, ubi Iudæi conveniebant ut aliquid ibi peragerent ad res divinas pertinens, videtur non parum debere quemlibet mirari; nisi quis dicat, quòd publicæ orationes non nisi in ipso templo fieri deberent; & propterea, qui extra templum publicè nihilominus orabant, licèt in ipsis synagogis id facerent, ad id faciendum non viderentur esse impulsi, nisi studio captandi opinionem sanctitatis &

pieta-

pietatis summæ erga Deum; vel dicendum est, ut suprà, cum de eleemosyna loqueremur, observavimus, Christum non simpliciter culpare, ne orationes ad Deum habeantur in publicis locis, etiam extra ipsum locum huic rei nominatim destinatum, cujusmodi erat templum Hierosolymis, quæ domus Dei vocabatur, quam suam domum ipse Deus orationis domum vocat, apud Esa: cap: 56., sed tunc in ejusmodi locis factas orationes culpare, cum in hunc ipsum finem fiunt dumtaxat, ut alii id animadvertant, & ii qui orant inde laudem aliquam apud homiues consequantur. Potest autem ex loco isto fortasse intelligi, quanquam id alioqui per se constare possit, aliud esse adorationem, & aliud orationem seu invocationem; videtur enim omnino, externam ipsius Dei sacramq; adorationem non licuiße facere apud Iudæos nisi in ipso templo; quemadmodum, tum aliunde, tum ex iis intelligi potest, quæ scripta sunt cap: 4. evangelii Iohannis, in verbis illis Samaritanæ mulieris ad Christum, Vos dicitis quia Hyerosolimis est locus, ubi adorare oportet. templum enim sine dubio intelligit, quod in urbe Hyerosolimorum erat. Neque enim est verisimile, hypocritas istos adeò stultos fuiße, ut cum pietatem & sanctitatem maximè ostentare vellent, id facerent, quod apertè divino verbo ac voluntati adversaretur, & ibi ad ipsum preces funderent, ubi minimè liceret. Quamvis enim non videatur poße esse oratio ad Deum, sine adoratione; & sic possit nihilominus videri istos adversus divinum præscriptum manifestè fecisse, qui orantes,

consequenter etiam ac necessariò Deum adorarent; quod tamen non nisi, ut dictum fuit, in templo ipso facere licebat. Animadvertendum est, adorationem istam, quæ in qualibet ad Deum oratione contineri videtur, non esse veram ac formatam adorationem, de qua nos loquimur, quando illam ab oratione distinguimus. Quanquam nihilominus, ut verum sit, quamlibet ad Deum orationem, veram ac formatam ejusdem Dei adorationem complecti, remanet adhuc inter utramq; distinctio seu differentia; cum etiamsi in qualibet oratione sit adoratio, non tamen vicissim, in qualibet adoratione, est oratio; qua de re postea, id est, ad finem hujus de oratione tractationis aliquid explicatius, Deo volente, dicemus.

Nunc in Christi verbis explicandis pergamus, qui disertè ait, istos ejusmodi in publicis locis orare, ut videantur ab hominibus; unde concludit, & quidem admodum meritò, ut ante diximus, ipsos recepisse mercedem suam, id est, & istud ipsum consequutos fuisse quod quærebant, & nullam aliam mercedem expectandam esse. Quo dicto, statim subjicit, quid hac in parte, cum oramus, planè contrarium ei quod hypocritæ faciunt, faciendum nobis sit,
v. 6. *& ait;* Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora *&c. Hîc similiter Christus ut antea, quò expressiùs doceat id quod vult, debere nos, scilicet, omne studium ostentationis in offerendis ad Deum precibus, vitare, utitur loquendi modo quodammodo hyperbolico, cum ad evitandum studium istud, non omnino necesse sit,*

cum

cum quis orat, ingredi in cubiculum suum, præsertim in tale cubiculum, quale græcum nomen declarat, quod secretum ac penetrale quoddam significat, & multò minùs necesse sit ipsum ostium claudere. Quare, non minùs hic quàm suprà alibi, sunt verba Christi sano modo intelligenda, ejusq; in illis proferendis sententia, non omnino ad ipsum verborum sonum redigenda, sed inspiciendum, quo animo ejusmodi verba protulerit, & ista adeò exquisita præcipere videri voluerit, adeò, ut, si quis in adhibendis precibus suis ad Deum ab omni ostentatione sibi caveat, & ubi vel proximi ædificatio, vel ipsius Dei gloria, vel alia quælibet pio homine digna caussa aliter non jubeat, secretò atq; occultè id faciat, omnino poßit esse certus, se isti Christi præcepto planè satisfecisse; quamvis nec in penetrale suum sese abdiderit, nec loci, ubi preces facit, ostium occluserit.

Subjicit autem hîc Christus idem quod antea dixerat, cum præceptum dedit de eleemosyna occultè facienda, nempe, quòd si quis in abscondito patrem, id est Deum, oraverit, ipse Deus qui in abscōdito videt, sit illi retributurus; ubi non minùs quàm in superiore loco, in græcis quidem ac Syris codicibus, legitur illud in propatulo, quod in latinis codicibus pleriq; desideratur, & in quibusdam emendatioribus græcis non habetur. Vtra autem lectio magis probanda videatur, jam satis a nobis superiùs disputatum atq; explicatum est: tantùm est hîc diligentiùs observandum ac perpendendum, quod Christus dicit de retributione, quam pater cælestis sit daturus

turus iis, qui ritè ad eum preces fundunt. Videri enim poßit cuipiam hic minimè locum esse retributioni, ut in eelemosyna, in qua dat aliquis de suo. Quod si quis dixerit, id quod negari non potest, ut ex iis licet intelligere quæ suprà a nobis disputata sunt, dari retributionem ipsi bono operi; quamvis in ipso opere datio nulla interveniat, adhuc objici potest, non apparere, cur oratio seu preces ad Deum bonum opus simpliciter dici poßit, cum quis Deum precando, suum ipsius aliquod bonum quærat; quamvis interim negari nequeat, quin is rectè faciat, qui aliqua re bona egens eam a Deo petit: quod si oratio quæ ad Deum fit, contineat precationem non pro ipso orante, vel non pro ipso tãtùm, sed etiam pro aliis, uno aut pluribus, tunc videri posset, non modò bonum simpliciter eße opus istud, sed etiam in quo convenienter locum habere queat retributio. Verùm Christi verba simpliciter atq; indefinitè de oratione loquuntur, & propterea non minùs de ea oratione intelligi debent, in qua quis pro alio quopiam orat: sed etiam de ea, in qua pro se tantum orat; immo, de hac potißimùm & præcipuè. nam etiam potißimùm ac præcipuè quis pro se ipso orare consuevit. quare posset fortaße quispiam contendere, debere græcum verbum ἀποδώσει, non verti hoc in loco reddet, sed Dabit, quemadmodum verbum istud, non obstante compositione sua, aliquando id significare deprehenditur, & pro simplici, non autem ut est pro composito verbo accipi. Verùm ad hanc difficultatem meliùs explicandam, An dici meritò posſit, da-

sit, dari retributionem a Deo propter preces ad se fusas, etiamsi illæ precantis tantùm commodum ac bonum respiciant, id est, non alterius cujusquam hominis, necesse est diligenter inquirere, An oratio ad Deum præcepta nec ne fuerit, & quomodo, ac quatenus; qua de re, Deo bene juvante, aliquid postea dicemus.

Nunc ad aliud præceptum examinandum ve- v. 7.
niemus, quod Christus dat similiter circa orationem, quod quale sit, non omnino facilè est intelligere, propter græcum verbum βαττολογεῖν, *quod nos orando facere Christus vetat; nam hac re continetur totum hoc præceptum. Est siquidem verbum istud aliquantò obscurioris significationis, cum non bene conveniat inter grammaticos de eius vera etymologia, vel potiùs etymologiæ caussa. In hoc enim videntur convenire, quòd a quodam, qui Battus nominaretur, istud vocabulum derivatum fuerit; sed quid eßet, quod Battus iste in verbis suis haberet, quod tali cõponendo verbo occasionem dederit, cujus significatio esse videtur, Battum istum in verbis suis imitari; de hoc, inquam, minimè conveniunt. Duæ tamen sunt præcipue circa hanc rem opiniones. Una, quòd iste Battus loquendo, eadem seu verba, seu syllabas sæpiùs repeteret. Altera, quòd inania alioquin multa verba funderet. Quare videri potest Christum, in isto præcepto suo, vel alterutrum, vel utrumq; ex istis duobus vetaße, ac præcepiße, ne quis orando vel sæpiùs idem repetat, vel multis verbis ad id, eare petenda quæ vult, utatur, ubi videlicet id paucis*

verbis fieri possit; & sanè verba, quæ Christus præcepto isto dato statim subjicit, videntur ad utrumq; istorum accommodari posse. Nam ostendens cur præcepisset, ne in eo, quod ipse vetabat, essemus ut ethnici, inquit de illis: existimant enim quòd in multiloquio suo exaudientur: Vox enim multiloquii, quæ sine dubio idem polleat necesse est, quod præcedens illud verbum βαττολογεῖν, tam potest accommodari ad repetitionem, quàm ad multitudinem diversorum verborum. Verum est nihilominus, quòd id, quod Christus ait, ethnicos sperasse propter multiloquium suum se exauditum iri, videtur svadere, de repetitione potissimum hoc in loco agi. Videtur enim eiusdem rei sæpius iterata petitio, posse habere vim aliquam ad eum movendum, qui oratur, & ab eo impetrandum, quod petitur, plus multò, quàm multorum verborum profusio: quicquid sit, rectè est & convenientiùs, ut intelligamus, Christum de utroq; loquutum fuisse, & utrumq; pariter vetasse. Igitur cavit Christus in primo circa orationem præcepto, ne hypocritarum similes esse velimus; in altero verò, ne ethnicorum. In primo, ostentationem ipsius orandi actionis; in altero fiduciam, in iisdem, eodem tempore unicaq; oratione, verbis repetendis, vel alioqui multis verbis utendis, prohibere voluit.

Atque ut ostenderet, quod ad secundum præceptum attinet, quantopere sibi esset cordi, ut id servaretur, & illud repetit, & illius caussam egregiam
v. 8. apertè affert. Itaque ait, Nolite ergo assimilari eis, nempe ethnicis; ubi manifestè repetit, quod ante di-

te dixerat; & illico subjungit: Scit enim pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum. Hæc caussa, quam Christus sui præcepti affert, similiter ad utramq́; ex illis duabus rebus, quas diximus præcepto isto contineri, accommodari potest, ut caussa illa, jam allata & a nobis explicata, cur Christus dixiset, nos fore similes ethnicis si id faceremus, quod ipse vetabat. Nam si pater cælestis, antequam rogetur, scit quid nobis sit opus, satis superquè videtur in oratione nostra semel id petere quod volumus, & nihil eße necesse ut sæpius id repetatur, quo scilicet Deus meliùs intelligere, atq́; ut sic dixerim, memoriæ mandare possit, quid ab ipso petam⁹: quemadmodum propter has caussas, cum hominem quempiã aliquid rogamus, ipsam petitionem nostram sæpiùs repetere solemus, neq́; similiter necesse esse, ut, ad id explicandum, quod volumus a Deo orando consequi, longo verborum apparatu, seu valde multis verbis, quæ id apertiùs ac significantiùs exprimere ac declarare possint, ullo modo uti: id enim tunc fieri potest ac solet, cum dubitatur, ne forte is qui rogatur, alioqui non bene sit percepturus, quid ab ipso petamus; id quod nullo modo cadere potest in Deum, qui iam antequam eum rogemus, optimè ac penitissimè novit quid nobis sit opus, nisi si quis ea petere vellet quibus nihil ei est opus; ex quo potest intelligi, Christum hîc pro concesso sumere, Deum non rogari debere, nisi ea quibus nobis est opus, & consequenter monere sub isto verborum involucro, ut diligenter caveamus, ne a Deo superflua ac supervacanea

petamus; aut certè, si id fecerimus, nihil esse cur miremur, si minùs successerit, ut id impetremus quod petimus. Hæc inquã doctrina de iis non petendis, quibus nec nos, nec alius quispiã pro quo oremus ullo modo indigeat, omnino in istis Christi verbis continetur: quæ autem ea sint, quibus sive nos, sive alii, pro quibus oramus, indigeamus, difficile est diligenter explicare: conabimur tamẽ aliquid in genere hac de re tradere; ubi ipsam orationem explicuerimus, quam Christus mox subjungit, docens nos atque instituens, quomodo orare debeamus; quod antequam facimus, non omittendum est, quin aliquid dicamus pro explicatione majore istius secundi præcepti, quod Dominus dedit circa orandi modum, & clariùs exponamus id, quod ejusdem rei caussa de priore præcepto suprà attigimus.

Nam, quemadmodum ibi, non secus atque in superioribus aliis quibusdam Christi præceptis fecimus, monuimus, ipsa præcepti verba non esse penitus urgenda; sed mentem Christi in illis diligenter perspiciendam; sic & in hoc posteriore præcepto faciendũ monem⁹: ita, ut quemadmodũ nihil adversus Domini mentẽ is admiserit, qui aliquãdo atque etiã sæpe, prout occasio tulerit, vel gloriæ Dei magis amplificandæ, vel proximi ædificãdi, vel aliquid simile efficiendi, palàm & in conspectu hominũ preces suas ad Deum habuerit, aut certè ita Deum oraverit, ut id nequaquã in abscondito factum fuisse dici possit, modò id nullius ostentationis gratiâ ab ipso fiat; sic non sit is adversus Christi præceptum quippiam commissurus, qui vel

repeti-

repetitionibus, vel multitudine verborum in sua oratione utatur, si id ab ipso fiat, ex aliquo ardentiore affectu, ac vehementiore desiderio id impetrandi quod petit, ac studio seipsum inflammandi, & cum Deo, quatenus licet, magis conjungendi per meditationem ipsius Dei: cum meditatio tunc potissimùm, ac vehementiùs, circa Deum resque divinas excitatur, cum preces ad ipsum habentur, ex quibus dantur sæpissimè occasiones & caussæ aptissimæ, penitiùs conplandi ac perpendendi sapientiam, bonitatem, ac potentiam ipsius Dei, quicum, is qui orat, loquitur, cumque eo loquendo ad ipsum rapitur, in eumq́; ut ita dicamus, quatenus homini in hac vita mortali licet, transformari dici potest. Et sanè in vetere testamento, & in ipsis Psalmis multa videntur extare exempla repetitionum, & multitudinis verborum in orationibus, a sanctissimis viris ad Deum factis. Neque enim ulla suspitio hîc esse potest differentiæ inter tēpus veteris testamenti, & tempus novi: nec sanè Christus battologiam illam, quam hic caveri jubet, tribuit, non dicam institutis Mosaicæ legis, consuetudinivé in populo Iudaico receptæ, sed ne hypocritis quidem ipsis ex Iudaico populo; sed tantùm ethnicis, eorumq́; falsæ persuasioni, quòd propterea essent impetraturi quod peterent.

Nam si quis dicat, Immo videri verisimile, Βαττολογίαν omnem semper & ubique, dum quis Deum orat, propter Christi præceptum istud esse vitandam, quatenus illa significat verba inania atque superflua, cum etiam sine isto Christi præcepto, ea videantur

deantur omnino fugienda ei, qui cum ipso Deo loquitur. Respondemus, ubi adsit aliqua ex supra dictis caussis, non esse, cur verbis, alioqui inanibus & superfluis, decenter in ipsa oratione ad Deum non possit esse locus; quandoquidem inanium ac supervacaneorum verborum nomine, quæ βαττολογίας *voce concedimus contineri, aliud nihil intelligendum est, quàm verba, quæ, ad id significandum quod quis petit, non sint necessaria; & quibus ex ipsa oratione detractis, satis nihilominus mens precantis expressa habeatur; namq; , ut eiusmodi verba in precibus ad Deũ contineãtur, potest facillimè efficere, immo ferè semper efficit, vel una ex caussis suprà dictis. Quod si quis appellatione verborũ inanium ac superfluorũ, aliquid aliud planè vitiosum in oratione intelligat, nihil repugnamus, sed nos de tali verborum vitio hoc loco non loquimur; nec credimus battologiæ nomine, præsertim, quam Christus intellexit, illud significari. Vnum adhuc de priore circa orationem præcepto, explicatiùs a nobis exponendum est, nempe id, quod diximus, nobis uideri, citra offensionem ipsius præcepti, posse nos palàm atque adeò coram omnibus interdum preces ad Deum habere; hoc enim non intelligimus tantùm, vel potiùs non de hoc loquuti sumus, cum quis in ipsa fratrum congregatione, in ipsoque loco ad publicas ad Deum faciendas preces electo publicè cum aliis Deum orat; nam hac de re, nullum umquam apud ullum hominem fuit aut potuit eße dubium. Verba igitur nostra sunt intelligenda, extra ipsum tempus & locum publicas preces habendi;*

cum

tum facile contingere possit, ut etiam extra tale tempus & locum, justa occasio detur coram omnibus Deum precandi: nempe quia vel Dei gloria, vel aliorum ædificatio, vel aliud quippiam simile, ut supra dictum fuit, id vel postulet omnino, vel saltem ferat.

His animadversis, quæ satis videri possunt ad explicandam Domini mentem in hisce duobus præceptis, videndum adhuc est, antequam orationem ipsam, quam ipse docuit atque instituit, explicemus, quibus verbis illam instituerit; quæ ista sunt, Sic er- v. 9.
go vos orabitis: *Primùm enim animadvertendum est, quod omnes concedere videntur, noluisse Christum verbis istis nobis necessitatem imponere, non utendi verbis aliis in oratione nostra ad deum, quàm iis ipsis quibus illa formata est, & quam ipse docuit; & quod attinet ad id, quod videtur Christus, id, quod continent pauca ista verba, opponere usui battologiæ illius, quam ipse vetat; & sic, etiamsi ad ipsa verba sequentis orationis neminem reverâ penitus astrinxerit, tamen præcipere, ut oratio nostra sit succincta ac brevis, animadvertendum est, hoc verum quidem esse, & jam satis ab ipso Christo expressum fuisse antea in battologia prohibenda; sed tamen talem, aut similem brevem ac succinctum orandi modum a Christo fuisse præscriptum, quatenus attinet ad evitandum periculum, quod suprà, præcepto isto dando de cavenda battologia, vitari voluit; non autem omnino jussum, ita ut etiam citra periculum istud, qualibet etiam præsente caussa, quæ ad longiorem & uberio-*

uberiorem orationem ad deum habendam juste impellat, ad talem, similemve orandi formulam servandam astrictos nos esse voluerit, qua de re nihil copiosus hic dicendum nobis videtur, cum satis superque paulo ante hæc res a nobis explicata fuerit. Sed revertendum est ad id, quod priore loco diximus. quāvis enim, ut dictum fuit, videantur omnes concedere, noluisse Christum nos obligare ad eadem ipsa verba, quibus orationem suam formavit, tamen multi vidētur sentire, non licere quidquam a Deo petere, quod aliqua ratione aperta non contineatur in ipsa oratione Dominica. Namque nos neutiquam hujus sententiæ sumus; sed, breviter, credimus Christi mentem esse in verbis istis, Sic ergo vos orabitis, quod videlicet attinet ad res ipsas quæ a Deo petantur, non quidem præcipere, ut ea tantummodo Deum oremus, quæ in oratione, quam statim subjūgit ac docet, continentur, sed tantùm præcipere, ut ista omnino a Deo petamus, non excludens interea ullo pacto petitionem aliarum multarum rerum, quæ in ipsa oratione ab ipso instituta minimè cōtinentur, nisi fortasse obscurissimè & per longas deductiones, quæ vix cuiquam patere possint. Neque enim, ullum dubium esse videtur Christi mentem fuisse, non quidem capita quædam generalia proponere, sub quibus omnia contineantur quæ peti a Deo possint, ut quis videlicet id diligenter inspiciens videat, ut quidquid Deum oraverit, ad unum ex istis generalibus capitibus referri queat; sed sine dubio, ut & præcedens præceptum, & verba ista, quibus præcipit ut sic oremus, manifestè

nifestè docent, ejus mens fuit, ut eadem hæc ipsa integra oratio habeatur, sive iisdem plane verbis, seu idem significantibus. Res autem quæ petuntur in ipsa oratione contentæ, ejusmodi sunt, ut præter verbum ipsum imperandi, (nam ex græco, non Orabitis, *sed* Orate, *legendum omnino est) satis demonstrent ipsæ per se, teneri nos omnino illas omnes a Deo orando petere, adeò ut mihi mirum videatur, si ullus invenitur qui id non animadverterit atq; senserit: non modò, si verbum* Orando, *quod in verbis nostris continetur, ita accipiatur, ac si dixissemus,* cum oramus: *sed etiamsi ita acceptum fuerit, ut dicere voluerimus, planè teneri nos petere, & verbum* Orando *adjunxerimus, ut petendi modum apertiùs exprimeremus, ita ut non modò dicere voluerimus, quandocumq; orabimus, debere nos res istas omnes a Deo petere, sed etiam debere nos omnino orare Deum, pro omnibus istis. quamvis enim videatur Christus tantùm præscribere, quid orare debeamus cum oramus; non autem simul præcipere, ut omnino oremus, tamen animadversa qualitate rerum istarum in eam sententiam procliviores sumus, ut Christus utrumq; simul facere voluerit.*

Explicato eo, quod sibi voluit Christus in paucis illis verbis, quibus orationem, quam a suis fieri vult, instituit atq; præscripsit, ad ipsam orationem explicandam jam veniendum esset; sed restat adhuc quæstio quædam dissolvenda, circa hanc Christi institutionem; namque apud Lucam, in initio capitis undecimi aliam occasionem, longè ab ea diversam quæ hic habetur, legimus, istius a Christo instituen-

dæ orationis; ibi enim dicitur, quod aliquando, cum Christus quodam in loco oraret, ubi finem precibus suis imposuisset, rogatus fuit a quopiam ex numero discipulorum ejus, ut doceret ipsos orare; quemadmodum Ioannes Baptista suos discipulos docuerat; & Christum statim illis suis discipulis dixiße, quando oratis, dicite Pater noster *&c. ubi nemo non videt, quàm diversa sit occasio ista, ab illa quæ hîc apud Matthæum legitur, ubi nullo modo rogatus, sed sua ipsius sponte, non postquam desiisset orare, sed in medio sermonis, quem non modò ad discipulos, sed ad ipsam turbam habebat, orationem istam docuit; unde factum est, ut omnes ni fallor faßi fuerint, necesse esse, ut bis saltem Christus orationem istam instituerit. Sed restat adhuc scrupulus, cum ex ordine narrationis historicæ apud utrumque evangelistam, necesse esse videatur, ut, cum eam a discipulo illo rogatus docuit, jam illam in sermone illo suo docuisset; quod ab omni verisimilitudine prorsus abeße videtur, ut scilicet, postquam palàm & apertè, coram omnibus discipulis suis & turba ipsa, orationem istam docuisset, quispiam, præsertim ex ipsius discipulis, præsentibus aliis, illum rogaverit, ut ipsos orandi modum doceret, & ita non se modò, sed alios discipulos nondum id edoctos ab ipso fuiße professus fuerit; ac revera, ita rem se habuiße, & ipsi discipuli reliqui tacentes, & ipse Christus similiter tacendo, nec ullam mentionem faciendo, quòd jam antea id præstitisset, quod ab ipso tunc petebatur, omnino confirmaverit, neque ego sanè quicquam invenire,*

venire vel excogitare possum, quod mihi ullo modo satisfaciat, ad absurditatem istam tollendam, quæ nimis evidens planè est. Quocirca, nihil dubitandum mihi videtur, quin Lucas hoc in loco, quemadmodum & in aliis multis, nisi prorsus fallimur, ordinem ipsius temporis non curaverit; sed satis habuerit, quòd ea vera essent quæ de Christo scribebat; nec reprehendendus ullo modo videtur, cum in narratione sua non dixerit, hanc Christi institutionem orationis ad Deum habendæ, fuisse post illa alia, quæ superiùs narraverat. Inquit enim in initio, ut diximus, prædicti capitis undecimi simpliciter, Et factum est, cum esset in quodam loco orans *&c. quod nihil vetat potuisse fieri ante priùs narrata, & interim tamen evangelistam, nil, nisi ipsissimam veritatem scripsisse; qui, si omnino sensisset, id, quod isthic narrat, evenisse post illa quæ priùs narraverat, facilè voculam aliquam apposuisset, unde illud aliquo modo constare posset; quod si quis est qui nihilominus, ut institutio orationis istius quæ apud Lucam habetur, fuerit post illam quæ in loco nostro habetur apud Matthæum, noverit rationem ostendendi hac in re nihil absurdi contineri, libentissimè illi cedemus, gratias agentes ipsi ex animo ubi nos rationem istam docuerit.*

Sed iam tempus est ad ipsam orationem accedendi, eamque pro captu nostro, quamvis multas & graves difficultates, si illam quis penitius introspicere ac rimari voluerit, fortasse contineat, dilucidè explicandi. Primùm igitur, non discedentes ab eo quod

alii ferè tradunt, agnoscimus in oratione hac esse petitiones sex, non autem septem ut quidam volunt, cum planè sentiamus, postrema verba illa Sed libera nos a malo, quam isti septimam petitionem faciunt, esse partem sextæ, & non simplicem petitionem per se a præcedente distinctam, de quo postea suo loco diligentiùs aliquid docebimus. Ex istis autem sex petitionibus, credimus priores tres præcipuè ac potissimùm pertinere ad ipsum Deum, id est, ad ipsius gloriam, honorem, ac celebritatem amplificandam; reliquas verò tres posteriores pertinere ad nos, id est, ad nostra commoda, salutem, ac securitatem nobis conciliandam. Iam verò, antequam prima ipsa petitio proferatur, ut æquum ac porrò necessarium est, in ipso orationis initio is nominatur atque appellatur, a quo ista omnia petuntur, & ad quem tota ipsa oratio dirigitur, id est, Deus; qui eo nomine vocatur, quod est proprium quodammodo temporis evangelii, ubi Deus præcipuè, ac longè præstantiore ratione quàm sub lege fecisset, patrem se nostrum esse declaravit, potissimùm ob id, quòd in eo apertissimè exposuit, se velle nos immortales efficere: immortalitate enim nostra, ut alitubi antea docuimus, maximè continetur filiatio nostra divina. quod si nos sub evangelio, id quod sub lege factum non fuerat, prædicta ratione, quæ omnium aliarum est potissima, filii Dei spe certissima sumus: sequitur necessariò ex relatorum vi, Deum sub eodem evangelio, multò magis quàm antea declarasse, se esse patrem nostrũ. Itaq; prima orationis istius Dominicæ verba, quibus De-

bus Deus compellatur, sunt, Pater noster. *ubi non est silentio prætereundum id, quod alii etiam vulgò observarunt, voluisse Christum in tota hac oratione rogari a nobis Deum, non ita ut unusquisq; pro seipso singulariter ac peculiariter roget, sed ut roget simul pro aliis, qui eandem spem immortalitatis à Deo adipiscendæ habent, & propterea unà nobiscum, Deum suum patrem esse agnoscunt. Voluit enim Dominus hac ratione nos simul charitatem docere, simul in ea nos quàm frequentissimè exercere. Nam si Christi institutionem istam, ut sanè obstricti sumus, non spreverimus, sed eam diligentissimè servaverimus, quoties orabimus, toties necessariò charitatem erga fratres nostros exercebimus, eamq; quod attinet ad ipsorum bonum, in gradu supremo, ut indicavimus suprà, cum explicuimus ea quæ Christus jubet fieri inimicis nostris, & beneficia commemorat, quibus illos afficere debemus: atqui sæpissimè homini pio, Christiq; discipulo contingit ut oret, sæpissimè igitur, si Christi institutionem servaverit, charitatem summam erga fratres suos exercebit.*

Additur appellationi isti Patris nostri, ad Deum significandum, eum esse in cælis; id quod superiùs quoque ab ipso Christo in hoc sermone suo factum est; ubi, cum Deum nominare vellet, non Patrem tantùm eum appellavit illorum ad quos loquebatur; sed cum hac additione, qui est in cælis. *nempe, ut significantiùs Deus exprimatur, & apertiùs ab aliis omnibus patribus distinguatur. Dicitur autem Deus esse in cælo, secundum vulgatam ac commu-*

nem interpretationem; non quia Deus non sit essentiâ suâ, non minùs in terra, quàm in cælo; sed propterea, quòd in cælo eius gloria, majestas, atq; imperium, sine ulla comparatione, magis elucet atq; apparet, quàm in terra. Verùm cum nihil sit, judicio meo, quod nos cogat credere atq; statuere, ipsam Dei essentiam non minùs in terra quàm in cælo esse, non video, cur cogamur interpretationem istam simpliciter sequi atq; amplecti; & cur non liceat ex hoc, & innumerabilibus aliis similibus locis, immo expressioribus, colligere ipsam Dei essentiam propriè in cælo esse, Deumq; propriè loquendo ibi habitare. Cæli autem nomine, in hoc & aliis hujusmodi locis, non sunt intelligendi cæli illi, sive id cælum quod videmus, & ad cuius notitiam per ipsos sensus homines pervenerunt; non denique cælum, seu cælos illos quorum creationem Moses descripsit: sed aliud cælum, quod Paulus Apostolus tertium vocat: nempe,
2.Cor: 12. ℣ 7. *quia alii duo ii sunt de quibus Moses loquitur, accipiendo pro uno cælo totam aëris regionem, usque ad illos cælos quibus luna & sol, & reliqua astra continentur & moventur. Pro altero verò istos alios omnes cælos, supra quos sit istud tertium, quemadmodum ipsis sunt supra primum; quod tertium una cum ipso Deo sit immobile, & propterea, præter alia huc pertinentia quæ à nobis ignota sunt, digna ipsius Dei sedes.*

Post Dei ad quem oratio dirigitur compellationem, & honorificentissimam maximeq; significantem patris nostri cælestis appellationem, sequitur ipsa

ipsa oratio, cujus tres priores petitiones, quas diximus ipsius Dei gratiâ potissimùm fieri, poßunt hac ratione inter se distingui, ut singulæ quidem hoc in se habeant, ut ad Dei, ut sic loquamur, commodum, præcipuè respiciant; hocq; sit tamquam genus quoddam, sub quo omnes contineantur; sed tamen prima, ad verba, & scripta, aliaq; externa similia referatur, quibus Dei nomen honoratur expreßè ac celebratur. Altera, ad cor nostrum respectum habet, quo Deus, ut par est, honoretur & in pretio habeatur; immo, cujus illi sacrificium quoddam a nobis fiat, totumq; ipsi dedicetur. Tertia verò, ad facta pertineat ex nobis prodeuntia; ita ut factis nostris ipsi Deo illam obedientiam præstemus, quam ipse requirit. Quicquid enim agit homo, non minùs in iis quæ ad Deum pertinent, quàm aliis in rebus, potest primùm dividi in duo membra; in actiones scilicet, si ita loqui liçet (nos quidem hîc, agendi verbum, lata admodum significatione sumimus, ut etiam, impropriè saltem loquendo, aliquando solet ab aliis accipi) interiores, & externas. Deinde exteriores, in duo rursus membra dividuntur, in verba scilicet, & facta; quãquam nos, hoc loco, ut jam indicavimus, verborum appellatione plùs complectimur, quàm ipsa vox sonet, & factorum nomine aliquid minùs, quàm fortaße videri poßet voce ista significari debere.

Primum igitur petitur, ut Dei nomen sanctificetur, quod quid sit statim explicabimus, ubi monuerimus, cum ista ipsa tria, quæ Deum potißimùm respiciunt, in oratione ad ipsum contineantur, &

propterea ab ipso petantur, necesse esse, ut petitiones istæ sint veræ ac propriæ petitiones, non autem simplicia vota, quæ fortaße impropriè loquendo petitiones appellari cuipiam posse videbuntur. Ex quo sequitur, nos in hac oratione Deum rogare, ut ista efficiat, non autem simpliciter illi exponere desiderium nostrum; ac præterea, quia nihilominus, ut id, quod quis Deum orando petit, ad ipsum Deum pertineat, tamen consentaneum est, ut in eo ipso, is qui orat, interim sibi ipsi simul aliquid petat, concludendum est, in oratione ista non peti a nobis simpliciter ut Deus ista efficiat, sed illa per nos efficere velit, & sic nobis ea media atq; auxilia suppeditare, quæ in nostra ipsorum potestate absolutè non sunt, & sine quibus ista per nos effici nullo pacto poßunt. Quare, ut jam istud, quod modo diximus, ad ipsam hanc primam petitionem primo loco applicemus, cum oramus ut Dei nomen sanctificetur, sentiendum est idem planè esse, ac si disertè rogaremus, ut per nos sanctificetur Dei nomen.

Quid sanctificandi verbum hoc loco significet, non est admodum difficile probè intelligere, quamvis istius verbi significatio sit valde multiplex, adeò, ut etiam ea, quæ sibi invicem planè adversantur, hoc uno verbo significentur. Solet autem vulgò exponi in loco isto, eo sensu quē sequutus est Castellio in interpretatione sua, qui pro voce ipsa Sāctificetur, reposuit, Sanctè colatur, quæ interpretatio, & qui sensus, quamvis ab eo, quē nos verissimū hujus loci esse putam⁹, parum abeße videatur, tamen, non est judicio nostro is, qui pro-

propriè verbo isto significatur. Significat enim istud verbum, cum ad Deum, non quidem activè, ut grammatici loquuntur, sed passivè refertur, honorare, seu honore & gloria afficere, quod, sine dubio, aliud quiddam est, quàm sanctè colere. Honor siquidem iste & gloria, quam verbum istud declarat, est quiddam apertiùs, & in sensus nostros efficaciùs atque evidentiùs incurrens, quàm id sit quod ex quolibet sancto Dei cultu proficisci potest. Neque enim negamus, ubicumq; Deus sanctè colitur, ibi etiam Deum honore & gloria affici, quæ sæpe, prout cultus iste fuerit non apertus & humanis sensibus expositus, aperta & clara non erit; & sic non omnino ejus generis, cuius illa est, quæ verbo Sanctificandi simpliciter prolato, & ad Deum passivè, ut diximus, relato, significari solet; quæ est eiusmodi, ut valde conspicua omnibus sit, & valde Dei excellentiam cunctis commendet; quemadmodum docere possunt ea loca, in quibus verbum istud ad eum modum, quem diximus, usurpatum invenitur; ut inter alia, videre est Levit: 10 v: 3. & cap: 22. v: 32, quibus locis aliquot similia inveniuntur in duobus sequentibus libris Mosis, ut cum Deus exprobrat Mosi & Aharoni, quòd ipsum non sanctificaverint coram populo ad aquas contradictionis. Vide Num: 27. v: 14. Deut: 32. v: 51. Sed etiam apud prophetas significatio ista verbi hujus clarissimè deprehenditur; præcipuè apud Esaiam, sed multo magis ac frequentiùs apud Ezechielem. Vide Ezaiæ cap: 29. v: 23. ubi his hoc uerbum significatione ista habetur; & Ezech: cap: 20. v: 41. & cap: 28. v: 22, 25. & cap: 38. v.

16. & cap: 39. 27. Quapropter, concludendum est, in hac prima petitione Deum orari, ut nobis concedat, quò possimus verbis, scriptis, & aliis rebus similibus, evidenti honore & gloria afficere nomen ipsius, eumq; celebrare & laudare, utq; ab aliis laudetur & celebretur, efficere.

Quanquam verò nulli dubium esse potest, quin nomen tuum, *in petitione ista, ex proprietate linguæ Hebrææ idem valeat*, quod tu ipse: *tamen hujus loquutionis usus, cum de Deo honorando & gloria afficiendo agitur, magis ob oculos ponit id, quod quis sentit, quàm si persona ista simpliciter nominetur. Exprimit enim meliùs illam celebrationem & laudationem, quam quis intelligit; cum ea, si expressa & evidens esse debet, requirat ipsius nominis Dei, qui laudatur & celebratur, expressam commemorationem; quæ, cum in omni honore & gloria, quæ quoquo modo Deo tribuitur, appareat quidem aliquo pacto; sed non ita expressè, ut in ea quæ verbis & scriptis, aliisq; similibus rebus fit: hinc factum est, ut verbum sanctificandi, a nobis, ad istam rationem celebrandi divini nominis, peculiariter pertinere dictum fuerit. Cujus rei occasione dicendum est nobis aliquid, de loco illo priore Petri 3. v. 15, ubi in vulgata editione legitur, itidemq; in Syriaca,* Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris, *in græco verò, non* Christum, *sed* Deum *legitur. qui locus videtur indicare, sanctificandi verbum ad ipsum Deum, vel Christum (nam idem hac in re Christi persona, quod Dei, præ-*

stat)

stat) passivè relatum, id significare, quod diximus vulgò existimari in ipsa hac prima petitione per ipsum declarari, id est, Sanctè eum colere, *seu pro sancto habitum ita amare, illiq́; obedire, ut tanta sanctitas requirit. Sed animadvertendum est, istic verbum sanctificandi non simpliciter fuisse usurpatum, ut nos supra loquuti sumus, cum istius verbi significationem exposuimus; utq́; usurpatum est in ipso hoc loco nostro. Additur enim ibi disertè, ut dictum fuit* in cordibus vestris. *quæ additio efficit, sine dubio, ut ibi significatio hujus verbi alia sit, quàm alibi, ubi verbum ipsum simplex est, & docet jam non declarari verbo isto honorem illum & gloriam, quæ dictis, ac scriptis, & rebus ejusmodi Deo tribuitur vel Christo; sed eam, quæ ipso corde tribuenda est; tametsi alioqui negari non potest, quin, ubi quis ipso corde Deo, Christové, honorem & gloriam tribuit, neceßarium sit ut etiam illa in ejusmodi externis ejusdem hominis rebus appareat ac personet. Nam ibidem, tanquam fortasse effectus hujus sanctificationis divinæ, quæ ipso corde fit, subjungitur statim,* Parati semper ad satisfactionem, omni poscenti vos rationem, de ea quæ in vobis est spe. *Nam quemadmodum is, qui Deum, & Christum in suo corde sanctificat, necessariò ista etiam externa præstat; sic etiam istud ipsum externum, quod ibi commemoratur, necessariò conjunctam secum habet, apertam atq; evidentem Dei Christiq́; glorificationem.*

Pertinet igitur iste Petri locus, quamvis in eo

ſanctificandi Dei, ſecundum græcum codicem, expreſſa mentio fiat, non ad primam iſtam petitionem, in qua Deus oratur ut nomen ejus ſanctificetur; ſed ad ſecundam, ad quam explicandam jam accedimus, ubi rogatur Deus ut ejus regnum veniat. Quam-
℣. 10. vis enim nomen regni Dei, vix inveniatur alibi id ſignificare, quod ſuprà dicto Petri loco continetur, id eſt, Dei habitationem in cordibus noſtris, ita, ut in illis regnet, & ita corda noſtra ſint illi planè ſubjecta, eiq́; dicata ac conſecrata; tamen, quia iſtud per illud fit, quod plerumq; nomen iſtud declarare invenitur; præſertim cum dicitur, regnum Dei vel adeſſe, vel venire, vel appropinquare, aut ſimilia de ipſo vel dicuntur, vel optantur; & præterea, quia, ſi quis non tam uſum quàm vim ipſius nominis ſpectare velit, non dubium eſt, quin id quod diximus ſignificare poſſit. Poſtremò, cum ſignificatio iſta alicubi tamen inveniri videatur, adducti ſumus, ut credamus, eam potiſſimùm debere hac in petitione agnoſci. Frequentior quidem ſignificatio nominis regni Dei, præſertim ea ratione, qua diximus, uſurpata, eſſe videtur, ut declaret patefactionem voluntatis divinæ, ejusq́; receptionem, ſive agnitionem, quod regnum vocatur etiam, eodem prorſus ſenſu, cælorum regnum. Patefactionis autem divinæ voluntatis nomine, complectimur, non modò ipſius annunciationem, & prædicationem, ſed etiam confirmationem ab ipſo Deo proficiſcentem, cujuſcumq; tandem generis alioqui illa ſit; præcipuè verò, cum a donis & effectis ſpiritus, atq; potentiæ & efficaciæ divinæ

vinæ illa oritur; sed ex hoc ipso Dei regnandi modo, consequitur illud, quod nos hoc in loco potißimùm intelligimus, ut Deus scilicet regnet in ipsis cordibus nostris, & nisi hoc consequatur, non videtur verè ac propriè dici posse, Deum regnare. Verum est, quòd hoc ipsum, ex quo fit ut Deus verè ac propriè regnet, existere ex ordinaria voluntate Dei non solet, nisi istud alterum illud præcedat; & propterea in petitione ista, quamvis eo pacto accepta ut nobis magis probatur, intelligendum est nihilominus, nos Deum orare, ut patefactione voluntatis suæ, ac confirmatione, velit ipsam suam voluntatem nostris cordibus insculpere, ut hac ratione inter nos meritò ipse Deus regnare dici poßit. Dei porrò voluntas hic intelligitur ea, quæ ad nos spectat; & consequenter, in præcepta dividitur & promißa, quæ Deus humano generi per Christum dedit ac fecit; quandoquidem, post ipsum Christum exhibitum nulla alia fuit, aut erit unquam donec præsens sæculum duret, ejusmodi Dei voluntas, nisi illa quam Christus nobis attulit atq; annunciavit, & pluribus modis mirificè confirmavit.

Ex tribus rationibus, quas antè attulimus, cur in loco nostro aliam quandam significationem nominis Regni Dei sequamur, quàm simplicem illam, quæ inter multas, quas nomen istud habere deprehenditur, huic loco potissimum convenire videri possit, duas jam aliquo modo explicuimus; quæ & connexionem nostræ interpretationis cum significatione ista, & vim ipsius nominis respiciunt; superest ut tertiam de

aliqua

aliquo loco, ex quo interpretatio nostra confirmetur, haud inanem esse videamus. Est igitur locus, ubi significatio, quam nos hîc probamus, nominis regni Dei, haberi videtur, apud Paulum in epistola ad Rom: 14. v. 17. in verbis illis; Non est enim regnum Dei, esca & potus, sed justitia, & pax, & gaudium in spiritu sancto. *Ubi omnino videtur, regni Dei nomine illud intelligi, quod propriè nomine isto significari videtur, id est, quòd Deus in cordibus nostris regnet. Apparet enim, Pauli mentem esse, dicere, ex eo, quòd Deus in cordibus nostris regnet nasci iustitiam, & pacem, & gaudium in spiritu sancto; non autem distinctionem inter cibum & cibum vel potum & potum, sive alia qualibe ratione, curam exquisitam circa cibum & potum. Nam quòd Paulus ibi loquatur de iis, quæ a nobis proficiscuntur, non autem de iis quæ nobis divino decreto annunciantur, videtur posse demonstrari, ex verbis quæ statim sequuntur,* Qui enim in his *(quanquam vulgata editio habet,* in hoc) servit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus. *Sed adhuc quartam rationem habemus interpretationis nostræ, quam nobis suppeditat sequens tertia petitio, quæ etiam caussa est, ut istas tres priores petitiones, alio modo interpretemur, quam fieri debere, multi existimare putarunt. Qua de re, mox aliquid explicatiùs dicemus; Iam enim ipsam tertiam petitionem examinemus, & rationem istam, quam inde nobis suppeditari diximus, exponamus.*

His igitur verbis petitio ista tertia continetur, Fiat voluntas tua, sicut in cœlo & in terra.

Ubi negari nequit, judicio meo, quin a Deo petatur quiddam, ubi desideratur tamen factum nostrum. Nam, sine dubio, petitur hîc a Deo, ut, quemadmodū cœlestes illi incolæ & habitatores ipsi per omnia obediunt; sic, qui terram incolunt & inhabitant ipsi pariter obtemperent, ut, inquam, non minùs ab hominibus quàm ab angelis ipsi Deo perfectè obedientia præstetur. Itaque, cum in hac petitione manifestum sit, aliquid peti a nobis & Deum rogari, in quo factum nostrum omnino requiritur, hinc concludendum videtur, in petitionibus quoque præcedentibus duabus, aliquid contineri, quod sine nobis existere nequeat, & propterea, cum in altera ex illis petitur, ut Dei regnum veniat, non debere hoc accipi simpliciter de patefactione & confirmatione voluntatis divinæ inter homines, sed de receptione illius, non quidem externa tantùm, sed interiore etiam; immo de hac potissimùm, sine qua exterior illa nec sincera ullo pacto esse potest, nec vim habet efficiendi, ut Deus in nobis revera regnet. Eadem ratio effecit, ut primam petitionem ita interpretati simus, ut in eo quod petitur, factum nostrum similiter omnino requiratur; & sic cum petitur ut Dei nomen sanctificetur, nolimus intelligi simpliciter peti, ut ipse Deus ea faciat, unde nomen eius gloriosum appareat, sed ut nobis ea subministret, unde possimus ipsius nomen honore & gloria afficere ac celebrare; & porro id faciamus. Quæ ratio si non esset, id est, nisi hæc tertia petitio manifestè id continere videretur, quòd nostrū factū requirat, facilè possemus aliam sententiā, in istis trib⁹ priorib: petitionibus interpretandis, sequi, quā,

ut paulo ante attigimus, multi fortaße sequuntur, quamq; & suprà, & hic proxime indicavimus, ut scilicet in illis petatur, ut Deus ipse simpliciter sine nobis ea efficiat, quæ in illis continentur, & cum, ut de prima primùm agamus, petitur ab ipso, ut ejus nomen sanctificetur, intelligatur peti, non quidem ut, quemadmodum nos interpretamur, efficiat, ut nos sanctificemus, id est, celebremus & gloria afficiamus nomen ipsius; sed ut ipse, sicut modò dicebamus, ea faciat, unde ejus nomen celebre ac gloriosum appareat, quandoquidem ita exponi potest, totum istud Sanctificetur nomen tuum. ac si dictum fuisset, Sanctifica nomen tuum, quemadmodum nemo negaverit, quin petitio illa secundo loco posita, Veniat regnum tuum, ita simpliciter accipi possit, ac si dictum fuisset, Mitte regnum tuum.

Nam quòd Sanctificandi verbum, activè simul & passivè, ipsius Dei respectu, usurpari possit, ita ut Deus sanctificare seipsum dicatur; idq; cum ea significatione, quòd ea efficiat, unde nomen ejus celebre ac gloriosum appareat, probat inter alia testimonia locus Ezechielis cap: 36. in initio versiculi 23., itemq; apud eundem prophetam locus cap: 38 v. 23. ubi habetur verbum istud hebraicum, in conjugatione, quam vocant, Hitpael; quæ conjugatio id habet, ut significet actionem in eundem ipsum qui agit: ibi enim verbum istud, de Deo dicitur, adeò ut pro eo, quod in vulgata editione legitur, Et magnificabor & sanctificabor, secundum propriam apud Hebræos significationem verborum legendum sit, Et magni-

magnificabo meipsum, & sanctificabo meipsum, *sic similiter in secunda petitione, cum, ut diximus, illud* Veniat regnum tuum, *ita possit accipi, acsi dictum foret, Mitte tuum regnum, sententia esse posset, peti a Deo, ut ipse per se, facti nostri nulla consideratione habita, patefaciat voluntatem suam, eiusq́ cognitione planè homines repleat, quemadmodum antea fassi sumus, regni Dei appellatione solere significari; præsertim, cum agitur de eo, ut regnum Dei veniat, aut existat; sic inquam possemus, ut credimus ab aliis multis fieri, istas duas petitiones accipere, atq; etiam unà cum illis excogitare, quomodo ad eundem modum ipsa tertia petitio accipi poßet; nisi id esset, quod diximus, quòd planus & apertus sensus petendi à Deo, ut fiat voluntas eius in terra, quemadmodum in cælo, videtur esse quòd petatur, ut nobis ea suppeditet, quibus non quidem nos cogat eius voluntatem perfectè facere, sive, ut necessariò eam faciamus, efficiat; sed ut liberè interim, & cum aliter facere possemus, ad illam faciendam impellamur. Neque enim, ordinariè loquendo, Deus cuiquam necessitatem affert suam voluntatem faciendi; voluntatem, inquam, quæ præceptis eius continetur, de qua sine dubio, hic agitur; hic enim, hujus tertiæ petitionis planus, nihilvé, seu verba, seu sententiam spectes coactus, efficit, ut aliis rationibus adjunctis, quas ante attigimus, eo adducamur, ut statuamus, in prioribus quoq; duabus eum sensum esse agnoscendum; in quo, quamvis Dei auxilium atq; operatio, omnino adsit, sit nihilominus locus aliquis*

quis

quis in agendo libertati nostræ. Nam, *quòd quidam tertiam istam petitionem ita interpretantur, ut omnino significet, Deum orari, ut ipse omnino efficiat, quò voluntas eius perfectè in terra fiat, sicut in cælo; & cum non sit verisimile, Christum voluisse nos a Deo quidquam petere, quod ille reipsa non sit facturus; ajunt, istud tunc fore, cum sancti in hoc ipso mũdo regnabunt, cum Deus tunc sit omnino ac re ipsa effecturus, ut non minùs hic in terris ab hominibus ei obediatur, quàm ab angelis in cælis.* Quam interpretationem, *ut paulo ante subindicavimus, nos quoq; amplexi fuissemus, aut etiam eius similem; nisi suprà dicta & latè explicata ratio aliter omnino suaderet.* Hoc *inquam totum non videtur, nec per se rectè subsistere posse, nec in sacris testimoniis ullum verum fundamentum habere, cum, ut dictum est, Deus ordinariè necessitatem suæ voluntatis perfectè faciendæ, aut etiam imperfectè, nemini afferre soleat; nec, judicio nostro, ullus in sacris litteris extet locus, unde apertè colligi possit, perfectam istam voluntatis divinæ obedientiam in terra aliquando futuram.* Non est *autem, si interpretationem nostram sequamur, his absurditatibus locus ullus; quamvis firmum nihilominus maneat, peti a Deo ut ejus voluntas fiat in terra, sicut in cælo.* Nam *non propterea similiter frustra Deus a nobis rogatus fuerit; cum, secundum interpretationem istam, satis sit, ad hoc, ut Deus id fecerit quod rogatur, ut ea subministraverit & dederit, unde ejus voluntas perfectè non minùs in terra, quàm in cælo fieri potuerit, etiamsi culpâ &*

pâ & negligentiâ hominum factum sit, ut effectus iste non extiterit.

Concludimus igitur, nobis omnino videri, satiùs esse in tribus his petitionibus eam interpretationem amplecti, ex qua elicitur Dei opem implorari, ut ista tria quæ petuntur, a nobis fieri queant, ita ut & nobis subministret, quomodo possemus dignè celebrare ac glorificare nomen eius, & operetur, ut omnino possimus ipsi Deo dare locum, & possessionem ac dominationem in cordibus nostris; & denique, ea nobis præstet, unde queamus non minùs in hac vita mortali illi obedire, quàm in illa immortali ab angelis fiat. Satiùs, inquam, istas tres petitiones ad hunc modum ita interpretari, esse concludimus, quàm ad illum alterum, ut scilicet Deus rogetur, ut ista ipse omnino efficiat, neque huic sententiæ nostræ quicquam repugnat id, ut fortasse cuipiam videri possit, quod nos ipsi alibi scripsimus; id est, in disputatione nostra De Iesu Christo servatore parte secunda, cap. 19. ubi, ut probaremus, aliud esse, Deum aliquid facere cujuspiam precibus intervenientibus, & aliud, illius precibus ad id faciendum permoveri; hoc exemplo, trium istarum petitionum a Christo jussarum, usi sumus, ostendentes, quòd etiamsi Deus velit ista a se peti, & sic fidelium suorum precibus intervenientibus velit ipse ea facere, non tamen propter id quòd illi ita orant, ista sit facturus Deus, alioqui scilicet, non facturus. Unde omnino colligitur, nos, cum hæc scripsimus, sensisse, Deum ista, quæ tribus istis petitionibus continentur, omnino facturum. Hoc inquã

nihil pugnat cum sententia nostra, de sensu ipsarum trium petitionem, quam nunc afferimus: quandoquidem, verba illa nostra illo in loco, ita accipi & possunt & debent, ut sensus sit, Deum quidem ista omnino facturum quæ ab ipso petuntur; quatenus scilicet omnino daturus sit modum, rationem, & vires, quibus ista plane fieri possint; quem sensum ipsimet eo in loco indicavimus, verbis illis, alioqui horum nihil facturus, seu potiùs ut fiat decreturus. *Nam posterior horum verborum pars declarat, quomodo ibi intellexerimus, Deum ista omnino facturum; id est, decreturum, ut fiant, per nos nimirum, quemadmodum hic docemus. Verum est, ne quicquam dissimulem ad omnem ambiguitatem tollendam, & ad sententiam nostram meliùs indicandam, rectiùs futurum fuiße, si pro verbo* Decreturus, *scriptum fuißet* curaturus. *Iamq; ad istam tertiam petitionem, quantum satis est explicandam, nihil aliud superest, quàm duo monere. Vnum est, quòd non videatur necessarium statuere, in ea peti, ut in universa terra ita Deo obediatur, sicut in cælo, sed satis videri ad verba ipsa petitionis, ut sic dixerim, verificanda, si in terra aliquis insignis atq; conspicuus numerus hominum sit, qui Deo perfectè obediant. Alterum, quod leve quidem non tamen negligendum est, consideratio loquutionis istius,* Sicut in cælo, & in terra: *ubi vocula* Et, *eandem vim habet post præcedentem vocem* Sicut, *ac si dictum foret,* Sic etiam. *Namq;, ni fallor, iste loquendi modus est valde rarus in ipsis sacris litteris; neque nunc mihi aliud e-*

xem-

xemplum simile, ex ipsis petitum succurrit.

Sequuntur tres alteræ petitiones, quæ similiter ut tres istæ priores, videntur posse quadam ratione inter se distingui, ut scilicet, cum omnes, ut dictum est, in hoc conveniant, quòd ad commodum nostrum præcipuè spectant, in hoc ipso tamen, prout commodum nostrum variè considerari potest, inveniatur inter ipsos aliquid, quod aliam ab alia secernat. Nam *in prima, videtur omnino peti aliquod bonum; in secunda, depulsio seu ablatio cujusdam mali; In tertia verò, a quodam malo præservatio ac defensio. Prima igitur sic habet,* Panem nostrum, v. 11.
superſubſtantialem, *(sic enim hic apud Matthæum habet vulgata editio. Nam apud Lucam legitur,* quotidianum) da nobis hodie. *Apparet, ni fallor, manifestè, aliquid boni his verbis omnino peti, quamvis, cujusmodi sit bonum istud, perdifficile sit statuere; & sanè variè admodum propterea hic locus, ab explanatoribus, & aliis de ipso mentionem facientibus, acceptus & explicatus invenitur. Primùm enim valde dubitatur, aut certè in eo a multis diversè admodum sentitur, quid sit panis ille qui hîc petitur. Nam primo loco dubium est, an metaphoricus, an verò verus panis, sive id totum, quod appellatione veri panis solet, præsertim apud Hebræos, significari, hoc loco petatur. Deinde, si metaphoricus petitur, quid illud sit, quod metaphorico isto loquendi modo dictum fuisse, intelligere oporteat, nimis longum esset, varias metaphoras, hic excogitatas, recensere atq; examinare. Deinde, valde dubium lo-*

cum reddit, & sensum illius planè ambiguum facit vox illa, quæ a vetere interprete reddita est per vocem, Supersubstantialis, vel, Quotidiani, ea est græcè ἐπιούσιος, *quæ cum ejusmodi sit, ut vix usquam alibi apud græcos scriptores, his exceptis qui Christiani fuerunt, aut alioqui scribentes ad hunc locum respexerunt, usurpata inveniatur, & præterea ejus formatio, & etymologia minimè sit aperta, multum negotii & difficultatis omnibus exhibet, volentibus locum hunc probè percipere, eiusq; sensum assequi. Postremò, loci difficultatem aliquantum auget, quòd apud utrumq; evangelistam, tempus pro quo panis iste petatur, non eodem modo habetur. Nam apud Matthæum quidem, legitur, ut diximus,* Hodie. *apud Lucam verò,* quotidie, *sive,* in singulos dies.

Iam quod attinet, ad primam difficultatem, nos eius sententiæ sumus, ut statuendum censeamus, & propriè & metaphoricè simul, vocem Panis accipiendam in hac petitione esse. Propria verò significatio vocis istius, quemadmodum alii etiam sentiunt, est, ut complectatur primùm omne cibi genus, ac deinde usitato loquendi modo, sub cibi nomine, quicquid ad corpus nostrum alendum ac conservandum pertinet, ita ut victus totus, id est, tam potus, quàm cibus & vestitus simul significetur: & sic a Deo pane isto petendo, petatur victus & vestitus, & si quid aliud est, quod ad corpora nostra sustentanda pertineat. Quod verò attinet ad metaphoricum panem, qui pariter hîc a Deo petatur, putamus illum aliud nihil esse, quàm eam Dei gratiam & favorem, sine quo

sine quo spiritualis vita nostra, dum in hoc corpore sumus, conservari nequit, quemq; a Christo præscriptum fuisse, ut a Deo petamus, adeò est verisimile, ut si utraq; simul interpretatio, propria videlicet & metaphorica, vocis panis, hoc loco admitti simul non poßet, satiùs omnino sit metaphoricam, quàm propriam retinere. Sed nihil videmus quod prohibeat, quominus utraq; pariter, ut dictum est, retineatur. Addita est voci panis, vox nostri, & dictum, Panem nostrum *&c, ut melius indicetur, panem hîc peti quo nobis est opus. Id enim exprimit ac declarat, vox* Nostrum, *quæ alioqi significare videretur, nos jam habere panem istum. Verùm, quia non est versimile, ut profiteamur nos habere quod petimus; & quia facilè contingere potest, ut reipsa panem istum, nec verum nec metaphoricum habeamus; propterea, ea significatio vocis* Nostri *hoc loco agnoscenda est, quam ab initio diximus.*

Quod porrò attinet ad vocem illam græcam ἐπιούσιος, *quæ si perfectè intelligatur, plurimum adiumenti ad totam petitionem rectè intelligendam afferre potest, Sunt, qui velint, omnino illam verti debere, ut hîc factum est a vetere interprete, id est, Supersubstātialem, vel, ut Erasmus notat, superessentialem, cui tamen alia quædam interpretatio, ut mox dicemus, plùs placere videtur. Porrò huius interpretationis ea vis eße videtur, ut omnino excludat hoc loco significationem panis propriè accepti. Testatur autem idem Erasmus, Hieronymum scriptum reliquiße, apud septuaginta interpretes, pro voce ista usurpari*

surpari similem aliam, quæ est περιούσιος, cujus vis est, ut eximium sive egregium declaret. Quæ interpretatio similiter si hoc loco admittatur, videtur statuendum de pane propriè accepto minimè hic verba fieri. Vtriusq; interpretationis istius, caussa est, quòd videtur non dubitandum, quin vox ἐπιούσιος composita sit ex nomine οὐσία, & ex præpositione ἐπὶ quæ propriè videtur quiddam excellens omnino significare, & quod transcendat essentiam ac naturam vulgaris panis; sed plerique hodie ex iis, qui volunt & fatentur nomen οὐσίας dedisse originem voci isti, non agnoscunt vim istam in præpositione ἐπι, eamq; nihil addere volunt, quod ad significationem attinet, ei, quod significatur per nomen ipsum οὐσίας; & contendunt propterea, ἐπιούσιον ad verbum aliud nihil esse quàm substantialem, sive essentialem; quo verbo significetur id, quod, ad nos sustentãdos, essentiamq; nostram conservandã pertinet; dantq; ,ni fallor, quidam exempla quædam istius præpositionis, quæ in compositione significationis nihil addat. id planè memini, Castellionem videlicet afferre exemplum vocis ἐπουράνιος, quæ passim, non supercælestem, sed cælestem simpliciter significat. Hæc vocis istius interpretatio nobis maximè placet, eaq; optimè ad utramq; & propriam scilicet & metaphoricam panis significationem, accommodatur, ut scilicet, si utramq; simul significationem istam hic agnoscere velimus, petamus a Deo, ut & corpori & animæ nostræ alimentum illud præbeat, quo & hæc & illud

illud sustentatur, quo, inquam, ad sui conservationem omnino indigent. Quamvis autem nihil videatur dubitandum de voce Panis, quòd metaphoricè aliud significare possit, quàm vulgarem & materialem, ut sic loquar, panem; tamen, quia diximus hanc metaphoricam significationem hoc loco nobis potissimùm probari, non abs re est, in memoriam revocare ea, quæ leguntur dicta a Christo apud Iohan: cap: 6, ubi sæpiùs repetit Christus vocem istam Panis, cum significatione non propria sed metaphorica, & quidem eâ metaphorâ, quæ licèt, ut credimus, non sit planè eadem cum ea, quæ hoc loco agnoscenda est, ab illa tamen non abludit; quatenus videlicet, sine dubio, non minùs ibi quàm hîc agitur, sub voce panis, de cibo quo sustentatur non quidem corpus, sed anima nostra.

Sed non desunt, qui velint, inter quos videtur esse Erasmus, & Flaccius Illyricus, originem vocis ἐπιούσιος, duci a voce ἐπιοῦσα; quæ, ut ipsi loquuntur, apud græcos significare solet diem crastinum, idq́; in ipsis actis apostolicis a Luca descriptis; & propterea volunt vocis ἐπιούσιος sensum eße eundem, ac si dictum fuißet, diei crastini; atq; ajunt, Hieronymum testari in evangelio illo, quod Hebræorum vel secundum Hebræos inscribebatur, extitisse vocem, quæ istud ipsum in lingua Hebraica, in qua evangelium illud scriptum erat, planè declaret. Hanc interpretationem videntur viri isti amplecti, cum ea significatione, ut hac ratione petatur a Deo

panis, quo in singulos dies indigemus; ita ut non multùm absit, quod attinet ad sensum, interpretatio ista ab illa, quam a vetere interprete apud Lucam habemus, & omnium receptissima est, ut scilicet vox ista græca, voce latina Quotidiani reddatur. Sunt autem, qui interpretationem istam propterea rejiciant, quòd videatur pugnare, cum præcepto ipsiusmet Domini qui hanc orationem instituit; cum præcepto, inquam, quod paulo inferiùs, ad finem scilicet hujus capitis, in hoc ipso ejus sermone legitur, ut ne simus solliciti in crastinum: hinc enim fit, ut non videatur verisimile, eundem Dominum antea jussisse, ut panem crastinum, id est, sequentis diei precibus nostris quæramus. verùm hæc objectio parvi facienda videtur, cum præceptum illud sit intelligendum, nec simpliciter de omni cura habendi id, quod nobis in crastinum opus est, sed de anxia quadam cura, quæ nos nimirum occupet, & ab eo quod potissimùm quærere debemus aliquo modo abstrahat aut retardet; neque etiam de ea cura qua ad Deum confugiamus, sed de illa, qua ipsi id acquirere, quo in crastinum opus habemus, nostra opera atq; industria studeamus. sed alia tamen esse videntur quæ suadeant, quominus interpretationem istam amplectamur. Nam parũ verisimile videtur, ut ex voce ἐπιοῦσα, quæ non propriè sed figuratè sequentem diem significat, per defectum scilicet vocis ἡμέρας, hoc est, diei, quæ subaudiri debet, cum plena loquutio sit ἐπιοῦσα ἡμέρα, id est, superveniens dies. non est

inquam

inquam verisimile, ut ex figurata ista voce, formata fuerit ista altera ἐπιούσιος, *cum significatione ejus significationis, ut ita dicam, conjugata, quam vox ista figurata ex ipsa tantùm figura habet.* Neque e-*nim similiter, ut, subaudita in ea altera illa voce, habetur ejus verus sensus, sic in ista quæ ab ea derivata esset, si vox illa altera subaudiretur, haberetur is sensus, qui illi in hac interpretatione tribuitur. Deinde, si quis rectè animadvertat, non videtur significatio vocis* ἐπιούσιος, *si ea a nomine* ἐπιοῦσα *derivaretur, posse convenire huic loco.* Namq; *non crastinum significaret, sed postridianum; neque enim* ἐπιοῦσα *cras significat, sed postridie. Quis verò non videt absurdissimè loquuturum eum esse, qui Deum orando diceret,* Da mihi panem postridianum. *in iis quidem exemplis, quæ in novo testamento habentur nominis* ἐπιοῦσα, *nusquam, ni fallor, invenitur eo significari diem crastinum, sed postridianum, ubi, quia in latina interpretatione sequentis diei vox habetur, qua potest etiam, si quis velit, crastinus dies appellari, ut si quis dicat, sequenti die, pro eo quod est, Cras ad te veniam; & propterea etiam, si Deum orando diceremus, Da nobis panem sequentis diei, nihil absurdi in hoc loquendi modo conspiceretur, cum idem esset, vel esse posset, acsi disertè diceremus, Da nobis panem crastinum, propterea arbitror factum fuisse, ut absurditas ista non fuerit animadversa, quæ alioquin satis evidens est, si in petitione ista ea vox ponatur, quæ non qui-*

dem omnem proximè sequentem diem, & sic eum, qui post præsentem, quo quis loquitur, sequuturus est, sed eum, qui vel sequutus, vel sequuturus sit post diem certum aliquem absentem, præteritum videlicet vel futurum, omnino declarat. Verùm præterea etiam, immo potissimùm ob id interpretatio ista mihi non probatur, ex qua fit, ut crastinum panem a Deo petamus, quòd eâ retentâ, non satis commodè videtur retineri posse, ut in petitione ista petatur panis ille metaphoricus. neque enim crastini appellatio, ejusmodi pani ita convenire posse videtur, ut proprio ac vulgari pani, cum metaphoricus iste panis non ita sit comparatus, ut de eo præscribi aut statui possit, quantum eius futurum satis nobis sit pro die uno, quemadmodum potest de proprio ac vulgari pane.

Quoniam verò & hîc & suprà urgemus, quod hîc petatur nō proprius tantùm panis, sed etiam metaphoricus, diximusq; nobis videri, si alterutrum tantùm hîc peti demonstrari possit, præstare, de metaphorico potiùs, quàm de proprio petitionem istam accipere, duo nobis omnino facienda videntur. Vnum est, apertiùs & exquisitiùs explicare, qui sit iste metaphoricus panis. Alterum, ad id respondere quod putamus posse huic sententiæ objici, quòd hoc loco metaphoricus iste panis omnino petatur. Diximus antea, istum metaphoricum panem esse id, quo anima seu spiritualis vita nostra sustentatur; hoc autem in genere affirmari potest, esse Dei gratiam. Propiùs autem ad rem accedendo, dicere poßumus, esse eam Dei gratiam, qua fit, ut, quas per nos ipsi non habemus vires

vires, habeamus, vivendi atq; operandi secundum id, quod non caro, sed spiritus dictat; unde fiat, ut omnia impedimenta omnesq; difficultates, quæ in hoc efficiendo occurrunt, amoveamus ac spernamus. Ex eo enim, quòd quis non secundum carnem, sed secundum spiritum vivat & operetur, animæ salus comparatur & spiritualis vita nostra conservatur. Videtur autem gratia ista, posse etiam spiritus sancti nomine appellari. Nam, ut spiritum sanctum a Deo petamus, alibi monet ipse Christus, & quidem eo in loco apud Lucam, qui statim sequitur post præceptam & institutam hanc orationem, statim enim postea apud istũ evangelistam, multis verbis & exemplis, ac similitudinibus suadet Christus, petendum esse a Deo, cum certa spe accipiendi; & tandem concludit, Si nos, cũ mali simus, novimus bona dare filiis nostris, multò magis Deum daturum spiritum sanctum, sive ut vulgata editio habet, spiritum bonum, petentibus se. Ex quo apparet, in ipsa oratione ab eo præcepta, spiritus sancti petitionem contineri. Nam præter id, quòd, sine dubio, tota ista Christi suasio ac monitio referenda est ad præscriptam ab ipso orationem, illud etiam hoc nobis suadet, quod, ut ab initio diximus, sine dubio, oratione ista præscripta continetur quicquid jubemur omnino a Deo petere. Quod autem spiritum sanctum a Deo petere jubeamur, tota ista, quam suasionem Christi appellavimus, facilè docet. Est enim eiusmodi suasio, quæ omnino, vim præcepti habeat. Jam verò spiritus sanctus, ea res est, ex qua fit, ut id præstare possimus quod ante diximus, & sic reipsa

idem

idem est cum gratia illa Dei, de qua modò loquuti sumus; nisi quod spiritus sancti appellatio, rem ipsam magis exprimit. Isto enim nomine, evidentiùs significatur afflatus ille divinus, quo concipimus spem æternæ vitæ, si non carnis, sed spiritus imperio paruerimus. nam ex spe ista, & non aliter efficitur, ut hoc ipsum præstemus. Cum igitur omnino concludendum videatur, in hac a Christo instituta oratione ad Deum qua uti debeamus, contineri petitionem spiritus sancti, sive illius gratiæ, quam paulo ante exposuim⁹, nullus locus in tota oratione est ubi id nominatim fieri, seu propriis, seu metaphoricis verbis dici possit, nisi hic ipse, ubi panis petitur quo sustentemur; & propterea concludendum similiter omnino videtur, hîc contineri ac fieri petitionem istam.

Sed objiciet aliquis, secundum explicationem nostram trium priorum petitionum, jam in illis gratiam istam a Deo petitam fuisse, cum velimus, eas ita debere explicari, ut quæ in his petuntur, per nos fieri petantur, saltem aliqua ex parte. Nihil enim eorum quæ in illis petuntur, est, quod sine Dei gratia fieri a nobis ulla ex parte queat; & propterea a Deo ista petatur, ac porro peti jubeantur. Respondem⁹, atq; eodem tēpore id exequimur, quod secundo loco faciendum nobis, circa hanc primam ex posterioribus petitionibus, antea diximus, id est, id refellimus, quod sententiæ nostræ de pane metaphorico, quòd scilicet de illo in petitione hac prorsus agatur, obstare videtur; quòd videlicet jam antea panis iste, & sic

divina

divina gratia petita fuerit. Respondemus inquam, primùm non eadem ratione, neque ob eandem caussam peti Dei gratiam in tribus prioribus petitionib:, sicut in prima hac ex tribus posterioribus: ibi enim agitur potissimùm de ipso Deo, eiusq; præcipua ratio habetur; hic verò de nobis peculiariter agitur, nostrũque ratio planè habetur; ibi queritur Dei gloria, hîc verò salus nostra; nec quicquam prohibet eandem rẽ diversa ratione, diversamq; ob caussam non semel peti. Deinde addimus, quòd si rectè res consideretur, ea divina gratia, quæ antea in qualibet ex illis tribus petitionibus tacitè, secundum explicationem nostrã, petita fuit, non eadem est cum illa, quæ metaphoricè, panis, quo sustẽtemur, appellari possit. Nam, ut singulas illas tres petitiones breviter, quãtum huc pertinet, nostra explicatione earum posita, percurramus, cum petimus, ut Dei nomen per nos celebretur, eatenus divinam gratiam petimus, quatenus opus est, ut nobis & occasiones a Deo subministrentur, & cor accendatur, & lingua aut calamus acuatur & temperetur, ut id, quod petimus, decenter ac Deo dignè fiat; quæ divina gratia quiddam, sine dubio, diversum est ab ea, qua spiritualis vita nostra alitur ac fovetur. Cum verò petimus, ut Deus regnet in cordibus nostris, propterea divinam gratiam petere dici possumus, quia simul, quemadmodum antea explicatum à nobis fuit, petimus, ut Deus, patefactione & confirmatione aperta atque efficaci voluntatis suæ, efficiat, ut meritò diei queat, ipsum regnare in cordibus nostris, & sic verum ipsius in terris regnum existere;

quæ si-

quæ similiter gratia divina, etiamsi aliquid hic velimus intelligi, quòd Deus in nobis interiore præterea ratione operetur, quiddam omnino est distinctum ab ea gratia qua perpetuo indigemus, ut anima nostra ac spiritualis vita nutriatur ac sustentetur. Iam verò cum petimus, ut ab hominibus, & sic a nobis Dei voluntas in terra ita fiat, ut fit ab angelis in cœlo: quãvis, sine dubio, vel maximè hic spiritus sanctus a Deo petatur atque imploretur, sine quo istud nullo pacto præstare humana fragilitas potest; est tamen manifestè gratia ista divina aliquid excellentius, & maius ea, quâ assiduè nobis est opus, ut spiritualem vitã constanter retineamus; plus enim est, sine dubio, ita voluntati divinæ obedire, ut angeli ipsi obediunt, quã ita vivere, ut spiritus ipse dictat ac postulat; quandoquidem hoc tunc fieri meritò dici potest, cum non secundùm carnem sed secundùm spiritum ambulatur, etiamsi imperfectio aliqua, in obedientia quæ Deo præstetur, omnino appareat, atque eiusmodi, quæ longe absit ab ea obedientia, quam angeli Deo præstant. Præterea animadvertendum est, hanc tertiam petitionem ex illis tribus prioribus, posse, ac fortasse debere ita accipi, ut non petatur, id assiduè ac perpetuò fieri, quod ipsa continet, sed ut aliquando id fiat; unde apertiùs constat, quantum differat divina gratia, quæ in ea tacitè imploratur, ab ea, quæ aperte, licet metaphorico loquendi modo hic petitur, quæ assidue ac perpetuò nobis est opus; quæ consideratio diversitatis, inter hanc & illam gratiam, potest etiam aliquo pacto locum habere, respectu duarũ priorum pe-

rum petitionum. Neque enim necesse est, ut in illis omnino petatur, ut id perpetuò faciat quod ipsæ continent: cùm enim perpetuò dico, indesinenter ac sine intermissione intelligo. Nam certè indesinenter atq; sine intermissione nobis est opus, ut panē illo metaphorico, quo spiritualis nostra vita sustentatur, cibemur atque nutriamur. Neque enim in illis duabus prioribus petitionibus, de quacunque sanctificatione divini nominis, ut antea docuimus, agi dicendum est, aut de quocumque modo, quo Deus regnet in cordibus nostris; sed & sanctificatio quædam nominis divini petitur, quæ celebris sit, & plenum quoddam regnum quod Deus in cordibus nostris habeat; quemadmodum & ipsum Sanctificandi verbum, & adventus ipsius divini regni, satis demonstrare vidētur.

Concludimus igitur, nihil obstare, quominus statuamus, in prima trium posteriorum petitionum, peti divinam gratiam, seu spiritum sanctum; immo id planè necessarium videri. Interim tamen non negamus, peti simul cibum seu victum necessarium, adeò ut etiam ipse vestitus petatur, quippe, qui ad sustentandam vitam hanc corporalem, requiri omnino soleat. Panis siquidem appellatione primùm omnis cibus, præsertim apud Hebræos, intelligi solet. Cibi autem nomine, tanquam re potiore, potus etiam intelligitur; & demum sub utriusq;, & sic alimentorum appellatione, quæ unico panis nomine significentur, comprehenditur ipse quoq; vestitus, eadem scilicet sermonis figura; nimirum quòd alimenta, in nobis sustentandis, inq; victu nostro, potiorem ac magis præ-

gis præcipuam partem habeant. Hanc autem sententiam, quòd hic panis hac in oratione petatur, propterea libenter sequimur, quòd planè sit verisimile, Christum voluisse, nos hac ratione agnoscere ac confiteri coram ipso Deo, victum ipsum & vestitum nobis necessarium, quamvis ad illum parandum nostra cura & opera interveniat, a Deo tamen proficisci, ab ipsoq; nobis suppeditari; & propterea etiam, id est ob hoc ipsum, quòd is nobis a Deo datur, instituisse, ut in oratione ad ipsum Deum nobis præscripta, is omnino petatur, quippe, sine quo esse nequeamus. quandoquidem verisimile ac necessarium planè videtur, voluisse Christum, ut in oratione, quam ipse nobis præscripsit, nihil non petatur quod omnino nobis sit opus, præsertim, cum ad Deum glorificandum per nos, ac celebrandum, ipsa hæc vita nobis sit necessaria; ita fit, ut simul necessitatibus nostris orando prospiciamus, simul in memoriam nobis perpetuò redigamus, non nostra arte atq; industria fieri, ut vitam hanc corporalem sustentandi facultatem habeamus, sed dono ac benignitate Dei. Ubi interea intelligendum est, non propterea debere nos desides esse atq; otiosos, in victu & vestitu nobis comparando; id enim nihil aliud esset, quàm ipsum Deum tentare, præsertim cum sciamus, humano generi, propter peccatum primi hominis, hanc esse pœnam ab ipso Deo constitutam, ut in sudore vultus sui vescatur pane suo.

At dicet aliquis. Si ita est, ut hîc panis tum corporalis tum spiritualis petatur, concludendum videri,

videri, has esse duas petitiones, & propterea orationem hanc, septem saltem, non autem sex tantùm petitiones continere, quod tamen nos ab initio affirmavimus. Animadvertendum est primùm, cum illud a nobis fuit affirmatum, rationem habitam fuisse ejus rei, quod dubium est ac controversum, an hîc res una tantùm, an verò duæ petantur. Immo, quod plerique sentiunt, quòd una tantum petatur; id est panis, vel corporalis, vel spiritualis, & non uterq; simul. Deinde considerandum est, nos petitionis nomine, cum diximus sex tantùm in hac precatione petitiones esse, id intellexiße quod cæteri intelligunt, qui in controversia ista, quot sint in ea petitiones, ipsorum distinctorum inter se in petendo, ut sic dixerim, articulorum, non autem ipsarum rerum petitarum, quæ inter se aliquo modo distinguerentur, rationem habuerunt; ita ut meritò, non solùm propter ipsam rei naturam, sed etiam propter consilium omnium, qui de numero petitionum in hac oratione quæsierunt, dici poßit ac debeat, nihilominus, ut hîc uterq; iste panis petatur, duo quidem peti; unicam tamen esse petitionem. Vno siquidem totius orationis ac petitionis membro atq; articulo, simulq́; ac semel, iisdemq́; verbis, duo ista petuntur. Quod si quis quærat, an stante interpretatione nostra hujus petitionis, poßit admitti interpretatio vulgò recepta nominis ἐπιούσιος, & panis iste quotidianus appellari; præsertim, cum apud veterem interpretem, non modò in omnibus exemplaribus apud Lucam, sed etiam in quibusdam apud Matthæ-

Q um, ea

um, ea vox usurpata fuerit. Dicimus, non admodum convenire vocem istam petitioni panis spiritualis; cum tamen de eo præcipuè mentionem in ipsa petitione fieri, intelligendum esse statuamus, propter eam caussam, aut ejus similem quam superiùs attulimus, cum interpretationem illam Crastini, nobis non probari diximus; sed neque etiam, si is sensus retineatur, quem nos voci illi græcæ subesse credimus, videtur Quotidiani nomen & appellationem, admodum appositam esse ipsi corporali pani: neque enim Quotidiani vox, exprimit illam sustentationem ac nutritionem, quæ exprimi, judicio nostro, videtur voce ἐπιύσιος. Nec sanè hactenus invenire potuimus latinam vocem, quæ nobis isti græcæ respondere videatur; quæ donec ab aliquo eruditiore inveniatur, consultum fore credimus, ut non unica voce sed pluribus, sensus græcæ vocis declaretur; qui, nisi fallor, satis exprimeretur, si quis, pro quotidianum, diceret quo sustentamur. Nam voce alimentarii, qua in sua translatione usus est Castellio, quamvis, si ejus derivatio spectetur, possit videri hunc sensum declarare, tamen revera non declarat. neque enim id unde quis alitur, sed quod ad alimenta pertinet, significare invenitur, ut lex alimentaria. Plura dici possent, ut ostenderetur, Quotidiani nomen interpretationi nostræ parum convenire: sed nihil est necesse istud diligenter explicare; & satis fuit caussam præbere aliquid melius excogitandi, & quomodo tamen id, quod interpretatio nostra fert, reponi hoc loco possit, indicare atq; monere.

Post

Post vocem quotidianum, vel ut apud Matthæum vulgò legitur, Supersubstantialem, sequuntur verba illa, Da nobis hodie, ubi primum, ni fallor, incipit apparere aliqua differentia in ipsa orationis formula, inter Matthæum & Lucam. Namq; hactenus in ipso græco contextu, nulla prorsus, ne in uno quidem apice, differentia inter utramq; formulam deprehenditur: sed hic demum differre aliquo modo incipiunt. Nam apud Matthæum, pro eo quod latinè legitur, da, est græce δὸς, quod magis propriè significat dato, est enim aoristus imperativi modi, apud Lucam verò est δίδου, quod præsentis planè est temporis, & verè atq; ad unguem significat da: quæ differentia nescio an a quopiam alio antea fuerit animadversa, quippe, quæ nullius videatur esse momenti; quamvis fortasse negari nequeat, quin alioqui tempus aoristum seu indefinitum, quod cum futuri significatione usurpatur, magis huic loco convenire videatur, quàm tempus præsens, cum non petatur a Deo, ut statim det panem istum; sed ut eo die, vel ut Lucas habet, quotidie eum dare velit. Nam alia est hîc, id est in hac ipsa petitione, majoris momenti differentia inter utrumq; evangelistam, quòd scilicet hic noster habet hodie, ille verò quotidie. Esse autem hanc differentiam inter ipsos, unà cum aliis, de quibus postea videbimus, in formula ista orationis recitanda a Christo præscriptæ, nihil mirum videri debet, si, ut ab initio nos demonstravisse credimus, non semel

tantùm docuit Christus discipulos suos quomodo orare deberent, sed saltem bis id fecit; ad quorum duorum temporum alterum, referenda sit formula a Matthæo recitata, ad alterum verò ea, quæ recitatur à Luca. Quemadmodum enim aliqua absurditas videri posset, si uterq; evangelista, ad idem tempus, & ad id, quod semel tantùm factum esset, respiciens, diversè tamen aliqua ex parte istam precandi formulam recitaßet: sic nihil absurdi in eo est, quòd Christus non semper, cum ipsam orationem docuit, iisdem prorsus verbis ac syllabis usus fuerit, modò idem sensum subsit atq; appareat; quemadmodum hoc ipso in loco fit, cum, sive hodie, sive quotidie legas, sensus sit, nos petere pro singulis diebus a Deo panem istum: tantùm id habet lectio apud Matthæum, ut nos doceat, debere nos singulis diebus oratione ista a Christo præscripta uti. Nam, cùm ibi legatur Hodie; & sic disertè non petatur panis, nisi illius diei, quo tamen in singulos dies, seu singulis diebus nobis omnino est opus, monemur tacitè, oportere igitur, si nobis velimus esse prospectum, ne dies ullus transeat quin oratione ista ad Deum utamur. Itaque, quamvis videri possit aliquid plus haberi hac in parte apud Lucam, quàm apud Matthæum, cùm plus sine dubio sit, quotidie, quàm hodie; tamen revera, & apud hominem qui sensu ipso communi non sit destitutus, nihil plus est ibi quàm hîc; sed potiùs, hîc plus quàm ibi, quatenus hîc tacitè monemur, singulis diebus orare Deum, ad eum modum quem Christus præscripsit, ibi verò minimè. Verùm hoc aliquid est

extra

extra ipsam petitionem; sive id, quod petitur; & propterea nullam sensus differentiam, quod ad ipsam orationem attinet, inter utrumq; evangelistam constituit.

Sequitur secunda ex tribus posterioribus petitionibus, quæ apud nostrum evangelistam sic habet, Et dimitte nobis debita nostra, sicut & v. 12.
nos dimittimus debitoribus nostris. *Hæc petitio duas evidentes partes habet, quemadmodum duo sunt membra ipsius comprehensionis verborum; in priore id continetur, quod petitur; in posteriore verò, vel caußa vel modus, vel uterq; simul id petendi. Iam id, quod priore parte continetur, & sic id, quod petitur, est remissio peccatorum nostrorum, sub nomine nostrorum debitorum, quod & per se satis patet atq; apud omnes in confesso est, & probatur evidenter ex Luca altero evangelista, qui disertè, non debita, sed peccata habet; quamvis in posteriore hujus periodi parte retinuerit metaphoram istam debiti, quæ admodum conveniens videri debet ad peccata nostra significanda, tunc præcipuè, cum loquimur cum ipso Deo, & rogamus ut illa nobis remittere velit; sic enim apertè indicatur, nostra peccata eam vim habere, ut reos debendi nos apud Deum constituant, quo nihil verius ac certius esse potest; unde etiam fit, ut quemadmodum potest quis liberalissimè, & sine ulla prorsus satisfactione, id quod sibi debetur debitori remittere; sic Deus possit, nulla penitus a quoquam satisfactione accepta, clementissimè omnia peccata nobis ignoscere ac remit-*

tere, ut sanè facit; quod plerique; quamvis apertissimum, & in ipsa oratione ad Deum, quam perpetuò in memoria atq; ipso ore habent, satis expressum, non animadvertentes, fabricarunt nobis satisfactionem illam, quam Deus accipere a Christo voluerit pro omnibus peccatis nostris; qua de re latiùs disputandi non est hic locus, præsertim, cum in disputatione nostra De Iesu Christo servatore, uberrimè tota hæc res tractata fuerit; tantùm non est oblivioni dandum id, quod modò diximus, ipsam orationem ad Deum, qua ex Christi præscripto uti omnes debemus, satis nos docere, nos a peccatorum nostrorum reatu non alia ratione liberari, quàm remissione & condonatione, quam Deus, apud quem rei sumus, nobis concedat. Communis porrò sententia est, ut peccata nostra, quorum in hac oratione a Deo veniam ac remissionem petimus, quamvis de omnibus id intelligi possit, præcipuè tamen ac potissimùm sint ea, quæ subinde committimus, adeo ut ex hac ipsa petitione concludant, neminem esse qui quotidie non peccet. cum, sine dubio, quotidie debeat unusquisq; Deum orare; & consequenter oratione hac, per Christum a Deo præscripta, uti, ac porrò ab ipso petere ut sibi peccata remittat.

Verùm nos aliter omnino sentimus, & quamvis neque affirmemus neque negemus verum esse, quòd unusquisq; quotidie peccet, constanter tamen asserere non dubitamus, id non probari ex petitione ista, quam credimus præcipuè ac potissimùm pertinere ad ea peccata, quæ a nobis commissa sunt ante pœni-

pœnitentiam & conversionem nostram ad Deum, per veram Iesu Christi agnitionem; cujusce rei triplex potest afferri ratio. Vna est, quòd peccata, quæ ante pœnitentiam cōmisimus, multò graviora sunt, quàm ea quæ postea committimus; & sic multò magis necessarium nobis est, illorum veniam petere a Deo, quàm istorum. Altera ratio est, quòd certissimum quidem est, nos omnes ante pœnitentiam peccasse, sed non ita similiter certum esse probabitur, post ipsam pœnitentiam a nobis omnibus peccari, etiamsi nos id minimè negemus. Nam quod scriptum est a Iohanne apostolo, Si dixerimus, quòd peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis est, *non significat nos peccare, sed reos peccati esse, id enim notatur loquutione ista habendi peccatum; quemadmodum a nobis ostensum fuit in disputatione, de loco septimi capitis epistolæ ad Romanos; & ita ex loco isto, probatur quidem nos omnes aliquādo peccasse; id est, ante veram ac seriā ad Deum per Christū conversionē, sed non probatur ex eodem, nos subinde peccare. Tertia verò, quamvis non adeò potens est, quòd metaphora ista, cum peccata nostra debita nostra appellātur, quæ videtur rem aliquam jam transactam indicare, non ita aptè accommodari posse videtur, ad peccata, quæ subinde committantur, ut ad ea, quæ jam commissa fuerint. Nam si quis dicat, non esse verisimile, nec porrò convenire, ut Deum oremus pro remissione peccatorum præteritorum, & ante conversionem nostram commissorum, quia jam illa nobis per Christum ab* 1. Ioh. 1. 8.

ipso condonata fuerint. Respondemus, quamvis reatus ipse per se peccatorũ istorũ ablatus iam fuerit, tamen nondum effectum istius absolutionis extitisse, neq; revera extiturum, nisi tum demum, cùm a morte peccati pœnâ exempti fuerimus & immortales facti, quod ut suo tempore fiat, hîc Deum singulis diebus oramus, precantes, ut quemadmodum promisit, nolit propter scelera nostra nobiscum in judicium venire, eavé, prout commeriti sumus, vindicare ac punire. Adde, quòd si ratio ista attendenda esset, reatus ipsius peccatorum jam per Christum aboliti, non conveniret similiter veniam petere à Deo eorum peccatorum, quæ post pœnitentiam nostram indies committimus; quãdoquidem istorum etiam reatus per Christum abolitus est, cum omnia cujuscumque temporis, sive præteriti, sive præsentis, sive futuri peccata, eorum, qui in ipsum Christum credunt eiq; obediunt, cuiusmodi sunt ii, qui pœnitentiam seriò ex evangelii præscriptione egerunt, in eaq; perseverant, jam sunt per ipsum Christum deleta atq; abolita, quòd attinet ad ipsum per se reatum, ut explicatum fusiùs ac demonstratum a nobis fuit, in prædicta disputatione De Christo servatore. Et hæc satis sint, pro explanatione atq; explicatione verborum, & sensus prioris partis hujus petitionis.

Iam, quod attinet ad posteriorem, tria videmur ex illa doceri. Vnum est, quæ sit, & qualis remissio peccatorum nostrorum, quam a Deo petimus. Alterum, quomodo, quavé ratione debeam⁹ nos condonare iis, qui aliquid adversum nos peccaverunt. Tertium verò, qua conditione, quové modo remissi-

onem istam peccatorum nostrorum petamus. Primùm enim cum Deus oratur, ut sic remmittat nobis peccata nostra, sicut nos quoq; remittimus debitoribus nostris, id est, iis, qui in nos peccarunt, remittimus, docemur, quemadmodum, cum nos revera, & ex animo ei offensam remittimus atq; condonamus, qui nos offendit, nullas pœnas ab ipso repetimus, etiamsi id facere maximè possimus: sic cum petimus a Deo, ut nobis peccata nostra remittat, id nimirum petere, ut a nobis, quamvis meritissimò possit, nolit ullas pœnas peccatorum nostrorum exigere. Deinde similiter docemur rursus, quòd quemadmodum nos cupimus, ut Deus nobis ita peccata nostra remittat, ut liberos nos atq; immunes, ab omni pro iis pœna exsolvenda, pro sua benignitate reddat: sic debere nos ita ignoscere iis, qui adversus nos delinqunt, ut nullam penitus ultionem quæramus, nec quicquam pœnarum ab illis ulla ratione repetamus. Ad hanc autem paritatem nostræ & Dei remissionis offenßarum, quæ planè declaratur posteriore hac parte totius hujus petitionis, cum priore conjuncta, quemadmodum ipsa verba omnino postulant, amplius ac meliùs intelligendam, plurimum confert ea Christi parabola, quæ habetur circa finem cap: 18. hujus evangelistæ, unà cum verbis quæ Christus parabolâ absolutâ statim subjungit, qui locus etiam plurimum valet, ad rectè explicãdum tertium illud quod proposuimus, & adhuc latiùs exponendum restat; nempe, quomodo, quavé conditione remissionem peccatorum nostrorum a Deo petamus, nempe,

tum demum, si ipsi quoq; adversùm nos peccantibus ignoverimus; cuiusce rei potissimam a Christo habitam fuisse rationem, in addenda petitioni isti posteriore hac parte, apertissimè docent verba, quæ illicò subjicit post absolutam precandi formulam; de quibus, Deo volente, suo loco accuratiùs aliquid dicemus. Nunc satis sit dixisse, ibi expressè haberi, non remissum iri nobis peccata nostra, nisi nos aliis dimiserimus; unde sequitur id, quod diximus, nempe posteriorem partem hujus comprehensionis verborum, quâ continetur altera ex tribus posterioribus petitionibus, habere hanc vim, ut significet, nos non petere in ea a Deo peccatorum nostrorum remissionem, nisi hac conditione, si nos videlicet similiter iis, qui in nos peccant, ignoverimus. Vt autem meliùs adhuc possit, & tota hæc res intelligi, & loqutionis illius Sicut & nos *&c. vis percipi, adhibendus est in consilium Lucæ locus huic respondens. Neque enim apud Lucam legitur* Sicut & nos. *sed,* siquidem & ipsi *&c. Sic enim habet vulgata editio, & profectò non malè, modò illud siquidem, sub uno accentu conjunctè legatur; ita ut idem significet quod,* quandoquidem, *non autem disjunctè; ita ut idem declaret, quod,* Si modo; *quamquam enim sensus, qui ex tali disjuncta dictione colligeretur, verissimus est, & ei par, quem modò diximus ex Christi verbis apud Matthæum colligi, tamen ex ipsis græcis verbis quæ apud Lucam leguntur, certum est, non disjunctè, sed conjunctim duas istas particulas legi debere: siquidem in græco, ad verbum habetur,* Etenim,

enim. *Vt igitur apud Lucam legitur, istud quòd nos remittamus iis qui in nos peccant, affertur pro caussa, seu tanquam caussa, cur audeamus a Deo petere, ut nobis peccata nostra remittat.*

Quoniam verò superiùs diximus, nos in ea sententia esse, ut quamvis apud utrumq; evangelistam, quibusdam in locis hujus orationis non eadem verba legantur, tamen idem utrobiq; sit sensus; quod & verissimum esse, atq; adeò necessarium nemo negare audebit; propterea dicimus, ex modo isto loquendi, qui apud Lucam extat, facile posse intelligi, particulam illam Sicut, *quæ legitur apud Matthæum, non habere omnino ac prorsus vim similitudinem constituendi, inter remissionem, quam a Deo petimus, & illam, quam nos aliis concedimus, quamvis non negemus istam vim, ex ordinaria significatione ipsius particulæ, illi isto in loco subesse. nam hoc inspecto, illa duo priora diximus, quæ eliciantur ex posteriore parte hujus petitionis. Verùm, rem paulo subtiliùs ac diligentiùs perpendendo, ex loquendi modo qui apud Lucam extat, concludimus potiorem significationem particulæ istius esse, ut in eo similitudo agnoscatur, quòd & a nobis, & a Deo remissio fiat. Solet enim particula ista, quemadmodum alio in loco a nobis scriptum & observatum est, similitudinem declarare simpliciter rei ipsius, non itidem modi, aut quantitatis ipsius rei, ut, quemadmodum ab aliis quoq; observatum est, factum videmus in verbis illis, quæ ad finem superioris capitis habentur.* Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester,

vester, qui in cælis est, perfectus est. *Vbi non est intelligendum, nos debere esse ita perfectos, ut ipse Deus est; sed tantùm, in eo debere nos Dei eße similes, quòd ille est perfectus, & nos perfecti simus.* Ex *quo sequitur, nihil prohibere, quominus alioqui, perfectio nostra non æquet ullo modo Dei perfectionem. Itaq;, cùm hîc apud Matthæum legimus,* Sicut & nos dimittimus *&c. potior sensus particulæ istius esse potest, constituere, ut diximus, similitudinem in eo, quòd nos remittamus, & Deus remittat, cum apud Lucam nulla fiat mentio similitudinis in ipso modo remittendi, sed tantum reipsa ipsius remissionis; & ex eodem Luca videtur eße intelligendum, quòd nos remittamus, id afferri a nobis orando pro caußa, ut dictum est, seu tanquam caußam, cur audeamus petere ut Deus nobis remittat, etiam hîc apud Matthæum; id quod haud incommodè potest, quamvis non ita expreßè, significare eadem particula* Sicut.

Vbi tamen animadvertendum est, caußam istam, quæ apud Lucam quidem expreßè, apud Matthæum verò aliquantò obscuriùs indicatur, non esse veram & propriam caußam, sive impulsivam, sive aliquo modo efficientem; sed tantummodo ejus generis caussam, quæ vocari solet, Sine qua non; ut sensus sit, nō quidem nos censere Deum debere nobis remittere, quia nos aliis remittamus; vel propterea remißurum, quia nos remittimus; sed tantùm, non abeße a nobis illam caußam sine qua Deus non remittit; quæ quidem caussa est omnium potissima earum,

rum, sine quibus Deus peccata non remittit; & propterea ea expressè in petione ista commemoratur. Nam, præter caußas ejusmodi nihil in nobis eße potest, quòd Deum moveat ad peccata nobis ignoscenda. Quod si quid aliud circa rem hanc hoc loco dici a nobis poße aut debere videretur, id reservandum duximus ad eum locum, ubi verba illa explicabimus, quæ, post ipsam orationem, Christus statim subjicit. Hîc nihil faciendum restat, quod attinet ad sensum ipsius petitionis explicandum, quàm considerare, apud Lucam non haberi indefinitè, ut apud Matthæum, Debitoribus nostris; sed universè, omni debenti nobis. Ex quo apparet, vulgarem illam regulam, quæ potißimùm apud jurisconsultos usurpari solet, quòd indefinita æquipolleant universalibus, non eße inanem, aut ullo modo contemnendam; & apud Matthæum intelligendum eße, debitoribus simpliciter dictum fuiße, pro omnibus debitoribus.

Cæterùm, cum antea dictum a nobis fuerit, hac peccatorum remissione, quæ a Deo hoc loco petitur, contineri liberationem ab ipsa morte, & consequenter, immortalitatem, videtur dici poße, nos non satis rectè distinxisse tres has posteriores petitiones, affirmantes, quòd in hac secunda petatur liberatio ab aliquo malo in quo jam simus. apparet enim, hoc pacto peti in ea quoddam bonum, idque omnium maximum, quod non habemus, cum tamen boni alicujus petitionem, propriam fecerimus primæ petitionis. Sed animadvertendum est, nos non admodum exactè atque absolutè distinctionem istam adhibuisse, ita

isse, ita ut ad omnia prorsus referatur, quæ in ipsis petitionibus continentur, ex illuvé necessario consequuntur: sed tantùm in ea adhibenda, rationem habuisse ipsius petendi modi, sive ejus quod disertè ipsis in verbis petitum videmus. Nemo autem negare potest quin petere remissionem peccatorum, sit petere, si ipsa verba attendantur, atque adeò sensus qui primo loco sese offert, liberationem ab aliquo malo, in quo jam simus; id est, a reatu peccatorum nostrorum; quæ liberatio, quamvis secum adferat summū quoddam bonum, tamen id ex consequente est; ac præterea, si ipsius rei natura per se consideretur, non planè necessario sed tantùm ex Dei benignitate ista liberatio tantùm bonum nobis adfert, cum dici posset, Deum nos liberare a peccatorum nostrorum reatu, quandocumque nos in eum statum restitueret, in quo primus homo fuit antequam peccaret, & sic, nullum peccati reatum habebat. At verò primus ipse homo, etiam ante peccatum nequaquam immortalis erat; quemadmodum latissimè a nobis demonstratum est in disputatione nostra cum Francisco Puccio. Dei igitur benignitate, non autem ex rei natura factum est, ut remissis nobis a Deo peccatis nostris efficiamur immortales, atque idcirco meritò dici potest petitionem talis remissionis, vi propria sua aliud non continere, quàm petitionem liberationis a quodam præsēte malo. Et hæc satis esse volumus, pro explicatione secundæ huius ex posterioribus petitionibus.

Superest, ut de tertia ex istis posterioribus, & ultima omnium petitionum agamus, quæ duas quodammo-

dammodo partes habet, easq́ue ita evidentes, ut non mirum fuerit quosdam censuisse, has esse duas petitiones inter se distinctas, adeò ut totā oratiō, non sex tantùm, ut plerique existimant, & nos cum ipsis, ut ab initio dictum est, statuimus, sed septem petitiones continere censuerint. Verba totius, sive unius, sive duarum petitionum hæc sunt. Et ne nos inducas
in tentationem, sed libera nos a malo. *Vbi animadvertendū est, in vulgata editione latina apud Lucam, desiderari posteriorem istam particulam,* Sed libera nos a malo, *quæ tamen hodie in omnibus fortaße græcis exemplaribus, & in Syriaca editione habetur. Illud certum esse videtur, tempore veteris interpretis non defuiße græcos codices, qui eâ carerent. Certè hæc diversa lectio, & defectus apud Lucam particulæ istius, in quibusdam etiam græcis antiquis exemplaribus, videtur aliquid ponderis habere ad confirmandum, particulâ istâ non contineri aliquid, quod non comprehendatur in superiore proxima, neque in ea haberi petitinem distinctam ab ea, quam superior particula continet. Negandum tamen non est, posteriorem istam particulam multum lucis adferre ad hanc ultimam petitionem rectè intelligendam, atque exactiùs percipiendum, quid sit illud quod in ea petitur, ne Deus nos inducat in tentionem; quod ut jam explicemus, animadvertendum est primùm, Tentationis, & Tentandi verbum, quāvis eadem etymologiæ ratio ubique servetur, varias quasdam habere significationes, quod planè necessarium esse, vel id apertè docet, quod scriptura alicubi*

v. 13.

De

Deo aſſcribit, quòd tentet, ut in ipſo initio capite 22: Geneſeos, ubi disertè habetur, quòd Deus tentaverit Abrahamum, nimirum cum juſſit, ut ſibi unicum filium ſacrificaret, & tamen alibi in eadem ſcriptura legimus, Deum non tentare quenquam, videlicet apud Iacobum, ejus epiſtolæ cap:1. Verùm, cum Deo aſſcribitur quòd tentet, tunc tentandi verbum ſignificat ſimpliciter, periculum facere illius qui tentatur. Cum autem negatur Deum ullum tentare, tunc tentandi verbum declarat, ſollicitare aliqua ratione ad peccandum. Vtraque tamen hæc ſignificatio, quãvis inter ſe plurimùm differant, originem trahit ab una eademqúe verbi etymologia, quæ, tam in Hebræa quàm in Græca, lingua quibus ſacri libri conſcripti ſunt, videtur ejusmodi eſſe, ut verbo iſto propriè ſignificetur, conari aliquid quod non vulgare ſit, ſed aliqua ratione eximium; præſertim verò vim iſtam videtur habere in Hebræa lingua; unde ſolet apud ſacros ſcriptores græcarum ipſarùm vocum ſignificatio dimanare. Quia igitur, (ut gradatim vim & uſũ uerbi oſtendamus) qui periculum alicujus ſive hominis, ſive rei facit, videtur aliquid conari novum quodammodo, nec vulgare aut conſuetum; propterea factum eſt primùm, ut verbo iſto ſignificatum fuerit, periculum facere. Deinde, cum periculum fieri poſſit varia ex cauſſa finali ut vocant, hinc factum eſt, ut hoc verbo ea ſignificata fuerint, quæ in hoc conveniunt, ut in iis periculum aliquod fiat, cum tamen alioqui res ſint admodum diverſæ; quemadmodum cõtigit in duabus illis rebus, quæ in allatis modò a nobis ſcri-

scripturæ locis habentur; quarum altera Deo tribuitur, altera verò minimè; quandoquidem etiam, cum quis ad peccandum aliquem sollicitat, eius periculũ facit.

Ubi animadvertendum est, non esse necessarium, ad hanc loquendi rationem inducendam, ut scilicet is, qui aliquo modo periculum facit, tentare dicatur, istum hoc ipsum habere sibi propositum, ut periculum faciat; sed satis esse, si re ipsa ex ipsius facto eveniat, ut periculum fiat: neque enim Satan adversarius noster, cum nos ad peccandum aliqua, quæcũque tandem illa sit, ratione sollicitat, id scilicet sibi propositum habet, ut nostri periculum faciat: quippe, qui aliud non quærat, nisi ut nos perdat; sed tamen interim, dum hoc conatur, periculum nostri fit, neque enim ulla res est, quæ magis ostendat cujusmodi simus, & quàm nec ne firmi ac stabiles in fide atq; obedientia nostra præceptorum Dei, quàm cum diabolus vehementes peccandi occasiones nobis præbet atq; parat, vel oblata spe, & quasi sensu alicujus boni, vel timore nobis injecto, ipsâq; experientiâ alicujus mali. Quia verò potissimùm a nostra fide deturbari, & ab obedientia, quam Deo debemus, retrahi rebus adversis vel præsentibus, vel futuris possumus, quas experiri nobis sit necesse, si constantes in officio nostro perseverare voluerimus, propterea tentationum nomine res ejusmodi adversæ in sacris literis intelliguntur, quas, quamvis ab ipso Satana nobis immissas vel procuratas, sine ipsius Dei voluntate non evenire certissimum est, & voluntate qui-

dem non illa universali, & omnibus rebus quæ in mundo fiunt communi, quando sine Dei voluntate nihil est quod fieri possit, sed singulari ac peculiari: loquimur enim hic de nobis, ut piis, & ipsius Dei veris cultoribus: horum enim Deus singularem ac peculiarem curam perpetuò habet, & consequenter, nihil illis grave contingit unquam sine certo Dei consilio: quia tamen ipsius rei adversæ sæpissimè proxima atq; immediata, ut loquuntur, caussa, non ipse Deus est, sed potiùs diabolus, propterea fit mentio in sacris literis, quòd Deus permittat, aut non permittat nos in ista adversa incidere; quæ adversa, inq; ipsa incurrere, tentationum, & tentandi verbis scriptura significat, ut in loco illo, 1 Cor. 10. ubi ad hunc modum legitur, Tentatio vos non apprehendit nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari, supra id quod potestis. Affirmat Paulus, Deum non passurum, seu permissurum ut Corinthii tententur supra vires suas; id est, in eiusmodi adversa incurrant, quibus sint succubituri. Nam & usque ad illum diem, ea adversa quæ fuerant passi, non admodum gravia fuerant, sed ejusmodi, quæ consueverint hominibus evenire: hoc enim id significat, quod dicit, illos quidem a tentatione apprehensos fuisse, sed tamen humana.

Cum igitur a Deo hîc petimus, ne nos inducat in tentationem, primùm, tentationis nomen ea adversa significat, quibus possimus a cursu pietatis nostræ abduci aut retardari. Deinde verbum Inducas, quod græcè ad verbum sonat inferas, etiam si non ita ac-

ita accipiendum est, quasi rerum ejusmodi adversarum, quæ piis obveniunt, Deus ipse soleat esse proxima atq; immediata caußa, tamen intelligendum est per illud id declarari, quod diximus; videlicet, non sine certo Dei consilio ista piis accidere; & propterea hoc loco a Deo petitur, non quidem ut in ista non incidamus, sed ne illis succumbamus; idq; exprimitur, petendo a Deo ne nobis illa inferat atq; injiciat, quasi diceremus, Non detrectamus quidem, quominus tuo consilio ac definita voluntate fiat, ut dum tibi servire studemus, vel ob hoc ipsum, vel quacumq; alia ratione, in ejusmodi res adversas incidamus, quæ facilè nos abs te retrahere possint: sed tamen abs te petimus, ne in ea quodammodo nos inferas ac conjicias, ita ut ab illis planè detineri nos contingat; sed potius efficias, ut tandem ex illis evadamus. id quod dupliciter intelligi potest, vel scilicet, ut mala ipsa atq; adversa planè desinant, vel ut nos, quantumvis illa durent, non tamen ab illis vincamur. Locus autem ille ad Corinthios, quem paulo ante attulimus, verba habet nondum a nobis recitata, quæ plurimum conducunt ad petitionem istam intelligendam, & explicationem ejus nostram magis aperiendam. Inquit enim ibi apostolus, statim post supra recitata verba, Sed faciet etiam cum tentatione (proventum habet vulgata editio; sed verbum græcum sonat evasionem) exitum, seu evasionem, ut possitis sustinere. Ex quibus verbis videtur omnino posse colligi, Dei quidem consilio tentari homines pios; id est, adversa pati, eaq;

ejusmodi, quæ possint illos ab ipsa pietate abducere; sed tamen eundem Deum efficere, ut ab istis malis pii non absorbeantur, sed vel ab ipsis tandem planè liberentur, vel nihilominus, ut numquam dum ipsi vivunt desinant, illis non succumbant.

Iam, quòd hoc ipsum in hac ultima petitione a Deo postuletur, statui potest, etiamsi in verbo Inducendi non esset illa vis, quam suprà exposuimus, ut scilicet significet injicere, ac quodammodo includere, ita ut quis ibi detineatur; nam ipsum tentationis nomen, potest significare per se, istud vinci ac superari a malis atq; adversis rebus, quæ nobis, dum Deo servire studemus, accidere possunt: quandoquidem verbum Tentandi, *unde* Tentationis *nomen est derivatum, invenitur in ipso novo testamento habere significationem abstrahendi a Deo, vel certè in aliquod peccatum conjiciendi, ut 1. Cor: 7, ubi Paulus monet conjugatos, ne ad longum tempus separent sese alter ab altero, cujus rei ac monitionis caussam afferens, ait,* Ne tentet vos Satanas, propter vestram incontinentiam. *Quæ verba aliud nihil significare videntur, quàm, ne Satanas propter incontinentiam vestram peccare vos faciat. In epistola etiam ad Galatas cap: 6, sic scriptum legitur in ipso capitis initio,* Fratres, & si præoccupatus fuerit homo, in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum, ne & tu tenteris. *Vbi nemo non videt, neceße eße ut illud* Ne & tu tenteris, *idem valeat, quod* Ne & tu in

tu in aliquo delicto præoccuperis, *ut a loquẽdi modo non discedamus, quo ibi usus est apostolus, quo ista verba referuntur, Est præterea locus ad Thessal: priore epist. cap: 3. in illis verbis,* Ne fortè tẽtasset vos ille qui tentat, & inanis factus esset labor noster *Nam certè, si isti tantũmodo per adversa aliqua, vel aliqua ratione sollicitati fuissent a diabolo ad peccandum, non propterea inanis factus esset labor, quem pro ipsis Paulus susceperat, sed tum demum inanis redditus fuisset, si illi instigationi isti, & conatui diabolico assensi fuissent ac succubuissent.*

Cum igitur Deus a nobis rogatur, ne nos inducat in tentationem, etiamsi ista verba ita accipienda essent, acsi diceretur, ne permittas nos tentari; posset tamen nihilominus ex usu ipsius divini spiritus in sacris eloquiis intelligi, nos petere ne permittat nos succumbere rebus adversis, & sollicitationibus ad peccandum. quinetiam, non modo Tentandi verbum, sed ipsum Tentationis nomen videtur inveniri, cum ista significatione conatui satanico succumbendi, ut Matth: 26. Mar: 14. Lucæ 22. ubi Christus monet discipulos suos, ut orent ne intrent in tentationem. Nam certè videtur Christus omnino monuisse, ut orarent, ne sollicitati a Satana ipsius conatibus succumberent, non autem simpliciter, ne a Satana sollicitarentur, ut aliquid peccati committerent; cum vix ac ne vix quidem, ita Deo propter non unam caußam volente ac statuente, contingat, ut ejus cultores a Satana ad peccandum non sollicitentur. Similiter apud Paulum 1 Timoth: 6.

scriptum est, quòd qui volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum. Vbi videtur negari non posse, quin Paulus voluerit dicere, istos non quidem simpliciter ad peccandum sollicitari, id enim, ut dictum est, etiam ipsis piis est commune, sed assentiri ac succumbere, dum ita sollicitantur; nisi tamen quis velit, tam in hoc, quàm in superioribus locis, sensum istum assentiendi & succumbendi, non ex ipso simplici tentationis nomine manare; sed ex eo, quòd additum est verbum, quo significari possit inclusio, ut sic dixerim, in ipsam tentationem, atq; in ea detentionem; non minus quàm diximus posse significari verbo inducendi, seu inferendi atq; injiciendi, quod in hac petitione legitur. Est siquidem in locis illis, apud tres illos evangelistas, ut vidimus, verbum intrandi, seu ingrediendi, quod videtur indicare illam injectionem in tentationem ipsam, de qua jam sæpiùs diximus, quæ possit declarare illam quodammodo possessionem, quam hominis tentati tentatio capiat. Apud Paulum verò, in prædicto loco est, ut dictum fuit, verbum Incidendi, quod verbum, per translationem sumptam a laqueo, cujus ibidem simul & semel fit mentio, declarare potest, quòd quis ab ipsa tentatione detineatur; quemadmodum is dicitur in laqueum incidere, qui ab ipso laqueo capitur ac retinetur. Atq; ad hunc modum confirmaretur per istos similes locos interptetatio nostra verbi Inducendi, in hac ultima petitione. Alterutrum enim omnino necesse est, vel scilicet, ut in locis istis tentationis nomen ipsum per se, significet victoriam illam,

illam, quam nostri tentatio obtineat; vel, ut verba nomini isti addita, eam vim habeant, quam nos verbo Inducendi hoc in loco, ab initio tribuimus. Et hæc satis esse possunt, ad explicandam priorem particulam hujus ultimæ petitionis. Quod verò attinet ad posteriorem, non videtur illa habere ullam aliam difficultatem, nisi in voce illa Malo, *de qua videlicet dubitari possit, quid hoc loco propriè significet, qua de re mox aliquid dicemus. Nunc consideremus, quomodo posterior ista particula conjungatur cum priore, eamq; illustret, nec novam petitionem reipsa inducat. Nihil enim aliud continet, quàm magis expressam explicationem ejus quod petitur, in ipsaq; priore particula continetur, quod est, ut diximus, ne vincamur a tentationibus; id quod tunc fit, quando ab ipsis, & ab eo, qui illas nobis nocendi animo immittit, liberamur. Certum est autem, ut suprà dictum fuit, Satanam, ut proximam & immediatam caussam, solere nos rebus adversis vexare & ad deficiendum a Deo sollicitare, ut scilicet nobis hac ratione, utpote infensissimus hostis noster, quàm maximè noceat. quapropter etiamsi nomen græcum, quod redditum est latinè* malo, *possit ita accipi, ut intelligatur res mala: quippe quod nomē istud ita possit accipi, ut neutro genere intelligatur prolatum; placet tamen, ut hîc, quemadmodū in superiore illo capitis præcedētis loco,* Quicquid his amplius est, a malo est, *potiùs masculino genere prolatū intelligatur, ita ut personam aliquam, ut sic loquamur, malam omnino significet; quæ alia nulla sit nisi ipse Satan, qui hoc simplici nomine ali-*

bi non raro appellatur, suntq́; a nobis suprà indicata testimonia, quibus hoc loco expreßè addimus, locum, seu potiùs loca Matth: 13. ibi enim bis; nempe v. 19 & v. 38. nomen istud Satanam significat; & præterea locum ad Ephes: 6. v. 16. nam in illis verbis, In quo possitis omnia jacula mali ignita extinguere, sine ulla controversia, Mali nomen diabolum significat. Quod enim Diabolus, seu Satan, ut antea non semel dictum est, nos ad peccandum sollicitet, & hac ratione perdere curet, multaq́; mala nobis immittat, ut nos a Deo purè colendo abstrahat, sunt hujus rei testimonia multa clarissima, tum in vetere tum in novo testamento. adeò ut vehementissimè mirer, inventos nihilominus fuisse, hodieq́;, ni fallor, inveniri, qui Christianam religionem profitentes, quicquid de Diabolo & Satana traditur, qui nobis insidietur, & in peccatorum laqueos injiciat, non ita esse intelligendum arbitrantur, quasi substantia aliqua spiritalis sit, quæ ista conetur, figuratumq́; eße loquendi modum censent, sicubi scriptum extet istud ipsum quod vulgò creditur: nihil aliud enim esse, quod nos ad peccandum sollicitet ac tentet, quàm ipsam concupiscentiam nostram. ad quod probandum, abutuntur loco illo Iacobi in sua epistola cap: 1, ubi ait, Vnumquemq; qui tentatur, tentari a concupiscentia sua abstractum, & illectum. Vbi cum agatur qua ratione tentemur, nulla tamen fit personæ alicujus mentio quæ nos tentet, sed tota tentatio concupiscentiæ nostræ tribuitur, quam volunt isti, per mirabilem quandam prosopopœjam,

pœjam, alibi appellari Satanam, seu diabolum qui nobis adversetur, nosq; coram Deo accuset; unde videlicet derivata sunt ista nomina, alterum Hebraicum, alterum Græcum: vehementissimè inquam tales homines miror, qui ista vel doceant, vel ipsi credant, & interim tamen se, scriptis veteris testamenti planè fidem adhibere profiteantur. Nam vel unum historiæ Iobi initium, satis est ad eos vel erroris, vel mendacii convincendos; ex quo videlicet manifestè constat, Satanam esse personam aliquam, quæ hominibus nocere studeat, præsertim verò iis, qui purè Deum colunt. Ex quo loco similiter apertissimè colligitur, personam istam, quæ spiritalis substantia est, habere tantam vim, ut possit multa & ingentia mala, si Deus permiserit, humano generi inferre; quippe, qui auctor ibi fiat, ac perhibeatur, omnium gravissimorum illorum malorum, quæ Iobus passus atq; expertus est.

Iam de instigatione ad peccandum inter alia loca ipsius veteris testamenti 1 Paral: 21, in ipso initio habetur, quòd Satan, ut populo Israelis aliquod grave malum pareret, incitaverit Davidem ad numerandum ipsum populum; quippe qui, ut astutissimus & scientissimus, videret factum istud, ut nimis superbum & gloriosum, valde displiciturum Deo, & propterea facilè hinc factum iri, ut, in pœnam tantæ superbiæ, plaga aliqua ipsius Dei decreto in populo existeret. Ubi obiter est notandum, quòd Samuelis lib: 2. in initio cap: 24, istud idem, de Davide incitato ad numerandum populum, ita scribi-

tur, ut multu visum fuerit, incitationem istam ipsi Deo tribui, quasi Deus per Satanam incitaverit; quod falsissimum esse & rei ipsius absurditas atq; indignitas, & apertum testimonium sacrum, cujus suprà mentionem fecimus, quòd Deus neminem tentet, id est, incitet, aut sollicitet ad peccandum, clarè demonstrant. Caussa verò tanti erroris atq; adeò blasphemiæ fuit, quòd in loco isto secundi libri Samuelis, nominato Iehova, de eoq; dicto, quòd ejus ira perrexisset accendi in Israelem, statim subjicitur, Et incitavit Davidem &c. ita ut omnino visum fuerit, verbum istud incitavit, ad ipsum Iehovam debere referri, cum alius nemo ibi nominetur ad quem referri queat; sed interim non fuit animadversum, hanc esse satis vulgatam hebraicam phrasin, ut verba sola ponantur, non expressa, ut Grammatici loquuntur, persona agente, adeò ut verba ista, Et instigavit Davidem &c. ex communi sententia grammaticorum hebræorum, possint ita suppleri, Et instigavit is, qui instigavit &c.

Porrò, quod attinet ad testimonia testamenti novi, ea sunt & valde frequentia & apertissima, adversus istorum impudentiam potiùs quàm ignorantiam. Petrus quidem in priore sua epistola cap: 5. monet, ut sobrii simus & vigilemus, quoniam adversarius noster diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret, & Paulus adhuc apertiùs 6. cap: epistolæ ad Ephesios nos docet, & diabolum nobis insidiari, & nos adversus mundi principes & tenebrarum seculi hujus luctari, aliis verbis additis, ex

quibus

quibus clarissimum est, istos, quibus cum nos luctari dicit, esse spirituales substantias ac personas, quæ substantiæ, propterea simplici soloq; nomine diaboli, seu Satanæ significantur, quia sine dubio habent ipsæ, tanquam proprium aliquod caput, propriumqúe principem, cujus imperio ac uoluntate reguntur. unde factum est, ut alicubi Satanæ, seu diabolo angeli tribuantur, ut in verbis Christi apud Matthæum cap: 25, & apud Paulum in posteriore ad Corinthios. cap: 12. Quemadmodum igitur, quicquid angeli Dei faciunt, id totum ipsi Deo tribuitur: sic, quicquid faciũnt angeli Satanæ seu diaboli, ipsi Satanæ aut diabolo tribuitur. Iam Christus ipse, inter testimonia non pauca, quæ in ipsius verbis habentur, istarum insidiarum quas Satanas tendat hominibus piis, apud Lucam cap: 23. ait, Satanam quæsivisse, ut cribraret ipsius discipulos sicut triticum, se autem rogasse, ne deficeret Petri fides, ut videlicet ejus, qui cæteris præibat. Nihil autem est opus plura testimonia proferre, cum illa ubique in novo testamento extent; tantùm est animadvertendum, quamvis in oratione ab ipso Christo instituta, liberatio a Satana, ejusq; insidiis ab ipso Deo petatur, non ita tamen intelligendum eſse, quasi in liberatione ista cõsequenda atq; curanda, nullæ nostræ sint partes. habetur siquidem statim post paulo ante citatum Petri locum, monitio, ut diabolo nos devorare quærenti resistamus fortes in fide; cui consentiens Paulus, in loco similiter paulo ante citato, instruit nos iis armis, quibus adversus diabolum & angelos eius præliari, nosq; defendere possimus

ac de-

ac debeamus; & inter cætera, pro clypeo fidem sumendam eße docet, ubi poßint omnia ignea tela illius mali, id est, ut ante dictum fuit, diaboli, extingui. Et Iacob⁹ 4 cap: suæ epistolæ monet, ut diabolo resistam⁹; hac namque ratione futurum, ut ille a nobis aufugiat; & sic videmus non minùs in hac re, quæ ad nostrã salutem sine dubio pertinet, quàm in ipsa tota salute nostra, quamvis a Deo præcipua ratio atque auxilium ejus consequendæ proficiscatur, tamen desiderari quoque operam nostram: sed interim neceße esse, ad istam divinam opem confugere, eamqúe implorare. Sic enim vult Deus a nobis honorari, & agnosci auctor omnium bonorum nostrorum; & præcipue liberationis a Satanæ vi atque potentia. Cuius rei petitio tanti momenti est, ut vix maioris quicquam esse possit, ad hoc, ut reipsa excellentissimum illud bonum adipisci possimus, quod nobis Deus per Christum obtulit.

Vt autem meliùs appareat, quantopere nobis sit a diabolo timendum, ne is a via salutis nostræ nos abducat, considerandum est, adeò verum eße, quòd adversarius iste noster hac in re plurimum possit atque efficiat, ut non pauci quæsierint, unde fiat, quòd diabolus videtur plus poße in nobis perdendis, quàm Deus in servandis; cujus rei præter proclivitatem nostram ad peccandum, caussa esse videtur, quòd Deus ita nos servare vult, ut interim tamen libertas arbitrii nostri in nobis relinquatur, & ipse nulli vel vim faciat, vel mentem ac voluntatem prorsus atque absolutè immutet, cùm diabolus, modo nos perdat,

nihil

nihil pensi habeat, nec planè quicquam curet, sive id vi, sive dolo, quibus nos cogat ac circumveniat, id quod quærit obtineat. cùm certùm sit, quacumque tandem ratione fiat, ut nos minimè Deo obediamus, nullo pacto fieri posse, ut salutē æternam adipiscamur.

Iam verò, si quis quærat, cur diabolus tantopere nobis adversetur, nostrique ruinam atq; interitum & cupiat & curet, aliud nihil, judicio meo, quod solidum sit, aut saltē valde probabile dici potest, nisi id quod passim a theologis traditur, & a Christianis creditur; id enim est adeò veri simile rationique consentaneum, ut etiamsi nullum indicium in sacris literis ejus rei haberemus, non temere tamen a sententia ista cōmuni recedendum videretur; quæ videtur quodāmodo ab antiquissimis temporibus, etiam ante Christi adventū, in Dei populo quasi per manus tradita & conservata. Ea est, quòd propterea diabolus, unà cum toto satellitio suo, nobis tantopere sit infensus, quòd vel videat (ut certè in ipso homine Iesu Nazareno videt) vel prorsus sibi persuadeat, eos ex hominibus, qui Deo obedierint, ad illam beatitatem perventuros, a qua ipse unà cum suis deiectus est, & homines pios, se unà cum suis penitus atque in æternū rejecto, quodammodo in sui locum substitutos. Nam diabolum eiusq; satellitium totum, divinos angelos primum fuisse, Deoque ministrasse, unàq; cum ipso in suprema illa luce, ubi sedes vera felicitatis est, habitasse, & ipsa ratio docet, & sacræ literæ non omnino silent. Quod attinet ad rationem, primum statuendum est, necesse esse, ut diaboli, quod pertinet ad suam exi-

am existentiam, illam a Deo habeant, ab ipsoque sint creati. Deinde, non esse ullo modo verisimile, Deum, spiritales ejusmodi substantias, tanta vi atq; potentia præditas in alium finem creaße, quàm ut ipsorum opera uteretur: et quemadmodum suæ virtutis ac potestatis participes fecerat, ita etiam fœlicitatis faceret. Quod verò pertinet ad sacras litteras, & Petrus in posteriore sua epistola, & Iudas in unica & brevi sua testatur, angelos quosdam fuisse qui peccaverint, & propterea a Deo puniti fuerint, qui illos in tenebras detruserit, ibiq; servet puniendos, ad magnum diem illum ejusq; judicium; qui angeli sine dubio, nulli alii esse possunt quàm isti, qui dæmones & diabolus ejusq; satellites postea sunt dicti; qui diabolus etiamsi, ut Paulus in epistola ad Ephesios cap: 2, & 6. satis apertè testatur, principatum potestatis aëreæ habet, & in aëre unà cum suis habitat, ita ut illum in locis cælestibus (cæli enim nomine aër sæpe intelligitur) degere affirmet; tamen in tenebris detineri dicitur, comparatè ad lucem illam supremam vereq; divinam, unde dejectus fuit; & quamvis dæmones, huc atq; illuc in mundo hoc inferiore discurrant, dicuntur tamen tenebrarum catenis constricti; quia nullo pacto jam illis datur, in superiore illo mundo versari, unde pulsi fuerunt. Iam, id quod angeli isti qui peccârunt, reservati sint puniendi, ad judicium magni diei, optimè consonat, cum eo, quod legitur apud Matthæum cap: 8. ubi scriptum est, Dæmones quosdam in humanis corporibus existentes, ad Iesum clamaße, Quid tibi, & nobis

nobis Iesu fili Dei, venisti huc ante tempus torquere nos; quæ ultima verba, sive cum interrogatione, sive cum affirmatione legantur, ostendunt statutum esse tempus, quo dæmones torqueri debeant; quia videlicet dæmones sint angeli illi, qui peccaverunt, & puniendi ad magni diei judicium reservantur. Caussa verò, cur ejusmodi substantias spirituales, tantâ potentiâ præditas, ab ipso Deo creatas esse oporteat, est, quòd alioqui necesse esset, sive illi æterni statuerentur, sive ab alio quopiam creati, plura, quàm unum principium agens statuere, quod dogma universam theologiam pervertit, Deiq; ipsius majestatem vehementer minuit. Sed non est hîc locus hac de re uberiùs disputandi; satis est dogma istud semper ab ecclesia blasphemum atque impium existimatum fuisse, quod quidem attinet ad disputationem præsentem. Iam quod Deus ipse, sua sponte, ejusmodi substantias tales creare atq; efficere voluerit, quæ nobis insidias struant; & ea vi qua sunt præditæ, quantum in ipsis est, interitum nostrum procurent, nullo prorsus pacto est verisimile; neque enim Deus sua sponte, vel mali culpæ, (ut vocant,) vel periculi ejus subeundi auctor unquam est; sed tantùm, & novit & solet, mala mente maloq; animo, quem res creatæ ipsæ sua culpa conceperunt ac contraxerunt, uti in aliquẽ bonum finem: et propterea etiamsi potuerit, noluit tamen spiritales istas substantias, post contractam ab ipsis mentis malitiam, & adversus humanum genus odium, statim perdere, ut hac ratione, dum illæ faciunt quicquid possunt, quò homines pios perdant, daretur materia ipsis hominibus

piis fidem suam exercendi, ipsiq; Deo probandi, & ex victoria, quam, Deo ipso adjutore, de substantiis istis tandem reportarent, major appareret & ipsius gloria, & eorum virtus; interimq; ipsi haberent, perpetuam caußam vigilandi, & summa cum diligentia in officio suo versandi, ipsumq; Deum gloria & honore afficiendi, dum tanto periculo sibi impendente, ad ejus opem assiduè atq; humiliter decurrerent. Meritissimò igitur Christus, inter res, quas omnino a Deo petere debeamus, hoc posuit, ut ne succumbamus tentationibus, sed a Satana, qui earum proxima atq; immediata caussa est, liberemur, hujusq; rei petitione, ut pote maximi momenti, ut solent res majoris precii ad ultimum reservari, conclusit orationem, quam nos ad cælestem patrem perpetuò habere voluit, eamq; ultimam fecit earum petitionum quæ ad nostrum commodum propriè ac privatim spectant.

Absolutis omnibus petitionibus, adduntur tanquam coronis quædam, verba illa, Quoniam tuum est regnum, & potentia, & gloria, in secula. Amen. *Quæ quidem verba, in codicib⁹ latinis, id est, in vulgata editione, minimè leguntur, & apud Lucam in omnibus codicibus, tam græcis quam latinis, nec non & Syriacis, planè desiderantur. Ac pontificii quidem, qui vulgatæ editioni latinæ plus tribuunt, quàm ipsis græcis exemplaribus, vulgò verba ista pro addititiis habent; & credunt, ex more concludēdi preces ad deum aliquâ doxologiâ, qui mos apud græcos potissimùm semper viguit, additionem istam manaße,*

manaße, & ubique in græcis exemplaribus apud Matthæum locum invenisse, in eaq; irrepsisse. Verùm non modo in exemplaribus græcis omnibus, sed etiam in Syriacis particula ista legitur; quamvis alioqui Syriaca editio, cum vulgata latina, ubi illa a græcis exemplaribus discrepat, non rarò consentire soleat; tantùm, quod in græco est In secula; *in Syriaco est,* In seculum seculorum; *neque in Syriaco habetur ad finem, vocula illa* Amen, *quam græci codices omnes habent. Sed hebraica quoque editio evangelii Matthæi, a Munstero olim edita, & a Quinquarboreo recognita; quæ similiter, ut ipse Quinquarboreus in sua in illam præfatione scribit, cum editione vulgata latina plurimum alioqui consentit, particulam istam totam habet. Quapropter, non est temerè adhærendum Pontificiorum opinioni, quod tamen quidam faciunt, sed potius firmiter credendum, ita Christum docuisse, ut exemplaria omnia, præter latina, habere deprehenduntur. In quibus latinis propterea fortaße tota ista particula desideratur, quòd certum sit, ut diximus, eam nusquam, id est, in nullis codicibus apud Lucam inveniri; & creditum fuerit, hanc satis insignem differentiam, inter utrumque evangelistam minimè verisimilem esse. Verùm si statuatur, id verum esse, quod nos ab initio breviter attigimus, & non obscurè docuimus, Christum, bis saltem orationem istam docuisse, & de uno tempore Matthæum, de altero verò Lucam scripsiße, nihil absurdi in eo est, quòd hac in re sint dissimiles, cùm id totum, quod particula ista continet, sit omnino*

extra ipsas petitiones; & idcirco, quòd de vera substantia orationis sit, dici nequeat.

Iam, ut tentemus explicare, quid sibi velint verba ista, tanquam coronis ipsi orationi imposita, dicimus, posse illa accipi, vel, ut simplicem doxologiam; vel, ut in quibus ratio reddatur quædam, cur petita illa fuerint, quæ in ipsa oratione continentur. Nam reddi in verbis istis rationem proximè antecedentium, videtur indicare particula græca ὅτι, *quæ ab interpretibus latinè,* Quia, *sive* Quoniam, *similivé alia vocula, reddendi rationem vim habente, reddita est. Quanquam autem interdum, nec valde rarò, contingit in ipso novo testamento, ut græca ista particula, quæ respondere videtur particulæ* Ki *hebraicæ, secundum ipsius hebraicæ linguæ frequentem usum, sit, quod ad sensum attinet, quodammodo supervacanea, & ornatus tantùm gratiâ posita, consultiùs tamen fortasse hoc in loco est, non recedere a propria ejus significatione; præsertim cùm id sine ullo incommodo, immo cum expressione egregii sensus fieri queat. Hac igitur voculæ istius rationem reddendi propria significatione retenta, credimus posse dici, admodum eleganter reddi in coronide ista rationem, cur audeamus a Deo petere tot & tanta, quot & quanta oratio ipsa continet. Et primum quidem pro ratione affertur, quòd Dei sit regnum; id est, ille habeat jus atq; imperium legittimum in omnia; deinde, quòd ejus sit potentia; id est, nihil tam arduum sit, quod ipse efficere non possit, atq; ita, cum & jus regendi habeat, & consequenter di-*

gnissi-

gnissimus sit, qui pro suo arbitratu cuncta moderetur; ac præterea omnia possit, meritò hinc fit, ut non modò audere possimus, sed etiam debeamus, ab ipso ista omnia, quantumvis maxima, petere.

Additur autem postremò, ipsius esse gloriam: quod etiamsi fortasse alios etiam sensus habere potest, tamen credimus duo præcipue, vel utrumq;, vel alterutrum, hoc loco significare. Unum est, quòd Deo omnis gloria debeatur, id est, ipse solus sit gloria afficiendus. Vim enim exclusivæ vocis videtur habere pronomen illud tua; ac si dictum fuisset, & non alterius quod idem dicimus de regno, deq; potentia, quorum antea est facta mentio; ita ut, tuum est regnum, & tua potentia, idem polleat, ac si dictum fuißet: Tui solius est regnum, atq; potentia. Nam hoc pacto, majorem vim habet, quicquid rationis hîc continetur: sic enim concluditur meliùs atq; efficaciùs, quòd, ut dictum fuit, non modo audere possimus, sed etiam debeamus, illa omnia, quæ oratio ista complectitur, ab ipso petere; quippe, cùm nullus alius sit, qui ea præstare ac concedere, sive de jure, ut loquuntur, sive de facto poßit. Sed ad gloriam revertamur, quam totam Deo deberi, secundùm unum sensum hîc significari diximus. Nam hujusce rei propterea fit mentio, tanquam rationis istarum petitionum nostrarum: quippe, quod ex eo ipso, quòd aliquid a Deo petimus, atq; humiliter ab ipso precamur, ipse Deus sine dubio, ut paulò ante etiam attigimus, gloria afficitur. Alter sensus istorum verborum Tua est gloria, eße potest, quòd

tandem omnis gloria, quæ ex beneficiis maximis, per nos a Deo petitis & impetratis, manaverit, in ipsum Deum redundabit; ita ut non modò ratio afferatur, cur nos ista petere audeamus, sed etiam, cur Deus illa nobis concedere debeat. Et sanè, cum quis post petitionem aliquam factam addit rationem aliquam, potest ex vi & usu loquendi, ratio ipsa per se, si modò ea alioqui id ferat, ad utrumq; istud accommodari, ut scilicet & caußam declaret, quæ ad petendum impellit, & multò magis eam, quæ illum a quo petitur impellere debeat, ut id præstet quod ab ipso petitur, quod tamen nullo pacto contingit, si priorem sensum sequamur: quandoquidem ratio ista post orationem allata, quòd Deo omnis gloria debeatur, non fert, ut accommodetur, nisi ad caussam, cur ea petantur, quæ in oratione continentur. Idem dicimus de ratione, quòd Dei sit regnum, atq; potentia, eo modo explicata, ut a nobis factum fuit; cum ejusmodi ratio, non poßit referri ad caussam, cur Deus illa concedere debeat, quæ in oratione petuntur, sed tantùm, quòd ea concedere poßit, & sic ad caussam, cur nos ista petere debeamus.

Hactenus coronidem istam orationi impositam explicavimus, quatenus omnino velimus, illam non eße simplicem doxologiam, seu celebrationem ipsius Dei. Verùm quamvis in ipsius initio adsit illa particula, quæ ordinaria sua significatione, rationem reddendi vim habet, quæ rationis redditio impedit, quominus ista sit simplex doxologia; tamen propter id, quod ante dictum est, de non rarò ex altera

tera parte usu voculæ istius, sine ulla significatione rationem reddendi, cum diligentiùs locum perpendentes videamus, quamvis simplex doxologia ista coronide contineatur, necessarium tamen quodammodo fuisse, illam incipere a tali vocula, facilè adducimur ut credamus, nihil esse necesse propriam significationem istius voculæ retinere; & posse ei commodissimè tribui, vim tantummodo connectendi istius coronidis cum præcedentibus, id quod alioquin compluribus verbis fieri oportuisset, si simplex doxologia in ea continetur. Habent latini quoque voculam, quæ alioqui ordinaria sua significatione, rationis redditionem declarat, & tamen non raro, cum simplici vi sermonem connectendi, apud præstantissimos atq; optimos ejus linguæ autores, usurpata invenitur, ea est conjunctio. Nam. sed & apud græcos, & nominatim in ipso novo testamento, conjunctio γὰρ, quæ alioquin omnino reddendi rationem vim habere videtur, nihil aliud præstat interdum, quàm quòd sermonem connectit; quemadmodum ab iis, qui scripta novi testamenti commentariis vel annotationibus illustrârunt, observatum est: præsertim verò a Theodoro Beza. Sed vocula illa latina, ut ea, quæ non secus atq; ista græca, quæ initio hujus coronidis habetur, solet a principio poni, rectè, tanquam ei quodammodo par, pro exemplo a nobis allata fuit. Verisimile est igitur, ut concludamus, etiamsi Christi mens fuerit, in coronide ista non exprimere nisi simplicem Dei celebrationem, ne alioqui multis verbis uti cogeretur, ad illam cum ipsa oratione

connectendam, unica ista vocula id commodè atq; usitatè præstitisse. Agnoscendum autem est, si hunc sensum atq; interpretationem simplicis doxologiæ amplectamur, Christum nos docere voluisse, debere nos, cum a Deo aliquid petimus, non omittere, quominus ipsum laudemus ac celebremus. Iamverò illud In secula, meliùs ad doxologiam accommodari videtur, quàm ad rationem, quæ in ista coronide reddatur, cur, vel nos ista a Deo petamus, vel etiam ipse Deus ea nobis concedere debeat. Et est valde alioqui consuetum, doxologias talibus aut similibus vocibus concludere, ut factum videmus ad Rom: cap: 9. & cap: 16. nec non in priore Petri epistola cap: 4, & 5, & ad finem posterioris, & alibi sæpe. Cæterùm, nihil opus esse videtur, hoc sensu retento simplicis doxologiæ, ista tria explicare, quæ hîc Deo, & quidem soli, tribuuntur; cum ipsorum explicatio peti possit ex altero sensu, de quo ante egimus. Neque etiam, in ipsa voce In secula diligentiùs explicanda, immorandum videtur, cum nemo nesciat eâ significari, ut sic dixerim, sempiternitatem, seu, ut loquuntur, æternitatem a parte post, seu mavis, durationem in æternum.

Restat vocula Amen ad ipsum finem posita, cujus significatio satis nota ac trita est. Tantùm sciendum est, apud Hebræos, unde vox ista ad græcos derivavit, eam, ut grammatici tradunt, non esse adverbium, ut quilibet existimare facilè posset, sed nomen, quo veritas seu fidelitas, & constantia significatur; quamvis, tanquam si adverbium esset, ea passim

passim utantur, cum volunt aliquid approbare, vel constanter asseverare. Inveniturq́, aliquoties in veteri testamento, particula ista duplicata, ut Num: 5, & Nehem: 8. utrobiq; cum sensu approbandi & consentiendi iis, quæ alius quispiam dixerit; qui usus præcipuè locum habere solet, cum præcedit imprecatio aliqua ab alio facta, & ad eum pertinens, qui voce ista illam approbat, ut prædicto Numerorū loco, & cum frequenti repetitione Deut: 27. capite. De significatione autem & usu isto voculæ istius, ut scilicet approbationem declaret, ejus, quod alius quispiam dixerit, potest nos monere satis, vel unus ille Pauli locus 1 Cor: 14. cum ait. Cęterum, si benedixeris spiritu (subintellige Tantùm, & non etiam mente) qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen, super tuam benedictionem? Quod porrò attinet ad id, quod diximus, de usu duplicatæ istius voculæ, non videtur silentio prætereundum, quòd, cum Dominus Iesus frequentissimè apud evangelistas legatur vocula ista esse usus, nunquam fortassis apud tres priores evangelistas duplicata in ipsius Christi verbis invenitur, cum tamen contrà apud Iohannem, nusquam, ni fallor, aliter quàm duplicata inveniatur; & quidem, si non sæpiùs, certè semel in iisdem Christi verbis ab aliis evangelistis, id est, a Matthæo ac Marco recitatis, ubi videlicet Christus prædicit Petro, futurum ut ipsum neget, antequam gallus cantet: unde facilè adducor, ut credam usum quodammodo perpetuum Christi fuisse, ut vocula ista duplicata uteretur; fuit enim Iohannes,

in recitandis in historia sua ipsis Christi verbis, omnium evangelistarum diligentissimus: nec propterea ullius vitii, ac multò minùs falsitatis arguendi sunt alii evangelistæ, licèt semper, ut dictum fuit, simplicem voculam istam in Christi verbis posuerint, cum etiamsi maior quædam videatur esse vis, in ea duplicata, quàm simplici, tamen reipsa idem simplex quod duplicata præstet, & constantem asseverationem omnino declaret, quæ, quoniam vel maximè ibi convenire videtur, ubi Deus celebratur, quippe, qui, suprà quàm dici potest, dignissimus sit, cujus laudes constantissimè prædicentur, propterea ea in Dei doxologiis, quas in novo testamento legimus, fortasse nunquam omittitur, sed semper ut hîc illas concludit; & quia, etiamsi hîc simplex doxologia non esset, tamen negari non potest, quin expressè in coronide ista Dei maiestas planè celebretur, utrumcumq; tandem, ex duobus a nobis commemoratis sensibus, in ea explicanda sequamur; idcirco agnoscendum planè est, illam optimè huic loco convenire, & meritissimò illâ Christum coronidem istam conclusisse.

Orationis a se præscriptæ formulâ planè absolutâ, cū in ea petitio, ut nobis Deus remittat peccata nostra, quiddã singulare habeat, quod videlicet nulla ex petitionibus reliquis habet, nimirum, ut sit conjuncta cum modo vel conditione quadam, quæ est, ut nos vicissim remittamus aliis, quæ adversus nos peccaverunt, & quia simul res hæc maximi momenti est, ut postea dicemus, propterea Christus illicò subiungit

jungit verba illa, Si enim dimiseritis &c. red- v.14.
dens rationem prædicti modi, seu conditionis expo-
sitæ in petitione ista, quasi aliud nihil ab se præscri-
ptam orationem continere præ se ferat, quàm peti-
tionem istam cum conditione prædicta: neque enim
ad extremum ipsius orationis petitio ista est posita,
ut, etiamsi alia multa ipsa oratio contineat, tamen
ex vi grammaticæ & loquendi usu, id quod Christus,
rationem reddens ejus, quod dixisset, subjungit, ad
eam solam referri possit. Ex vi quidem grammaticæ
& usu loquendi, quando istud quod Christus subjun-
git, non statim sequitur post petitionem istam, sed
inter hanc & illud, & integra petitio, eaq́; duabus
partibus constans, & tota ipsius orationis coronis
quædam interposita est, videbatur, ut istud Christus
subjungere posset, cum ista rationis redditione, quã
vocula Enim declarat, necessarium, antea mentio-
nem conditionis istius illi petitioni appositæ omnino
facere: sed Christus brevitati consulens, & quia sin-
gularitas conditionis istius, per se satis eam præsen-
tem memoriæ audientium faciebat, non dubitavit,
statim absoluta oratione, ejus, nulla licèt ipsius facta
mentione, rationem reddere. Maximi enim alioqui
præterea, ut diximus, est conditio ista momenti,
cum apposita sit petitioni, qua nostra fælicitas con-
tinetur. Remissione enim peccatorum nostrorum, ex
ipsius Dei potissimùm decreto, vita æterna compre-
henditur. Adde, quòd ipsa conditio valde ardua est,
cum plerisq; hominibus nihil tam grave sit ac diffi-
cile, quàm injurias condonare; idq; perfectè atq; ex

animo; quemadmadum, sine dubio, conditio ista interpretanda est. Cæterùm ratio quam Christus hîc subjungit, & quam vocula Enim significat, potiùs explicatio quædam est, & apertior expositio conditionis istius, quàm propria & vera ratio, quæ ut talis sit, necesse est ut ab ipso dicto, cujus est ratio, res sit planè distincta. Certè enim, cum petitio ista remissionis peccatorum, habeat sibi additum illud, Sicut & nos remittimus &c, videtur omnino statuendum reipsa totum ibi contineri, quod Christus subjungit; præsertimverò ex duobus ab ipso subjunctis, posterius illud, Quod si nos non remiserimus aliis delicta ipsorum; nec pater cælestis nobis nostra remittet; reipsa, inquam, nec sanè obscurè id totum quod Christus subjungit in eo contineri videtur, quòd petimus nobis remitti, sicut & nos remittimus. Primùm enim ex hoc loquendi modo omnino colligitur, nos ipsos fateri, debere nos aliis remittere, si nobis a Deo remitti velimus. Deinde, cum, ut suprà ex Luca docuimus, ista adjuncta petitioni conditio ita accipi poßit, immo planè accipienda videatur, ac si simul caussa quædam afferretur, cur Deus debeat nobis remittere, satis apparere potest, in ipsa petitione cum ista conditione sua, idquoq; contineri, quòd si nos aliis remiserimus, Deus nobis remittet. Itaq; non videtur negari posse, verba ista a Christo subjuncta, apertiorem, ut diximus, declarationem & expositionem esse ejus, quod tota ipsa petitio continebat, potiùs quàm veram & propriam illius rationem. Ad quam apertiorem

orem Christi explicationem, ne, vel his eadem nobis, dicenda essent, vel nihil postea suo loco dicendum, quod ad eam clarius intelligendam pertineret, ea explicanda reservavimus, quæ suprà, quamvis locus ipse id ferret, planè non explicuimus, quæq; ad rem totam hanc rectè intelligendam necessaria esse videntur.

Primùm igitur diligenter inquirendum est, quid sibi id velit quod Christus priore loco subjungit, nempe, si nos aliis peccata ipsorum dimiserimus, patrē cælestem delicta nostra nobis remissurum: quandoquidem sententia hæc, ita simpliciter atque absolutè, ut ipsa verba sonant, accepta, nullo pacto vera esse videtur; quemadmodum etiam antea attigimus in explicatione illorum Christi verborum, Beati mites *&c. ubi diximus, quamvis istorum Christi verborum, quibus reipsa eadem hæc sententia continetur, possit afferri alia quædam interpretatio, ut appareat ipsam sententiam, quicquid prima fronte præ se ferat, verissimam esse: tamen hoc in loco, cujus ibi mentionem fecimus, commodiùs posse eam interpretationem afferri, quam statim dicemus, nempe quia videantur verba loci hujus illam indicare; ea autem est, ut scilicet, nihil aliud reipsa sibi velit sententia ista, priore loco a Christo subjuncta, quàm illud, quod posteriore sententia significatur, quæ sit quasi explicatio quædā prioris. Neque enim novum est, ut caussis, sine quibus aliquid nō fit, tribuatur ipse effectus, etiamsi illæ ad eum præstandum, per se non sint satis. Sunt hujusce rei exempla, omnes fere beatitudines illæ*

illæ a Christo promulgatæ, in initio hujus sermonis sui. Vbi, cum illas explicaremus, ostendimus, necesse esse in illis vel aliquid subaudire, vel quavis alia ratione illas aliter interpretari, atque ipsa verba præ se omnino ferunt. Sed & paulo inferiùs, in hoc eodem Christi sermone, hoc est in ipso initio proximè sequentis capitis, habemus hujusce rei exemplum quoddam, rei nostræ satis accommodatum. Inquit enim ibi Christus, Non judicate, ut ne judicemini; id est, non condemnate, ut vos non condemnemini, ubi videtur omnino tribuere effectum condemnationis non subeundæ, ei rei, siquis videlicet alios non condemnet; cum tamen nihil certius esse videatur, quàm fieri posse, ut quis eiusmodi vitiis ac peccatis sit onustus, propter quæ certum sit illum cōdemnatum iri, & interim tamen ipse vitio aliorū, condemnandi careat. Quare necesse est isto in loco ita Christi verba interpretari, ut voluerit dicere, unam ex caussis, propter quas a Deo quis condemnatur, hanc esse, si ipse alios condemnet, intellige immeritò & sine caussa, atque ita ut charitas negligatur. Sic igitur & hoc in loco intelligendum videtur, non quidem ex eo, quòd quis aliis remittat, omnino consequuturum, ut ipsi remittatur (nihil enim tam facile est, quàm ut quispiam peccatis sit implicitus, ita ut remissionem sperare nequeat: & tamen ipse sive studio, sive naturâ suâ ita sit comparatus, ut injurias sibi factas non ulciscatur, sed eas libentissimè condonet) sed inter alias caussas, propter quas pater cælestis peccata non remittit, hanc esse, siquis aliis non remittat.

Nam

Nam, siquis objiciat, quòd si hanc interpretationem amplecti velimus, sequetur, id, quod posteriore loco Christus subjungit, supervacaneum esse, quippe, in quo nihil contineatur ampliùs, quàm istud ipsum scilicet, quòd nos aliis non remittamus, id caussam eße, ut nobis pater cælestis non remittat. Respondemus, nihil mirum esse, ut id, quod antea obscuriùs dictum fuerat, & poterat aliter accipi ac Christi mens esset, clariùs postea dicatur, ita, ut nullus error in Christi mente percipienda esse queat: immo, cum, ut satis ostensum credimus, id quod priore loco est dictum, nullo pacto ita accipi possit, ut verba ipsa sonant, nihil verisimilius est, quàm, in quem sensum accipi debeat, expositum fuisse in verbis proximè sequentibus, quando, ut dictum est, illa clarissima sunt, & eadem de re, sine dubio, loquuntur. Adde, quòd ad conservandam sententiam, quam nos, ipsis prioribus verbis subeße credimus, possunt illa ita accipi, ut nihil supervacanei in posterioribus appareat. Possunt enim verba ista ita exponi, ac si Christus dixisset, Si vultis vobis remitti a patre cælesti delicta vestra, remitttte & vos aliis delicta ipsorum. Nam certè, si ita loquutus fuisset Christus, aliud nihil dicere voluisset quàm illud ipsum, quod iam diximus intelligendum esse eum dicere voluiße, id est, inter caussas, propter quas pater cælestis non remittit, hanc esse, si nos aliis non remittamus. Nemo tamen negaverit, quin sine redundantia aut inconcinnitate ulla rectè, si Christus ad istum modum loquutus fuisset, istud subjunxisset, quod subjunxit; ac si diceret, Propterea

pterea dixi, ut si velitis vobis remitti, ipsi similiter aliis remittatis; quia, nisi remiseritis nec vobis remittetur. Non negamus tamen, posse priora ista verba, cum eodem effectu, ut falsi nihil contineant, paulò aliter accipi, atque nos hactenus statuerimus; ut scilicet idem sit, nobis remißum iri si nos remiserimus, quàm plurimum habere momenti ad remissionem nobis conciliandam, si nos aliis remittamus; etiamsi istud, quamvis aliter ipsa verba ferant, revera non sit satis,

Est autem locus in epist: Iacobi cap: 2., quod ad sententiam attinet, valde toti huic nostro similis, ex quo videtur egregiè confirmari hæc interpretatio nostra. Scriptum est enim ibi, quòd judicium sine misericordia fiet illi, qui non fecerit misericordiam, & statim subjungitur, Gloriatur autem misericordia adversus judicium. Certè in priore horum verborum comprehensione, habetur sententia ferè illi par, quæ continetur in verbis posteriore loco à Christo hîc subjunctis. Quid enim aliud est, judicium sine misericordia factum iri ei, qui non fecerit misericordiam, quàm non iri remissum ei, qui non remiserit? In posteriore verò verborum Iacobi comprehensione, videtur omnino similis sententia inesse, quæ inest in verbis priore loco a Christo subjunctis. Gloriari enim misericordiam adversus judicium, aliud nihil esse videtur, quàm non esse, cur is qui misericordiam fecerit, condemnationem metuat. id quod sanè reipsa idem est cum eo, quòd si nos aliis remiserimus, remittetur nobis peccata nostra. Verùm, nemo, arbitror,

tror, audebit affirmare, sententiam istam apud Iacobum simpliciter esse veram, & satis omnino esse ad hoc, ut quis condemnationem nihil metuat, si ipse adversus alios misericors fuerit, sed fatebitur unusquisque, necesse esse sententiam istam ita interpretari, ac si Iacobus dixisset, Magnam vim habere, ad condemnationem vitandam, si quis in alios sit misericors. Similes autem loquendi modi, ut simpliciter aliquid tribuatur rei cuipiam, quia scilicet res illa ea in re præstãda plurimum possit, sunt satis frequentes in sacris litteris. Vt, exempli caussa, cum Christus apud Lucam cap. 11. pharisæis dicit, illis omnia munda fore, si dent eleemosynam. Neque enim intelligendum est, ipsam eleemosynam per se esse caussam, ut omnia illis sint munda, qui eam faciunt, quocumque tandem sensu mundicies ista accipiatur, cùm fieri possit, ut quis eleemosynam det, & quidem omnium, quæ illi supersunt; quemadmodum fortasse Christi mens fuit eo in loco monere, & tamen vitiis eiusmodi sit implicatus, quæ ipsum immundũ reddãt, & consequenter secundũ apostoli sententiã, Tit. 1. 15. omnia illi immunda efficiant. Danielis quoque cap. 4. legitur, ipsum consuluiße Nabuchodonosori, ut eleemosynis, & benefactis peccata sua redimeret, sive, ut in ipso fonte legitur, abrumperet & abscinderet. Petrus similiter ca. 4. prioris suæ epistolæ monet, ut præcipuè charitatem inter nos intensam habeamus, eam enim operturam multitudinem peccatorum. Iam, sicut necesse est minus verum esse, si simpliciter accipiatur, eleemosynas & benefacta redimere s[...]

abrum-

abrumpere peccata: sic, nec simpliciter verum esse potest, charitate operiri multitudinem peccatorum. Itaque, quemadmodum, sine dubio, dandâ eleemosynâ, omnia munda nobis fieri, id tantum significat, ad munditiē istam plurimū conferre eleemosynæ dationem sic intelligendū est, eleemosynā & benefacta, intensamq; charitatē magnū pōdus habere, ad peccata redimenda atq; operienda. Attulim° autem exēpla ista, inter alia multa quæ extant similis loquēdi modi, quia in illis ea de re agitur, quæ ejusdem generis est cum ea, de qua Christus loquitur hîc apud Matthæum, id est de charitate: quandoquidem injurias condonare, præstantissimum ac præcipuum charitatis est opus, non minùs, immo verò magis, quàm eleemosynas dare, & aliis ejusmodi beneficiis quemquam afficere. Sunt & alia non pauca testimonia, ex quibus constat, charitati, & fructibus inde provenientibus adeò multum tribui, ut nihil sit mirum, hîc quoque à Christo, præstantissimo huic charitatis fructui, tributum fuisse, quòd nobis remissionem peccatorum conciliet. Sed quemadmodum loci illi omnino ita accipi debent, ut hyperbole quædam in illis agnoscatur, ita & hîc noster, si priorem interpretationem nostram sequi nolimus, ita accipiendus est, ut hyperbolem quandam, eo modo, quo iam dictum est, planè contineat.

Absolvimus, Deo adjutore, explicationem, non modò ipsius orationis a Christo præscriptæ, sed etiam ejus, quod Christo subjungere illi placuit, ad quiddam in ea contentum clariùs exponendum. Quare, nihil

nihil nobis restat dicendum, quod pertineat necessariò ad intelligenda ipsa Christi verba, circa hanc orationis materiam. Verumtamen censemus, non esse ulteriùs progrediendum, nisi prius quædam explicuerimus, quæ supra partim attigimus tantùm, partim antequam finem huic tractationi de oratione imponamus, nos explicaturos promisimus. Attigimus enim suprà, paulo ante explicationem ipsius orationis a Christo præscriptæ, videri, ex ipsius Christi verbis, dum ait, Vos autem sic orate, *colligi posse præceptum nobis datum fuisse, non modò, ut quando orare volumus, non omittamus illa a Deo petere, quæ in oratione ipsa præscripta continentur, sed etiam simpliciter & absolutè, ut omnino oremus. Cùm verò egimus de eo, quod Christus ante dixerat, hypocritas solere in synagogis & angulis platearum stantes orare, polliciti sumus nos hoc loco aliquid clariùs explicaturos, de differentia inter adorationem & invocationem. De hisce igitur duobus nobis agendum est, antequam de jejunio, quæ reliqua est ex illis tribus rebus, circa quas Christum hîc monitiones tradere constat, & de qua proximè sequentia Christi verba agunt, quidquam dicamus. Non est autem necessarium, ut de hisce duobus planè separatim ac distinctè agamus. Nam in explicanda quæstione, utrum nobis absolutè præceptum fuerit ut oremus, commoda occasio sese offeret, explicandi differentiam adorationis & invocationis.*

Si quis igitur simpliciter quærat, an divinum extet præceptum ut oremus; id est, ad ipsum Deum,

preces aliquas dirigamus. Primùm videndum est, an de tempore utroque, scilicet tam veteris, quàm novi testamenti, an verò de altero tantùm, quod ad nos propriè pertinet, id est, de novi testamenti tempore, agere velimus. Nam si de utroq; res valde dubia esse videtur. Ego quidem hactenus, ejusmodi præceptum absolutè sub veteri testamento datum, invenire non potui; adeò, ut ne statis quidem quibusdam temporibus id fieri præscriptum fuisse, deprehendere potuerim; quamvis alia non pauca præscripta invenerim (& sanè, illa omnibus sunt obvia) quæ ad ipsum Deum colendum omnino pertinent, idq; ex parte jugiter, id est, singulis diebus. Nam certum est Deum præcepisse, ut sibi singulis diebus in holocaustum offerrentur agni duo, unus manè, alter vesperi, unà cum quibusdam libaminibus, de quibus Exodi 29, & Num: 28. præter id, quòd tria festa solennia constituta fuerant, quæ adhuc a Iudæis observantur, in quibus omnis masculus coram Deo comparere debebat, idq; non sine munere aliquo, quod ipsi Deo offerret, ut habetur Exodi 23. Præscriptum etiam erat, sacrificium illud singulis annis repetendum, quo expiarentur omnia peccata populi, ea videlicet, quibus expiatio per sacrificia concessa fuerat, ut latiùs explicuimus in disputatione nostra, De Iesu Christo servatore; de quo sacrificio nominatim ac diligenter agitur Levit: 16. Alia enim sacrificia, tam expiatoria, quàm, ut scriptura illa vocat, pacifica, quomodo fieri, quave ratione absolvi deberent ac perfici, præscriptum quidem erat, cæterum

rùm ut omnino fierent, absolutè præscriptũ non legi; sed tum demum, quòd ad expiatoria attinet, si quis volebat expiari peccatũ suum, cui eiusmodi expiatio fuerat præstituta. remq́ue ita se habere, quòd scilicet alia sacrificia non essent in lege absolutè præscripta, videntur satis docere verba ipsius Dei apud Esaiam cap: 1. ubi de sacrificiis multis, sibi a populo oblatis, verba faciens, inquit, Quis quæsivit hoc a manu vestra, ut conculcetis atria mea? Quamvis non ignorem, locum istum vulgò aliter accipi; sed non video, cur divina ista verba non poßint ita intelligi, ut planè sonant, id est, Deum non iussiße, ut sibi eiusmodi sacrificia fierent; cùm, ut dixi, illa nusquam simpliciter atq; absolutè præcepta inveniantur. Quod si quis dicat, in sacrificio illo anniversario, quod præscriptum fuiße & certißimum est, & ipsi confitemur, necessarium fuisse, ut summus pontifex, qui illud offerebat, Deum pro populo oraret; ne hac de re, vera nec ne sit, sine neceßitate accuratiùs disputemus, dicimus, non propterea dici posse in vetere testamento præscriptum fuisse, ut preces ad Deum haberentur. Est enim istud singulare quiddam, & ubi non populus revera, & multò minus unusquisq; ex populo separatim (qua de re hîc potißimùm quæri videtur) Deum orabat; sed tantùm summus sacerdos, pro iis, qui peccata admisissent, quæ sacrificiis expiarentur; cui alioqui etiam præscriptum fuiße, ut Deum pro populo oraret, non diffitemur: id enim tum aliunde, tum nominatim ex eo intelligi potest, quod scriptum est ad finem cap: 6.

libri Numerorum. Alia erant etiam in lege præscripta, quæ pertinebant etiam ad ipsum Deum colendum, ut erat oblatio primitiarum, quæ absolvi poterant sine ullis ad Deum precibus. Erat quidem, præsertim post templum a Salomone conditum, constitutus locus, ubi si quis publicè Deum orare vellet, orationes suas ac preces ad ipsum Deum haberet; unde scriptum est, domum Dei, id est templum, domum orationis vocari: sed aliud est, præscriptum fuiße locum publicè ad Deum fundendi preces, aliud verò, præscriptum fuisse ut ipsę preces funderentur. Præterea, dici quidem similiter potest, præscriptum fuisse in vetere testamento, ut cum quis orare vellet, & divinam opem implorare, ad ipsum Iehovam cœli & terræ conditorem preces suas porrigeret, & non ad ullum alium: hoc enim, partim docent non obscurè quædam alia hac de re testimonia; partim, ipsum præceptum expressum de uno Deo Iehova habendo, id necessario fert, sed non tamen interea hinc concludi potest, jußum omnino fuiße, ut ipse Iehova Deus invocaretur, id est, preces aliquæ ad ipsum dirigerentur.

Esaiæ 56.

Nam si quis objiciat, non posse ullo pacto negari, quin preces ad Deum sub vetere fœdere jussæ fuerint, cum sine ulla controversia jussum, idq́; præcipuè & ante alia omnia fuerit, ut Iehova Deus adoraretur. Respondemus, in enthymemate isto committi tacitè consequentis fallaciam. Neque enim, etiamsi verum sit, quemadmodum superius quoq; diximus, ubi polliciti sumus de hac re nos uberiùs acturos,

ctūros, in omni oratione ad Deum, si videlicet decenter fiat, contineri eiusdem Dei adorationem, propterea vicissim verum est, in omni adoratione contineri orationem; sive, non posse quem præcepto Iehovæ Dei adorandi satisfacere, quin ipsum Deum omnino oret, sive ad illum preces aliquas dirigat; cùm adoratio aliud nihil sit, quàm vel corpore, vel mente atq; animo, vel utroq; simul, sese coram Deo prosternere aut inclinare; ita ut, quod ad mentem attinet, possit quis & debeat perpetuò id facere; sitq́; hic affectus potius quidam erga Deum, quàm actio; cum oratio seu invocatio, id est, ipsarum precum ad Deum directio, neq; perpetuò à nobis fiat, fierivé debeat, & actio quædam nostra sit. Itaque non rectè faciunt ii, qui ista confundunt; & cum, exempli caussa, de Christo invocando necne agitur, de ipso adorando agunt, nec distinguunt in ipsa Christi persona inter ista duo, cum tamen necessaria sit distinctio quædam, eaq́; valde insignis, de qua alibi satis accuratè egimus, & inferiùs, Deo dante, aliquid apertiùs trademus.

Iam verò, quamvis hactenus nos invenire non potuerimus locum in vetere testamento, ubi simpliciter atque absolutè populo præceptum fuerit, ut Deum oret, nec fortasse ejusmodi locus inveniri queat; tamen non dubitamus, quin quilibet pius, etiam sub veteri testamento, frequenter Deum oraret, & quin præceptum istud, licet non expressè, tacitè tamen, ex vi totius ipsius religionis, datum fuisse meritò dici possit. Quod attinet ad preces, quas ad Deum

 pii ho-

pii homines haberent, unius Davidis, de cuius pietate ipse Deus sæpe testatur, id nobis indicare meritò potest. Frequentissimè enim in ejus psalmis legitur, de precibus ejus ad Deum, quas etiam admodum frequenter, & tantùm non perpetim illum ad Deum fudisse, aliquot loca in iisdem psalmis non obscurè ostendunt. Et sanè ex eo, quòd, ut dictum fuit, ipsa totius religionis ratio id omnino fert, ut Deus ab iis, qui illum norûnt, quique se eius populum profitentur, oretur atque invocetur, factum omnino credimus, ut ii, qui Deum non norûnt, nec populus eius sunt, nominentur ac significentur appellatione eorum, qui Deum non invocant; ut factum est Psal. 79. & Ierem. 10. Ex ista enim appellatione, & quadam quasi descriptione, omnino consequitur, ut, qui Deum non invocat, is neque etiam Deum noverit, ex eiusvé populo sit; tametsi non ignoramus, a quibusdam istud, Deum invocare, de quo, in prædictis duobus & aliis fortasse similibus locis, spiritus sanctus loquitur, aliud esse statui, quàm ad ipsum Deum preces dirigere, eumve orare, id est, significare tantùm, nomen, ut sic dixerim, ipsi Deo dare, ac profiteri se ex Dei populo esse. Quod quidem, ut alibi, id est, in disputatione nostra cum Francisco Davidis, fassi sumus, loquutione ista significari posse, meritò fortasse quis dixerit; sed non id tamen solum, verùm cum significatione conjuncta, ad opem ipsius Dei in suis necessitatibus implorandam, accedere non dubitandi. Quare non negamus, ita nihilominus posse istam loquutionem accipi, ut non planè significet ipsam invocandi actionem.

nem, sed persuasionem, id meritò posse fieri, & decretum apud seipsum id faciendi, ubi usus evenerit. Veruntamen in dubio, & ubi nulla est ratio, quæ aliter suadeat, immo cum ratio istud dictet, quemmadmodum ubique faciendum arbitramur, sicquoque hic a verborum proprietate minimè recedendum censemus, atque intelligendum, de ipsa invocandi actione in loquutione ista omnino agi, ita, ut, quemadmodum antea dictum est, ex illis locis consequatur, quòd qui reipsa Deum non invocat, id est, in hac actione frequens & assiduus non est, is ad Deum non pertineat.

Iam, quòd ratio omnino suadeat hoc ipsum, & sic, ut, quemadmodum suprà proposuim⁹, non modò exempla piorum hominum, sed etiam totius religionis ratio nos impellat ac cogat ad preces Deo frequenter adhibendas, id sine dubio demonstrat, quòd sub ipso vetere testamento (hujus enim temporis nunc nominatim rationem habemus) præceptum erat, ut Deus quàm maximè honoraretur. Nulla autem res videtur esse aptior ad honorem Deo præstandum, quàm ejus opem suppliciter atque humiliter implorare, quod etiam vix fieri potest, quin frequenter ut fiat ipsa necessitas suadeat, cùm non liceat nec licuerit unquam, ullius opem, tanquam divinam viresq; humanas excedentem, implorare, nisi unius Dei, vel ejus qui ei tali in re subordinatus fuerit; & certum sit, ac semper in populo Dei fuerit, neminem alium præter ipsum Deum, aut eum, quem Deus ipse huic muneri præfecerit, posse nobis divina

ratione ullam opem ferre. Itaq; concludendum mihi videtur, sub ipso vetere testamento extitiße si non expreßum, certè tacitum Deum orandi præceptum. Nam quod attinet ad novi testamenti tempus, multa testimonia sacra habemus, ex quibus conconcludi poßit, expreßum extare præceptum orandi Deum. Nam, ut nihil dicamus, de verbis illis Christi, Sic igitur orate vos, de quibus ante egimus, cum fateamur posse illa ita accipi, ut non absolutum præceptum contineant, preces ad Deum adhibendi, seu illam orationem ad ipsum porrigendi, quam Christus instituit; sed ut tantummodo significent ac præcipiant, quomodo orandum sit si quis orare velit, quid dicemus de eo, quod scriptum est in initio cap: 18. apud Lucam? qui testatur parabolam quandam, quam ibi statim subjungit, a Christo fuiße allatam, ut ostenderet quòd oporteat semper orare, & non deficere. Certè hæc evangelistæ verba idem omnino pollent, ac si dixisset, Christum præcepiße ut semper oremus, & nunquam ab orando desistamus. Sed prætereа Paulus ad Ephesios cap: 6. jubet, ut omni oratione, & obsecratione, in spiritu, omni tempore oremus, & in hoc ipso cum omni instantia vigilemus. Idem 1 Thes: 5. disertè hoc ipsum præcipit, inquiens, Sine intermissione orate. Nominatim autem jubemur in novo testamento, orare pro fratribus, ut in prædicto loco ad Ephesios expressè habetur in verbis illis, quæ, post sententiam paulo ante recitatam, statim subjunguntur, Et obsecratione, pro omnibus sanctis. Iacobus quoque ad finem suæ epi-
stolæ

stolæ jubet, ut oremus alii pro aliis, quo servemur, eumq; intelligere, ut id assiduè fiat, declarant verba statim sequentia, Multum enim valet deprecatio justi assidua, quanquam ex græco legendum potiùs videtur, efficax, quàm assidua. Idem Pauli præceptum de orando cum instantia, & in oratione vigilando, habetur in initio cap: 4. ad Colos: & in ipso initio cap: 2. ad Timoth: prioris, disertè idem apostolus monet, ut fiant obsecrationes, orationes, & postulationes, pro omnibus hominibus. Quod si hæc, & ejusmodi alia Deum orandi præcepta ac monitiones, non extarent, nihilominus tamen præter ipsam religionis rationem, quæ non minùs sub novo testamento pollet, quàm sub vetere, immo tantò magis, quantò Deus sub novo majorem dedit nobis caussam illum honorandi, quàm sub vetere, propter multò majora beneficia nobis in eo expressa, adsunt etiam exempla sanctorum virorum, qui frequentissimè ad Deum preces fundebant, vel publicè, vel privatim, ut ex actis apostolorum, & ex Pauli nominatim epistolis colligi potest. quin de ipso Christo, sub novo testamento omnium piorum duce & antesignano, nihil tam frequenter legitur eum fecisse, quàm orasse. Itaq; nihil planè dubitandum est, multò scilicet etiam minùs, quam de iis qui sub vetere testamento fuerunt: quin omnes, qui sub novo sunt, debeant omnino, idq; quàm frequentissimè, orationes ac preces ad Deum fundere, sive id privatim intelligamus, sive publicè. Est tamen inter privatas & publicas preces, quæ Deo adhibentur, hæc distinctio facienda,

quòd in publicis magis Deus honoratur ac celebratur, quàm in privatis. Nam si quis aliquantò diligentiùs caussas inquirat, cur preces fiant ad Deum, & in quem finem, videbit primùm, eas tam propter Deum, quàm propter eum, aut illos pro quibus Deus oratur, fieri. Et propter Deum quidem, quatenùs hac ipsa actione illi preces adhibendi, ejus nomen insigni honore afficitur, sive sint privatæ preces, sive publicæ. Nam in privatis quoque, etiamsi illæ, quod ad homines attinet, planè occultè fiant, tamen propter angelos, tam malos quàm bonos, præsertim verò bonos, quibus magis etiam quàm malis notæ sunt actiones hominum piorum, nomen Dei, sine dubio celebratur, cum intelligunt angeli isti, ac vident atq; audiunt, tunc honorem Deo deferri, ut ab iis agnoscatur pro auctore omnium bonorum, & interim, ut in sacris precibus fieri solet, variæ ac multiplices ejus laudes agnoscuntur & narrantur. Sed quia publicas preces, non solùm angeli isti, non minùs quàm privatas, sed potiùs magis & fortaßè majore in numero audiunt; verùm etiam homines non pauci, coram quibus præcipuè vult Deus celebrari nomen suum, propterea dubitandum non est quidquam, quin per publicas preces ad Deum fusas, magis Deus honoretur, quàm per privatas. Iam deinde quod attinet ad Deum, ad eosvé pro quibus preces fiunt, si is qui orat, pro se ipso orat, tunc duæ finales caussæ esse videntur, cur talis oratio fiat. Vna est, ut is qui orat, officio suo satisfaciat; quod est, ut agnoscat Deum eum esse, à quo omne bonum derivetur, & sine quo

non

non possint haberi illa quæ in ipsa oratione petuntur. Altera est, ut orando id impetret quod petit; tum quia Deus, si nobis ea concedere debet quibus indigemus, vult hunc honorem sibi deferri, ut ea ab ipso petamus, & hac in re, demissionem nostram coram se, & sui reverentiam ac cultum videre; tum quia, sine dubio, movetur Deus precibus piorum hominum. Nam si is, qui orat, minime fuerit pius, vix est quòd sperare possit se impetraturum, quod petit. Nam, ut inquit ille qui natus fuerat cæcus, & a Christo visum acceperat, peccatores Deus non audit, sed si quis ejus voluntatem facit, hunc Deus exaudit. Quod si is qui orat, non pro se ipso, sed pro alio aliisvé oret, tunc præter jam dictas duas causas, quæ hic quoq; suo modo, prout diversitas petendi pro se aut pro alio requirit, omnino locum habent, est & tertia causa, cur ejusmodi oratio ad Deum habeatur; ut scilicet erga proximum charitas exerceatur. Et sanè, si quis rectè rem consideret, piorum precibus ad Deum multò magis indigent alii, præsertim, qui verè pii non sunt, quàm ipsi pii; id est, multò magis opus est, ut pii rogent pro aliis, quàm ut pro se ipsis. Sunt enim homines pii potissimùm curæ ipsi Deo, & propterea, non modò, ut in aliis etiam omnibus evenit, novit Deus quid opus habeant, etiam antequam petant, ut vidimus suprà ipsum Christum suos discipulos monere, verùm etiam jam per se paratus est & promptus, ad illis dandum, quicquid usui eis sit futurum, adeò, ut etiamsi ordinariè, ut sic loquar, (sic enim intelligenda sunt verba nostra, quæ hac de

Ioh. 9. v. 31

hac de re paulo ante fecimus) velit Deus, ut ipsi pii a se petant, quæ illis sit daturus; tamen extraordinariè multa illis det re ipsa, de quibus ipsi sæpe ne cogitant quidem; & tamen illis magno sunt usui. Voluimus ista pauca attingere de caussis precum ad Deum faciendarum, ut meliùs intelligeretur, quàm sit verum quod diximus, debere nos Deum, idq́ frequenter, seu privatim, seu publicè orare. Non est autem dubium, quin, quantò major est Dei cultus & gloria in eo, si publicè ad ipsum preces fundantur, quàm si privatim, tantò diligentiores oporteat nos esse in publicis, quàm in privatis precibus ad Deum habendis. Est enim Dei honor & gloria semper omnibus aliis rebus, quàm longissimè anteponenda.

Illis duobus absolutis quæ proposueramus, de differentia scilicet adorationis & invocationis, & de necessitate orandi Deum, adhuc, antequam de jejunio agamus, appendicis cujusdam loco ad hanc de oratione tractationem, aliquid dicendum videtur de ea quæstione, An præter ipsum Deum liceat, divina ratione & in sacris precibus ad ullum alium nostras preces dirigere, eiusvé opem implorare. Ac pontificii quidem statuunt, licere, non modo ad ipsum Deum, sed etiam & ad Christum, quatenus est homo, & ad omnes sanctos vitâ functos, de quibus certum sit, quòd omni labe purgati ex hac vita discesserint, sacras preces habere; præcipuè verò ad Mariam virginem, Christi matrem. Nam istos omnes, id est, ipsorum animas, virginis verò Mariæ pleriq; & animam & corpus, in cælo beatè vivere, pro certo habent.

bent: et virginem quidem Mariam præterea ibi jam regnare, & suprema quadam auctoritate præditam esse, persuasum illis est. Quamquam verò dicere soleant ac profiteri, istos omnes posse orari a nobis, non ut ipsi per se quicquam nobis præstent, sed ut Deum pro nobis orent, & ab ipso nobis ea quæ petimus impetrent; tamen certissimum est, vulgò ab illis preces sæpe ejusmodi concipi, quibus, a multis ex istis, præcipuè verò a virgine Maria, aliquid petatur, acsi ipsi sint qui illud sint præstituri. quod sanè idololatriam sapere omnino statuendum est; referant illi, quantum velint, omnia ad Deum. certum enim est, ut antea diximus, non licere divina ratione quidquam petere, nisi vel ab ipso Deo, vel ab eo saltem, qui ei fuerit, ex ipsius Dei decreto, subordinatus. Quomodo verò poterunt pontificii unquam ostendere, quemquam ex istis, præter Christum hominem, quem ab initio nominavimus, Deo fuisse, ex ipsius Dei decreto, subordinatum? Itaque ipsorum commentum id universum est, quod istis hac in re tribuunt; & propterea manifestè ab ipsis divinus honor ac cultus illis tribuitur, quibus tribui non debet, & consequenter, dum id faciunt, in idololatriæ crimen incurrunt.

Et hæc quidem breviter, quod ad pontificios attinet. Pontificiis quasi altera ex parte oppositi ipsorumq; respectu, hac in re quasi alterum extremum, sunt ii fere omnes, qui Christi nomen profitentes, ab ipsis hæretici judicantur. Isti enim ita statuunt, neminem omnino, præter ipsum Deum creatorem cæli & terræ, posse sine idololatria invocari. Atque ii bipartitò divisi

visi sunt; quatenus alii (& hi sunt multò maxima pars istorum) credunt Dei filium, unà cum patre & spiritu sancto, illum unum Deum esse cæli ac terræ creatorem; reliqui vero alii, solum patrem Deum istum eße credunt. Nam hinc fit, ut priores, invocationem, non minùs filio & spiritui sancto, quàm patri convenire statuant; posteriores verò, patri tantùm, adeò, ut ipsum Dei filium ab invocatione excludant. Priores igitur, etiamsi Dei filio invocationem tribuunt, id tamen propterea faciunt, quia persuasi sunt, eum, non minùs quam patrem, esse illum unum Deum, alioquin minimè eam illi tributuri; quamvis videantur concedere, ipsum Dei filium Christum Iesum, secundum ipsam humanam naturam, orari a nobis posse, ut videlicet mediatorem, & eum qui pro nobis Deum interpellet. Quanquam, cum isti ferè omnes velint, Christum fungi mediatoris officio, non secundum humanam naturam tãtùm, sed simul etiam secundum divinam, videtur concludendum, quicquid invocationis illi ut mediatori tribuunt, ratione quidem ipsi° humanæ naturæ, sed non tamen solius, ei ab illis tribui. Posteriores verò, ratiocinatione sua maximè ac turpissimè falluntur, cum sub novo testamento, nullo pacto locũ habeat axioma illud, quod ipsi statuunt, solum Deum creatorem cæli & terræ invocari posse; quod sub vetere locum habuiße, meritò dici potest; cuius insignis inter utrumque fædus & ipsorum tempora diversitatis ratio hæc est, quòd sub vetere fœdere nullus erat, qui Deo creatori cæli & terræ subordinatus esset, in nobis, id

bis, id est, iis qui ad populum Dei pertinent juvandis ac regendis, quòd sub novo fœdere planè contra accidit, sub quo nimirum Deus ille creator cœli & terræ, filio suo Iesu Christo, domino nostro, quamvis homini, & sic non ejusdem (id quod etiam alioqui fieri nullo modo potest) secum essentiæ, omne judicium dedit, id est, omnem curam ac potestatem nos regendi ac gubernandi demandavit, ut ipsemet Dei filius apertè testatur, cum alibi, tum nominatim apud Ioh: cap: 5., ubi disertè ait, sibi a patre datam esse potestatem judicii faciendi, quia filius hominis, id est verus homo sit. Iam sine dubio, necesse est, ut potestas ista nos regendi ac gubernandi, sit conjuncta, non modò cum notitia omnium quæ a nobis fiunt, sed etiam cum ipsius cordis nostri inspectione ac cognitione, & consequenter, necesse est, ut Christus non modò preces nostras audiat, sed etiam ipsum cordis affectum noverit. Quare nulla ratio est, quominus ad ipsum preces nostras dirigere audeamus. Vt enim quis meritò ad quempiam preces suas dirigere possit, duo ista simul juncta videntur esse satis, potestas videlicet concedendi id quod preces continent, sive in ipsis petitur, & ipsarum precum exauditio. Contingere tamen potest nihilominus, ut duo ista simul juncta in eo reperiantur, [redacted] quem[redacted] invocare liceat, non si videlicet id divinitùs vetitum fuerit: sed aliud nihil est, propter quod id contingere possit. Itaque etiamsi suprà constitutum a nobis fuit, neminem posse invocari divina ratione, nisi vel Deum ipsum, vel eum qui illi sit subordinatus; tamen animadvertendum est,

dum est, hoc quidem verum esse, sed non tamen omnino ex ipsius rei natura, verùm partim quoque ex accidente, nimirum, quia accidit ut vetitum a Deo fuerit illos invocare, qui ipsi non sunt subordinati; quamvis alioqui & nostras preces intelligere possint, & nobis id quod petimus concedere; quemadmodum colligi potest ex iis, quæ scripta sunt cap: 18. Deuter. a nono versiculo usque ad 15, præter multos alios locos, tum in novo testamento, qui id non obscurè indicant, qui inquam indicant, non licere nominatim a dæmonibus quicquam petere; quantumvis & petitiones nostras audiant, & id quod petitur, præstare possint. Iam quod diximus, necessarium esse, ut si Christus nos regendi ac gubernandi curam ac potestatem habet, habeat etiam notitiam actionum nostrarum & ipsius nostri cordis, nulla videtur probatione indigere, cum nemo non videat, tali curæ & potestati non posse esse locum, ubi ignorantia sit cuius qualitatis nos simus; & sic, quatenus, & an conveniat nec ne, nobiscum aliquid facere, quod ad nostri curam & gubernationem pertineat. universa verò ista nostra qualitas, ab ipso corde & actionibus nostris proficiscatur. Quare concludendum est, etiamsi nullum aliud huiusce rei argumentum haberemus, vel ex eo solo, quòd nusquam vetitum sit, ne ad Christum preces nostras dirigamus, ab eoq; illa petamus, quæ humanis viribus præstari nequeunt (quo potissimum continetur id, quod vocamus, divina ratione petere,) omnino sequi, nos meritò posse a Christo petere quicquid pertinet ad spiritualia nostra bona, non modo

minora

minora alia. cum certissimum sit, eum potestatem habere ista nobis dandi, & preces nostras exaudire, tantùm abest ut necessarium sit, quò id facere possimus, præceptum eius invocandi extare. Quod tamen indignè prorsus atque immeritò requirunt isti, qui Christo invocationem non tribuunt.

Verumtamen hac in re, illud omnino est memoriæ nostræ infigendum; quòd verba nostra hactenus hac de re facta indicare possunt, cum numquam diximus, Christum invocari debere, sed tantùm invocari posse. Namq; hoc ipsum, non modò ab objectione ista adversariorum, quòd non extet præceptum Christi invocandi, ipsam Christi invocationem defendere potest, verùm etiam docere, non posse fieri, ut eiusmodi præceptum habeatur. Iam Christum quidem invocari semper ac perpetuò a nobis posse, non tamen ad illum invocandum nos præcisè obstringi, verißimum esse id cogit fateri, quòd alioqui semper, cum divinam opem imploramus, necesse haberemus ad ipsum Christum preces nostras dirigere; quod tamen aliter se habere, perpetuus ab ipsis Christi apostolis, ecclesiæ usus manifestè ostendit. Semper enim consuevit ecclesia, ordinarias suas preces, non ad Christum, sed ad Deum Patrem dirigere. Atqui, cum preces ad Deum Patrem diriguntur, nullo pacto dici potest, hoc ipso, quòd tunc Deus Pater invocatur, Christum ipsum invocari, cum Deus Christo minimè sit subordinatus: at contrà, quandocumq; Christus, quamvis solus, in precibus nostris oratur, tunc simul nihilominus ipse Deus Pater oratur; quippe,

quòd Christus illi sit subordinatus, adeò, ut per Christi invocationem, nullo pacto fiat, quin semper nihilominus Deus invocetur; quod quidem jussum esse, ex quibusdam scripturæ locis videtur intelligi posse. Inter quæ numerari possunt ea Christi verba, proximè ante institutam a se orationem prolata, de quibus & suo loco, & alibi deinde satis accuratè egimus, Sic igitur orate vos. Diximus enim, videri verbis istis non modo præscribi, ut omnino in precibus nostris ad Deum ea petamus, quæ in ipsa præscripta oratione continentur, qua de re apud nos nihil prorsus dubii est, sed etiam, ut ipsum Deum patrem oremus, tametsi, an hoc revera verbis illis præscribatur, in dubium vocari possit, & apud nos ipsos non ita omnino certum sit, ut istud alterum.

Restat autem adhuc aliquid accuratiùs explicandum circa verba ista, quod etiam potissima caußa fuit, ut hoc loco de Christi invocatione ageremus. Nam qui eam non admittunt, & solum Deum patrem invocandum esse, & invocari posse contendunt, ad id probandum maximè uti solent verbis istis Christi, cum eo junctis, quòd in præscripta ab ipso oratione Pater tantùm invocatur. Aiunt enim, cum Christus nos sic orare iubeat, Pater noster &c, manifestum omnino esse videtur, eum adversus Christi præceptum facere, qui patrem non oret. Atqui Christus ipse non est pater. Ergo si quis illum oret, adversus ipsius præceptum comittit. Respōdemus, primùm, ut etiam superiùs attigimus, verba ista Christi, Sic orate vos, non habere eam vim, ut aliter orare ve-

lent; nihil enim cogit, ea ulteriùs extendere quàm ipsa sonent: sed satis esse, ad illorum sententiam planè habendam ac retinendam, ex illis concludere, debere nos sic orare, ut statim subjungitur. Quod quomodo intelligendum sit, satis antea suo loco explicatum fuit, nec quicquam est necesse, quamvis loquendi usus id ferre possit, simul cum isto affirmante præcepto negans etiam inde colligere, ut nimirum sit sensus: Sic orate, & non aliter. Quicquid enim negantis præcepti vis potest, etiamsi ipsa per se spectemus, ex istis verbis colligi, intelligendum est id a Christo expositum fuisse in iis verbis, ad quæ ista referuntur; referuntur autem ad illa, in quibus Christus vetat in precibus battologiam, quæ quid sit antea explicuimus. Ad hoc igitur negans præceptum relationem habent Christi verba, de quibus nunc agimus; & consequenter, etiamsi velimus ex illis vel posse, vel etiam debere colligi præceptum negans, satis erit collectioni isti per nos factum, si dixerimus, ea vi sua præcipere, ne alia quapiam orandi formula utamur, quæ battologiam contineat, sed tantùm ejusmodi, quod ad hoc attinet, qualis est ista oratio-nis præscripta. Deinde dicimus, negari non posse, quicquid nos de absoluto orandi præcepto diximus, quod ibi comprehensum esse videatur, quin Christi verba commodissimè ita accipi queant, ut aliud nihil significent, quàm quomodo orandus sit Deus ipse pater, de quo nimirum tunc inter omnes constabat, eum esse orandum, & non alium præterea quempiam; non autem quis sit orandus. adeò, ut

non possit ullo pacto ex illis colligi, nullum alium orandum esse nisi Deum patrem, sed tantùm, cum Deus pater oratur, ejusmodi oratione omnino utendum esse: cum Christus nondum esset glorificatus, nec dum supremam illam potestatem & curam populi Dei sibi demandatam haberet, nullus erat tunc locus de ipso, seu tacitè, seu expressè agendi, quantum pertinet ad ipsum invocandum: nec, quia ipsius ante curam & potestatem istam, cum de invocando agitur, nulla sit facta mentio, præsertim ab ipsomet Christo, ulla ratione concludi potest, aut etiam conjici, non licere, postquam potestatem istam & curam est adeptus, illum invocare. Adde postremò, quòd etiamsi Christi verba eā vim haberent, ut juberet omnino, ut cum oramus, ipsum Deum patrem invocemus, non tamen hinc sequeretur, Christum ipsum invocari non posse; quandoquidem, ut paulò ante conclusimus, Christo invocato ipse Deus pater invocatur, propter subordinationem ipsius Christi ad Deum patrem. Itaque non est, cur adversarii invocationis Christi, ipsius verbis, dum orationem a se institutam præscripsit, ad eam impugnandam ullo pacto uti possint.

Verùm, remanet adhuc scrupulus, propter id quod antea conclusimus, de nullo expresso præcepto Christi invocandi; quamvis verissimum sit, ut diximus, ipsum, & quidem semper ac perpetuò invocari posse, & pro Christiano minimè is sit habendus, qui hoc non agnoscat & confiteatur. Nam dicet aliquis, præceptum tamen extare ipsius Christi adorandi, & propte-

propterea omnino statuendum videri, præceptum quoq; fuisse ut Christus invocetur; eandem enim videri planè esse rationem invocationis, quæ adorationis, & Christum ipsum dixisse, voluntatem patris sui esse, ut omnes honorent filium sicut ipsum patrem honorant; sed pater honoratur, illum invocando, igitur & filius, illum invocando honorari debet. Animadvertendum est, quod attinet ad eandem invocationis, quæ adorationis rationem, illam non omnino eandem esse, ut suprà a nobis indicatum fuit. Adoratio enim, quæ planè jussa est, tam Christi quàm Dei, potiùs affectus quidam est perpetuus animi nostri, quàm vera actio: & propterea etiam perpetuò simul & Deus, & Christus adorari a nobis potest; & ita utriusq; adorandi præcepto, eodem tempore plenè ac perfectè simul satis fieri. At in invocatione, id est, precum implorandæ opis caussa directione, valde diversè contingit; propterea, quia ea propriè ac verè sit actio quædam nostra, eaq; minimè perpetua; ex quo fit, ut, quemadmodum dictum fuit, cum Deus Christo minimè sit subordinatus, in ipsa Dei invocatione Christi invocatio non contineatur, nec simul & semel, cum illa fit, hæc quoq; fieri dici possit. Nam ex hac diversitate adorationis & invocationis, id omnino consequitur, ut possit quidem tam Christi quàm Dei adorandi præceptum extare, ut revera extat, invocandi verò non item, cum neceße sit, si Deus pater solus, aut sæpe aut interdum invocari potest, ut certè potest, sæpe etiam aut interdum saltem Christum non invocari. Iam, quod attinet ad

verba ipsius Christi, de honorando filio sicut honoratur pater, non sunt illa extra subjectam ibi materiam protrahēda: agitur enim ibi de judicio, quod pater dedit filio, ex quo paritas, seu similitudo potiùs debiti honoris, tam filio quàm patri, universa manat, ut locus ipse aperte docet Ioh: 5. v. 22, & 23. Atqui judicium istud, ut ante dictum fuit, est cura & gubernatio populi Dei; ex qua necessariò quidem consequitur debita adoratio, seu honoris tantæ dignitati debiti exhibitio: at invocatio non necessariò inde proficiscitur. Quare, verbum Honorandi, quod ibi habetur, nulla caussa est, cur aliter accipiatur ac simpliciter sonat, ut scilicet verè ac propriè, honorem significet, præsertim, cùm, si ulterius ejus significationem extendere velimus, ita ut pari ratione invocationem quâ adorationem complectatur, necesse sit in absurdum illud, a nobis non semel repetitum, incidere, ut scilicet, nunquam liceat solum Deum patrem invocare; quod absurdum, ut pote longè maximum, ut penitus evitemus, concludendum est, sicubi fortasse extare videantur præcepta ipsius Christi invocandi, ea non absolutè ac præcisè, sive etiam verè ac propriè præcepta esse; sed tantummodo commonefactiones, &, propter consolationem, quam quis sentit in invocando eo, quem licet dominum agnoscat, fratrem etiam suum simul esse novit, expertumq; fuisse, quid sit aliena ope indigere, utilissimas adhortationes.

Restat tertia ex illis tribus rebus, de quibus diximus, Christum agere voluisse, postquam multa dixisset

xisset, quæ pertinent ad legem Mosis, in iis, quæ ad mores spectant, reformandam & perficiendam, antequam ad alia quædam transeat, quæ eodem pertinere videntur. Est autem tertia ista res, Iejunium, quod non secus atq; eleemosyna & oratio, quæ sunt reliquæ illæ duæ, ut antea diximus, solebat in Israelitico populo exerceri, in eoq; cultus divinus aliquis statui. Sic igitur pergendo, Christus ait, Cum autem jejunatis, nolite fieri, sicut hypocritæ, tristes. Hic similiter, ut in eleemosyna & oratione tractanda apparet manifestè, Christi mentem esse, ut superiùs indicavimus, adversus hypocritas loqui, & ab eorum agendi modo populum retrahere, adeò, ut quæ hac in parte docet, non minùs sub ipso vetere testamento facienda essent, quàm sub novo. Vt autem non frustra ad explicationem eorum, quæ hîc præcipit, veniamus, neceße est primùm statuere, quid sit Iejunium; & quidem ex ipso græco verbo, quo evangelista utitur, ad id significandum, quod jejunandi verbo, quamvis minùs latino, necesse habent latini interpretes significare, satis constare videtur, quid sit jejunium, seu, quid sit jejunare. Est enim verbum istud græcum compositum ex vocula privativa, & ex voce esum significante; ita ut vocabulo isto esus, privatio omnino declaretur; & sic constat, ieiunare aliud nihil esse, quàm ab esu seu cibo abstinere. Iubet igitur Christus, ut, cum a cibo abstinemus, quod scilicet sit in bonum aliquem finem, qui ad Dei cultum aliquomodo respicit, & sic rationem quandam boni facti, seu operis habere videtur, nolimus imita- v. 16.

ri hypocritas, qui cùm jeiunant, curant ut facie tristi ac tetrica esse appareant; id enim propriè significat verbum græcum, quod, verbo tristes, *a vetere latino interprete redditum est; ubi necesse est animadvertere, quamvis hoc leve admodum esse videatur, verba latini codicis ita construenda esse, ut intelligatur, verbum istud* Tristes, *debere coniungi cum verbis illis* Nolite fieri. *ut sit sensus,* Nolite fieri tristes *sicut hypocritæ, scilicet fiunt. Neque enim in latino codice est ulla distinctio, quæ huius rei lectorem moneat, adeò ut non desint, qui verba accipiendo ut jacent, intelligant, Christum in illis præcipere, ne efficiamur, cum jeiunamus, similes hypocritis tristibus, cuius constructionis effectus omnino esset, ut aliud quippiam ab eo, quod diximus, & per se alioqui manifestissimum est, ex isto Christi præcepto colligeretur.*

Postquam Christus jussit, ne velimus curare, ut facie tristi ac tetrica simus, tunc, cum jeiunamus, quemadmodum hypocritæ curant, rationem reddit, cur istud hypocritis tribuerit, inquiens, Exterminant enim facies suas, ut appareant hominibus jeiunantes. *Verbum* exterminant, *græcè est* ἀφανίζουσι, *quod verbum propriè significare videtur, efficere ut aliquid dispareat, seu iam non appareat. Verùm, apud hunc eundem evangelistam, paulo post hoc idem verbum usurpatur, ad significandum corruptionem & demolitionem quandam. Cum enim mox v.19. Christus ait, ne velimus nobis thesaurizare in terra, ubi tinea & ærugo corrumpit seu demoli-*

demolitur, utitur evangelista isto eodem verbo. Porrò sensus, in loco quem nunc explicamus, est satis apertus, cum Christus, sine dubio, dicere velit, hypocritas cum jeiunant, curare, ut consuetum aspectum faciei suæ aliqua ratione perdant ac corrumpant, uti iis evenire solet, qui diuturna fame sunt afflictati. Certum est enim, arte quadam hoc curari posse, citra ingentem aliquam inediam, atq; inter cætera, ut a quibusdam accepi, fumus cymini tosti, si quis facie super illum diu incumbat, plurimum ea in re efficere potest; & fama est, monachos aliquos hac arte uti, ut præ se ferant maximas inedias atq; vigilias se subiisse, vel etiam perpetuò subire. Christus igitur planè prohibet, ne tale quippiam a nobis curetur cum ieiunamus: sed ut contrarium potiùs faciamus. quod antequam dicat, rationem affert, cur hac in re hypocritæ minimè a nobis sint imitandi; quia, inquit, hypocritæ isti sic facientes, jam receperunt mercedem suam, & sic nullam aliam sunt habituri, quemadmodum & superiùs dixit, cum nos deterrere voluit, ab eleemosyna coram hominibus facienda, in eum finem, ut ab illis conspiciamur. Si igitur ita res se habet, ut qui jeiunando curat, ut id aliis notum fiat, suam iam mercedem acceperit, nullaq; alia præterea ei speranda sit, hoc sanè satis superq; esse potest ad nos absterrendos, quominus id faciamus. Quid igitur Christus jubet a nobis fieri?

Tu autem, *inquit*, cum jejunas unge caput tuum, & faciem tuam lava, ne videaris hominibus jejunans. *Hîc non minus quàm in præ-* v. 17.

ceptis, quæ superiùs dedit, de eleemosyna & oratione occultè facienda, non ita Christi verba accipi debent, quasi nullo pacto liceat ita jejunare, ut id resciri possit; sed tantummodo, non debere nos in hunc finem jejunare, ut propter abstinentiam nostram à cibis, laudem aut gloriam aliquam nobis apud alios comparemus; alioqui nihil vetat, si justa aliqua caussa ejus rei adsit, ita jejunare, ut interim id omnibus sit manifestum. Potest enim quis, ut alias caussas honestas reticeam, quemadmodum & de eleemosyna diximus, in eum finem ita jejunare, ut id cunctis appareat, quò aliis exemplo esse possit id faciendi, cum usus in ipsa religione id postulat, qua de re postea agemus. Similiter, cum Christus præcipit, ut jejunantes ungamus caput, & faciem lauemus, non est præceptum hoc ita interpretandum, quasi id omnino fieri debeat quod verba sonant, sed intelligendum est, debere nos ab omni ostentatione alienissimos esse, adeò, ut, si alioqui dubitãdum sit ne in hoc crimen incidamus, rectè à nobis factum iri censendum sit, si ad periculum istud vitandum, caput ipsum unxerimus, & faciem laverimus, & sic omnem opinionem, quòd jejunaverimus aut jejunemus, ab aliis removere studeamus; quemadmodum & suprà quippiam tale monuimus, in præceptis, de curanda penitus occultatione, dum eleemosynam facimus & Deo preces adhibemus.

Pergit Christus, & ait, Sed patri tuo, qui est in abscondito (*repete*, videaris jejunans) & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi in

bi in propatulo. *Vox in propatulo, quæ in vulgatis græcis exemplaribus legitur, ut suprà quoque, cum de eleemosyna ageretur, docuimus, in latino codice minimè habetur; sed neque etiam hoc loco apud Syriacum interpretem extat, & in correctissimis exemplaribus græcis minimè habetur. Vtra autem lectio præferri debeat, & quis sit sensus illius, diximus ante, in tractatu de eleemosyna, sententiam nostram. Eò igitur auditores reiicimus.* Tantùm hic *non est leviter notandum, quòd non modò in eleemosyna & in oratione dixit Christus, Deum redditurum iis, qui ita se gerunt in istis, ut debent, quæ scilicet nemo negare potest, habere rationem boni operis; sed idem etiam de jejunio dixit: de quo, an bonum opus simpliciter vocari possit, multum dubitatur.* De *qua quæstione, ut sentētia nostra melius percipi queat, utq; ita jejunii materia a nobis indiscussa non relinquatur, necesse est, antequam sequentia Christi præcepta explicemus, aliquid de jejunio explicatiùs tradere. Primùm igitur, cùm iam expositum sit, quid jejunii nomen significet, inquiremus id ipsum, quod nos impellit ad disputandum de jejunio. Inquiremus, inquam, an jejunium bonum opus nec ne, censeri possit, & quomodo; deinde investigabimus, an id præceptum fuerit; Postremò agemus, an aliqua, in hac jejunii materia, sit differentia inter novum & vetus testamentum.*

Vt igitur de primo primùm dicamus, videtur ex ipsis Christi verbis, quæ præ manibus habemus, omnino colligi, jejunium esse bonum opus & Deo gratum,

quando

quando Christus disertè affirmat, patrem cælestem redditurum jeiunanti ut decet. Huc similiter, & ad hoc ipsum probandum, pertinere videntur verba Pauli apostoli, quæ habentur ad finem cap: 2. ad Coloss, quem locum, licèt admodum difficilem, & mihi ipsi valde obscurum, hac occasione mihi præbita, examinare non pigebit; præsertim propter id, quod alii ferè omnes, qui a papatu recesserunt, videntur ex loco isto contrarium colligere eius, ad quod probandum illum pertinere posse diximus. Sic igitur habent verba Pauli, Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid ad huc, tanquam viventes in mundo, decernitis? Ne tetigeris, ne gustaris, neque contrectaris; quæ omnia ipso pereunt abusu, secundum præcepta & doctrinas hominum. *&c. Hucusque interpretationes variæ verborum græcorum, quod attinet ad sensum, satis cõvenire videntur, sed in iis quæ sequũtur, & verbis & sensu interpretes admodum variant ac discrepant. Vulgata editio fortasse, in sequentium versuum initio rectiùs habet quàm reliquæ, utpote, quæ ab ipsis græcis verbis nihil discedat. Sic enim illa habet,* Quæ sunt rationem quidem habentia sapientię. *Nam græca verba id planè ad litteram sonant; si modò vox λόγου, quæ in illis legitur, ut potest ac solet, voce* rationẽ *rectè exprimitur. Nam Erasmus, qui plane aliter, ut arbitror, locũ istum accipiebat, atque nos facimus, verbum istud græcum, non rationem, sed speciem reddidit, cum tamen, nisi fallimur, vix inveniri possit locus, ubi græca ista*

ca ista vox speciem significet, non modò apud sacros, sed etiam apud prophanos scriptores. Beza quidem, quamvis de eius loci sensu idem sentiret, quod Erasmum sensisse arbitramur, non est ausus id verbū aliter vertere, atq; vulgatus interpres vertit. Quod si res ita habet, ut omnino legendum sit, ut ipse Beza cum vetere interprete consentiens, in sua interpretatione habet, videlicet, Quæ rationem quidem habent sapientiæ, non video quomodo negari possit, Paulum affirmare, ista habere, non quidem speciem, sed, ut ipsa verba sonant, rationem sapientiæ: ista, inquam, eo modo considerata, ut ab ipso in sequentibus verbis considerantur. Iam, in sequentibus verbis apud veterem interpretem legitur, In superstitione, & humilitate &c. Primùm hic non video, cur vetus interpres vocem græcam, quæ planè cultum voluntarium significat, superstitionis verbo reddiderit; & multò magis miror Erasmum, hac in re illum imitatum fuisse. Beza quidem ipsam propriam vocabuli significationem retinuit, & eam voce cultus voluntarii, reddidit. Sequitur in vulgata editione, Et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis. In prioribus huius particulæ verbis, non debuit vetus interpres dicere, Et non ad parcendum, sed, & ad non parcendum. quāquam melius etiam Bezæ translatio habet, in qua sic legitur, Et in eo quòd corpori non parcant. In reliquis postremis verbis rectiùs est id, quod in vulgata editione habetur, quàm quod apud Bezam, aut Erasmum; sic enim propriè sonant ipsa græca verba,
Non

Non in honore aliquo, ad saturitatem carnis, quæ verba Beza sic reddidit, Nec tamen ullius sunt pretii; cum ad ea spectent, quibus farcitur caro. quæ interpretatio mihi plane monstrosa videtur. Additur enim in illa caussa, vox tamen, vox sunt, & totum illud, Cum ad ea spectent, vel certè, illa duo verba Cum spectent, & mirabiliter sensus verborum græcorum, qui satis planus esse videtur, corrumpitur judicio quidem meo. Sunt enim hæc verba, quæ, ut diximus, planè græca verba exprimunt, Non in honore aliquo, ad saturitatem carnis, satis clara & aperta, idq; significantia, quod sonant; Ista scilicet non habere honorem, seu pretium aliquod, quod attinet ad carnis saturitatem, nēque, ut proximè dixerat, haberet ea quæ rei isti sunt contraria, nempe humilitatem, id est, sui ipsius demissionem; & quòd corpori non parcunt, eò videlicet modo, ut antea monùimus, considerata, quo illa, ut verba ista apertè indicant, Paulus apertè considerat; quandoquidem Pauli sententia, secundum ipsa verba, quibus per eam nulla penitus vis affertur, hæc omnino esse videtur totius huius loci, videlicet, non debere tangi, non debere gustari, non debere contractari, quædam ista, inquam, non divina, sed humana præcepta sub evangelio esse, & propterea dignum reprehensione illum esse, qui evangelii fact⁹ particeps, istis adhuc teneri velit; quamvis alioqui hæc ipsa rationem sapiētiæ habeant, & sapienter facta dici possint, quatenus in illis hæc cōtinentur. Primùm, quòd cultu voluntario fiunt. Deinde, quod modestum ac demissum

missum hominis animum ostendunt. Postremò, quòd per illa, corpori non parcitur, & sic in nullo honore seu pretio sunt, quòd attinet ad carnis saturitatem. Itaque Paulus, non quidem absolutè ista laudat, & sapientiæ rationem habere dicit, immo potius apertè vituperat, sed tantùm non damnat; immo sapientiæ alicujus nomine commendat, quatenus, ut dictum est, ista continet.

Cùm igitur de jejunio quærimus, an bonum sit opus, id est, rectum & laudabile, ac porro Deo gratum, certè videmur ex Pauli verbis affirmare posse, quod si quis planè sua sponte jejunare eligat, atque hac ratione seipsum demittere atque humilem reddere, corporique suo non parcere, & id eligere, quod nullius sit honoris aut pretii, quòd ad saturitatem carnis attinet, istum rem facere, quæ rationem sapientiæ habet; & propterea dubitari non posse, quin Deo rem gratam faciat; cum nihil sapientiæ rationem, propriè ac sine ironia loquendo, habere possit, quod Deo gratum non sit. Videor mihi meminisse, nescio an Bellarminum, an alium quempiam ex papisticis theologis, non absimili ratione ab ea, quam nos in præsentia sequimur, hunc locum explicare atque accipere adversus eos, qui videntur omnia præcepta, & vota de non gustando &c improbare atque damnare. Quicquid sit, Apostoli mens hoc toto in loco, ut diximus, satis aperta est; & qui aliter sentiunt ac nos locum explicavimus, necesse habent ipsis verbis, aut magnam, aut certè aliquam vim facere. Illud, antequam alia testimonia proferamus, non videtur

detur esse omittendum, quòd vocabulum ἐθελοθρησκείας, non propterea in alium sensum accipiendum esse censeatur, quàm in eum quem diximus, quòd in quibusdam lexicis scriptum inveniatur, nomen θρησκείας posse significare superstitiosum cultum, & verbum θρησκεύω eadem significatione accipi posse, immo hanc esse quodammodo magis propriã istorum vocabulorum significationem; quamvis, ut diximus, postea ibidem subjicitur, quòd simpliciter etiam cultum utraque vox ista significare apud bonos autores inveniatur, quorum etiam ibi producuntur testimonia. Nam de altera, & priore quam ipsi ponunt significatione, qui talia lexica conscripserunt, nullum testimonium proferunt, & videtur, quicquid illi de ista significatione dicunt, tractum ab ipsis fuisse ex isto Pauli loco; in quo nimirum persuasissimum habebant, nomen ἐθελοθρησκείας superstitiosum cultum declarare; id quod falsò a multis existimatum fuisse, vel id evincit, quòd Paulus disertè ait, propter ἐθελοθρησκείαν illa, de quibus agebat, sapientiæ rationem habere; id quod sanè de superstitioso cultu nullo pacto affirmari potest. Cæterùm, in epistola Iacobi cap: 1. v. 25, & 26. & nomen θρῆσκος religiosum; & nomen similiter θρησκεία, religionem manifestè declarat; & in hunc sensum ab interpretibus omnibus, voces istæ ibi accipiuntur.

Sed iam alia testimonia & rationes proferamus, quibus persuaderi possit, jejunium bonum opus esse, &

esse, & Deo gratum. Primùm enim Lucæ cap: 2. v. 37. dicitur de Anna prophetissa, in testimonium scilicet ipsius sanctitatis ac pietatis, quòd jejuniis & obsecrationibus serviret, nempe Deo, nocte ac die. Præterea Paulus in epistola ad Corinthios priore cap: 7. v. 5. cum antea iussißet, ne vir & uxor alter ab altero separaretur, concedit nihilominus, ut id ab ipsis fieri possit ad tempus, quò orationibus & jeiuniis vacare possint: quod sanè indicat, ut orationem, sic jeiunium bonum opus esse & Deo gratum, quando, ut ei vacare possint, concedit Paulus coniugatis id, quod alioqui eis denegat. Postremò, ut alia multa in præsentia reticeamus, quæ idem probandi vim habere videntur, quæq; mox commodiùs a nobis attingi poterunt, non est ullo pacto silentio prætermittendum, quòd dominus Iesus Matth: cap: 17. v. 21, nec non Mar: cap: 9. v. 28. expreßè ait, quoddam genus dæmoniorum, ex humanis corporibus quæ obsederint, eiici non poße, nisi per jejunium & preces. Ex quo, satis videtur constare, cum ipsa Dei virtute dæmonia ejiciantur, ieiunium ipsi Deo rem gratam esse, quando sine illo dæmonia quædam eiici nequeunt, & consequenter ad id præstandum divina virtus impetrari non potest.

Iam verò pro contraria parte atq; sententia, videlicet, quòd jeiunium, seu abstinentia a cibis omnibus per aliquod tempus, non sit res eiusmodi, quæ possit meritò appellari bonum opus & Deo gratum, solet potissimùm afferri id, quod legitur Esaiæ cap: 58. v. 3, etc. ubi videtur Deus contemnere ieiunia populi,

& illos obiurgare, quòd crederent, se ieiunando posse Deo placere; & propterea conquererentur, quòd etiamsi ieiunabant, seq; hac ratione affligebant, Deus nihilominus ad illos non respiciebat, neque illis se benignum præbebat: quinetiam ibidem addit Deus, non esse hoc ieiunium illud quod ipse eligat, affligere videlicet animam suam, nimirum per abstinentiam a cibis; sed ieiunium sibi gratum, & quod ipse eligit, esse, solvere nexus improbitatis, & non opprimere humiliores, atq; esurienti panem suum impartiri, & pauperes eiectos introducere in domum suam. Hoc testimonium, sine dubio, non ita accipiendum est, ut ii volunt, qui ad jejunium elevandum id afferre solent; sed, quemadmodum non pauci viri pii ac docti senserunt, intelligendum ex ipso testimonio est, Deum, non quidem jejunium simpliciter nihili facere, sed illud contemnere, cum quo non sit conjuncta probitas, & charitas adversus proximum illius, qui jejunat; estq; hic locus valde similis illi, de quo superiùs, cùm de oratione ageremus, disputavimus, primo capite eiusdem Esaiæ, ubi Deus inducitur ita loquens, ut sacrificia & holocausta populi prorsus videatur contemnere, ac simpliciter profiteri, sibi illa nullo modo esse grata. Quamvis enim, ut suprà docuimus, sacrificia, de quibus eo in loco Deus loquitur, unà cum holocaustis, non fuissent ab ipso Deo præscripta atq; imperata populo, ita ut omnino populus teneretur illa offerre, nihilominus tamen negari non potest, ea fuisse Deo grata, quando voluntariè ita illi offerebantur, ut decebat. Nam alioqui ab

qui ab omni verisimilitudine abest, Deum, tam diligentem formam & modum illorum populo præscripturum fuisse, ut sanè præscripsit, 1, 2, & 3. cap: Levit: ubi de ejusmodi sacrificiis agitur, quæ planè erant voluntaria, & pacifica appellari solent; ipsisq; expiatoriis, quæ videlicet aliquam necessitatem, illorum præstandorum in se habebant, quodammodo opponi solent. Quemadmodum igitur in prædicto cap: 1. Esaiæ nullo pacto intelligi potest, Deum simpliciter sacrificia illa & holocausta populi improbasse, vel non grata habuisse, sed sentiendum est, eatenus illi non fuisse grata, quatenus offerebantur non decenter, non quidem quod attinet ad formam & modum offerendi, sed quod pertinet ad ea, quæ esse debent in illis, quorum sacrificia Deo debent esse grata (erant enim Israelitæ, qui illa tunc temporis offerebant, injusti atq; sceleribus oppleti, ut ipse Deus ibidem contestatur apertè) sic eadem prorsus ratione, in prædicto cap. 58. non est intelligendum, a Deo simpliciter non probari jejunia populi; sed tantùm, quatenus ii, qui jejunabant, non erant iusti ac pii, ut esse debebant. Nec obstat (etiam citra hanc considerationem) quòd Deus ibi dicat, Non esse ieiunium ab ipso electum, affligere animam suam, per abstinentiam videlicet ciborum. Ex hoc enim, nihil aliud revera omnino elici potest, nisi tale ieiunium non esse a Deo iussum; qua de re nunc non disputamus, sed inferius suo loco de ea agemus. Aliud est enim, sine ullo dubio, rem aliquam esse Deo gratam; aliud verò, ab illo fuisse iussam; id quod intelligi potest ex

eodem primo cap: Esaiæ; idq́ quod ibi dicitur ad locum 58. cap: rectè accommodari. Nam *ibi inter cætera, quæ Deus dicit ad elevanda sacrificia illa & holocausta populi, profitetur se non jussiße ut ea offerrent, neq; ea ab ipsorum manibus requisivisse; & tamen, ut paulo ante docuimus, interim certum est, oblationes illas ritè factas Deo placuiße.*

Quapropter concludendum est, testimonium istud 58. cap: Esaiæ rectè intellectum, non id probare quod isti volunt, qui similiter ad id probandum afferre solent cap: 7. Zachariæ v. 5. &c. ubi Deus ait, in jeiuniis, quæ populus habebat quinto & septimo mense, non sibi ab illis jeiunatum fuiße; quemadmodum neque etiam cum comederant aut biberant, ipsi Deo biberant aut comederant, sed sibi ipsis. Atqui ex hoc loco nullo pacto colligi potest, ieiunium simpliciter non esse rem Deo gratam, sed tantùm ex ieiunio populi nihil commodi, ut sic loquamur, ad Deum rediiße, sed quicquid commodi inde profectum fuerat, id totum atq; universum ipsius populi fuisse. Animadvertendum enim est, videri hic Deum sub obscurè indicasse, in ipsis istis ieiuniis, quæ populus peragebat, quæsitum fuiße ab ipsis aliquod suum commodum, ut scilicet interim & minùs sumptus facerent, & ad negotia rei familiaris liberiores essent. Nam id in prædicto cap: 58. Esaiæ, non obscurè idem Deus significare videtur dum ait, En, quo die jeiunatis, præstatis id quod delectat, ut omnes labores vestros exigatis. *Ad quæ verba Tremellius & Iunius, sic annotant; id est, Rerum vestrarum*

strarum eò commodiùs & diligentiùs satagitis, quod magis vos delectat, quàm ullus cibus aut potus, tantâ flagratis avaritiâ. Et afferunt ad confirmandum istud, quod dicunt de avaritia ipsorum, id quod habetur circa finem cap: præcedentis; ubi ex ipsorum interpretatione, ad hunc modum legitur. Et isti canes avidissimi non norunt saturitatē, proptere a ipsi pascunt se, nesciunt docere; quotquot sunt, ad viam suā se convertunt, quisq; ad lucrū suū*&c. Credimus, satis constare, ex neutro istorum duorum locorum, apud Esaiam, & Zachariam, concludi posse, ieiunium, non eße rem Deo gratam.*

Verùm, ad idem probandum afferri solet id, quod scriptum legitur Matth: 9. v: 14. & 15, ubi legitur, Christi apostolos jeiunare solitos non fuisse, dum Christus cum illis eßet; & propterea discipulos Iohannis, qui sæpius ieiunabant, admirabundos de ea re Christum interrogasse, & eius caussam ab ipso perquisivisse, Sic enim ex loco isto quidam argumentantur. Si jejunium *esset bonum opus & Deo gratum, nullo pacto Christus omisisset, quin apostolos moneret ut* jejunarent, *quod tantùm abest ut fecerit, ut etiam, ad interrogationem discipulorum Iohannis respondens, dixerit, ita decuisse ac decere, ne, videlicet, ipso cum illis ad huc manente* jejunarent. *Verùm ex testimonio isto, & vi ratiocinationis inde ductæ, aliud nihil similiter concludi potest, quā* jejunium *non esse rem simpliciter a Deo* jußam; *non autem non esse rem Deo gratam; fieri enim potest, immo planè statuendum id esse videtur, quòd, pro eo*

quòd discipuli Iohannis & Pharisæi jejunabant, Christi discipuli aliud quippiam, non minùs bonum, & fortasse multò melius facerent, quod non ita comodè & alacriter præstare possent jejunãdo, ut a ieiunio abstinẽdo. Sed præterea, non est ulla ratione omittẽda ipsa ratio, quam Christus affert cur illius discipuli non ieiunarent, quæ videtur per se sufficiens ad illos excusandos, si tale opus, licèt alioqui bonum, non facerent, cum interim nullo divino præcepto ad id faciendum obstringerentur. Cùm enim manifestum sit, ut ipsius Christi verba docent, in ipso jejunio contineri luctum & molestiam, unde etiam apud hebræos, ieiunium, nomine afflictionis animæ significatur, non videbatur ullo modo conveniens, ut Christi discipuli suo tanto magistro præsente, qui erat illis ut novæ nuptæ sponsus, lugerent ac mærerent, paulo post tamen id facturi, cum ab ipsis Christi præsentia erepta fuißet; & sic, ut ipse Christus ait, suo tempore atque convenienter ieiunaturi. Solet etiam afferri ad probandum, Deum nihil curare hominum ieiunia, id quod scriptum est 1 Cor:8.v:8, ubi legimus, Esca autem nos non commendat Deo; neque enim si manducaverimus, abundabimus, neque si non manducaverimus, deficiemus. Quamvis enim in istis verbis nihil expreßè habeatur eius, quod hîc quæritur, videtur tamen ex illis posse colligi, nullum momentum apud Deum ea in re esse, ut scilicet per eam ipsi Deo quis commendetur, quòd a cibis quis abstineat. Atqui locus iste manifestè agit, non de abstinentia illa ciborum quæ ieiunium est;

sed de

sed de abstinentia a quibusdam cibis, tanquam pollutis, & quos nefas sit comedere, ut locus ipse perse manifestè docet. Agitur enim ibi de comedendis nec ne dapibus, quæ idolis immolatæ fuissent.

Possent alia quædam afferri adversus sententiam, quòd jeiunium non sit tale opus, quod bonum appellari possit & deo gratum; sed quæ attulimus, videntur esse potiora; & quando ex illis istud concludi non posse docuimus, censendum videtur, ne ex aliis ullis quidem id concludi poße; præsertim adversus ea testimonia atque rationes, quas pro contraria parte attulimus, quibus ad ostendendum, quòd locus ille cap. 58 Esaiæ, qui tanquam Achilles aliquis esse videtur illorum, qui ieiunium pro bono opere non habēt, Adde, quòd ex sacris litteris liquidò apparet, ieiunium adhibitum fuisse ad impetrãdum aliquid a Deo; idq; non raro; præter illud, quod iam attulimus de modo, quo impetrare necesse sit a Deo, eiectionem quorundam dæmoniorum. Legitur enim in libro Iudicum cap: 20, v: 26, quòd cum Israelitæ, bello excitato adversus Beniamitas, propter scelus illud atrocissimum, ab ipsis adversus Levitam illum eiusque concubinam perpetratum, jam bis, quamvis multò superiores numero, in duobus præliis cæsi a Beniamitis fuißent; tandem, quod antea non fecerant, ante tertium prælium omnes quodam die ieiunarũt, ut scilicet a Deo, in caussa tam iusta, impetrarent auxilium ad perdendos sceleratissimos istos homines; id quod etiam illis fœlicissimè successit, adeò ut denique totam tribum Beniamin pœne extinxerint, ac delere-

sint. Legitur similiter in secundo libro Paralip: cap: 20, incipiendo a versu 3, quòd cum Iosaphat rex Iudæ videret, maximum periculum sibi & toti populo impendere a Moabitis & Ammonitis, timens, ut textus ait, composuit faciem suam ad quærendum Iehovam, & indixit ieiunium toti Iudææ. David ipse, cum ægrotaret filius, quem primo partu susceperat ex Bethsabe, inter alia quæ fecit ut Deum ad misericordiam commoveret, & filii sanitatem ac vitam ab eo impetraret, ieiunavit, ut scriptum est 2. Sam: 12. Nam quod David in hunc finem, quem diximus, a cibo abstinuerit, manifestum est ex iis, quæ ibidem leguntur v: 21, & 22. Cum enim illi ipsius servi obiicerent, quod vivente ad huc filio ieiunaßet, mortuo verò cibũ sumpsißet, respondit illis Dũ infãs viveret, jeiunãs flebã; quia dicebã, quis scit, an gratiã mihi sit facturus Iehova + infans. *Habetur etiam apud Danielẽ cap: 9. in ipso ferme initio, quod ipse Daniel, ut misericordiã & benignitatem Dei populo impetraret, inter cætera quæ fecit, etiam ieiunavit. Deniq; ne omnia recenseam, locus est satis notabilis in libro Esd: 1, cap: 8. v: 21. ubi scriptũ est, Esdrã:, ut obtineret a Deo, quò posset populus sine ullo periculo & facilè, iam venia nimirum a Cyro rege Persarum impetrata, domum reverti, indixiße ac proclamavisse ieiunium toti populo. Qua in re cum illi obtemperatum fuiſtet, factum est etiam ut Deum exoraverint, & domum securi atque incolumes redierint.*

+ ut vivat

Videtur satis constare in hac quæstione, Utrũ ieiunium necne bonum opus & Deo gratum censeri debeat

beat, partem affirmantem, magis rationi & sacris testimoniis consentaneam esse, quàm negantem. Nunc relinquitur inquirendum, ut veritas huius ipsius quæstionis firmior apud nos ac certior sit, quomodo hoc, quòd jeiunium bonum sit opus & Deo gratum, intelligi debeat; & primùm, quærendum videtur, an hoc intelligendum sit per se, an verò secùs. Iam istud per se, dupliciter accipi potest, vel scilicet, ut significet solum non coniunctum cum aliqua alia re, vel ut declaret, non esse necesse ut habeatur ratio finis in quem fiat, præter eum finem, quo nullo pacto ex natura sua carere possit; quod quid sit, explicatiùs postea dicemus. Primùm igitur, quòd attinet ad hoc, an per se jeiunium opus bonum censeri debeat, inquiremus, an necesse sit, an verò minùs, ut sit coniunctum cum aliqua alia re, si Deo placere debeat. Si rationes attendimus, quarum suprà mentionem fecimus cum locum Pauli 2. ad Coloss: explicaremus, videtur omnino dicendum, non esse necesse, ut cum ieiunio aliud quippiam sit coniunctū ad hoc, ut Deo placere possit; quandoquidem in eo solo, & sine ulla alia re ipsi adiuncta, ea sunt omnia quæ ibi Paulus commemorat; unde ipso ibidem teste censeri debeat, rem aliquam habere rationem sapientiæ, & consequenter Deo gratam esse, ut ante a nobis satis explicatum, ut arbitror, fuit. Quare videndum est, an aliquid sit, quod contrarium suadere videatur, & ad id respondendum, cum satis ex prædictis constet, sententiam nostram esse, quòd solum ieiu-

ieiunium, sine alia ulla re illi adiuncta, possit censeri res Deo grata.

Pro contraria igitur sententia id videtur facere, quòd nusquam fortassis sit mentio ieiunii, tanquam rei, quæ possit videri Deo grata, nisi coniuncti cum re aliqua alia, præsertim verò cum oratione seu precibus; & si alicubi fortassis solum ieiunium nominatur, ubi meritò censeri possit illud fuisse Deo gratum, ex ipsa historia satis constare potest, fuisse cum tali ieiunio preces coniunctas, ut exempli caussa, in allato superiùs loco 2. Paral: 20. ubi, etiamsi simpliciter indicti ieiunii a Iosaphato toti Iudeæ fiat mentio, tamen ibidem ex iis quæ sequuntur apertè constat, simul cum ieiunio isto coniunctas fuisse preces. Adeò autem verum esse videtur, consuevisse ieiunium semper habere coniunctas sibi preces ad Deum, ut solo ipsius ieiunii nomine preces simul significentur aliquando, ut Ierem: 14. v 12. ubi Deus ait ad Ieremiam, Cum ieiunaverit populus iste, non audiam clamorem eorum. Ecce ut verbo ieiunandi, solo & per se posito, preces etiam intelliguntur. Nam alioqui ineptè ea verba a Deo subiuncta fuissent, Non audiam clamorem eorum. Similiter in libro Ecclesiastici, qui quamvis sit apocryphus, hac in re, ubi agitur de verborum usu & de consuetudine quæ vigeret in populo, idem præstat quod quilibet liber canonicus, scriptum est ad finem cap: 34, Sic homo est, qui ieiunat de peccatis suis, rursumq; abiens eadem facit, quis exauditurus esset orationem istius? Nulla prorsus orationis

rationis antea mentione facta, sed tantùm ieiunii, dicit, Quis exaudiet orationem istius? *nempe, quia ieiunandi verbo, satis significata fuerat ipsa oratio; quippe, sine qua ieiunium esse non soleret. Et sanè, de ista coniunctione perpetua orationis cum ieiunio, vix videtur dubitari posse, quando, ut dictum est, censeri potest, aut debet, ieiunium habuisse rationem boni operis. Veruntamen, non propterea crediderim concludendum esse, solum ipsum ieiunium non esse rem eiusmodi, quæ possit Deo placere; inconcussæ siquidem adhuc manent rationes paulo ante indicatæ, & superiùs ex verbis Pauli explicatæ, quòd solum ipsum ieiunium possit censeri res Deo grata. Neque enim, etiamsi verissimum esset, nunquam consuevisse ieiunium fieri sine precibus, cum res esset futura quæ Deo placeret, inde consequeretur, sine illis fieri non posse.*

Sunt, qui videantur afferre aliam quandam rationem, ad probandum, quòd solum ieiunium non possit censeri res Deo grata; quia inquiunt est res quædam quodammodo naturalis, id est, a natura ipsa proficiscens; quia videlicet sit indiciū & sequela mœsti & afflicti animi, ut est etiam planctus & fletus, & alia eiusmodi, quomodo igitur, aiunt, possit, id Deo esse gratum, quod natura impellente fit? Hæc ratio mihi eiusmodi esse videtur, quæ non mereretur afferri, sed tamen quia illam scriptam inveni, prætermittere illam nolui; est enim in ea fallacia manifesta a parte, ut sic dixerim, ad totum. Quamvis enim verissimum sit, aliqua, seu etiam multa ieiunia, natu-

turâ

turâ quodammodo impellente suscipi: tamen nihil est apertiùs, quàm & esse posse, & frequentißimè id fieri, ut jeiunia fiant nulla vi naturali, seu quæ naturalis videri posset, suadente. Nam quid, rogo, exempli caussa, naturale movebat Annam illam, ut in templo oraret simul & ieiunaret? quid porrò eos, qui velint dæmonia illa eiicere, quæ sine jeiunio Christo teste ejici nequeunt, quod naturale videri poßit, movebit ad ieiunandum in tali casu? Non est igitur ullo pacto, propter talem ratiocinationem imperfectam atq; fallacem, recedendum a sententia quam nos sequimur. Nunc videamus, an secundum alteram illam significationem vocum illarum Per se, censeri debeat, ieiunium per se rem Deo esse gratam, id est, etiamsi in nullum alium finem suscipiatur, quàm in id ipsum ut quis ieiunet, & inde id eveniat, quod nullo pacto evenire non poßet. Et sanè hîc quoque, cum omnes illæ rationes firmæ maneant quæ ieiunium commendant, & sapientiæ rationem habere docent, etiamsi nullus alius præterea finis ieiunanti sit propositus, statuendum omnino videtur, idem quod antea sentiendum esse. Fatemur tamen posse meritò affirmari, multò gratiùs Deo futurum ieiunium, si vel aliud quidpiam, quod præstantius ipso ieiunio, aut certè res similiter bona censeri poßit, secum coniunctum habeat, vel, si in aliquem alium bonum finem suscipiatur, præter eum quo nunquam carere potest, quàm si vel solum omnino sit ieiunium, vel in nullum alium finem fiat, præter illum quo carere nequit. Quæ tota res ut meliùs

intelli-

intelligatur, necesse est considerare tum ea, quæ cum ieiunio coniuncta esse poßint, & bona opera censeri debeant, tum ea, in quorum finem, id est, quorum consequendorum gratia ieiunium suscipi poßit. Sed priùs, quamquam iam conclusum est, in utrumcumque sensum a nobis expositum voculæ Per se accipiantur, ieiunium per se esse poße rem Deo gratam, videndum est, ut de hac ieiunii materia non ieiunè explicemus, quando & quomodo fiat, ut ieiunium seu solùm, seu cum aliqua alia re coniunctum, non habeat rationem boni operis & Deo grati. Et nihil hîc dicentes de ieiuniis, quæ quis subire cogitur, cum non habet quod edat, quæ certè ieiunia rationem boni operis habere nequeunt (neque enim in tota hac tractatione necessariorum, sed tantùm voluntariorum ieiuniorum rationem habemus) dicimus, tunc ieiunium, quamvis alioqui voluntarium, non poße habere rationem boni operis, cum ex caussa quadam quodammodo naturali proficiscitur; qua de re iam antea aliquid dictum est. Cum igitur quis ob mæstitiam aliquam cordis, & calamitatem quâ vehementer prematur, cibum capere renuit, non est cur quis putare poßit, tale ieiunium rationem boni operis habere, cum, ut tale censeri debeat, nullæ caussa adsit; quandoquidem, etiamsi in tali ieiunio aliqua ex iis considerari poßiт, quibus Paulus tribuit, quòd habeant rationem sapientiæ, ea tamen in tali ieiunio non eiusmodi sunt ut esse debent, & cuiusmodi sine dubio Paulus intelligit. neque enim dubitari potest, quin is velit, ista a ieiunante fieri,

cum

cum aliqua divini cultus opinione; non autem simpliciter ex animi mærore, & naturalem quandam, ut dictum est, ob caußam. Ad hoc caput referri possunt ea ieiunia, de quibus legitur cap: ultimo 1. libri Samuelis, in extremis verbis, & cap: 1. sequentis libri v. 12. In priore enim loco fit mentio ieiunii, quod habitatores Iabes Gilead fecerunt diebus septem, propter mortem Saulis. In posteriore verò fit mentio ieiunii, quod David unà cum populo suscepit, per integram diem usq; ad vesperam, propter mortem eiusdem Saulis, & filii eius Ionathanis. Nam, quatenus ex animi mœstitia, utrumq; istud jejunium fuit, apparet utrumq; ad caput hoc pertinere. Potest autem fieri, ut jejunium illud, de quo priore loco, non tam ob cordis mœrorem, quàm ob consuetudinem in funeribus & iustis persolvendis, susceptum fuerit; ita, ut poßit tale ieiunium ad aliud caput referri, quod iam dicto addere poßumus; sic statuentes, illa similiter ieiunia, quæ more aliquo vel consuetudine iubente fiunt, non esse cur boni operis rationem habere vel debeant, vel poßint, nisi mos & consuetudo ista, aliquid præterea secum coniunctum habeat, quod aliam insuper qualitatem addat, quæ ipsa boni rationem habeat; ut cum talis mos seu consuetudo propterea instituta est & viget, ut Deo tali ratione cultus aliquis præstetur. Præterea, antequam de iis agamus, quæ paulo ante proposuimus, videndum est etiam, quinam sit ille finis, quem diximus, cum ieiunio voluntariè scilicet suscepto necessariò coniunctum esse, & quo tale ieiunium carere nequeat; & propter

propter quem denique, etiamsi nullus alius præterea finis adsit, statuimus suprà, posse dici, jeiunium rem esse Deo gratam. Est autem finis iste, ipsa corporis afflictio, suiq; ipsius demissio; quæ, cum jeiunanti proposita per se ipsa fuerit, ut scilicet ea, non tantùm ex ieiunio consequatur, sed etiam propterea is ieiunet, ut ea consequatur, sine dubio, sicut ieiunii istius finis meritò appellari poterit; sic etiam, reddet opus istud Deo gratum, cui videlicet non placere non potest, ut quis sese demittat, & sui corporis etiam honestas voluptates spernat atq; omittat; præsertim sub novo testamento, quemadmodum postmodum a nobis apertiùs, Deo dante, explicabitur. Hinc apparet, quomodo intelligenda sint verba nostra superiùs repetita, quòd scilicet ieiunium non possit isto fine, quem diximus, satis esse ad ipsum commēdandum, ullo modo carere. Neque enim dicere voluimus, fieri non posse, ut quis finem istum sibi non proponat; sed tantummodo necesse esse, in quolibet ieiunio res istas adesse, quas, si quis sibi pro fine in ieiunando proponat, vel ob hoc ipsum rem gratam Deo faciet.

Nunc ad illa explicanda veniamus, quæ paulo ante proposuimus. Et primùm quod attinet ad ea, quæ cùm jeiunio coniungi solent, non est dubium, quin, ut ante fuit indicatum, precationes ad Deum potissimum ac frequētissimum locum habeant; unde, ut diximus, factum est, ut simplici ieiunandi verbo ipsæ etiam Deo preces adhibitæ significentur. Ad quod probandum, præter duo illa superiùs prolata testimonia, habetur testimonium satis insigne in libro

Esteæ

Ester: cap4.v:16, ubi cum Ester constituisset adire regem maritum suum, & ab eo liberationem sui populi Iudaici decreto regio morti destinati, impetrare, significavit Mardochæo, ut congregaret omnes Iudæos, ut jejunarent pro illa, tribus diebus nocte ac die, nam se similiter cum suis puellis jejunaturam; ubi omnino intelligendum est, interim & has, & illos, debuisse ardenter rogare Deum, ut Estheræ ubi regem aditura eßet, suo favore adeße vellet, illamque non modo ab omni periculo conservare, sed etiam in eo, quod petitura esset, ita regi conciliare, ut etiam id ipsum obtineret. Nam quid est aliud id, quod illa jussit, ut scilicet Iudæi pro ipsa jejunarent, nisi ut ieiunando, pro ipsa Deum orarent? Namque sciendum est, ut ibidem non obscurè extat, illam constituisse, exacto jeiunio ad regem omnino accedere, & ipsum alloqui; quamvis unicuique capitale idesset, nisi rex sceptro suo veniam eius rei priùs dedisset, eo contacto qui illum allocuturus esset; & sic apparebat, illam maximum periculum, ut populi sui liberationem procuraret, subire velle, & propterea maximè indigere, ut pro ipsa Deus oraretur. Solent præterea cum ieiunio coniungi planctus & fletus, indutio cilicii, sessio & cubatio in terra ac cinere, & similia. quæ sui ipsius abiectionem significandi maximam vim habent; adhibenturq́; hæc, vel simpliciter ob animi mæstitiam; vel etiam (& hoc ad propositum nostrum pertinet) ob id, ut quis a Deo faciliùs impetret quod ab ipso precatur: ut (ne alia loca recenseamus) scriptum habemus, in suprà indicato loco Danielis

nielis 9. Ibi enim v: 3. sic ait ipse Daniel, Adhibui faciem meam ad Dominum Deum, quærendo oratione & deprecationibus, cum ieiunio cilicioq; & cinere, *quas res apud Deum ipsum non esse inanes, vel id indicare potest, quod scriptum est 1. Reg: 21. circa finem de Achabo, qui audita per Eliam prophetam sententia Dei, adversũ se, de ipso cum domo sua exterminando, laceratis vestibus suis, & imposito cilicio carni suæ ieiunavit, & cum cilicio cubavit. Nam Deus hoc animadverso, dixit ad Eliam,* Videsne Achabum se abjecisse ante faciem meam? Eò quòd abjecit se ante faciem meam, non inducam malum illud diebus eius *&c. Posset etiam admodum convenienter eleemosyna cum jejunio conjungi tametsi nullum expressum exemplum hactenus eius rei in sacris litteris repererim. Nam, præterquam, quòd ex multis apparet, ista tria, eleemosynam, orationem, & jeiunium, magnam conjunctionem inter se habere, nihil videtur convenientius, quàm, ut cùm quis ieiunat, id saltem, quod ipse ieiunando non consumit, egentibus liberaliter det; sic enim, ut alia reticeamus, quæ ut id fiat suadere videntur, si fiat istud, manifestè apparebit, eum qui ieiunat, nullo pacto propter avaritiam seu sorditatem suam aliquam id facere. Nam, quamvis gloria boni sui operis apud homines, ab eo qui verè pius esse velit, captanda non sit, tamen ex altera parte valde consentaneum est, suspicionem omnem depellere, quæ suboriri posset de opere aliquo, quod revera pium sit, ne non modò non sit tale, sed a ma-*

lo & vitioso animo proficiscatur. Nec dubium esse potest, quin is qui id maximè curat, ut jeiunando Deum aliquo modo placet, vel benignum sibi reddat, nihil melius ac præstantius facere possit, quàm cum ipso jeiunio eleemosynam coniungendo, quæ ipsa per se, ut superiùs, cum de ea nominatim ageremus, summam vim Dei iram placandi semper habuit, & tantæ est inter bona opera excellentiæ, ut ipsa boni operis simplici appellatione indefinitè significetur. Hæc sunt quæ videntur præcipuè posse numerari, inter ea, quæ gratum jeiunium Deo reddant, si cum ipso conjungantur. Et quod attinet ad eleemosynam, quam aliis rebus omnibus anteponimus, habetis testimonium expressum, supra prolato capite 58. Esaiæ, ubi nominatim, ut vidimus, fit mentio frangendi panem esurienti, & aliorum quæ manifestè ad eleemosynam pertinent, quæ ea sint unde ieiunium Deo gratum fiat. Sic enim, ut suprà dictum est, videtur omnino debere accipi locus ille, non autem intelligi, prout verba sonant, ista ipsa esse ieiunium, quod Deus eligat; id quod illud indicat, quod mox habetur ibidem v. 9. quòd scilicet Deus, si ista adsint, sit exauditurus. Hoc enim, sine dubio, refertur ad ieiunium, de quo ibi præcipuè agitur; ac si disertè Deus dixisset, si ista fecerint cum ieiunabunt, eos exaudiam. Ex quo interim apparet, id verissimum esse quod antea non semel diximus, ieiunium habere consuevisse ferè semper coniunctam sibi orationem ad Deum; id quod satis apertè indicatur ex illis, quæ suprà habentur v. 3. Quare cum jeiunamus, non respicis? *Apparet*

enim induci populum conquerentem, quòd cum Deum oraret ac simul jejunarent, tamen is ad eorũ preces non cõmoveretur. Sequitur, ut dispiciam⁹ de finibus, propter quos ieiunia, quæ grata Deo esse possint, fieri queant aut soleãt. Non est autem dubitandum, quin, quemadmodum precationes ad Deum, sunt res illa quæ maximè cum jejunio coniuncta reperitur, & ferè eius perpetua est comes, sic præcipuè ac potissimùm jejunii finis ad orationem pertineat; id est, quin in eum finem potissimùm quis ieiunet, ut orationi & precibus ad Deum adhibendis, possit esse aptior, eiq́; rei intentior, si modò is qui ieiunat, alium finem sibi propositum habeat, eumq́; laudabilem, præter illum, qui necessariò ex ipso ieiunio proficiscitur, ut ante dictum est. Et sanè omnia illa loca & testimonia, in quibus orationis unà cum ieiunio conjunctæ fit mentio, satis, si quis ea paulò diligentiùs inspiciat, videntur id docere quod diximus, adeò, ut tunc non jejunium, sed oratio omnino appareat in ea actione quiddam principale; jejunium verò ejus tanquam accessorium; ut non oratio propter jeiunium, sed jejunium propter orationem suscipiatur. Nam cum, exempli gratia, apostoli, Paulus & Barnabas, unà cum precibus ieiunium coniunxerunt, cum voluerunt discipulis suis, seu potiùs Christi, quos fecerant Lystræ, Iconii, & Antiochiæ, seniores per singulas ecclesias præficere, & constituere, quemadmodum scriptum est Act. 14. v. 23, quis dubitare potest, quin ibi precum, ut rei principalis, fiat mentio, quibus a Deo impetrare vellent, ut ipsis adesset in eli-

gendis eiusmodi hominibus, qui ad prædictum munus eßent idonei, utq; iis, quos elegißent, favere perpetuò, in munere suo rectè ac decenter obeundo, dignaretur. Idem dicendum est de eo, quod superiore capite legitur v. 2, & 3. ubi scriptum est, prophetas & doctores quosdam qui Antiochiæ erant, cum Domino ministrassent & ieiunassent, quod ministrandi Domino verbum, precandi verbo postea repetitur, Spiritus sancti instinctu elegisse Barnabam & Saulem, ut mitterentur ad evangelium aliis in locis annunciandum. Non poßum autem satis mirari, eos, qui existimant hoc minùs verum esse, quòd scilicet ieiunium adhibeatur ad aptiorem se reddendum precibus Deo adhibendis. Nam ea ratio quam ipsi afferunt, quæ videatur aliquid momenti habere, mihi sanè parum firma videtur, quòd scilicet ieiunium potiùs vim habeat ineptiorem reddendi ad Deum orandum, quia scilicet corpus debilitando, vires quoq; animi debilitet, eiusq; alacritatem ac promptitudinem planè minuat atq; obtundat; hoc enim non modò non est perpetuum, sed in plerisq; hominibus, si moderatum fuerit ieiunium, minimè contingit. Atq; ut experientia ipsa satis testatur, plериq; moderatè ieiunando, id est, exempli caussa, a prandio vel a cœna prorsus abstinendo, sentiunt se pro eo tempore, ad mentem in Deo figendam, eamq; ad ipsum elevandam, quod necesse est fieri in oratione ad Deum decenter facta, aptiores ac promptiores esse. Nam cur alioqui cum oratione, tanquam cum re principali, ieiunium tanquam acceßorium coniungeretur?

geretur?

geretur? An non, si vera istorum ratiocinatio eßet, stultè atq; ineptè egissent ii sancti viri, qui id fecerunt? Nam quod ajunt, propterea jeiunium cum oratione conjungi, ut animum pœnitentem declaret, id nullo pacto perpetuum esse potest, cum sæpißimè in orationibus ad Deum, non sit necesse habere rationem pœnitentiæ; quippe quæ non ideo fiant, ut quis impetret, seu præcipuè seu per consequens remißionem suorum peccatorum, sive alicuius singularis peccati, & multi ac ferè innumerabiles casus dentur, in quibus Deus a piis hominibus oratur, citra ullam considerationem tunc præsentem remißionis peccatorum, ut vel ex istis duobus ante prolatis exemplis, ex historia Actorum apostolicorum intelligere facilè quilibet potest. Non est igitur ullo pacto recedendum ab ea sententia, quæ communiter semper obtinuit, ieiunium moderatum esse rem aptißimam, ad reddendum hominem aptiorem ad Deum orandum, & hunc esse præcipuum ac magis consuetum finem ieiunii suscipiendi. Est & alius ieiunii finis, magni, ut quidem mihi videtur, momenti, ut scilicet per ieiunium dometur ac refrenetur caro, quæ spiritui continenter adversatur; & sanè si quis rectè animadvertat, videtur hic finis ieiunii esse maximè omnium proprius, præter eum, quem necessariò secum iunctum habet: propriè enim carnis afflictio, quæ in omni ieiunio aliquo modo continetur, ad ipsam carnem domandam pertinet, qua re, mirum, quàm plerique opus habent. Nec desunt qui velint, immo a pontificiis id vulgo creditur, Paulum

 ipsum

ipsum apostolum hac ratione usum fuisse, ad seipsum perdomandum, & spiritum suum carni resistentem, fortiorem, eiusq́; victorem penitus reddendum. Huc enim aiunt, omnino pertinere id, quod ipse scripsit ad finem noni capitis prioris ad Corinthios, ubi ad hunc modum in vulgata editione legitur. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aërem verberans; sed castigo corpus meum, & in servitutem redigo, ne forte, cum aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. *Vbi etiam volunt, & quidem magis præcipuè, Paulum significasse, se suum corpus verberibus & plagis, eiusmodiq́; rebus, vehementiùs etiam quàm ieiunium corpus affligentibus,* [redacted] *macerasse, seu macerare solitum fuisse. Et quidem verba illa,* Castigo corpus meum, *quæ, ut verbum græcum* ὑπωπιάζω, *quod ibi habetur, significat, a Beza* contundo corpus meum *leguntur, istud omnino declarare videntur. Veruntamen arbitramur, eius loci sententiam esse eiusmodi, quæ neque ieiunandi, neque corpus contundendi, propriè loquendo, quidquam in se habeat. Differuerat enim proximè ante Paulus de libertate hominis Christiani, & sub evangelio constituti, quâ docuerat debere unumquemq; moderatè uti, idq́; tacitè, per sui ipsius exemplum, qui a multis abstineret, quæ alioqui illi liceret facere, ne ulla ex parte evangelii a se prædicati cursum aliquo modo impediret; & hoc est, quod ille vocat* Castigare, *seu malumus, contundere corpus suum, quod metaphoricè ab ipso dicitur*

citur propter afflictionem, eamq; interdum satis magnam, quam quis alioqui sentit, dum spiritu alacri a multis abstinet, quæ grata & iucunda esse solent, & in quorum abstinentia non mediocris carnis afflictio sentitur. Quod non propterea dicimus, quasi unà cum aliis sentiamus, nomine corporis, in istis Pauli verbis significari corpus ipsum, seu carnem; sed quia, ex ipsa Pauli sententia a nobis indicata, id, quod modò diximus, planè consequitur. Censemus enim alioqui verba illa, Corpus meum, *idem prorsus valere, quod me ipsum, phrasi, ut a nobis alibi non semel observatum est, hebraica; & multò magis Syriaca, ipsi apostolo Paulo valde familiari; ita, ut intelligendum sit Paulum dixisse, tantum abesse, ut ipse plenè uteretur libertate evangelica, ut potius seipsum in servitutem redigeret, seseq; quodammodo subjiceret multis faciendis ac perpetiendis, quibus minimè, ex natura ipsius evangelii, faciendis aut perpetiendis obligatus erat; & sic se ipsum, sua sponte, quodammodo plagis afficeret ac verberibus contunderet. Iam verò, etiamsi hoc Pauli testimonium ad id non pertinet, quod isti putant, neque ad id, quod hoc loco quærimus; nec fortasse alibi testimonium ullum expressum habeatur prædicti jeiunandi finis, quin tamen is & laudabilis, & maximè proprius ieiunii finis censendus sit, per ea quæ suprà attulimus, negari non posse, credimus unicuiq; satis constare. Nam quod ad eos pertinet, (sunt enim non pauci eiusmodi) qui negant inediâ fieri, ut corporis libido, in iis quæ ad Venerem spectant, coër-*

ceatur, ii & adversus communem sensum sentire videntur, & vel illa decantata sententia satis convincuntur erroris, Sine Cerere & Libero, friget Venus. Non succurrunt nunc alii fines laudabiles jejunii. Nam de his finibus qui digni sunt vituperatione, aut certè nulla laude, quod ad pietatem spectat, digni censeri possunt, potest unusquisq; per se eos animadvertere, quales sunt illi, quos diximus indicari apud Prophetam Esaiam cap: 58, ut scilicet quis interim vel sumptui parcat, vel liberior sit ad negotia sua peragenda, nec nobis hoc loco propositum est, aut esse debet, cum Christus de laudabili ieiunio, modò hypocrisis absit & gloriolæ apud homines captatio, manifestè loquatur, de iis jejuniis loqui, quæ laudabilem finem non habeant, sed laudabilem & Deo gratum: quandoquidem non de laudabili tantùm, sed Deo etiam grato jejunio Christum verba facere, inde apparet, quòd ait, Deum redditurum ei, qui jejunet sine ulla talis sui operis ostentatione.

Nunc veniendum est ad id quod secundo loco proposuimus, ut scilicet inquiramus, An jeiunandi præceptum aliquod divinum extet. Nisi autem vehementer fallimur, credimus non posse inveniri, seu sub vetere, seu sub novo fœdere ullum, nec generale nec particulare jejunandi præceptum, præter illud quod habetur Levit: 16. & 23, ubi præcipitur jejunium omnino a populo suscipiendum, in die expiationum; id est, in qua anniversarium illud sacrificium peragebatur, quo expiabantur omnia peccata populi, quibus videlicet in lege per sacrificia, & alias

lias ejusmodi actiones & ceremonias, concessa erat expiatio, qui dies erat decimus, mensis septimi; qui mensis vocatus ab Hebræis Thisri, nostro Septembri ut plurimum & maxima ex parte respondet. Videtur autem vel ex eo constare, quòd istud tantùm jejunium omnino a populo, ex Dei præscripto suscipiendum esset, quod invenimus diem istum & tempus, simplici nomine jejunii alicubi significari, ut Act: 27. v. 9, ubi dicitur, quòd cum navis, qua Paulus Romam versus vehebatur, ad locum appulisset, qui Pulchri portus nominabatur, cum jam tempus navigandi non esset, eò quòd jam & ipsum jejunium præteriißet, suadebat Paulus ne inde citò solverent, sed tempus navigationi aptius expectarent. Videtis quomodo simplici jejunii nomine prædictum tempus decimi diei, septimi mensis, istic indicatum fuerit, post quem nimirum diem parum tuta navigatio esse solet. Atqui istud tempus, simplici ista jejunii appellatione, significari minimè potuisset, si aliud quodpiam jejunium, & consequenter alio tempore, præceptum in lege fuisset. Iam verò, etiamsi neque in vetere neque in novo testamento, ut quidem nos hactenus persuasi sumus, nullum jejunandi expressum præceptum habeatur, non propterea tamen censemus, pium hominem numquam obligari ad jejunium. Multæ enim res sunt a Deo non jussæ; quas tamen, propter aliquas emergentes caußas, facere Christianus homo debet; cui id potißimùm debet esse propositum, ut ædificationi proximi & gloriæ Dei promovendæ, perpetuò studeat. Hinc enim videmus

 fieri,

fieri, ut Paulus eos reprehendat, qui libertate evangelica, cum aliquo scandalo vel offensione proximi, utantur, ut habetur ab ipso expositum non paucis in locis, præcipuè verò cap: 14. ad Rom: & cap: 8. prioris ad Corinthios. Si igitur, exempli gratia, eveniat, ut ecclesia in qua simus, propter caussam aliquam, quæcumque illa tandem sit, jejunium aliquod suscipiendum præscripserit, peccabit sine dubio is, qui sine ulla legitima caussa, tunc ieiunare recuset, & hac ratione, reliquos fratres turbandi atq; offendendi, occasionem non vitet. Potest etiam contingere, ut quis interdum satis apertè cognoscat, nisi ieiunet, id est, per totum diem a cibo abstineat, vel saltem multò minùs solito, eo die cibo capiendo det operam, futurum esse, ut nequeat piæ alicui actioni vel operationi, quæ in illum diem incidat, convenienter vacare, certè, si nihilominus is nihil remittere voluerit de suo ordinario esu & potu in die illo, non leviter peccare censendus erit. Breviter, quandocumq; quis animadvertere potest, aliquid mali aut impedimenti, in rebus ad proximi ædificationem, aut Dei Christivé gloriam spectantibus, aut omnino aut facilè eventurum, nisi ipse ieiunet, nihil est dubitandum, quin is, qui id facere negligat, peccati reus sit futurus.

Possunt hoc loco quædam adjici ad ostendendum, fieri posse, ut perinde habendum sit ac si ieiunium præscriptum a Deo fuisset, quamvis expressè præscriptum non fuerit; quorum aliqua ex parte mentionem faciemus, in examinatione tertiæ & ultimæ quæstionis a nobis propositæ, quænam, vi-

delicet in hac jeiunii materia, sit differentia inter novum & vetus testamentum; de qua quæstione quid sentiendum sit iam dispiciamus. Censemus igitur, nullam expreßam extare differentiam, præter illam quæ ex prædictis colligi potest; ea est, quod in vetere testamento iussum fuisset illud unum ieiunium, de quo diximus, in novo verò nullum iussum fuerit. At verò, quod attinet non ad expressum, sed ad tacitum aliquod præceptum, videtur inter utrumq; fœdus esse non levis differentia. Cum enim sub vetere testamento fælicitas iis promissa, qui Deo obedientes fuissent, versaretur circa vitæ huius commoda, in novo verò versetur circa commoda futuræ vitæ, consequenter hinc fit, ut multò magis ieiunio locus esse possit aut debeat, quod attinet ad divinum aliquod tacitum præceptum sub novo, quàm sub vetere testamento; ita ut sub novo testamento possit contingere, ut quis censere debeat, perinde esse, ac si sibi expreßè iussum fuisset a Deo, ut ieiunet, multò frequentiùs ac faciliùs quàm sub vetere contingere poterat. Nam si quis, exempli caußa, viderit ex ieiunio fieri, ut ipse possit a Venereis libidinibus abstinere, & alioqui fieri ut non possit, non est dubium, quin sub novo testamento, ubi non licet talibus libidinibus ullo modo indulgere nisi aliqua ratione cum propria uxore, sit iste peccaturus nisi ieiunet; cui rei sub vetere testamento vix locus esse poterat, ubi non unam tantùm uxorem sed plures habere licebat, & præter uxores etiam concubinas; ac præterea, non videbatur etiam, extra uxorem & concubinam, con-

iuncti a

iunctio cum prorsus soluta muliere esse prohibita; de qua tamen re in præsentia, nihil expreßè affirmam⁹. Potest etiã fieri, ut quis sub novo testamẽto videat, se posse, sine corporis sui læsione ulla, &, secundùm omnẽ verisimilitudinem, sine ullo periculo longiquitate temporis vel minuendi cursum vitæ suæ, vel in aliquem morbum tandem incidendi, & interim ex abstinentia a cibo fieri, ut & ipse plus temporis habeat divinis rebus vacandi, & pauperes uberiùs ex eius facultatibus commodum sentire queant. Nam certè eiusmodi homo, si nihil hoc curet, & nihilominus a cibo nihilo plus abstineat, dici meritò poterit eum peccare; quippe qui pluris suam voluptatem, vel quippiam tale faciat, quàm Dei gloriam & proximi utilitatem. Quæ tota consideratio, sub vetere testamento vix videbatur locum habere, propter iam dictam caussam; quòd fœlicitas, ad quam aspirare Dei fidelibus planè licebat, ad hanc vitam tota referebatur; & consequenter etiam ad eius honestas voluptates. Quæ res præterea caussa esse potest, ut sub novo quidem testamento, non quia quis alioqui peccaturus esset, & sic non ut tacito cuidam divino præcepto satisfaciat, sed ut nihilominus rem faciendam, quam Deo gratam esse arbitretur suscipiat, jeiunare sæpius eligat, non quidem, videlicet, ut ea vitet de quibus proximè mentionem fecimus, aut alia eiusmodi; sed ut simpliciter se ista voluptate, consueto more sæpiùs cibum capiendi sua sponte privet, considerans vitam Christiani hominis, qui ad cælum tendit, & a ratione hac animali vivendi, ad rationem

nem

nem vivendi spiritualem transferendus est, quàm maximè fieri potest, a voluptatibus huius vitæ alienam esse debere. Nam huic considerationi, ob iam explicatam caußam, non poterat sub vetere testamento ullus eße locus. Iam verò cum ieiunium, propriè sic dictum, id est, abstinentia per aliquod tempus ab omnibus cibis, non fuerit simpliciter & expressè, sub ipso etiam novo testamento jussa ac præscripta, videndum eßet, quando ecclesiæ liceat, hoc quodammodo jugum, fidelibus in ea congregatis imponere. Quamvis autem, si ecclesia, vera sit Christi ecclesia, vix hac in re errare poße videatur, tamen considerare possumus; primùm, non debere Christi ecclesiam jejunium eo tempore, eavé ratione præscribere, quæ offendiculum aliquod parere possit. ut, verbi caussa, nullo pacto videbitur laudandum, si ecclesia ieiunium die ipso Dominico suscipiendum præscribat, cum ab ipsis apostolorum temporibus, usu perpetuo a Christianis receptum fuerit, ne tali die ieiunetur; quippe, in quo, ob memoriam resurrectionis ipsius Christi, lætos & hilares omnino nos præbere debeamus. Vidimus enim suprà, & ieiunium esse animæ afflictionem, & Christum ipsum testatum fuisse, eo luctum quendam contineri, qui eos dedeceat, qui hilares meritò esse debeant, ut eius discipulis eveniebat, ipso adhuc illis præsente, cuius præsentiæ loco, nobis quodãmodo esse potest commemoratio resuscitati Christi; quæ eo die maximè, quo is resurrexit, nobis ob mentis oculos obversatur. Quicquid sit, non debet verus Christianorum cætus, ab iis

consue-

consuetudinibus sine expressa necessitate recedere, quæ a Christianorũ vulgo perpetuò receptæ fuerunt. Deinde, videtur debere eiusmodi cœtus, qui verè Christianus esse velit, cũ jejunium indicit, justâ aliquâ caußâ ad id moveri: justâ autem, immo omnium justissimâ præsertim quod ad caussas attinet, quæ ad omnes & singulos ad cœtum pertinentes spectare queant, videtur omnino esse, ut precibus ad Deum diligentiùs, & majore cum animi intentione incumbatur quàm fieri consueverit, propter, scilicet, ingentem aliquam necessitatem, quæ supervenerit, id est, præcipuè propter aliquam insignem calamitatem, aut periculum sive temporale sive spirituale, quod impendeat vel ipsi ecclesiæ, vel etiam aliis; cum certum sit, ex Pauli præscripto, de quo superiùs in tractatu de oratione egimus, debere in Christi ecclesia preces pro omnibus ad Deum fieri; propterea, quicquid aliquantò graviùs ab ecclesia faciendum suscipi debeat, ubi conveniens sit nominatim, ac peculiariter aliqua de re ad Deum precationes fundere, idq́; ardentiùs etiã quàm alioqui fieri soleat, decẽtissima res esse videretur, ut id aptiùs ac faciliùs præstari posset, jejunium indicere, ut, apostolos ac discipulos illos primitivæ ecclesiæ imitando, videretur, exempli gratia, debere fieri, cum ministri & pastores eliguntur, aut ab uno loco in alium transferuntur. Multa alia exẽpla, & casus huc pertinentes poßemus congerere; sed ex his paucis quæ dicta sunt, possunt facilè sine ulla nostra monitione intelligi, Iam enim, huic, de jeiunio sic propriè dicto, tractationi fine imposito, videtur, ante-

antequam ad alia Christi dicta explicanda transeamus, aliquid dicendum de eo quod communionem maximam cum jejunio habet, id est de sobrietate; & inquirendum similiter ut de jejunio, an ipsa sit res Deo grata, an jussa, & quomodo; & quid hac in re novum testamentum a vetere differat.

Iam verò quod attinet ad id, quod primo loco proposuimus, an sobrietas sit res Deo grata, statuendum est ante omnia, tam propter hoc primum a nobis propositum, quàm propter reliqua duo, quid sit sobrietas, quidvé sobrietatis nomine intelligamus. Est autem sobrietas, & sic omnino in hunc sensum a nobis hæc vox nunc accipitur, temperantia seu continentia in cibo ac potu. quæ res, cum rationibus maximis ac evidentibus, ab iis qui de moribus scripserunt, probetur esse virtus, & propterea res per se ipsa planè laudabilis, nihil dubitare possumus, quin Deo, omnis virtutis atque honestatis amantissimo, ea grata censeri debeat. Nec sanè in hac quæstione diutiùs immorandum est, sed ad reliqua duo a nobis proposita trãseundum. Nam cum non omnia quæ Deo grata sint, fuerint ab eo jussa atque omnino præscripta, non immeritò, quamvis dubium esse nequeat quin sobrietas Deo placeat, inquirendum nihilominus relinquitur, an a Deo iussa ac præscripta omnino fuerit, id est, non minùs sub vetere quàm sub novo testamento. Et de novo quidem testamento, ut explicatiùs in tertia reliqua re tractanda dicemus, nihil dubitari potest, quin sub ipso sobrietas iussa fuerit. Tota difficultas est de testamento vetere. Nam cum sub ipso, ut iam non semel

semel dictum fuit, huiusmundi ac præsentis vitæ commoda iis fuerint promissa, qui Deo obedientes se præbuißent, & inter prædicta commoda videatur omnino numerandum, quòd quis potu ac cibo sese exhilaret, & voluptatem quàm potest maximam inde capiat, videtur ex eiusmodi religionis analogia statuendum, non fuiße, cur Deus pro eo tempore, quo talis religio ex eius voluntate vigebat, sobrietatem omnino præscripserit, quam si, quis servare velit, neceße est, ut magna ex parte commodo isto a nobis exposito seipsum privet. Sed si quis hanc sententiam, quam nos veram esse arbitramur, tenere velit, necesse est ad quædam testimonia testamenti veteris respondere, ex quibus constare videtur, ebrietatem a Deo prohibitam fuisse, & consequenter sobrietatem jussam.

Afferemus autem primo loco testimonium, quod potissimùm omnium ab iis afferri solet, qui contrariam nostræ sententiæ defendunt, id est, Esaiæ cap. 5. v. 11, 22. Scriptum est enim v. 11. Væ, qui consurgitis mane, ad ebrietatem sectandam, & potandum usq; ad vesperam, ut vino æstuetis. *Versu autem 22 ad hunc modum legitur,* Væ, qui gigantes sunt, ad hauriendum vinum; & viri strenui, ad miscendam siceram. *Ex istis verbis videtur omnino constare, ebrietatem non modò rem esse quæ Deo displiceat, sed malè cum iis, ipso Deo sic statuente, actum iri, qui ei dent operam; id enim prorsus indicat particula* Væ. *utrobiq; in ipso initio posita. Credimus tamen nihilominus, ex verbis,*

verbis, quæ post ista statim consequuntur, doceri posse, ex locis istis non istud probari, sed tantùm, malè cum illis ex Dei voluntate actum iri, qui ebrietati operam dantes, interim omittunt id facere, quod a Deo jubentur. Sequitur enim, post priora verba, Cythara, & lyra, & tympanum & tibia, & vinum, in conviviis vestris, & opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis. *Post posteriora verò statim adjungitur:* Qui impium ob munus justum pronunciant, & justitiam justorum tollunt ab eis. *Ex quibus verbis utrobique subjunctis, satis potest intelligi, ebrietatem per se ipsam, non fuisse sub vetere testamento Deo ita invisam, ut propter illam tantùm quemquam puniret; sed tantummodo, quatenus caussa erat ut ipsius opus negligeretur, & injusta multa fierent. nam, ut scriptum est Oseæ cap: 4. v. 11,* Fornicatio, & vinum, & ebrietas, auferunt cor. *Propterea Mich: 2. v. 11. notatur ac reprehenditur vehementer populus, qui eos potissimùm magnifacerent, eisq; aliquid dicentibus, quamvis falsum, fidem adhiberent, quorum opera atq; ope possent bene potare atq; inebriari, & ita potandi atq; se inebriandi studio decepti, locum mendaciis atq; imposturis darent. Et sanè, si ebrietas ipsa per se sub vetere testamento prohibita fuisset, & non tantummodo, quatenus istorum insignium malorum sit caussa, aliquid in ipsa lege Mosis, de hac prohibitione universo populo facta, legeretur; Ego verò hactenus nihil tale invenire potui.*

Est autem alius locus apud Esaiam, nempe cap: 28. v. 7. qui valde conducit ad rem totam istam meliùs intelligendam. Legimus enim ibi; Verùm hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate errarunt, sacerdos & propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate, nescierunt videntem, ignoraverũt judicium *&c. Ex quibus verbis manifestum est, ebrietatem eatenus a Deô sub vetere testamento damnatam fuisse, &, ut ex aliis locis apparet, pœnis vindicatam, quatenus caußa extitisset sceleris alicui⁹ aut injustitiæ; & sic nõ ipsam revera ebrietatẽ, sed peccata inde manãtia vindicata a Deo fuisse; quamvis alioqui, ut dictum est, necesse sit fateri, ebrietatem per se, præsertim cum nimia erat, etiam sub testamento vetere Deo displicuiße. Quando igitur in Proverbiis Salomonis legimus cap: 20. v: 1, vinum esse rem luxuriosam, & ebrietatem rem esse tumultuosam, & quicumque iis delectatur, eum non esse sapientem, nihil aliud intelligendum est, quàm insipienter ab eo fieri, qui vino & ebrietate delectatur, cũ inde facilè possit aliquid gravis mali exoriri; sed non tamen sequitur, ipsam per se ebrietatem fuisse iam tũ a Deo prohibitã. Multa enim habet liber ille Proverb:, tam in hortando, quàm in dehortando, quæ sunt præter id, quod Deus in sua lege præscripsit; nimirum, quia, ut vir sapientissimus videbat, quãvis Deus res eiusmodi nec iussisset nec voluisset, tamen facilè ex illis magnum aliquod bonum, ex istis verò malum oriri posse. Declarat ipse Solomon, quod attinet ad*

net ad ebrietatem, rem se habere ut diximus, cap: 23 eiusdem libri v: 20. ubi ita est scriptum, Noli esse in conviviis potatorum, nec in commessationibus eorum, qui carnes ad vescendum conferunt, quia vacantes potibus, & dantes symbola consumentur, & vestietur pãnis dormitatio. Ecce apparet, quòd propterea potationes & commessationes vituperat Salomon, quæ scilicet fiunt sumptu ipsius potantis & comedentis, non propter ipsas potationes & commessationes, sed quia hac ratione fiat, ut is qui potat & commessatur, tandem pauperrimus fiat; quod ille consumi vocat, & pannis, hoc est pessimis & laceris atque attritis vestibus cogatur postmodum uti, is, qui præ ebrietate, multò sæpiùs ac diutiùs dormire coactus fuerit, quàm aliter fecisset, & quàm ratio rei familiaris postulabat.

Est præterea locus in iisdem proverbiis cap: ultimo, ubi sunt, verba, quamvis sub nomine Lamuelis regis, ipsius tamen Salomonis, quemadmodum doctissimi quidam viri, nomen illud Lamuelis interpretantes, videntur satis apertè docere. Est igitur ibi v: 4. scriptum ad hũc modum, Noli regibus o Lamuel, noli regibus dare vinum; quia nullum secretum est, ubi regnat ebrietas; ne forte bibant, & obliviscãtur judiciorum, & mutent caussam filiorum pauperis. Videtis caussam, seu caussas prohibendi, non modò ebrietatem, sed ipsum vini potum, prohibendi, inquam, non ex Dei præscripto, sed ex sapientis consilio; unde satis apparere possit, sicut potum vini, similiter etiam ebrietatem alioqui

per se non esse a sapiente vetitam. Nam, quod attinet ad ipsum vini potum, vel alterius rei inebriantis, non fuisse isto in loco sapientis mentem, ullo modo simpliciter illum damnare, patet ex iis quæ statim sequuntur. Inquit enim, Date siceram mærentibus, & vinum iis qui amaro sunt animo, bibant, & obliviscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur ampliùs. *Vbi omnino videtur sapiens, non modò vini & siceræ potum planè non dicam concedere, sed etiam aliquorum ratione jubere: verùm præterea, ipsam quoq; ebrietatem permittere ac quodammodo præscribere, eorundem hominum respectu, si modò ex illa id tantummodo fiat, ut hilares planè reddantur & suarum miseriarum obliviscantur. quod certè non facit simplex potus vini aut siceræ, sed multus atq; copiosus; quod aliud nihil est, quàm ebrietas, ut inferiùs suo loco apertiùs demonstrabitur.*

Postremò, in eodem proverb: libro testimonium habetur, unde magis, quàm ex reliquis tribus superioribus, videtur probari posse, sobrietatem in lege Mosis jussam fuisse: quod testimonium ut pleniùs ac commodiùs examinare ac perpendere possimus, videtur priùs agendum de testimonio, quod habetur Deut: 21. non multò ante finem, ubi dicitur, parentes, filium malum & sibi rebellem, debere producere ad seniores civitatis, dicendo, Filius noster iste, protervus & contumax est, monita nostra audire contemnit, comessator, & potator est. *& subjicitur ibidem, populum debere ejusmodi*

modi

modi filiumfamilias obruere lapidibus, ita ut moriatur. Ex quibus verbis, videtur constare, voluntatem Dei sub ipso vetere testamento fuisse, ut pro peccato haberetur comessari & potare, quando eum, qui talis sit inter filiosfamilias, nec patri & matri eum corripienti hac in re obtemperare velit, in prædictis verbis dicitur, lapidari, & occidi debere. Cui testimonio ad unguem consentiens, id, quod antea indicavimus in proverbiis reperiri, ad hunc modum, cap: 28. v. 7. ejus libri, scriptum legitur. Qui custodit legem, filius sapiens est; qui autem comessatorum fit socius, ignominia afficit patrem suum. *Ubi videtur apertè confirmari, quòd in lege Dei jussa fuisset sub ipso vetere testamento sobrietas. Videtur enim manifestè ibi opponi inter se, Custodire legem, & Socium fieri comessatorum. Veruntamen, arbitramur nos, non esse simpliciter ad istum modum testimonium istud interpretandum; quod mox apparere poterit, ubi ad prædictum alterum testimonium, ex Deuter: prolatum, respondebimus. Primùm igitur dicimus, diversam esse rationem filiifamilias, & reliquorum; debereq; filiumfamilias suis parentibus esse obtemperantem in omnibus, quæ ipsi ab illis jubentur, modò ne sint adversus præcepta Dei; & sub lege veteri constitutum a Deo fuisse, ut qui non honorasset patrem & matrem suam, maledictus esset, ut scriptum extat Deut: 27, & 16. & propterea, prædicto cap: 21. eiusdem libri scriptum esse, istum filiumfamilias, suis parentibus contumacem, lapidari & occidi debere;*

propterea inquam, quod patrem suum & matrem non honoret, nolens a comeßando & potando abstinere, quantumvis ab illis monitus ut abstineat; non autem, ob eam caussam simpliciter, quod comessator & potator sit. Iam verò cum soleant parentes diligenter cavere, ne eorum filii, dum ad huc sub ipsorum sunt custodia, comeßatores & potatores sint; propterea in prædicto Prover: loco, Salomon sententiam istam profert, ex qua videtur concludi, adversus legem facere eum filiumfamilias, qui comessatorum fiat socius; quia videlicet necesse quodammodo sit, ut id faciendo patri suo non obtemperet, & sic adversus expreßam Dei legem committat. Neque enim *verba illa,* Filius est sapiens *accipienda sunt, ut in bibliis Vatabli exponuntur, quasi sit hebraismus, idem planè significans, quod simpliciter* est sapiens; *ita videlicet, ut sententia ista ad omnes accommodari possit & debeat, sive filii familias sint, sive minùs. Primùm enim vix invenietur talis hebraismus; cùm ex hebræo ad verbum legi debeat,* Filius est intelligens, *ut scilicet filius intelligens, significet simpliciter intelligentem, ac si vox* filius, *addita non eßet. Deinde, quod statim subjungit per antithesin, inquiens.* At, qui socius fit comessatorum, ignominia afficit patrem suum. *satis apertè docet, id quod præcedit, nonnisi de filio familias accipiendum esse, & ita, si naturalem & magis perspicuum ordinem, quo verba ista priora legi debent, servare velimus, ad hunc modum, spreto ordine quo scripta leguntur, efferenda omnino videantur.* Fi-

tur. Filius custiodiens legem, intelligens, *seu* prudens est, *Simplici enim filii appellatione, vulgatißimum est, filium familias intelligi, de quo cum sit sermo, Custodire legem, in verbis istis aliud nihil esse potest, quàm præceptum illud servare, Honora patrem, & matrem tuam. Hoc enim est illud præceptum, quod propriè & peculiariter ad filiosfamilias spectat, ita ut perinde sit denique, ac si ibi scriptum eßet,* Filius, qui honorat parentes suos, prudens est. *Cui sententiæ, decentißimè, altera illa opponitur.* Qui socius sit comessatorum, dedecore afficit patrem suum; *quia videlicet, ut dictum est, solent parentes, qui stulti non fuerint, a comessationibus prohibere. Hinc enim neceßariò sequitur, ut is filiusfamilias, qui comeßationibus delectetur, censeri poßit non obedire patri suo, & consequenter, non honorare; quod idem est, quod ignominia afferre. Et sic, ex isto Proverbiorum loco, quamvis prima facie videatur inde apertè colligi, comeßationes in lege Mosis vetitas fuisse; id tamen nullo pacto inde elici potest; sed tantummodo, filiumfamilias facere contra præceptum honorandi patrem suum, si comeßationibus det operam.*

Explicato Proverbiorum loco, redeamus ad locum Deuteronomii, & consideremus, poße concedi deinde, inde apparere comessationes & potationes esse vitia: verùm non simpliciter, sed quatenus ista sint in filio familias, quem planè decet esse modestum, quemq; turpe est, bona, quæ ipsius non sunt, sed patris sua ingluvie ac bibacitate consumere & a-

bligurire. Quod vitium non ita apparet, vel potiùs multò levius est in aliis, qui filii familias non sunt; in quibus nec tanta modestia requiritur; quippe qui non aliena, sed sua ipsorum bona comessando ac potando dilapidant: adeò ut etiamsi, quod attinet ad filiosfamilias, potationes & comessationes censeri deberent, vi testimonii istius, in lege prohibitæ, non tamen sequeretur, toti populo & in universum eas leges fuiße datas. Postremò animadvertendum est, poße fortaße concedi id, quod istis vocabulis comessandi & potandi in testimonio isto significatur, fuisse in lege Mosis prohibitum, nec tamen inde consequuturum, sobrietatem in vetere testamento jussam fuiße. Est enim quiddam medium, inter sobrietatem, & illud, quod vocabulis istis significatur. Certum est enim, prius vocabulum, quod comessatoris voce latinè redditum est, hebraicè propriè significare helluonem, & turpem voratorem, qui omnia profundat ut gulæ suæ faciat satis. Posterius verò vocabulum, quod potatoris nomine latinè translatum invenitur, quamvis apud hebræos, non tam turpem habeat significationem, in iis quæ pertinent ad potum, ut illud alterum, in iis præcipuè quæ pertinent ad esum, significat tamen, non modò multum potare, sed etiam sese planè vino, similivé potu ingurgitare. Fieri autem potest, ut quis neq; helluo, neque ingurgitator, ut sic dixerim, revera sit, & tamen interim non sit sobrius; & sic, quamvis sobrietatem non servet, nihil faciat adversus id, quod ex testimonio isto, quocumq; pacto alioqui accepto, videatur elici poße

adpro-

ad probandum, comeßationes & potationes, a Deo, sub ipso vetere fœdere prohibitas fuisse. Ista autem consideratio duorum istorum vocabulorum, habet etiam locum alibi. Nam prædicto loco prover. cap:28, idem est vocabulum, quod priore loco in Deut: testimonio legitur. Capite etiam 23. eorundem Proverbiorum, de quo superiùs egimus, legitur utrumq; planè vocabulum, & alibi ni fallor idem, vel ex toto, vel ex parte observari poterit, si quis hebraicum codicem consuluerit.

Ex his, tandem, ne omnia quæ huc congeri possent examinemus, videtur posse concludi, non extare testimonium ullum, unde probari poßit, in lege Mosis sobrietatem seu temperantiam, vel continentiam in cibo & potu, fuisse omnino præscriptam.

Sequeretur, ut exactiùs de eo videremus, quod superiùs indicavimus, nempe in novo testamento sobrietatem omnino jussam fuisse; & testimonia ea de re proferremus, & simul, quomodo tale præceptum intelligendum sit, exponeremus; sic enim videtur postulare ordo eorum, quæ in hac de sobrietate materia nobis tractanda proposuimus. Verùm, ne fortasse fiat, ut bis idem nobis repetendum sit, satius erit de eo agere, quod ultimo loco proposuimus; nempe, de differentia, quod attinet ad sobrietatem inter vetus & novum testamentum. Hoc enim agendo, fiet ut ea dicantur, quæ modò diximus, ex proposito ordine videri nunc dicenda esse. Sunt igitur, ut ex iis, quæ ante diximus, colligi potest, in hoc pares lex et evangelium, seu vetus & novum testamentum, quòd sub

utroq; sobrietas, res est & fuit Deo grata. Tantùm hoc videtur affirmari posse, tantò gratiorem illi eam esse sub novo quàm sub vetere fœdere, quantò ratio novi fœderis id magis requirit, ut homines sint sobrii, etiamsi nullum præceptum ea de re datum fuisset. Spes enim æternæ vitæ, quæ data est sub novo testamento, non item sub vetere, efficit, ut, quemadmodum antea attigimus, hujus vitæ commoda & voluptates, nihil prorsus ab eo, qui sub novo testamento sit, æstimari debeant, sub vetere autem testamento nullo pacto idem statui possit. Hinc fit, ut de alia re agamus, in qua utrumq; testamentum minimè convenit, ut, quemadmodum dictum est, in vetere quidem non inveniatur jussa sobrietas, in novo verò inveniatur. Quod negamus de vetere testamento, suprà, ut talis negatio probari potest, non admodum obscurè, nisi fallimur, ostensum a nobis est, & fortaßè aliquid postmodum addemus ad idem demonstrandum. At, in novo testamento, adeò sobrietatem jussam esse apparet, ut a promißo vitæ æternæ in eo excludatur, quicumq; sobrius non est. Apostolus enim Paulus, tum priore ad Corint: 6. capite, tum cap: 5. ad Galatas, idem addit, & pronunciat de comeßatoribus. Atq; idem Paulus Rom: 13. circa finem, quamvis nihil disertè pronunciet de exclusione a regno cælorum, tamen apertè jubet, ne comessationibus & compotationibus Christi fideles dent operam. Priore verò ad Theß: cap: 5. v. 6. & 8. jubet ut sobrii simus. Capite porrò secundo ad Titum ait, gratiam salutarem Dei, quæ per Christum apparuit, erudire

rudire

erudire nos, ut sobriè, & justè, & piè vivamus; quamvis enim græca vox σωφρόνως, quæ Sobriè, tum a vetere interprete, tum ab aliis reddita est, possit etiam Sapienter exponi; locus tamen persuasit, & quidem meritò, interpretibus istis, ut Sobriè eam verterent. Apparet enim, tribus illis adverbiis, quæ ibi leguntur, voluiße Paulum complecti quàm brevissimè, quicquid pertinet ad vitam secundum præcepta evangelii instituendam. Cum enim trimembri divisione ea distingui possint, quatenus scilicet vel Deum, vel proximum, vel nos ipsos respiciunt; quemadmodum adverbiis Iustè, & Piè, hoc quidem, ea, quæ ad Deum respiciunt; illo verò ea, quæ ad proximum potissimùm est complexus; sic ratio omnino suadet, ut reliquo tertio, ea præcepta complexus fuerit, quæ nos ipsos respiciunt; & propterea adverbium istud, eo in loco non quidem Sapienter, quamvis id fieri alioqui possit, sed Sobriè reddi debeat; quemadmodum videtur etiam frequentior esse istius vocis usus. Petrus etiam priore epistola cap: 4, expreßè damnat eos, qui ambulant in vinolentiis, comeßationibus, & potationibus. Itaque, nullum dubium restat, quin sobrietas id est, temperantia in cibo & potu, sit omnino jussa sub novo testamento.

Verùm, ut præceptum hoc rectè intelligatur, videndum est, quomodo dicatur quis præcepto isti obedire: & quatenus temperantia ista in cibo & potu, secundùm præceptum istud progredi debeat; & simul qua ratione verba, præcipuè Pauli apostoli, quibus manifestè a regno Dei excluduntur comessatores & ebriosi,

ebriosi, intelligi debeant. Videtur igitur sub novo testamento duplex sobrietas constitui posse, seu duplex temperantia in cibo ac potu, nulla habita ratione jejunii, de quo jam satis dictum est; & quod non quidem temperantia, sed omnino abstinentia per aliquod tempus a cibo & potu est. Potest igitur quis dici temperans in potu ac cibo, etiam sub novo testamento, qui non plus comedit aut bibit quàm ejus bona valetudo requirit, quamvis in ciborum condimentis & qualitatibus, & in qualitate potus aliquantulum sibi indulgeat; & quemadmodum sapidiores cibos, sic etiam gratiorem potum quærat ac sectetur: quamvis deteriore tum cibo tum potu, quod attinet ad bonam valetudinem, & firmitatem corporis sui conservandam, posset esse contentus. Sed aliud genus est temperantiæ, quod proprium testamenti novi esse videtur, cum scilicet quis id facit, quod modò attigimus, id est, eo cibo & potu est contentus, qui satis sit ad ipsum benè valentem ac firmum reddendum ac conservandum, spretis interim omnibus, quæ huc non pertineant, condimentis & illecebris cibi ac potus. Inter utramque hanc temperantiam hæc differentia mihi statuenda videtur, ut, si adversus utramvis quis faciat, peccet quidem, sed multò gravius si adversus priorem, quàm si adversus posteriorem; ita ut censeam eum, qui adversus priorem commiserit, id est, habitum habeat agendi illi contrarium, a Dei regno excludatur; non item illum, qui non modò aliquando adversus posteriorem commiserit, sed etiam ejus rei habitum habeat. Neque enim invenio pronunciatam sententiam

sententiam exclusionis a regno cælorum, adversus hos, quemadmodum adversus illos. De qua pronunciata sententia ut meliùs appareat, notandum diligenter est, quòd, quamvis, quod ad peccatum circa potum attinet, non videantur excludi a regno cælorum potatores, sed ebriosi, prout in latinis interpretationibus legitur: tamen revera nomen græcum idem significat, quod latinum potator, quod attinet ad locum illum prioris ad Corinthios; & quod potatio declarat, quod attinet ad alterum locum, ubi ista sententia pronunciatur, in epistola ad Galatas. Nomen enim, *quod Ebriosi nomine, itemque nomen, quod nomine Ebrietatis e græco in latinum istis in locis translatum est; hoc est* μέθυσος, & μέθη *a nomine* μέθυ *deducuntur, quod vinum seu merum significat. quãvis sint, qui dicant propriè significare vinum dulce; ex quo fit ut* μέθυσος, *aliud nihil sit quàm vinolentus,* μέθη *verò, nihil aliud quàm vinolentia. unde consequitur, eum qui multo vino sit deditus, ex sententia Pauli a Dei regno exclusum iri: quamvis aloqui ejusmodi vinolentia eum non soleat a mente abalienare; quemadmodum videntur significare voces Ebriosi & Ebrietatis; tametsi arbitramur, latinas etiam voces istas inveniri cum significatione vinolẽtiæ: etiam citra abalienationem ullam amente.*

Maior difficultas est in altera parte sobrietatis, quæ ad cibum pertinet. Namque *id vocabulum, quod comessatio latinè redditum est græcè autem est* κῶμος, *videtur aliquid plus significare quàm vox*

istæ

ista comeßationis; ut quidem testantur ii, qui significationes vocabulorum nobis tradunt. Videtur enim accipi pro esu, qui non modò sit nimius, sed lasciviam ac proterviam, nequitiamq; quandam secum conjunctam habeat. Verumtamen, cum certum nihilominus esse videatur, nomen istud, ut factum est, simplici comessationis voce rectè exprimi posse, & idem posse significare quod nimius esus, sine ulla alioquin alia nequitia vel protervia, statuendum omnino videtur, in Pauli verbis vocem istam non aliter esse accipiendam; ut scilicet hac ratione sit analogia & paritas, ex Pauli sententia, inter esum & potum. Neque enim verisimile est, a Paulo exclusos fuisse a regno Dei simplices potatores, & non similiter exclusos fuisse simplices comeßatores, cum non possit ulla ratio differentiæ, inter potum & esum nimium per se consideratum, quod attinet ad peccati gravitatem, inveniri. Ex quo apparet, verum eße quod diximus, eum, qui sive in cibo sive in potu, adversus priorem illam, quam fecimus temperantiam habitum habeat, vita æterna privatum iri. Diximus caussam, cur non idem pronunciemus de iis, qui habitum contrarium habeant posteriori temperantiæ, a nobis expositæ. Et certè, quod isti non sint propter talem habitum a Dei regno excludendi, adeò videtur rationi consentaneum eße, ut dubitari etiam posse videatur, an isti nec ne peccent. Mihi tamen, ut ante dictum est, videtur, certum esse eos peccare. Qui enim verè Christianus esse velit, & particeps salutaris illius gratiæ, quæ per Christum nobis oblata est, conari debet, ut

bet, ut quàm maximè ab omni superflua voluptate abstineat, & ut quàm maximè charitatem erga proximum, tam ipse quàm alius quilibet exercere possit, quod certè is non faciet, qui ejusmodi qualitates cibi ac potus requirit, ut scilicet uterq; eò jucundior & suavior sit, nisi bona & firma valetudo ipsius id postulet: est enim hîc aperte supervacanea voluptas; & interim sive ipse, sive alius pro eo, plus in cibum & potum impendit, quàm usus ipsius postulat. hîc enim totum id, quod plus impenditur, aufertur pauperibus, & impotentiorem impendentem reddit, ad charitatem erga proximum exercendam. Iam sub vetere testamento, utravis ex istis duabus temperantiis, ut ex iis, quæ suprà disputata sunt, intelligi potest, non modò jussa non invenitur, sed potiùs videntur ibi esse sententiæ satis apertæ, quæ laudent sese potu ac cibo exhilarare, ut colligi potest ex cap: 3, 5, 8, & 9 Ecclesiastis; immo Deus ipse aliquando, ut id fiat præcepisse videtur; quemadmodum Deut: 14. circa finem, ubi concedit, immo jubet, ut, cum decimæ fructuum sunt offerendæ, in loco quem ipse Deus elegißet, si is locus visus erit nimis procul, possit quis commutare decimas a se afferendas pecuniâ, & decimarum loco pecuniam illam, ad eum locum a Deo electum afferre, ibiq; eam expendere in omnem cibum ac potum, & denique in quicquid desideraverit animus ipsius; & ibi res illas comedere & bibere, unà cum familia sua, & lætari coram Domino. Taceo exempla aliquot conviviorum, quæ sub vetere testamento pii homines

fece-

fecerunt, vel a toto populo perpetuò facienda instituerunt, in quibus nulla ratione fieri potest, quin multum superfluitatis esset. Nam, sine ullo dubio, quemadmodum ex ipsa analogia religionis, quæ sub vetere testamento viguit, & ex tota historia satis constat, hilariter, & consequenter cum aliqua superfluitate, tunc bibisse & comedisse, non modò vitio non dabatur, sed pars fœlicitatis, in eo fœdere iis promissæ, qui Deo fideles essent, omnino censebatur. Et hæc satis eße volumus de sobrietate disputata a nobis, & consequenter de eo, quòd appendix quædam necessaria ad disputationem de jejunio esse videbatur, de quo, seu de re ad ipsum pertinente, quæ explicatione indigere videatur, cum nihil ampliùs in præsentia habemus, de quo disputemus, iam tempus est, ut ad sequentia Christi verba explicanda, accedamus,

Postquam igitur Christus, de tribus illis rebus, in ipso decalogo minimè expressis, quin & in tota lege Mosis, non nisi ex parte, quod attinet ad eas præcipiendas, disertè commemoratis, ea docuisset, quæ nihilominus, tam sub vetere quàm sub novo testamẽto, consentanea planè divinæ voluntati censeri debent, & adversus hypocritas præcipuè circa eas quædam valde necessaria monuißet, voluit ad alia docẽda transire, quæ potissimum sub novo testamento locum erant habitura, novique fœderis, quod ipse nobiscum Dei nomine pepigit, propria videri possunt, initiumque facere voluit a dehortando, a divitiis quærendis & congerendis, qua ipsa de re, & de iis,

quæ huc

quæ huc pertinent; nihil statim trademus, præter id, quod expreßè habetur in ipsis Christi verbis; quibus nunc, antequam aliud agamus, diligenter explicandis incumbemus. Durant autem verba ista a v. 19. usq; ad v. 25, in quibus duo Christus præcipuè facit, ut a divitiis congerendis nos dehortetur. Unum est, quòd ostendit, quàm parum certa sit poßeßio divitiarum. Alterum est, quòd ostendit, si quis pecunias cōgerat, fore, ut non ei rei sit intentus cui esse debet, sed alii ab ea diversæ atq; adeò contrariæ, utq; suas actiones omnes pervertat, & tales eas reddat, quales minimè esse debent, & propterea, ut tantum incōmodum planè vitetur, utq; ad verā fœlicitatē viam nobis sternamus, sumpta metaphora a divitiis, a quib° congregandis dehortatur, aliud genus divitiarum nobis quærendum ac congerendum eße docet; nempe bona illa, quæ in cælis simus habituri ac possessuri. Ait igitur, Ne thesaurizate vobis thesauros in terra, *& statim subjicit eam hujusce rei a se præceptæ caußam, quam priore loco antè commemoravimus, quamvis in ipsius verbis nulla sit particula, quæ rationem reddendi vim haberet. Ait enim simpliciter, sine ulla ut loquuntur, caussativa particula,* ubi tinea & ærugo demolitur, & ubi fures effodiunt, & furantur. *En caussa, cur thesauris colligendis in terra non sit studendum, quòd, scilicet, ejusmodi thesauri, eorumq; posseßio sit valde incerta, cum & tinea, & ærugo poßit illos corrumpere, & fures furari. Fit mentio tineæ, præcipuè ob supellectilem; æruginis verò, ob pecuniam. quamquam græca vox*

βρῶσις, quæ ærugo tum a vetere interprete, tum à plærisq; aliis latinè reddita est, a Beza, vocabuli etymon sectante, erosio reddita fuit, quod vocabulum potest aliquantò plus significare, quàm ærugo. Quicquid sit, non est censendum, Christum, tineâ atque ærugine, sive erosione commemoratâ, voluisse omnia commemorare, quæ collectos thesauros corrumpere possunt, sed est intelligendum, tantùm, exempli caussa, duas res istas, quæ id faciendi vim aliquam habent, commemorare ipsum voluisse. Verbum græcum, quod Demolitur redditum est a vulgato interprete, est, ut suprà alibi indicavimus, ἀφανίζει, quod propriè significare videtur, efficere ne quid amplius appareat; id quod figuratè significat, corrumpere & abolere. Quod enim vel aboletur, vel corrumpitur, aut jam omnino non apparet, aut certè non ut antea. Quod etiam Christus dixit de furibus, qui perfodiunt ac furantur, ita intelligendum est, ut censeamus exempli caussâ fuisse positum, cum aliis multis modis, quàm furum opera possit fieri, ut thesauris a nobis congestis privemur ac spoliemur. Deniq;, id, quod hîc Christus de thesauris non congerendis in terra præcipit, non ad supellectilem & pecuniam, argentum, aurum, & gemmas, aliaq; ejusmodi pretiosa mobilia accommodandum est, ut propriè thesauri vox sonat; sed etiam ad ipsa bona immobilia comparanda, & quodammodo coacervanda, quæ, quamvis non tantopere ut mobilia, tamen & ipsa valde incerta sunt bona, & facilè vi ac violentia vel fluminum, vel tyrannorum, vel homi-

num iniquorum, quantumvis privatorum, nobis eripi queunt, præter vim ignis, qui vel cælitus delapsus, vel quacumq; alia ratione in bona nostra immissus, potest nos, sive casu id factum fuerit, sive quacumq; alia ratione, ædibus nostris ac palatiis, ædificiis denique omnibus privare ac spoliare.

Sequitur in Christi verbis hortatio, ad divitias illas alterius generis congerendas. Nam inquit, Thesaurizate autem vobis, thesauros in cœlo. *Thesauris terrenis opponit thesauros cælestes, quos per apertam antithesin eorum quæ proximè dixit, ostendit esse certos, eorumq́; possessionem certam. Namq; statim subijcit,* Vbi neque ærugo, neque tinea demolitur, nec fures effodiunt, aut furantur. *Ex quibus verbis, non id ipsum tantùm, quod ipsa sonant, intelligendum est, sed omnino censendum, Christum dicere voluisse id, quod res ipsa per se satis docet, tales thesauros in cælo congestos nulla prorsus ratione minui posse, aut aliquo modo perdi. Iã quomodo quis debeat sibi thesauros in cælo congerere, satis põtest intelligi ex iis, quæ suprà Christus docuit, præcipuè ab initio hujus concionis suæ, ubi exposuit, qui nam sint futuri beati, & propterea jam beati appellari possint. Nam de plerisq; istorum disertè dicit, eos possessuros regnũ cælorum, seu mercedem illorum multam esse in cælis, seu, ipsos Deum visuros, seu tãdem, filios Dei ipsos vocatũ iri, quæ omnia, licèt non disertè, tamen reipsa ostendunt, istos in cælo magnis bonis fruituros esse, & consequenter ex Christi doctrina, quæ ibi habetur, apparet, qua ratione thesauri in cælo*

sint colligendi, id est, curandum atq; efficiendum, ut bona magna atq; egregia aliquando possideantur a nobis in cælis. nempe, dando operam ut tales simus, quales sunt ii quos Christus ibi beatos pronunciat; & quanquam cura, ut quis divinis illis ibi enumeratis virtutibus, & aliis similibus ornatus sit ac præditus, sit futura caussa, ut quis cælestia illa bona possideat; tamen præcipuè virtus liberalitatis erga pauperes, videtur ejusmodi esse cui hic effectus tribuatur, bona illa cælestia nobis comparandi. Nam *Christus ipse cap.18 Lucæ, v. 22. ei qui illum interrogaverat, quid facturus esset ut vitam æternã possideret, & a Christo monitus quid facere deberet, id est, legem divinam servare, responderet, se id facere ac fecisse, dixit, unum adhuc illi deesse, ut scilicet omnia venderet quæ haberet, & daret pauperibus; & statim subjecit,* Et habebis thesaurum in cælo. *Capite similiter 16. apud eundem evangelistam v. 9, monet Christus, ut faciamus nobis amicos de mammona iniquitatis, id est, terrenas divitias nostras largiter donemus, & in egentes distribuamus.* Vt, *inquit,* cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula. *Quibus verbis ostendit, largam distributionem inter pauperes horum bonorum terrenorum, fore caussam, ut in cœlo in æternum habitem*. Quin etiam apud eundem evangelistam, cap.12.v.33 34. ubi satis apertè idem docet ac suadet, quod hîc, ut scilicet quæramus cælestes thesauros, sic ait,* Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam, facite vobis sacculos, qui non veterascunt, the-

saurum

ſaurum non deficientem in cælis, quò fur nó appropinquat, neque tinea corrumpit. *Et ſtatim id ſubjicit, quod & in loco noſtro, ut mox videbimus.* Vbi enim theſaurus veſter eſt, ibi & cor veſtrum erit. *Vnde ſatis conſtat, Chriſtum, eadem de re utrobique loqui. Quare, cum apud Lucam nominatim eleemoſynæ faciendæ meminerit, immo aliud nihil commemoraverit, non obſcurè apparet, præcipuam ac potiſſimam viam congerendi theſauros in cælis eſſe, largas eleemoſinas facere. Quamvis non ita hoc ſit intelligendum, quaſi hoc ſolum, & per ſe futurum ſit cauſſa tanti boni. eſtq́; hîc illud memoriâ repetendum, quod, cum de beatitudinibus illis, quæ ſunt in initio hujus Chriſti ſermonis, ageremus, monendum eſſe diximus, ne quis exiſtimet ſingula illa, quæ iis, qui beati ibi pronunciantur, tributa leguntur, per ſe ſatis eſſe ad beatitatem illam eis conciliandam.*

Reliqua auctor non abſolvit.

Erratorum in hoc opere Correctiones.

Pag:	lin:	Errata	correctiones.
2	19	*careant;*	*careant,*
6	1	poſt *ut* dele comma	
	3	poſt *ſpiritus* dele comma	
7	21	adde in margine	v. 6.
	24	*nolit*	*velit*
8	2	*ut diximus apud ipſum & apud Matthæum*	
12	26	*participatio*	
13	4	πόιειν	ποιεῖν
14	10	*hæ, cut*	*hæc, ut*
15	5	*eſt*	*eßet*
19	19	*veriſimiliùs*	*veriſimilius*
24	12	*ad ante dicta, quemadmodum*	*ad ante dicta: quandoquidem*
30	11	*quod & ante*	*quod vel ante*
	penult:	*apud quos*	fort: *ad quos*
36	26	poſt *eorumdem* dele comma	
38	3	poſt *Pergit Chriſtus,* dele comma	
43	18	*poßit*	*poßint*
48	4	*ſolent*	*ſoleant*
	27	*prorſus hac in re*	*prorſus & hac in re*
50	26	*dicam tamen quid*	fort: *quod*
	29	*locò*	*loco*
51	3	poſt *prædictiones* punctum ponatur	
53	6	*quàm*	*quam*
	18	*verum*	fort: *verus*
	22	*ſervavit. Quamvis*	*ſervavit, quamvis*
59	8	poſt *crimine* dele comma	
60	10	*injuſtitia*	*juſtitia*
63	28	poſt *obtinendum* nota interrogationis	
64	25	poſt *communne;* pro ſemicolo comma	
	26	poſt *ſit,* ſemicolon ponatur.	
67	20	poſt *libido eſt* colon ponatur	
	22	poſt *poterat,* dele comma	
70	4	poſt *ipſi Deo,* dele comma.	
	5	*reddere*	videtur delendum

Pag:	lin:	Errata	correctiones.
71	21	*eum*	videtur delendum
72	8	*valem*	*vallem*
73	3	post *affirmat* punctum	
74	27	*recōciliati sumusSu-periore. objectione*	*reconciliati sumus. Superiore objectione*
79	18	*Quod aliud*	*quod aliud*
80	23	*in hac vita*	*in hac vita*
82	14	*ad alia*	*ad* videtur delendum
83	13	*decebat*	fort: *decebant*
89	19	post *potiundæ* dele comma	
		post paginam 109 in numeris paginæ erratum, pro pag: 100 pone 110.	
117	12	*velit*	*nolit*
124	9	*bis*	fort: *iis*
125		ἐπεξηγητικα	ἐπεξηγητικὰ
131	15	post *impotentia*, dele comma	
	21	deest vox *licere*	
132	11	post *sibi caveret*, pro semicolo pone comma	
corr:	13	*permissi erant. Qui*	*permissi erant, qui*
137	7	post *dimitteret loco* semicoli pone punctum	
	18	vide an non vel antè, vel post appellaverit desit vox *Deum*.	
	20	ante *pavoris* videtur deesse *quòd*. vel *dicendum sit* delendum.	
	27	post *malo* videtur punctum esse ponendum	
134	9	*quòd illas pavemus*	fort: *paveamus*
	16	post *valeret* punctum videtur ponendum	
135	16	*Cujusce*	fort: *cujus*
139	15	*quòd*	*quod*
147	7	pro semicolis duobus commata pone	
146	23	*convenientiùs*	*convenientius*
147	17	*inplicsiter*	*simpliciter*
154	6	*nolle suos*	videtur delendum *se nolle suos*
	24	post *faciant*; pro semicolo comma ponendum	
159	6	post *illud* dele comma	

Pag:	lin:	Errata	correctiones.
161	28	post *Christus ait*, dele comma, & post *auditum fuiße* adde	
174	antepen:	*isto*	*ipso*
	26	*immortatliem*	*immortalitatem*
187	3	ejus	tuus
191	ult: &	*perti-*	*perti-*
192	1	*nenti*	*nent*
193	1	*genitus &,*	*genibus, &*
195	20	*Hyerosolimis*	*Hierosolymis*
	22	*Hyerosolimorum*	*Hierosolymorum*
196	21	post *mercedem* adde *illis*	
197	10	post *adeò* dele comma	
200	9 & 10	*contemplandi*	
201	1	post *dixerat* adde	*ac præceperat*
206	3, 4.	*copiosus*	*copiosiùs*
212	24	*ipsis*	*ipsi*
215	7	*apertiùs*	*apertius*
	antepen:	*Ezaiæ*	*Esaiæ*
225	3, 4.	*satis*	*satiùs*
229	12	*alioqi*	*alioqui*
231	18	*Illirycus*	*Illyricus*
238	2	*quòd*	*quod*
239	5	*panē*	*pane*
244	12	*sensum*	*sensus*
250	ult:	*si quidem*	*siquidem*
253	4	*quòd*	*quod*
	25	*in quo*	*in quo*
254	14	*tantùm*	*tantum*
255	23	*petitionem*	
	25, 26	*tentionem*	*tentationem*
256	1	*capite*	*capitis*
	14	*quàm in Græca lingua,*	
274	8	ὅτι	ὅτι
	17, 18	*consultiùs*	*consultius*
275	12	post *alterius* punctum pone	
276	nlt:	*raró*	*raro*
277	16	post *invenitur* punctum pone	

post

Pag:	lin:	errata	correctiones.
		post *conjunctio* dele	
284	16	*aliorum condemnā-di*	fort: *alios*
294	1 aut 2	deest vox *exemplum*, aut quid simile	
	7	*dictum*	*indicatum*
	9	*norûnt*	*nôrunt*
303	2	*quòd*	*quod*
305	3	*tantùm*	*tantum*
317	18	post *Erasmum* comma dele	
318	15	*eò*	*eo*
	19	*eadem, ut verba ipsa apertè indicant, Paulus hoc loco considerat*	
	22, 23	*contrectari quædam; ista, inquam,*	
319	3	*quòd*	*quod*
	15	*quòd*	*quod*
321	21	post *gratam* dele comma	
324	24	*minùs*	*minus*
328	22	post *Esdram* dele duo puncta	
329	13	*quòd*	*quod*
	penult:	post respondendum colon dele	
322	2	*apertiùs*	*apertius*
	23	*gratiùs*	*gratius*
333	10	*solùm*	*solum*
	26	*poßit*	*poßint*
345	23	*nullum*	fort: *ullum*
348		a lin: 5. usq: ad 9. videtur deesse, *a cibo abstine-re*, vel *jejunio vacare*, vel quippiam simile	
352	penult:	post *væ* dele punctum	
355	15	*aliter*	fort: *aliàs*
357	28	& *16.*	v. *16*
359	16	*delectetur*	fort: *delectatur*
	18	*ignominia afferre*	*afficere*
365	21	*aloqui*	*alioqui*
	26	*amente*	*a mente*
368	12	*quòd*	*quod*
	15	*habemus*	*habeamus*

